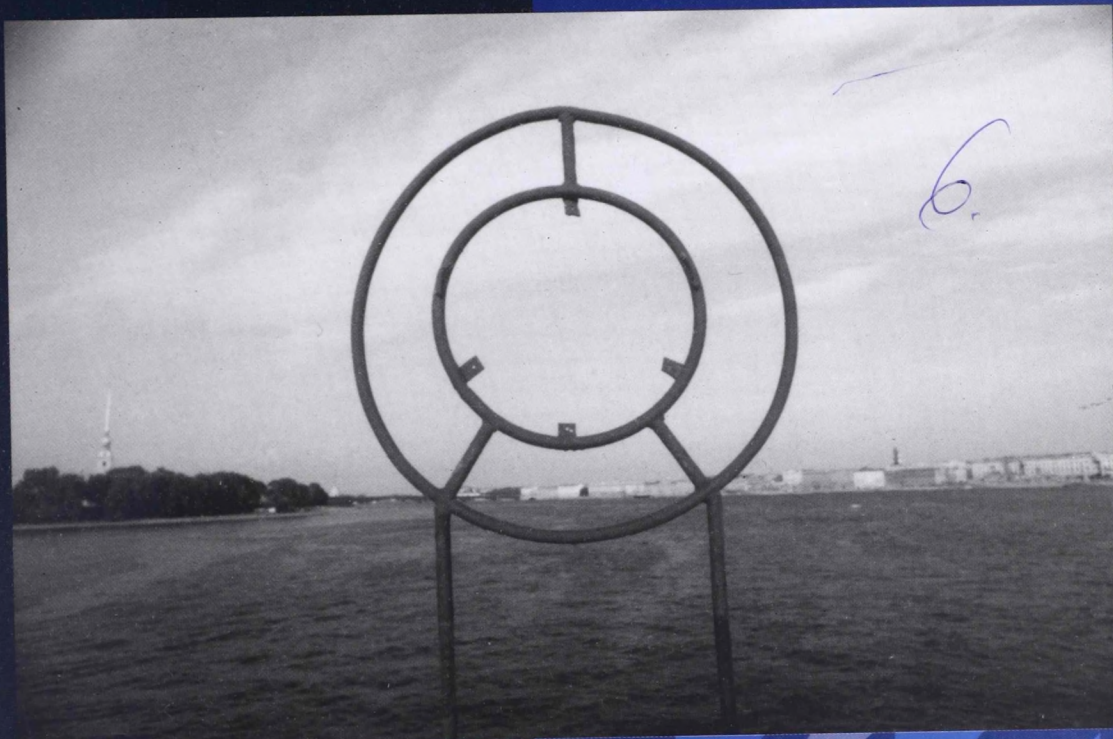

317287

LOSONCZI- KÖSZÖNTÉS

Kultúra és Közösség

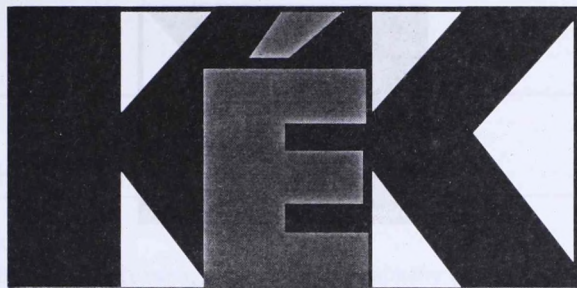
művelődéselméleti folyóirat

III. folyam VII. évfolyam 2003. II-III. szám Ára 800 Ft

Tartalom

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam VII. évfolyam 2003 II-III. szám Ára 800 Ft

MAGYAR
RUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

520718

Lapunk szerkesztősége:
az MTA Szociológiai Kutatóintézetének
Kultúrakutató Műhelyében működik

Alapító és a szerkesztőbizottság elnöke: Vitányi Iván
Főszerkesztő: Tibori Timea
Főszerkesztő-helyettes: Németh István

Felelős kiadó: Németh István
A szerkesztőbizottság tagjai: Antalóczy Timea, Farkas Mária,
A. Gergely András, Kraiciné dr. Szokoly Mária, Schneider Márta, Szirmai Viktória,
Tamási Péter, T. Kiss Tamás, Utasi Ágnes

Fotó: Zátonyi Tibor

Szerkesztőségünk címe:
MTA Szociológiai Kutatóintézet
1014 Budapest, Uri utca 49. Tel./fax: 224 0797

A kiadó címe:
Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó
1149 Budapest, Fráter György tér 11.
Tel./fax: 221-0951, 221-8099
www.ujmandatum.hu

Nyomás, kötés: Kánai Nyomda
Felelős vezető: Kánai József

A 2004. évi négy szám 2000 Ft-os előfizetési díjáról szóló átutalásukat az alábbi bankszámla számon
kérjük teljesíteni: 10032000-01731172-00000000

A szám megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális Alapprogram Közművelődési Kollégiuma, és
Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala támogatta.

ISSN 0133-2597

Tartalom

LOSONCZI-KÖSZÖNTÉS

Losonczi Ágnes köszöntése	5
(Tamás Pál, Dávid Bea, Albert Fruzsina, Antal Z. László, Kapitány Gábor, Kapitány Ágnes, Szalai Júlia, Neményi Mária, Ferge Zsuzsa, Somlai Péter, Kuczi Tibor, Hoyer Mária, Kemény István, H. Sas Judit, Tibori Timea köszöntői és Losonczi Ágnes köszönése)	

MÉDIATÖRTÉNET

Kertész András: Technokultúra (az elektronizáció és a művészet közös gyermeke)	27
Gáspár Ibolya: <i>A Tett</i> – az első magyar avantgarde folyóirat	59

BUDAPEST

Diósi Pál: Angyalföldi Ősz	77
----------------------------	----

FELNŐTTKÉPZÉS

T. Kiss Tamás: A kulturális értékközvetítő szakemberképzés paradigmaváltása	95
---	----

SZEMLE

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: Töltőtoll-kamera (H. Sas Judit: <i>Közelmúlt</i>)	109
A. Gergely András: Etnikus vallások...? (Papp Richárd könyvéről)	113
Pál Dávid: Egy kis kínai film	117
Szerzőink	123

Tartalom

JOSONCZI-KISZÓ

MEDIATOR, BNYT

BUDAPEST

FRANKFURTER

Tamás Pál

Tisztelt Vendégeim! Kedves Kollégák! Engedjétek meg, hogy a Szociológiai Intézet kutatóközössége nevében köszöntsem az egybegyűlteket. Örülök, hogy lehetőségünk van e bensőséges beszélgetésre, amikor Losonczi Ágnesnek nemcsak az életművét, hanem a személyiségét, rendkívüli kutatói képességeit, egész környezetét kívánom bemutatni a születésnapja alkalmából. Én a magam részéről két személyes

tanultuk, mindenkiben különböző minőséget érzékelhetünk. Ági fedeztette fel velem azt a kivételes valamit, amit a magam részéről, egész más műfajokban, de megpróbálok úgyszintén követni. A folytonos kíváncsiságot, a tudni, megérteni akarás kényszerét. Én nagyon köszönöm neki, hogy ezt megtanulhattam. A másik, amit köszönök szintén egy fontos tudomány-szociológiai felismerés, hogy nincsen interdiszciplinaritás a kutatókon, a tudósokon kívül. Tehát az interdiszciplinaritás a tudóson belül. Az nem úgy

Losonczi Ágnes köszöntése

Tamás Pál, Dávid Bea, Albert Fruzsina, Antal Z. László, Kapitány Gábor, Kapitány Ágnes, Szalai Júlia, Neményi Mária, Ferge Zsuzsa, Somlai Péter, Kuczi Tibor, Hoyer Mária, Kemény István, H. Sas Judit, Tibori Timea köszöntői és Losonczi Ágnes köszönése elhangzott a 2003. szeptember 30-i ünnepi ülésen

dolgot szeretnék megosztani vele. Föl szeretnék olvasni egy levelet, amely az Akadémia Elnökétől érkezett, és személyes véleményemet arról, hogy én mit tanultam, vagy mit figyeltem meg Ági személyiségéből, működéséből, tudományos tevékenységéből, iskola-teremtő képességéből. Az egyik, amit szeretnék hangsúlyozni, ami nekem nagyon fontos, hogy tudomáspolitikai, szociológiai bizonyítékai vannak annak, milyen fontos személyiség. A társadalomkutatás nem egyszerűen vizsgálatok rendszerbe fűzése, hanem ennél sokkal aktívabb viszonyulás a mi társadalmunkhoz. Sokkal aktívabb, a személyiségén keresztül történő átrendezése mindannak, ami a világban körülötünk történik. Ez egyfelől szűrő, másfelől különleges kerete is a világ megismerésének. Azt is mondhatnám, hogy a kortárs, nálunk élő, vagy ahogyan azt az egy nemzedékkal idősebb magyar szociológiában tevékenykedőkről valamennyien

van, hogy az egyik ezt tudja, a másik azt... Kell egy olyan valaki, aki személyében is interdiszciplináris, ha úgy tetszik. Különböző módszereket, megközelítéseket, különböző világnézeteket ötvöz egybe, és ilyen értelemben összekötő elem. Ezt tanultam, és köszönöm most meg Áginak, hogy személyében mindez sok évtizede összeforrott. Gyakorlatban, hogy úgy mondjam, nap mint nap példát mutat. Ezután engedjétek meg, hogy fölolvassak egy levelet, amit Akadémiánk elnöke, Vizi E. Szilveszter küldött.

„Losonczi Ágnes a magyar szociológia talán legrokonszenvesebb nagy fiatalja, örökifjú művelője. Szociológiai munkásságából sosem hiányoztak a legfontosabb társadalomkutatói eredmények. Az együttérzés, szolidaritás, sohasem fordították el a tudományos vizsgálódás módszertanából következő objektivitásukat. A magyar társadalomtudomány legjobb hagyományaiból, a falukutatásokból merített, amikor első

5

K É K

dolgozatait a vidéki népesség táplál-
kozási szokásairól írt. Ezek a kutató-
sok tágultak azután az összefoglaló,
máig alapműnek számító elemzésé,
amely az életút komponensét járja kör-
rül. Ez a műve egy csapásra a magyar
szociológia egyik vezéralakjává – te-
gyem hozzá mindenki által kedvelt ve-
zéralakjává – tette Losonczy Ágnes.
Aki a magyar szociológia újra szerve-
zett egyetemi tanzékén is a hallgatók
egyik kedvence. A '70-es években
megszerzett társadalmi tapasztalatai
számunkra, az orvoskutatók számára
különösen kedves kutatási területre
vezérték, a magyar népesség egész-
ségi állapotát, az egészségi ellátáshoz

6

K É K

való hozzáférést kezdte kutatni. Ízig-
véréig szociológus szemmel, a társadal-
mi egyenetlenségek idevágó hatásmech-
anizmusai által vizsgálva ezeket.
Több nagyszerű könyvet publikált
ebben a hihetetlen fontos témában,
amit a magyar egészségügy rákfenéjé-
ről tudunk, azt nagyrészt tőle tudjuk.
Legújabb kutatásait egy budapesti ke-
rület, a Terézváros kispolgári család-
történeteinek végzi. A két világháború
iszonyú története, elhallgatások, a ve-
szélyhelyzetek, kiugrás lehetőségei
között keresi bizonyos privát történe-
tek tanulságait a nagy többség számá-
ra. Nagy tisztelettel és szeretettel gra-
tulállok Losonczy Ágnes életének jeles
fordulójához, töretlen alkotókészséget
kívánok neki és az általa vezetett kuta-
tócsoporthoz.

És ehhez még azt a lábjegyzetet ten-
ném hozzá, hogy természetesen meg
fogjuk találni azokat az intézeti forrá-
sokat, hogy Áginak a legújabbban meg-

Losonczy-köszöntés

született fontos munkáját kiadassuk és
az általa szervezett műhelyt tovább él-
tessük!

Dávid Bea

Hogyan kell a szociológiát művelni? – köszönet Losonczy Ágnesnek

A szervezőknek szeretném megkö-
szönni ezt a nagyon megtisztelő lehe-
tőséget. Ágnesnek pedig, hogy szemé-
lyes ismeretségünknek köszönhetően
megláthattam, megtanulhattam és
megtapasztalhattam, hogy hogyan kell
a szociológiát művelni.

Hadd idézzek Anthony de Mello *A
csend szava, egy perc bölcsesség* című
könyvéből egy gondolatot:

Művészet

– Mire jó a mester? – kérdezte valaki.
– Megtanít arra, amit mindig is tud-
tál, megmutatja azt, amit mindig is
néztél – válaszolt a tanítvány.

Amikor ez a válasz meghökkentette a
látogatót, a tanítvány megmagyarázta:
– Egy művész a festményével megta-
nított arra, hogy lássam a naplemen-
tét. A Mester a tanításával arra oktat,
hogy lássam minden egyes pillanat va-
lóságát.

Ágnessel való személyes ismeretsége-
met, jóval megelőzte Losonczy Ágnes
olvasása. Emlékszem, könyveiben
minden mondat aláhúzásra, és min-
den második kijegyzetelésre várt. Kül-
önösen az *Ártó-védő társadalom* olva-
sásakor éreztem, hogy ez az, igen így
is lehet a szociológiát művelni.

Személyesen 1998 végén ismerked-
tünk meg. Ágnes vezetésével ekkor
alakult meg az Intézetben az öt fiatal
kutatóból álló Népegészségügyi Kuta-
tó Csoport, melynek Fruzsínával mi is
tagjai lehettünk. A kutatócsoportban
folyó közös munkának, valamint an-

nak a fantasztikus lehetőségnek, hogy
közelebbi bepillantást nyertem Ágnes
terézvárosi kutatásába, köszönhetem
azt, hogy immár világossá vált nem-
csak az, hogy hogyan lehet, hanem az,
hogy hogyan kell a szociológiát mű-
velni.

Azt hiszem részben a terézvárosi ku-
tatásnak köszönhető annak a mély
emberi kapcsolatnak a kialakulása is,
melyben megtanulhattam azt, amit
mindig is tudtam és megláthattam azt,
amit mindig is néztem.

Mit is tanultam, mit is láttam ezek-
ben az években, más szóval milyen
szerintem „Losonczy Ágnes szociológi-
ája”?

Mikor ezeken a kérdéseken gondol-
kodom és megpróbálok rájuk választ
adni a szavakat, a mondanivalómat vi-
zuális ember lévén megpróbálok ma-
gam elé képzelni.

Az a mód, az a hozzáállás, ahogy Ág-
nes dolgozik és alkot számomra olyan,
mint a szobrászat. A munka egy műte-
remben folyik, ahol a legnemesebb
anyagokból álló – pl. márvány – töm-
bök sorakoznak. Az emberi gondol-
atok, érzések, illetve cselekvések leírá-
sára és ábrázolására ugyanis csak ezek
az anyagok alkalmasak.

Ebben a műteremben nyomon követ-
hettem Ágnes alkotómunkájának kül-
önböző fázisait is, melyek közül szá-
momra talán a három legfontosabb:

– hogyan kell kiválasztani az anyag-
hoz, a témához a legmegfelelőbb
módszert, akkor is ha az a tudo-
mány mai, főáramlatába kevésbé il-
lik;

– hogyan kell először nagy vonalak-
ban véteni, ütni, „rombolni” ahhoz,
hogy az adathalmazból érthető és
világos módon kiderüljön a „pilla-
nat valósága”;

– hogyan kell egy-egy részletet kidol-
gozni; melyek azok az eszközök (pl.
szépirodalom, költészet, filozófia,
vallás stb.), amik a mondanivaló ki-
domborításához szükségesek.

Az egész munka során igaz, hogy
nem szabad megalkudni; csak az
„anyag” diktálta lehetőség és adottság

szabhatja meg az alkotás korlátját és határát.

Azt hiszem, ezek egyben azok a feltételek is, melyek szükségszerű következménye, hogy minden elkészült, Losonczi Ágnes szignóval ellátott alkotásáról az alábbi három dolgot mindenképp el lehessen mondani:

1. egyéni és összetéveszthetetlen;
2. él, mert lelke van;
– lelke van, mert az emberek, akikről és akiket Ágnes megformáz „lelkes” emberek;
– lelke van, mert az alkotó szívét és lelkét sugározza;
3. azokról és azoknak szól, akikről Ágnes a „mintát” vette, akikről az adatok származnak. Más szóval mindnyájunknak, akik ebben a mai magyar társadalomban élünk.

Az említett műteremhez visszatérve, ebben a műteremben mi, a kis tanítványok is dolgoztatunk. Szerencsénkre Ágnes gyakran bejön, mögénk áll és figyelő tekintettel nézi, hogy mit is csinálunk. Ilyenkor nagyon sokat beszélgetünk gondolatainkról, saját munkánkról és a kutatásainkról.

Ezek leírása helyett, zárógondolatként ismét Anthony de Mellotól szeretnék idézni:

Tanítványság

A mester így szólt a látogatóhoz, aki engedélyt kért, hogy a tanítványa lehessen.

– *Élhetsz velem együtt, de ne kövess engem.*

– *Kit kövessék akkor?*

– *Senkit. – Mihelyt elkezded követni valakit, megszűnsz az igazság követője lenni.*

...Még egyszer, mindent köszönök.

Albert Fruzsina

Születésnapodra...

Nem mondhatok mást, nagyon megtisztelő és egyben szakmai elismerés, illetve emberi siker is, hogy megkér-

Losonczi-köszöntés

tek arra, én is mondhassak pár köszöntő szót. Ebből az apropóból egy kicsit magamról beszélnek először. Eredetileg orvos szerettem volna lenni. Elég sokáig. Tiszta embermentő szándékkal, és ehelyett lettem szociológus. Azért választottam ezt a pályát, mert tulajdonképpen ugyanazzal, a manapság talán naivnak is nevezhető motivációval azt vallom, az ember használjon valamit, tegyen azért valamit, hogy kicsit jobb legyen ez a világ. De legalábbis rámutasson bizonyos problémákra, értékekre, jelenségekre, hátha ez valakinek azért valamire jó lehet. Gondolkodtam, hogy mi is volt az első írásod, ami a kezembe került. Ez – nem meglepő módon – az „Ártóvédő társadalom”. Ennek előszavában írod, hogy „a tudás maga nem orvosság, a bajok kimondása még nem jelenti a bajok eltűnését, de, ha egy tudományos elemzés igazat tud mondani, azzal segítheti a cselekedni tudókat”. Saját munkámmal én is tulajdonképpen törekednék arra, hogy hasonló célt szolgáljak. Személyesen akkor találkoztunk, amikor a PhD egyik órájára bejöttél, és előadást tartottál. A terézvárosi kutatásról beszélte, nagyon szemléletesen. Egészen a kutatásod kezdetétől a megvalósításán át. Mind a mai napig emlékszem arra az elkötelezettségre, vagy kutatói izgalomnak nevezhető valamire, ami áthatotta a logikus és irigylésre méltóan szépen formált mondataidat. Egyszer említetted, hogy egészen a közelmúltig mindenféle intézményes oktatásból valahogy kimaradtál, amit nagyon sajnálsz. Úgy látszik, lehet iskolát teremteni iskola nélkül is. Vagy csak egy óra is elég néhány embernek? Például neked.

Az első személyes találkozásra ehhez képest öt évvel később került sor. Amikor meghallottuk, hogy ez a bizonyos veresegyházi kutatócsoport formálódik és eljöttünk az első beszélge-

tésre. Azóta dolgozhatunk együtt, a közelemben, így fogalmaznék, és ez szakmailag nagyon meghatározó. Én arról a szociológiáról, amit Ágnes művel, nem biztos, hogy újat tudnék mondani, miután már annyi minden szépet és jót elmondtak róla: emberközpontú, holisztikus szemléletű, kritikai attitűd jellemzi. Nem értékmentes, viszont nem is elfogult. Folyamatosan és nagyon sokat lehet tőle tanulni, de nemcsak a tárgyi ismeretek sokaságát, hanem ennél fontosabbakat, az emberi hozzáállásból fakadó attitűd-beli dolgokat, amit az ember így, fiatal szociológusként követni próbál. Széles látókörűség, elhűség, az ember elköte-

7

K É K

lezettsége saját értékeihez, ugyanakkor a mások értékeinek, gondolkodásának, életének bemutatni tudása, ezek azok az ismérvek, amelyek Ágnesre jellemzők, és amelyek számunkra iskolapéldát adnak. Lényeges, hogy nemet tudjon az ember mondani a hatalomra, a pénzre, hogy megőrizze a független értelmiségi gondolkodást és a felelősségtudatot, ami Losonczi Ági munkájában és életében megtestesül. Amit az ember racionálisan meg nem magyarázhat, bármennyire is szeretné, az a személyiség varázsa, és nekem Ágnesről leginkább a tisztaság, a letisztultság és a harmónia jut eszembe. De nem csak szociológusnak volna jó ilyennek lenni, hanem nőnek, feleségnek, anyának, unokának, munkatársnak, barátnak, tanítónak... Azt kívánom, legyél köztünk még sokáig, és nagyon sok boldog születésnapot!

Kedves Ági! Örülök, hogy én is itt lehetek, és én is részese lehetek ennek a köszöntő ünnepségnek. Nagyon röviden három dolgot szeretnék megemlíteni a mi közös munkásságunkból, közös életünkben.

Ági munkásságáról itt már nagyon sok szép elhangzott. Én nem erről szeretnék beszélni, hiszen az évek alatt megírt könyveit mindenki olvashatja, hanem az Ágival együtt végzett kutatómunkák során szerzett élményeimről, amelyeket csak azok ismerhetnek, akik vele együtt dolgoztak. Ebben az volt a fantasztikus számomra, aki itt kezdtem

8

K É K

a pályafutásomat, hogy nemcsak a munka volt elementárisan fontos, hanem az emberek együttlétének, a jó hangulat megteremtésének ügyes segítése is. Volt amikor a tábláknak örültünk (s persze szenvedtünk is mellettük) és kerestük az összefüggéseket, de volt alkalom arra is, hogy az összes táblát félretegyük, és ünnepi helyé változtassuk át a szobát. Ági számára (s persze nekünk a csoport tagjainak is) nagyon fontosak voltak ezek az ünnepi pillanatok, az életünk, és akkori helyzetünket elemző hol vidám, hol keserű, ma már elképzelhetetlenül hosszú beszélgetések. Olyan meleg, barátságos hangulatban zajlottak le ezek az együttlétek, hogy alkalmasok voltak a munka közben kialakult feszültségek oldására is. Ezek különleges, szép emlékek, s köszönöm, hogy ennek az ünnepi ritusnak a részese lehettem.

A másik egy fontos személyes emlékem. Egyik délután elhúzódtam a

munkánk. Ez már elég régen, még 1986. október 23-án volt. Sétáltunk hazafelé az intézetből a Bécsi-kapu felé. Egyszer csak Ági rám néz: Laci, tudod, hogy milyen nap van ma? Hogyne tudnám – válaszoltam –, a harmincadik évforduló. Hát akkor gyere, emlékezzünk a régi időkre. Elmentünk egy borpincébe, rendeltünk egy kancsó bort és néhány zsíros kenyeret. És akkor Ági elmondta, hogy is volt az akkor. Hogyan élte át azokat a napokat gyermekeivel otthon lévő anyaként, hogyan izgult a kenyérért sorban álló Andrást. (Akit az emberek a sor elejére engedtek „Magának most fontosabb dolga van!” mondat kíséretében.) S hogyan látta mindezt 30 év távlatából Losonczi Ágnes az érdekes, egyéni látásmódot alkalmazó szociológus. Különleges, soha le nem írt, személyes élményekkel, tapasztalatokkal alátámasztott elemzés volt. Ez is egy máig felejthetetlen élmény számomra.

Végül pedig azt szeretném elmondani, hogy közöttünk a sokévi együttmunkálkodás, a hosszú órákig tartó beszélgetések alatt kialakult egy egészen érdekes egymásra hangolódás. Amikor fölhívom Ágit, hogy kellene megint valami újat csinálni, pillanatok alatt azonos hullámhosszon vagyunk. Éppen egy éve fölhívtam, hogy jó lenne az időről egy szekciót szervezni a szegedi konferencián. Alig mondtam három mondatot, s Ági már lelkesen folytatta a megkezdett gondolatot. Hű, Laci, nagyszerű, csináljuk meg. És akkor egyből közösen kezdtük törni a fejünket, hogy hogyan, s mint legyen. Annak ellenére, hogy ma már nem vagyunk mindennapi kapcsolatban, ha valamelyikünknek eszébe jut valami, és fölveszi a telefont, vagy éppen összefutunk, akkor hihetetlen gyorsan „értjük egymást”. És ki tudjuk találni közösen, hogy hogyan is lehetne ezt jól megcsinálni.

Köszönöm, hogy ilyen sok mindent tanulhattam és láthattam a közelemben. Jó egészséget és sok boldogságot kívánok.

Kapitány Gábor

Arról beszélnek én is, hogy mi volt, milyen volt az első találkozásunk Losonczi Ágnessel és munkásságával, s mit jelentett ez a későbbiekben. Az egyetem után, feleségemmel, Ágnessel együtt egy – talán úgy lehetne fogalmazni: művészetpedagógiai – kutatáson kezdtünk dolgozni, s ennek során igen hamar kiderült, hogy nem tudunk továbblépni az értékfogalom és az értékek társadalomban játszott szerepének tisztázása nélkül. S akkor, körülnézve a szakirodalomban, a hazai kezdeményezések sorában két olyan kortárs kutatással szembesültünk – Hankiss Elemérével és Losonczi Ágnessel –, ami nemcsak ahhoz segített hozzá, hogy felmerült kérdéseinkre választ adhassunk, de végül is ez vezetett bennünket az (érték-, illetve kultúra) szociológiához, ahhoz, hogy azt mondja magának az ember: érdemes ezzel a tudománnyal foglalkozni. A nálam fiatalabb előttem szólók Losonczi Ági későbbi írását nevezték meg, mint ami alapvetően hatott rájuk, ez természetes, hiszen akkor ez volt a friss mű. De a mi nemzedékünk számára ugyanilyen hatású volt az életmódról szóló munkája, „Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben.” (Gondolat, 1977), amit annak idején sokan csak úgy emlegettek, hogy a „hosszú című könyv”; mert valóban, egy olyan közegeben, amelyben a tudományos könyvek többnyire vagy az „X és Y”, vagy „Az X Y-ja”-jellegű elnevezések alatt jelentek meg, ez a könyv, Peter Weiss Marat-dramájához hasonlóan, már címével is kiemelkedett a közegeből, egyéniséget sugallt, ám nem a mindenáron való egyénieskedés szellemében, hanem azért, mert pontos volt. Egy olyan cím, amely pontosan meghatározta a

tárgyat. S nem véletlenül beszéltem erről kicsit hosszabban, mert azt hiszem, hogy az ebben is megnyilvánuló pontosság nagyon is jellemző Losonczi Ágnes egész életművére. A következő, amit ennek a könyvnek az akkor ránk gyakorolt hatásaiból kiemelni, az a szemléleti sokoldalúság és interdiszciplinaritás, ami azóta is annyira jellemző Ági munkásságában. Mai szemmel visszatekintve világosan látszik, hogy ebben a szövegben együtt volt sok minden, amit akkor általában külön képviseltek. Tehát egyszerre volt benne az a fajta termékeny társadalomfelfogás, ami a tudati jelenségeket természetszerűen helyezi be társadalmi összefüggésekbe. De ehhez rögtön hozzá kell tenni – s ez nem volt gyakori abban a korban –, hogy ezt olyan erős valóságábrázolással tette, amely átütött a könyv minden részletén. Mindenhol a valóság volt a fontos, soha nem az elvek. És itt most nem csak a korabeli ideológiának a sokak által dogmaként szajkózott elveiről van szó, hanem arról, hogy ezekből az írásokból szinte sütött a valóságnak és a gyakorlatnak az előbbre valósága – bármiféle mesterséges teóriával szemben. A személyességet többen említették Ágival kapcsolatban. Ez a következő, ami nagyon szembetűnő volt már ebben a művében is: a személyes tapasztalat, mint példa, és mint értelmező. Példák a különböző bemutatott jelenségekre, és egyúttal – a személyes élmény jelentésadó tartalmain keresztül – értelmezői is azoknak. A következő összetevő az erős történetiség, annak a bemutatása, hogy a dolgok a történelemben megalapozottak, nem a semmiből állnak elő. Aztán az irodalmiság, hiszen mindig nagyon sok olyan példával él, ami az irodalomból, művészetből származik, és ez megint értelmezi, újabb jelentésrétegekkel ruhazza fel, és ugyanakkor – amit már szintén említettek mások is –, lélekkel tölti meg ezeket az írásokat. A szimbólumok nagyon hangsúlyos jelentősége. És a teljesen korrekt, és nagyon alapos statisztikai adatfeldolgozás. S

Losonczi-köszöntés

az adatok bemutatása, ami sok szociológiai írást olyan szárazzá tesz, nála szinte észrevehetetlenül megint csak életté változik. Az ember azóta a saját munkáján is érzi, hogy milyen nehéz úgy értelmezni egy adathalmazt, hogy azon a valóság problémái és arányai üssenek át, ez a könyv pedig erre is máig érvényes példát nyújtott.

Még hosszan lehetne sorolni ennek a munkának az erényeit, de Losonczi Ágival való találkozásunk ezzel szerencsére nem ért véget. A személyes találkozás számunkra elsősorban konferenciákon adódott. Ahol két dolog mindenképpen hozzátevéődött ehhez az olvasói benyomáshoz. Az egyik, a sok férfi résztvevő között eléggé feltűnő, s üdítő megkülönböztető jegy, a hozzászóló nő-volta volt, ami azonban egyrészt nem merült ki a nemi különbség triviális tényében, másfelől nem azt jelentette, amit a férfi társadalom általában társít ehhez a tényhez, hogy akkor valami érzelmesebb és kevésbé lényegi szöveg következik; mert noha az érzelmi erő természetesen ezeket a felszólalásokat is áthatotta, a lényeg nem ez volt, hanem az a sajátos intellektuális tartalom (analitikus érzékenység, empátikus kognitívitas, a mindennapi életvilág logikája stb.), amivel a nőkre (a férfiaknál talán erősebben) jellemző világszemlélet gazdagítani tudja a tudományosságot, pontosabban, ami (az enélkül csak féloldalas) tudományosság „női” felét adja. A másik, a személyes jelenlét által hozzáadott, szembetűnő, s látszólag csupán formai sajátosság az az Ágira jellemző ízes beszéd volt, ami szintén elűtött a szociológia akkor általános hangvételétől. De ez sem volt csupán külsődleges sajátosság. Mert ha az ember belegendol, hogy tulajdonképpen mi adja ennek a beszédnek az ízét, akkor megint azt kell mondanunk, hogy a pontosság. Aki pontosan beszél magyarul, az szépen is beszél magyarul. S

ez nagyon erősen jellemző volt Ági felszólalásaira.

Befejezésül még azt említeném, hogy nemrég, egy pár hónappal ezelőtt újra elővettük egy más munkánkkal kapcsolatban a „hosszú című művet” és az volt az embernek – ha nem is megdöbbentő, de mindenesetre nagyon tanulságos – az olvasatában, hogy mennyire eleven. Talán még elevenebb, mint annak idején volt. De mitől lesz egy több évtizedes szociológiai mű ennyire eleven? Nyilván attól, hogy igaz. S azt hiszem, ez megint egy olyan kulcsfogalom Ágival kapcsolatban, amit nem tudunk elégszer hangsúlyozni.

9

K É K

Kapitány Ágnes

Én is úgy gondolom, hogy egy mű akkor születik meg igazán, és egy kutatás akkor kel igazán életre, ha az az embernek a saját élete kérdéseiről szól. Nem csak arról van szó, hogy a személyisége belekerül a műbe, és át-egyéníti azt, hanem arról, ami miatt ez megtörténhet, hogy olyan dolgokat fordít át tudománnyá, amelyek az életét, annak leglényegesebb szféráit érintik. Áginak a műveiből és a kutatásaiból mindig ezt lehetett érezni. Ezt az egységet alkotó/kutató és vizsgálati tárgya között.

A másik, amit nagyon fontosnak érezek Ági munkásságában – s ez már szintén elhangzott itt – a szimbólumoknak a jelentősége, amit szerintem nem lehet elválasztani attól a holisztikus szemlélettől, amit oly jellemzőnek érzünk rá. A szimbólumok, a bennük rejlő sokértelműség és sokfelé nyitott-

ság következtében rendkívül alkalmasak arra, hogy egy ilyen holisztikus szemlélet eszközei legyenek.

A következő a paradigmák kérdése. Azaz, olyan leírásmódot találni, ami az egyes partikuláris jelenségek között paradigmaticusan képes különbségeket tenni. Ahogy például Ági *Életmód* könyvében leírja a sajtófogyasztás és a szalonna-fogyasztás – sokat idézetté vált – különbségét, amelyben tetten érhetőek az életszínvonal, az életminőség, vagy éppen az életstratégiák különbségei, ezzel példát ad arra, hogy miként lehet a jelenségek tenge-réből kiemelni azokat a lényegi elemeket, amelyekkel – mint szimbolikus

Losonczi-köszöntés

palivá alakulására); igen plasztikusan érzékeltetvén az egyes kultúraelemek szerepét az egész kulturális rendszer átalakulásában.

De talákoztunk másképpen is Ági előttünk járó lépteivel. A nyolcvanas években Békés megyében végzett empirikus kutatásunk során nemegyszer emlegették a „terepen” a megye lakói, hogy mit jelentett számukra az „Életmód”-vizsgálat – és Ági magával ragadó személyisége.

Ha össze kellene foglalni, mi is a jellemző Ági munkásságára, akkor talán azt a négy alapcél említhetjük, amit ő maga is megfogalmaz, de ami műveiből is egyértelművé válik. 1. Objektív leírását adni a társadalmi tényeknek. 2. Belülről ismerni meg az emberek életét. 3. Törekedni arra, hogy mindez teljes komplexitásában táruljon fel előttünk. 4. (S ami mindennek értelmet ad): jobbítani az életfeltételeket. Ági művei nagy erővel sugározzák, hogy az utolsóként említett cél nélkül a többinek sincs igazán értelme.

Ági könyvének az elejéről és a végéről szeretnék egy-egy gondolatot még idekapcsolni. A könyv elején szerepel, hogy palackposta ez a könyv. S a szerzőt áthatja a természetes aggodalom: hogy vajon kifogja-e valaki? Megérti-e valaki az üzenetet? Saját életünk alapján, meg tanítványaink érdeklődése alapján is azt tudom mondani, hogy nagyon sok a halász. Nagyon sok fogás adódik, és nagyon sokféle eljutott ez az üzenet. De a szerző aggodalmai a könyv végén újra megszólalnak. A Prédikátor Könyvét idézi: *Adtam annak felett az én elmém bölcsességnek tudására és az esztelenségnek, a boldonságnak a megtudására. Megtudtam, hogy ez is a lélek gyötrelme. Mert a bölcsességnek sokaságában sok búsulás van, és valaki öregbiti a tudományt, öregbiti a gyötrelmet is. Mert micsoda marad meg az embernek mindennémű munkájából és elméjé-*

nek nyughatatlan fáradozásából, mellyel ő munkálkodott a nap alatt? Holott minden napja bánat és búsulás az ő foglalatossága és még éjjel is nem nyugodt az ő elméje. Ez is hiábavalóság. Igen, a Biblia szavai mindig alkalmasak arra, hogy az évezredes bölcsesség és a nyelvi szépség hatásával erősítsék fel az ember érzéseit, gondolatait. De ahogy hangot adnak a kétely kinjainak, megadják a reménység válaszát is. S ha már a kétely érzése „Salamon” szavaival szólalt meg, hadd idézzek én a „Példabeszédekéből” néhány részletet. „Aki követi az igazságot és az irgalmasságot, nyer életet, igazságot és tisztességet. A lélek se jó tudomány nélkül, és aki csak a lábával siet, hibázik. Aki elméjében bölcs, hivatik értelmesnek, a beszédnek pedig édessége neveli a tudományt. Igen, ha a bölcsességért kiáltasz és az értelemért a te szódat felemeled, akkor megérted az igazságot és törvényt és becületességet és minden jó utat. Mert bölcsesség megy át elmédbe és a tudomány a te elmédben gyönyörűséges lesz. Boldog ember, aki megnyerte a bölcsességet és az ember, aki értelmet szerez. Mert jobb ennek a megszerzése az ezüstnek megszerzésénél és a kiásott aranyból ennek jovedelme. Drágább a fényes karbunkulusoknál és minden gyönyörűségei nem hasonlíthatók hozzá. Napoknak hosszúsága van jobbában, baljában gazdagság és tisztesség. Az ő utai gyönyörűséges utak. És minden ösvényei bekesség. Életnek fája ez, akik megragadják, és akik megtartják boldogok.”

Szalai Júlia

Most egy kicsit rendhagyó dolgot szeretnék itt elmondani, mégpedig azért, mert – és ezt minden patetikus felhang nélkül szeretném kimondani – Ági az én életemnek része, és így van, ez nem is tudom, mennyi évtizede. Márpedig „az életéről” az ember nem beszél könnyen. Ezért itt arról kellene talán beszélni – hiszen ez is „az élet”

10
K É K

sűrítmenyekkel – a saját jelentőségük-nél sokkal szélesebb érvényű tendenciákat lehet érzékeltetni. („Magyar-ság-szimbólumok” kutatásunkban egyébként mi is szembesültünk azzal, amire Ági könyve is ráirányította a figyelmet, hogy az ételeknek milyen mély identitás-képző jelentősége, és szociológiai rétegződés-jelző szerepe van a társadalomban, s messzemenően igazolódtak azok a megfigyelések is, amelyekkel a hétköznapi és ünnepi étkezés eltérő jellegét hangsúlyozza). A lakáskutatás szintén olyan terület volt, ahol azt érezhettük, hogy Ági törté- előtünk (is) az utat, elsősorban azzal, ahogy a lakások életminőség-tük-röző jelentőségét kimutatta. Nagyon inspiratívok voltak az olyan elemzések, mint például amellyel kimutatja a televízió elterjedésének (tehát egy eszköz, egy tárgytipus megjelenésének) hatását a „tisztaszoba” jelenségének visszaszorulására (pontosabban nap-

része – , hogy mit tanultam meg az év-tizedek során Ágitól. Arra minden-esetre jól emlékszem, hogy figyelmeztettek, hogy „azért úgy ne írjál, ahogy Losonczy Ági, azt ő jobban csinálja”. Ilyenekre emlékszem, de hát ezekről a kognitív természetű dolgokról ilyen nagyon szépen beszélni, ahogy többen tették, én ma már nem tudok. Ehhez Ági nekem már túl közel van. Hogy mennyire, ahhoz most elsősorban Nagy Andrásról kell itt nyilvánosan el-nézést kérnem. Ez az élet ugyanis azt is jelenti, hogy nekünk kialakult az el-múlt években egy rituálénk. Ez pedig a vasárnap délelőtti telefon. És ezt azt jelenti, hogy a hét, meg az életünk fontos részeit vasárnap délelőtt, ami-kor más rendes asszonyok főznek, és a családjukra gondolkodnak, mi akkor be-széljük meg. Hogy ez mennyire fontos része az életnek, azt eddig is tud-tam, de hát most eltöltöttem 9 hóna-pot Amerikában, és azért onnan nehéz volt, különösen a hat órás időeltoló-dás miatt ezt a rituálét folytatni. Ezzel együtt egy kicsit szabadosan átfogal-maztam, és időnként vasárnap délután telefonáltam, bele az életükbe, mert a vasárnap délelőtti telefon nem marad-hatott el. Ezzel akarnám tulajdonkép-pen csak jelezni azt, hogy miért gondol-tam azt ki, hogy egy pár olyan dologról beszélék, amit Ágitól tanultam, amit tudományos tankönyvek, meg jegyez-tek, meg módszertani tanulmányok nem annyira szoktak felidézni.

Az első dolog az egyetemi szakdolgo-zatom védésének az élménye. Amikor egy szakdolgozatot védő ember rettenetesen izgul. Emlékszem, itt ül mind a két, további életemben is kitünteteten fontos ember – Ferge Zsuzsa és Losonczy Ági – a két oldalamon, akik közelítették felém a maguk habitusa-nak különbségeivel. Zsuzsa azt mon-dta: „oké, minden rendben lesz”. Ági azt mondta: „vedd már egy kicsit la-zábbra”. És ez olyan fontos volt! Ugyanakkor az Ágin egy olyan koszt-üm volt ehhez a látszólag könnyed mondathoz, ami ma is előttem van. Tehát úgy jött el, és úgy tisztelte meg

Losonczy-köszöntés

ezt az igazán kis jelentőségű aktust, ahogy az ember megvéd egy szakdol-gozatot, hogy az egy életre felejthet-ten. Ez 1971-ben volt, tehát idestova 32 esztendeje, máig emlékszem erre a dologra. Amikor aztán elmondta az opponensi véleményét, az kicsit alá is támasztotta azt a dolgot, amit akkor mondani kellett, de kicsit meg is cáfol-ta. Alátámasztotta annyiban, hogy azt a bátorságot, amit egy huszoneves ember magának vesz, hogy csak úgy lazán megírja a szakdolgozatban a 15-től 18. századig az angol szegénység történe-tét, Ági mint igazi kalandvágyat nagy-on díjazta. Másfelől pedig finoman elmondta azokat a távolságtartó lépé-seket, amelyeket utána, mikor kicsit komolyabban kezdtem történettel és társadalomtörténettel foglalkozni, megfogadhattam. Ez volt az első.

A második élmény, mikor az az élet-meghatározó dolog történt velem, hogy éveken át csinálhattuk együtt az egészségügyi kutatásainkat. Sokszor lementünk Zalába együtt, és sokszor volt az, hogy így ketten voltunk egy-egy terepen, egy faluban. Ott azt ta-nultam meg, (már előtte is sejtettem valamit), hogy nem csak az fontos, hogy egy szociológus hogy öltözik fel, amikor egy interjúra elmegy, nagyon tudnia kell, hogy melyik interjúalany-hoz hogyan öltözik fel, és hogyan lesz az természetes, és hogyan lesz része annak a nem álságosan közeledő kul-túrának, amit ő képvisel, hanem az ér-deklődő kultúrának. De ugyanilyen fontos az is, hogy hogyan festjük ki ehhez az arcunkat, ott tanultam meg, hogy mikor és milyen színű rúzs-t használunk, azt is ott tanultam meg.

A harmadik nagyon nagy élmény az egy kicsit bonyolultabb családi él-mény, és arra vonatkozik, hogy pro-fesszori atyám volt Ági doktori disz-sertációjának dörgedelmes védője, vagy opponense. Magam ott ültem a közönség soraiban, mikor Ági doktori

védése zajlott. Majdnem lefordultam a székről, amikor apám megengedte azt az ott tényleg könnyedén, de abszolút nem könnyen előadott, nagyon komplikált mondatot, amit Ági adat-használatára és statisztikához való vi-szonyára, nem is igazán Áginak akart mondani, hanem az egybegyűlt kö-zönségnek. Nem szeretnék ezzel fog-lalkozni, már csak azért sem, mert apám lánya vagyok, akárhogy is van ez a dolog. De azzal az oldalával igen, hogy azt tudom, Ági számára ez az ak-kori aktus máig, egy életre meghatáro-zóan fájdalmas volt, sok-sok okból. És nagyon igazságtalan.

11

K É K

És itt vagyok én, aki matematika ska-kot végeztem, és abban az értelemben megfelelttem apám elvárásának, hogy megtanultam a statisztikát kezelni. Ági máig apám mondatát egyetlen egyszer se fordította szembe velem. Így tanul-tam meg, hogy milyen sikokon, és ho-gyan kezelünk emberi viszonylatokat, és amelyek óhatatlanul összefüggnek – talán számomra ugyancsak e megha-tározó élményből egy életre szóló ta-nulsággal.

Végül a negyedik dolog, ami nélkül azt hiszem, elképzelhetetlen lett volna számomra, hogy bármit megcsináljak abból, amit fontosnak tartok, az az íráshoz való viszony. Ági gyönyörűen ír, ezt sokan élvezzük, és sokan szeret-jük – elmondták. Ugyanakkor az a mód, ahogy ő ír, az a láttatás nemcsak látásmód, hanem láttatás, tényleg az ő egyedüli és reprodukálhatatlan sajátja. Sokszor szerkesztők is megszenved-nek vele – én is, ha szerkesztem a szó-

vegét, nagyon nehéz néha vele bánni. Ezzel együtt Áginak köztudottan élvizeti viszonya van az íráshoz. Mivel én elvégeztem annak idején a közgazdasági egyetemet, és valamilyen módon ez nyilván nem csak számomra, talán többen, akik itt vagyunk, erre emlékszünk, mint hajdani közgázosok, azaz az élménnyel járt, hogy amennyire tudtunk középiskolás korunkban fogalmazni, ezt jól kiirtották belőlünk az egyetemen. Egy másfajta felfogás volt, legalább is akkoriban az úgynevezett tudományos írásmódról a közgazdasági egyetemen. Minél szárazabb, lecsupaszítottabb, minél tárgyiasabb volt egy írás, annál jobb. Számomra, külö-

Losonczi-köszöntés

Neményi Mária

Ági, nagyon zavarban vagyok, azt hiszem, te jól ismered ezt a zavart, ami a kettőnk beszélgetéseiben azért elég gyakran jelen van. Vagy jelen volt. Ami nem a szeretet hiánya, hanem talán éppen egyfajta tartózkodás, ami mind a kettőnket jellemez. Objektív, rajtunk kívülálló dologról nagyon jól tudunk beszélgetni, de arról, hogy mit érzünk egymás iránt, vagy hogyan gondolkodunk egymásról, nagyon nehezen. Most is nehéz szerepben vagyok itt. Én máshonnan jöttem, 1981-ben kerültem az intézetbe, mögöttem hat év pszichológusi munka volt, az Egészségügyi Gyermekotthonok Országos Módszertani Intézetében. Egy olyan egészségügyi intézetben, ami – ez jellemző az egészségügyre – borzasztóan hierarchikus szervezet volt. Az igazgató főorvoshoz hetekkel előbb be kellett jelentkezni, ha valamilyen kérdésben szerettem volna tőle engedélyt kérni valamilyen feladatra. Ide kerültem az intézetbe, egyébként egy családszociológiai munka révén, Cseh-Szombathy László hívására. Egy kicsit úgy éreztem, tulajdonképpen évekip, hogy légüres térben vagyok. Igaz, hogy senki nem követelt meg tőlem semmi-fajta magatartást és nincs hierarchia, de ugyanakkor nem nagyon volt közegem, nagyon nehezen találtam meg az embereket és a hangokat. Emlékszem Cseh-Szombathy Lászlónak arra a mondatára, amit egy évvel azután, hogy már az intézetben voltam, megkérdezett tőlem, hogy hogyan jövök ki a „nagyasszonyokkal”? Azaz, Hanák Katalin, Sas Judittal, Losonczi Ágnessel. Nem tudom, mit válaszoltam. De tudom, hogy ez a három „nagyasszony” segített végül is engem abban, hogy aztán mégis kezdjem magam ott-hon érezni ebben az intézetben.

Sas Juditnak köszönhetem életem első komoly publikációját, „A család

pro és kontra” kötetet végül is ő szervezte meg nekem, vagy őtőle kaptam ajándékban azt a lehetőséget, hogy foglalkozhattam ezzel. Losonczi Ági volt be először egy közös munkába a „Terhesség, szülés, születés”, vagyis a Pest megyei első gyereküket váró családok körében végzett nagy, komplex vizsgálatba. Ez volt az az első olyan munka, ahol tulajdonképpen intézeti kollégákkal és elsősorban Ágival együtt dolgoztunk, és ahol ezt megelőzőleg beszélgetések voltak. Aztán a kutatás megszervezésének bizonyos fázisai. Emlékszem a könyvkiadással kapcsolatos nyomdakeresésre, és egyéb munkálatokra. Itt néhány közelebbi élményem is volt azon kívül, hogy a közös munkában és a közös tervezésben, a gondolatok egyeztetésének a folyamatában végre megtaláltam azt, ami azért mégis egy intézetet, egy kutatóintézetet kell, hogy jellemezzen. Hogy emberek, akik együtt dolgoznak, azoknak van közük tartalmilag is egymáshoz. Tulajdonképpen nem akarok abba a hibába esni, ami az ilyen laudáció mondóknak egyik sajátossága, hogy csak magukról beszélnek, ahelyett, hogy arról beszélnének, akit ünnepelnek. De mégis nekem talán ez a munka, a *Terhesség, szülés...* két kötetében megjelent tanulmányok és ennek az élő munkálatai voltak, amik bizonyos értelemben meghatározták azóta is az érdeklődési területeimet is, és az írásmódomat is. Ebben Áginak nagyon nagy szerepe volt. Az írott tanulmány, ami az *Anyává válás* címen jelent meg, azt hiszem, a könyvben, az volt az első munkám, önálló publikációm, ahol megtaláltam azt a hangot, amit szerintem, azóta is használok, és amiben Ágitól kaptam a legnagyobb biztatást. Emlékszem, volt egy, a kutatás során megírt tanulmányoknak a megbeszélése. Ági olyan módon dicsérte meg azt az írást, hogy az nekem akkora erőt adott ahhoz, hogy amit én tudok, és ami engem érdekel, az fontos és azt lehet folytatni.

Egyébként ahhoz a tanulmányhoz még egy emlékem kapcsolódik, ami

12
K É K

nösen abban a környezetben, amelyben körül voltam véve remekül író emberekkel, barátokkal is és férjjel is, egy szenvedés volt az írás az egyetem után. Erről nagyon sokszor beszéltem Ágival. Még évekkel később is, mikor a zalai kutatásunk anyagát írtuk meg. Ágitól tanultam, hogy mit kell csinálni, hogy az ember ilyen görcsöt feloldjon – és ezt máig gyakorolom. Azt mondta ugyanis – az az első tanács kevéssé segített – „Képzeld magad elé egy emberi arcot, akinek meséled, amit meg akarsz írni, és próbáld úgy megírni.” Akkor elkezdtem írni „Losonczi Ágiul”, és ez nem ment nekem olyan jól. De amikor azt mondta „Figyelj! Tegyéld oda egy tükröt, a tükörben nézd meg magad, hogy hülyén beszélsz-e a magnóba, vagy jól, ha elmondanád azt, amit mondasz. Az segíteni fog.” És így tanultam meg úgy-ahogy írni. Köszönöm szépen.

Ágival közös emlék. Akkor még a komputer előtti világ volt, és a legélt mélyinterjúkat, amiket a szülés után nem sokkal készítettünk a frissen anyává vált nővel, magammal vittem Rómába, ahol egy 2 hónapos ösztöndíjjal voltam. És ebben az időben Ági is Rómában járt és többször találkoztunk. Valahogy ezeknek az interjúknak a szövege, a színes filctollakkal való megjelölgetése és az Ágival való nagy séták Rómában, ez a két dolog is összekapcsolódik... Nagyon sokat tanultam, és nagyon sokat köszönhetek Áginak azzal együtt, hogy nem merem azt mondani, hogy igazán hasonlítunk egymásra. Ági, ahogy itt többen elmondták, holisztikusan gondolkodik, nagyon kreatív, nagyon színes, nagyon lelkes, nagyon érzelmes. Én valahogy görcsös vagyok, és nagyon próbálok földhöz, tényekhez ragadni, még akkor is, hogy ha a tények nálam nem feltétlenül számok, hanem esetleg szövegek, interjú részletek, beszélgetések. Kicsit irigykedve nézem azt a tág és filozofikus látásmódot, ami Áginak a sajátossága. Bár sok bizonytalanság van még mindig bennem, de abban biztos vagyok, amit Áginak köszönhetek, a megértő, biztató támogatását.

Ferge Zsuzsa

Losonczi Áginak

Losonczi Ágnes „valószínűleg a legeredetibb, legizgalmasabb, a leginkább emberközpontú és egyben a hivatalosan legkevésbé elismert magyar szociológus”. Ezt már sok éve így gondoltam – de a hivatalos elismerés azóta is késeget.

Azt hiszem, épp azért, amiért a mondat első fele igaz. Ha Ágnes iskolát csinált –, akkor azzal, hogy *szabálytalan*. A szakma változó, de mindig kényszerítő erejű kánonjait sosem kedvelte. (Mellesleg a politika kánonjait sem.) Az eretnekséget azonban ritkán díjazták.

Losonczi-köszöntés

Érdeklődése mindig olyan kérdések felé fordult, amelyek az adott pillanatban égetően aktuálisak, és mind az emberi élet minősége, mind a társadalom emberi minősége szempontjából kulcsfontosságúak voltak. Ez már az első, zeneszociológiai kutatásra is igaz: a zene azért érdekelte, mert az életet szebbé, jobbá teheti. Így a később említett sajátosságok zöme már itt is megjelent. (A zene és társadalom viszonyáról, a zenéről, mint társadalmi szükségletéről ez volt az első, azóta is mérvadó vizsgálódás. E látszólag elvont témában már benne foglaltatott a későbbi kulcskérdés, az emberi szükségletek társadalmi konstrukciója, amelyhez a későbbiekben markánsan kapcsolódott a hatalmi- és érdekviszonyok szerepe a szükségletek kielégítésében.)

Munkássága a hetvenes évek óta három nagy téma körül rendezhető. Az *első* az életmód komplex, szociológiai, szociálanropológiai és kultúranropológiai megközelítésben. A *második* – az évtizedek során többször visszatérő – téma az egészség és az egészségügy mint össztársadalmi problematika. A *harmadik* téma az egyéni életsorsok, sorsfordulók és a történelmi fordulatok közötti összefüggésekre koncentrált, több nézőpontból. Az egyik metszetben a rendszerváltás társadalmi és pszichológiai hatásai álltak a középpontban, elsősorban abból a szempontból, hogy hogyan küzdöttek meg a változásokkal a „kisemberek”, a kisvállalkozók, a városi középrétegek. A másik metszetben (remélem, alig képzavaros a kifejezés) az utóbbi évek egyik legizgalmasabb, legújított kutatássorozata formálódott ki a szülésről, születésről, e sorsforduló szubjektív megéléséről, és a „társadalom” ehhez való viszonyáról.

Van néhány motívum, amely az egész munkásságot végigkíséri, és egy-egybe kovácsolja ezt a nagyon is való-

ságos életművet. Hadd soroljak fel néhányat.

A társadalom mindig a maga teljességében, egységében, különbözőségeiben és egyenlőtlenségeiben alkotja az elemzés alapszövetét. A vizsgálódások vezérlő motívuma az emberi kiszolgáltatottság elleni lázadás. Ági egyik kulcsszava valóban ez, a „kiszolgáltatottság”. Bizonyos értelemben persze valamennyien kiszolgáltatottak vagyunk – de nem mindegy, hogy mennyire, hogy miért, hogy kinek. Ágnes elkötelezettsége mindig azoknak az oldalán van, akik erőforrások híján a leginkább kiszolgáltatottak, akik önkényes hatalmak áldozatai,

13
K É K

vagy akiknek saját sorsuk felett sincs szavuk, és saját szenvedéseik enyhítésére sincs eszközük. Az ő helyzetükön való felháborodás vezeti Ágit arra felé, hogy a kiszolgáltatottságot enyhítő eszközöket is keresse. Még távolról sem volt időszerű, amikor – eszközként a kiszolgáltatottság ellen – az emberi léthez elemien szükséges anyagi források mellett jogokért és több információért perelt. Mindemellett az eszközökhöz való hozzájutás is, az eszközök ereje is függ attól, hogy milyen erősek a „támaszok”. Nem tudom, hogy más szociológusnál találkoztam-e ezzel a kifejezéssel, de Ágnesnél olyan gyakran, és olyan központi szerepkörrel, hogy ezt tartom a második *kulcsszónak*. Azért szeretem, mert kevésbé technikai, kevésbé elvont, mint zsargonbeli megfelelői, például az „erőforrások”, vagy a „kapcsolati tőke”. Úgy is mondhatnám, emberibb.

Ebből az elkötelezettségből fakad, azt hiszem, egy második, mindenben átívelő sajátosság, az egész életmű bátorsága és „demokratizmusa”. Emberközeli, ha nem szégyellném, azt mondanám, emberszerető, de mindenképpen mélységesen *demokratikus* szociológia ez. Losonczi egyszerűen nem ismeri – azt hiszem, zsigerileg nem tudja elfogadni – a társadalmi értéktételek fentjeit és lentjeit. Így volt ez már a „zenekönyvben” is, ahol a „komoly” és a „könnyű” zene nem megmértetnek, hanem társadalmi szerepükben vizsgálatnak. E szerint pedig azonos funkciókat tölthetnek be. Még inkább átszó minden később-

Losonczi-köszöntés

alábbiak, de akkor még e gondolatok árnyéka is a tiltott zónába tartozott. Magyarországon – írja Ágnes harminc évvel ezelőtt – „rövid volt a polgárosulás időszaka, s ez nem kedvezett sem az öntudatos polgárság, sem a radikális polgár kialakulásának. A feudális értékekkel teli (háború előtti) Magyarországon a polgár szégyelli polgárlétét, mert nem nemes. (A háború után) visszamenőleg sem vállalhatja magát, mert akkor már osztályidegen.”

...Pedig, mint tudjuk, „*Öntudatos, radikális polgárság és polgári szabadságjogok viszonylag tartós gyakorlása nélkül nincsenek és nem is jöhetnek létre a demokratikusan kialakult együttélési módok.*... A soha ki nem élt polgári radikalizmus szárnytörése miatt (mai) együttélésünk gyakorlatából hiányzik ennek a társadalmilag megélt tapasztalata.” És némileg vátejszi, ahogy az akkori múltat elemzi: A szárnyaszegett polgárosulás visszamenőleges magyarázatot is adhat néhány mai bajunkra. „Egy indulóban lévő folyamattal tört meg” 1945-ben. „Egy *ki nem élt*, be nem teljesedett induló és mohó kapitalizálódás állt le, robbant szét a magántulajdon megszüntetésének forradalma következtében.” Aligha lehetne jobb szavakat találni arra, ami azóta beteljesedett.

A demokratikus beállítottságból következik az is, hogyan a civil társadalomért perel akkor, amikor még a nyilvánosság nem is ismerte a kifejezést, és azóta is, egyfolytában.

Bármi legyen a konkrét téma, a közelítés mindig komplex. Mindig együtt, a maguk szerves egységében jelennek meg tények, érzések és értékek. A „test” és a „lélek”, az egyén és a társadalom szétválasztása és önálló elemzése sosem áll meg az analízisnél. A szintézis törés nélkül követi a részletes boncolást. A szerző sokszor sürgetően figyelmeztet is, hogy szerves egységről van szó. A betegség nem csak szoma-

tikus, nem is csak pszichoszomatikus jelenség: a társadalmi környezet, a teljes közeg nélkül érthetetlen, értelmezhetetlen, és gyakran gyógyíthatatlan is. Amióta elkezdett egészségpszichológiával foglalkozni, azóta bírálja azt a három évtizedes, ma is viruló politikát, amely a magas morbiditási és mortalitási arányokért az egyént teszi felelőssé, és a gyógyulás útját rossz szokásaink – a dohányzás, alkoholfogyasztás, egészségtelen táplálkozás – megváltoztatásában látja. E helyett Ágnes megvizsgálja, hogy ki mikor miért eszik, iszik vagy dohányzik túl sokat, és megmutatja, hogy mikor minek vannak különböző társadalmi feltételei, okai. Ha nem is a felelősség teljes áthárításáért, de legalább a felelősség megosztásáért, és a közösségi felelősség valóságos vállalásáért állt ki mindig. Talán ennek a kritikának a hatása jelenik meg ma (szórványosan) például a Johan Béla tervben – bár még mindig nincs szó a maga valóságos súlyának megfelelő társadalmi felelősségvállalásról.

Miként témaválasztásában, módszereiben sem volt soha divatkövető. A módszerek, a társtudományok eszköztára nem öncél. Mindez arra való, hogy építő, vagy kötőanyag legyen. Ott-honosan mozog a történelem és a pszichológia dzsungelében. Ismeri és használja a survey technikákat, a számokat, statisztikákat, tudom, hogy a „modern” statisztikai módszerekből legfelkészültebb kollegákat is gyakran segítségül hívta az adatok értelmezésében. Művésze a mélyinterjú készítésnek és értelmezésnek, a kvalitatív módszereknek, az elbeszélte történelemnek. A végeredmény azonban olyan, esztétikailag hibátlan épület, amelyen már nem látszanak sem a felhasznált – mégoly modern – gépek, sem az épület létrehozásánál szükséges ormóttalan állványzatok. Mindez illusztráció, s a technikai részletek legföljebb a függelékekben kapnak helyet. Az a benyomásom, hogy addig nézegeti az adatokat, gyűjti az információkat, olvassa a jogszabályokat, amíg magába

14
K É K

bi munkát a demokratikus, a partneri viszonyokat természetesnek vagy legalább kívánatosnak tekintő attitűd. Elemzéseinek egyik csúcsa szerintem az, ahogyan a mindenkor lenézett kispolgár becsületét helyreállítja az 1977-ben megjelent „életmód” könyvben, azaz akkor, amikor ez még egyáltalán nem volt sem divatos, sem könnyű. Részletesen elmeséli a kispolgárság kálváriáját, ahogy a dzsentri lenézte a volt szolgát, az új írástudó szégyellte a hajdani kézművest, a kispolgárt lehetett hol zsidóként, hol fasisztaként, hol kisszerű, beszűkült, önös lényként lebecsülni. Eközben azonban, ahogy Ági kimutatja, alapvető, mindenkor fontos értékeket képviselt.

Másféle demokratikus habitus és bátorság szövi át ugyanakkor, azaz 1977-ben azt, amit a polgárságról általában tesz ehhez hozzá. Ma már talán közhelyesen ismert gondolatok az

nem szív minden fontos tanulságot, és aztán mintegy eltűnneti, körbesimítja a vázat. Ami előttünk van, az mívesen megírt, akár több száz oldalas esszé, szinte irodalmi mű. Szép, míves nyelven, olykor szinte szabadversben írja össze Ágnes testünk-lelkünk-társadalmunk ügyeit-bajait, az okok vagy a következmények rendjét. Tán hozzátenném, már akkor játszott a magyar szókincs hallatlan gazdagságával, amikor még nem tanultuk meg Esterházy Pétertől, hogy milyen ereje és téje van az ilyen játéknak. A közérthető, technikai zsargontól megszabadított írásokkal olyan hagyományhoz tér vissza, amely a szociológiát az értő nagyközönségnek szánja, nem csak egy szűk szakmai közösségnek.

Ezt az évtizedeket átfogó munkásságot az emberi tisztesség, a humánus iránti mély elkötelezettség, az erkölcsi bátorság és ritka emberi bölcsesség hatja át. Losonczi Ágnes emberi és tudósi magatartása egységet alkot. Nem meglepő, hogy az újító és alkotó vizsgálati irányok a pedagógus lelkesültégével társulva fiatal kutatók mind szélesebb csoportját vonzotta, vonzza ide, ebbe – a szó elvont és gyakorlati értelmében egyaránt létező – iskolába. Ágnes, csináld tovább!

Prosit!

Somlai Péter

Kedves Ági, olyan egyszerű dolgokról fogok beszélni, mint a jelen, a múlt meg a jövő. Kezdem a jelennel. Ha az ember megnézi az újabb kutatási témákat, ha belenéz az újabb kézikönyvekbe vagy társadalomtudományi folyóiratokba, akkor azt látja, hogy a mi tudományunk és szakmánk, a szociológia, porladóban van. Porladóban van, miként a társadalom. Egyre-másra alakulnak kutatóhelyek, intézetek, folyóiratok, társaságok, amikbe ugyan benne van a szociológia, de csak albérlőként. A főbérlőt úgy hívják például, hogy regionális tudomány, feminizmus, kommunikációkutatás vagy

kisebbségtudomány. Network elemzés.

Azt is látjuk, hogy az új nemzedék tagjai nagyon jól érzik magukat ezeken a helyeken. Amiről írnak az is ilyen: szociológia is, meg nem is. Nem igazán az, mert magára a szociológiára egyre kevésbé van szükség. Most hallottam, hogy Amerikában egyre-másra zárják be a szociológiai tanszékeket. Régi, komoly egyetemek szociológiai tanszékei is megszűnnek. Miközben ugyanott, ugyanazon az egyetemen, ugyanazon a karon alakulnak ilyen „főbérlői” tanszékek és kutatóközpontok.

Most visszaugrok a múltba. Amikor megkaptam ezt a meghívót és tudtam, hogy itt miről lesz szó, én is kezdtem olvasni Losonczi Ágnes munkáit. Egészen előről kezdtem, és amikor a *Zene életének szociológiája* című könyvedet olvastam felőlött bennem egy időszak, a hatvanas évek. Ez olyan időszak volt, amikor, ha valaki zenéről akart írni, akkor elkezdett azzal foglalkozni, hogy mit jelent a zene az emberek számára, a hallgatók számára, s hogy mit énekelnek, mit zenélnek, mit szeretnek. Ugyanígy, ha valaki a munkamegosztásról akart írni, az is szociológiai téma volt, s hasonlóan, aki a cigányokról akart írni, az is szociológus volt, s aki a városról akart írni, az is.

Ez az időszak a szociológia igazi expanziója volt. És ez kifermált egy tudóstípust. A szociológust. Persze, a szociológus lehetett ilyen meg olyan, írhatott így meg amúgy. Törődhetett többet vagy kevesebbet a lélekkel és így tovább. De szociológus volt. Mert ez volt számára fontos a zenében, a munkahelyen, a városban, az életmódban, az értékekben stb., a szociológia volt a lényeg.

A jövőről meg csak azt tudom mondani, bízom abban, hogy a szociológia újra fontos ez lesz. Nyilván nem

ugyanúgy, ahogyan korábban volt, nyilván másként... Ezzel szeretnék én is köszönteni.

Kuczai Tibor

Sosem volt alkalmam megköszönni Ágnesnek azt az inspirációt, amit munkáiból kaptam, ezért úgy döntöttem, kihasználom ezt a lehetőséget, s megpróbálom végiggondolni, mi teszi könyveit olyan izgalmassá. Leültem a komputer elé, és az ilyenkor szokásosan előálló munkaszerű helyzetben eltöprengtem azon, mi is az, ami az életművéből a legnagyobb ha-

15
K É K

tással volt rám. Mielőtt azonban erről rátérnék, tesztek egy kis kitérőt. Az előttem szólók rendre folidéztek valamilyen Ágnessel kapcsolatos személyes emléket. Hadd tegyem én is ezt. Még a nyolcvanas években az *Élet és Irodalomban* írtam a *Kiszolgáltatottság anatómiája* című könyvéről egy kis recenziót és úgy hozta a sors, hogy ennek kapcsán bemutatott nekem. Meglehetősen elfogódottan léptem be az irodájába, s ő amint meglátott, elnézést kért, beszaladt a szomszéd szobába, gyors sminket csinált, majd visszatért, s így szól: itt vagyok, beszélgethetünk!

Készülve erre a szerepre, levettem a polcomról a könyveit, többek között az életmód könyvet is. Amint leemeltem, kipottyant belőle két cédulacsomag. Az egyik csomag még valamikor a 80-as évek közepe táján születhetett. Egy előadásra készülhettem, legalábbis ezt hámoztam ki a firkákból, az élet-

mód könyvből gyűjtöttem municiót Weber rend és osztály fogalompárosának tisztázásához. A másik cédula csomagocská a kilencvenes évek közepe táján születhetett, a kisvállalkozás kutatásaimhoz kerestem inspirációt a könyvből. Végül belenézve a könyvbe, ott voltak az első olvasás nyomait őrző aláhúzások, Legalább háromszor volt tehát dokumentálhatóan a kezemben ez a mű. Kíváncsiságból megnéztem a Szabó Ervin könyvtár katalógusában, hogy milyen Losonczy Ágnes könyveinek kölcsönöztsége. A két zeneszociológiai tárgyú könyve kézben van, négyen, öten olvassák az életmód könyvet. Az *Ártó-védő társadalom*

Losonczy-köszöntés

tegyük hozzá: nem politikai stréberségből, hanem tudományos pedantériából. Persze nagy adag kutatói elszántságnak kellett lennie Ágnesben, hogy végig nézze-búvárkodja, mit írtak a kortársak az életmódról. Csak néhányat említve: „Szocialista életforma, harmonikus életmód.” „A kommunizmus korának életmódja.” Vagy pedig: „Lenin és a szocialista életmód kialakulása”. Szinte hihetetlen, hogyan tudott Losonczy Ágnes elővárszolni ezekből az irodalmakból egy olyan szöveget, mint az életmód könyv. Természetesen nem csak ezekből dolgozott, ott volt a Békési-vizsgálat. Ugyanakkor a békési vizsgálat mellett és főleg utána, a '70-es évek közepétől növekvő számban végeztek vizsgálatokat kutatóhelyek, tanszékek, egyéni kutatók. Számos kutatás folyt akkoriban Magyarországon, még ha úgy is eltűnt meg ezt az időszakot, hogy szűkösek a források. Rengeteg adat, tényszerű ismeret halmozódott fel a társadalomról ekkoriban. Ugyanakkor alig akad szerző, aki az akkor bőségesen ömlő adatokból maradandó, maig ható könyvet, könyveket alkotott, s ezen kevesek közé tartozik Losonczy Ágnes.

Annak a titoknak próbáltam a nyitjára jönni, hogy miért olvassák ma Losonczy Ágnest ilyen sokan. A válasz megadásához közelítsünk egy másik irányból. A *Replikában* zajlott egy vita a tudomány gyarmatosításáról pár évvel ezelőtt. Nagyon leegyszerűsítve: a nyitó tanulmánynak az volt a fő mondanója, hogy amennyiben egy magyar kutató be akar kapcsolódni a nemzetközi tudományos vérkeringésbe, el kell fogadnia az adattermelő (nyersanyag exportőr) szerepét. Az itthon előbányászott adatokat pedig amerikai kutatók formálják tanulmánnyá az éppen divatos paradigma szerint. Elgondolom, miként lenne gyarmatosítható az a valóság, amit

Losonczy Ágnes életmódról, egészségügyről, vendégmunkásokról, eldobott tárgyakról leírt. Sehogy, hiszen nála nincsen elkülönült, könyveit megelőző, adatokba foglalt valóság, amely az éppen aktuális paradigma szerint tanulmánnyá párolható. A valóság, amit élénk tár, a szemünk előtt születik, a róla való sajátos – hol lírai, hol tárgyilagossá, hol patetikus, hol bölcs, itt-ott filozofálásba hajló Losonczy beszédben. Ez a fajta beszéd nem egyszerűen stílus kérdése. Igaz, hogy a mondatai szépek, pontosak, érzelmekkel telítettek. Ugyanakkor az elé táruló aktuális világon túl, amit éppen leír nekünk, keres és megsejtet még valamit. S ennek a keresésnek és megsejtetésnek az eszköze az ő sajátos beszédmódja.

Az életmód könyvben az autó kapcsán például egy remek esszé fejezetet találhatunk a szabadságról, a kapcsolatok ápolásának-megerősítésének új, a földrajzi mozgékonyaságból adódó lehetőségeiről, az egyes ember előtt kitáruló világról, de ezen új tárgy használatában rejlő szolgaság veszélyeiről is. Nem egyszerűen azt írta meg cizelláltabb nyelven, amit a korszak átlag szociológusa, hogy például mennyi az egy főre jutó autó, mekkora terhet jelent az egyes társadalmi rétegeknek a gépkocsi tartása, ki, mire, hogyan használja. A sajátos Losonczy-beszédmódban az átalakuló, modernizálódó, motorizálódó világ alapproblémái körvonalazódnak. És hogy mennyire aktuális ez a szöveg, mutatja az is, hogy ha most az Internet használatáról, információs társadalomról gondolkodunk, hasonló kérdések merülnek fel: például a tér új típusú birtokba vétele kapcsán a szabadság új jelentése, a szolgaság-függőség eddig nem tapasztalt módjai, amelyeket Losonczy Ágnes olyan szépen megsejtetett az életmód könyvében.

Losonczy Ágnes régi és újabb keletű írásait azért olvassák a fiatalok, s persze mi is, mert a szociológiailag jól körülhatárolható, empirikusan is felderíthető és „megirodalmazható” témák az ő sajátos beszédben elemelkednek az

16
K É K

című munkáját szintén forgatják, a *Kiszolgáltatottság anatómiáját* ugyancsak. Nincs tehát olyan könyve, amiből ne lenne egy-két-három példány jelenleg is kikölcsönözve. Mi a titka annak, hogy a rendszerváltás előtt több évtizeddel megírt könyvei ma is ennyire olvasottak?

Talán valamiféle forrásként kezelik a szövegeit a Kádár korszak iránt érdeklődők? Meglehet, bár ez a szakembergárda jóval szűkösebb, mint Losonczy Ágnes könyveinek olvasótábor. Egyébként merő rosszmájúságból megnéztem azoknak az egyébként szintén életmóddal foglalkozó munkáknak az olvasottságát, amelyekre a könyv hivatkozik. Nem olvassa őket a kutya sem! A hivatkozási jegyzék egyébként is tanulságos, a szerző francia és angol nyelvű szakirodalomban való tájékozottságán kívül azt is elárulja, mit kellett olvasni a magyar kutatóknak a hetvenes években, gyorsan

Losonczi-köszöntés

adott kortól, társadalmi berendezéstől. Úgy mesél nekünk a zene befogadásának, az étkezés, lakás, egészségügy társadalmi meghatározottságáról, hogy a hetvenes, nyolcvanas vagy a kilencvenes évek egyszeri, soha vissza nem térő kisvilágainak bemutatásán keresztül az emberi létezés állandóbbnak tűnő vonásait is fűrkészi. Arra keresi a választ, az élet miként kap tartós formát a tárgyak változékony, divat diktálta együttesében, nem áll meg annál a kérdésnél: mi az éppen aktuális stílusa az életnek, arra kíváncsi, mi a módja. És ugyanígy: a kiszolgáltatottságnak az egészségügyben adódó konkrét helyzeteken túlmutató általános mintázata után nyomoz könyveiben.

Talán nem tévedek, ha ezzel a lényegkereső magatartással magyarázom, hogy Losonczi Ágnes nem lett specialista, nem lett zeneszociológus, életmód-szociológus, történet-szociológus, egészségügy-szociológus, egy-egy terület hazai és nemzetközi intézménye. Azt tette, amit E. Leach szerint az antropológusok sajátja: elmenni messzire, hogy elkerüljük a megszokást, ti. otthon észre sem vesszük, ami mindennapi, egy idegen kultúrában viszont a gesztusok, jelek, szokások, hétköznapi praktikák – mivel nem értjük őket – magyarázatot igényelnek. Ha a zene társadalmi problémái vagy az egészségügy túlságosan ismerőssé vált Losonczi számára, új témát keresett, hogy felfrissült tekintettel vehesse szemügyre új terepét. Megakadon a szeme olyasmin, amin a témába belefásult kutató elsiklik. Vonakodott tehát attól, hogy szakszociológussá váljon, noha egész pályafutása során szakszociológiai témákat kutatott. Ehelyett szociológiai életünk nagyhatású, egyszemélyes intézményévé vált. Sokunk számára emlékezetes a Palace Páholyban nemrégiben tartott előadása az időről. Rászánta magát most is egy nehéz, fáradságos expedícióra: végigvándorolt a filozófiatörténeten, az antropológián és néprajzon, a szociológia elméletein, hogy friss tekintettel rácsodálkozzon arra, ami eddig oly

egyszerűnek és magától érthetőnek tűnt.

Talán annak idején megértettem az életmód könyvet, amikor az első olvasás során aláhúztam a következő mondatot: „Minden aggodalom jogos, de minden valóság összetett.” (457. oldal.) Ez az egyszerű, hétköznapi mondat könyvének közegében jelentéssel telítődött, s aláhúzásra ingerelt. Azt olvastam ki belőle, hogy az éppen élénk táruló világnak az efemer rétegein túl van egy állandóbb, korszakokon átnyúló, ha tetszik: transzcendensebb formája, amelyhez a valóság összetettségének megragadásán keresztül közelíthetünk. Az összetettséget viszont csak egy ugyancsak összetettebb: lírai, tárgyilagos, bölcs, patetikus, itt-ott filozófáló beszéddel ragadhatjuk meg. Losonczi Ágnes ennek a beszédnek az egyedülálló intézménye.

Hoyer Mária

Köszönöm a megtisztelő lehetőséget. Én is pszichológus vagyok, mint Neményi Mária, és egy egészen sajátos útvonalon kerültem kapcsolatba Losonczi Ágnessel. Ennek a történetét szeretném elmondani köszöntésül Ágnes születésnapján.

A '90-es években bőséges saját élményt szereztem a nőgyógyászati beavatkozásokról. És ez a mély élmény indított el arra, hogy ezt valahogy tárgyiszervé tegyem, mert túlságosan személyes volt az az élmény. Történt az, hogy Parádfüdüre beutaltam saját magam egy gyógyfürdőkúrára, és ott kiderült, hogy én pszichológus vagyok. És a 40 fős osztály valamennyi páciense elkezdett nekem mesélni a saját történetéről, kapcsolatáról a nőgyógyászati eseményeket illetően. Egy olyan téma hullott az ölembe, hogy el is feledkeztem a saját bajomról, és már ott elkezdtem egy sajátos kutatóaggal

működni. Amikor hazajöttem, ezt az ötletemet, élményemet elmeséltem Neményi Máriának, akinek a segítségével, közvetítésével eljutottam Losonczi Ágneshez, aki éppen akkor a *társadalmi rendszerváltozás és az egészségügyi intézmények változása* kutatást vezette. Előadtam kutatási ötletemet, saját élményemet, akkor Ágnes úgy ítélte, hogy ez beilleszthető ebbe a kutatási programba, és lehetőséget adott, hogy ezt alaposan körbejárjam. Tehát így indult a mi kapcsolatunk.

Feltétlen és teljes körű támogatást élveztem, amihez pszichológus lévén, ráadásul klinikai pszichológusként, én

17
K É K

egészen másként viszonyulok. Nem volt kutatói tapasztalatom, mint itt az előttem szólóknak. Lépésről lépésre, kisebb célokat kitűzve elindultam, Ágnes kimeríthetetlen segítségét élvezve. Végül is ez a kutatás elkészült.

Szükséges azonban még néhány epizódot kiemelni ebből a kutatásból, mert amikor engem felkértek erre a köszöntőre, akkor olyasmi hangzott el, hogy szóljak a „láthatatlan műhely”-ről. Ez engem nagyon megragadott, tényleg, mi is ez a láthatatlan műhely, ami Ágnest körülveszi? Ennek a láthatatlan műhelynek volt egy tagja, aki sajnos már nincs közöttünk, de akkor ennek a kutatásnak az egyik fő szervezője volt. Én közvetlenül vele álltam kapcsolatban, és vele intéztük a részleteket, mígnem egy ponton drámai fordulat állt be ebbe a kapcsolatba. Sáfár Gyöngyiről van szó, akinek a betegsége akkor derült ki, és drámai gyorsasággal bomlott ki. Egy ponton

túl fölmerült az a kérdés, hogy most ez a kapcsolat hogyan folytatódjék közöttünk. Akkor Ágnes megkérdezte tőlem, hogy vállalom-e azt, hogy a Gyöngyivel beszélgetek a saját történetéről. Az ő kifejezett kérésére ez is a kutatási anyag részévé vált. Ez igen szomorú, fájdalmas körülmények között zajlott, már részben a kórházi ágyon. De az interjú elkészült, és meg is jelent a Replika folyóirat egyik számában *In memoriam Gyöngyi* címmel. Ezt el kellett mondanom, hogy a szakmai kapcsolatoknak vannak ilyen fájdalmas mélységei és nehéz pillanatai, amit én, őszintén mondom, Ágnes segítségével nélkül nem is tudtam volna

Losonczi-köszöntés

ján is megtalálható. Azt gondolom, hogy ez a sokunk számára is, nem csak a nők számára, hanem az orvosok számára is nagyon fontos munkává vált, akik azóta olvasták. Érdemi visszajelzéseket kaptam orvos kollégáktól, nőgyógyászoktól, hogy sokat tanultak ebből a munkából. Igazán örülök, hogy végül képes voltam megírni. Ebben Ágnesnek hallatlanul fontos szerepe volt, és nemcsak ebben, hanem az életem ezután alakuló részében is. Rendkívül inspiráló a beszélgetésünk, ami nem vasárnap délelőttönként zajlik, hanem más alkalmakkor. De ugyanúgy köszönet illeti Nagy Andrást, hogy az én magánbeszélgetéseimet is tolerálja időnként. Ezúton kívánok jó egészséget és nagyon boldog születésnapot. Köszönöm.

Kemény István

Azok után, amik itt elhangzottak, aránylag kevés újat tudok mondani, vagy inkább azt mondhatnám, hogy semmi újat. Ha a Losonczi Ágnes által megírt művekre gondolok, akkor az első, ami ezekről eszembe jut, hogy az olvasmányos szociológia. Amiket ír, azok a művek szociológiai művek, de egyben ugyanakkor irodalmi művek is. Ez is elhangzott már többek által. Ezek a könyvek nemcsak szociológusoknak szólnak, hanem a művelt nagyközönségnek is, mint általában az irodalmi művek. Olvasztatják magukat. Érdekeselek. Nagyon szépen ír, de nagyon problematikus is ír, mert mindig emberi problémákról ír, és mindig olyan emberekhez szól, akiket nem különböztet meg az, hogy szociológiai diplomát szereztek a magyar vagy a külföldi egyetemen.

Ebből következik az is, hogy minden egyes problémához, amihez hozzányúl, nem szokványos módon nyúl hozzá, nem megszokott utakat követ,

akár zenéről ír, akár életmódról, akár egészségről. Vegyük például azt az időt, amikor a Békés megyei kutatás adataiból megírta az *Életmód* könyvet. Ugye a Békés megyei kutatás adataiból kiderült, hogy milyen azoknak a Békés megyei paraszt és nem paraszt embereknek az étkezése, milyenek az étkezési szokásaik, milyen lakásban laknak, milyen eszközöket használnak, hogyan ruházkodnak. És ezek mind benne is vannak a könyvben, nagyon pontosan megtalálható az étkezés összetétele és minden más ilyen természetű adat. Ugyanebben a csaknem 800 oldalas kötetben 250 oldal szól arról, hogy hogyan éltek régen az arisztokraták, hogyan éltek és hogyan gondolkodtak a nemesek, polgárok és a korábbi magyar társadalom különböző más rétegei. Mi köze van az arisztokraták életmódjának, neveltetésének ahhoz, hogy szalonná eszik a Békés megyei paraszt 1969-ben? Közvetlenül nem sok, de aki olvasta a könyvet, azt látja, hogy meg tudja őt dolgok, amik az arisztokraták gyermekkorában fordultak elő, és azok a polgári értékek, amelyek '69-ben már nem nagyon léteztek, vagy csak negatív módon, hogyan élnek a jelenben azoknál a parasztnál és kisiparosoknál, akikről éppen ez a könyv szól.

Ezt a bravúrt tudja megismételni az egészségről szóló könyvben, és azt hiszem, hogy ez a bravúr kerül most újra sorra, amikor a '90-es éveknek és most már a 2000-es éveknek az átalakulásairól van szó. A jelenről van szó, a jelen problémáiról, ahogy ugyanúgy fölmerülnek azok a szükségességi problémák, mint '69-ben más szükségességek és más nehézségek. De ugyanebben a jelenben megelevenednek Losonczi Ágnes számára, s általa a mi számunkra is azok a problémák, amelyek az előző korszaknak voltak a jellegzetességei, és azok a problémák is, amelyek a kettővel korábbi korszaknak voltak a jellegzetességei.

Köszönöm szépen.

18
K É K

végigcsinálni. Ez olyannyira igaz, hogy ez a kutatási anyag, ami végül is 25 beteginterjút és 10 orvos-interjút produkált, a fiókomban feküdt hosszú hónapokig, és többször nekifutottam, de nagyon nehéz volt ebből a személyes anyagból (pedig igazán edzett klinikai pszichológus vagyok, és sok mindent megtapasztaltam), egy tárgyyszerű és a tudományosság igényének megfelelő munkát létrehozni. Végül is sikerült.

Nem részletezem azt a sok beszélgetést, azt a sok személyes és pozitív élményt, ami Ágneshez köt, ennek a munkának a kapcsán. Ez egy olyan mély barátsággá alakult időközben közöttünk, hogy Neményi Mária-hoz hasonlóan zavarban volnék, ha most erről részleteiben kéne beszélnem. A lényeg az, hogy a munka elkészült. *Tekintélyelvűség vagy autonómia* címen megjelent a *Pszichoterápia* című folyóiratban, és a Női adattár honlap-

Élményként éltem meg, hogy amit Ági sohase gondolt, az bekövetkezett. Iskola született. Itt vannak mindazok, akik most elmondták, hogy mit is jelent ez az iskola.

Nekem nagyon nehéz dolgom van. Nemcsak azért, mert több mint negyven éve barátok vagyunk, több kutatást együtt is csináltunk, hanem azért is, mert mindenki elmondott már mindent arról, amit tanultak-tanultunk Tőle, és hogy miért is fontos mindaz amit Ági alkotott. Én két dologról beszélnék. Először arról, hogy nekem, aki ugyanabba a korosztályba tartozom, mit adott Ági. Nem elsősorban azt eleveníteném fel, amit az emlélethez adott hozzá. Inkább azokat az aprónak látszó megközelítéseket, magatartást, módszert, amik nekem olyan fontosak, és aminek segítségével az alkotások születtek.

Bármikor fellapozom ma is Ági „Életmód” könyvét, már az első oldalak elgondolkodtatnak arról, ami sajátosan az ő megközelítése, látásmódja. Mit jelent számára az empiria? Természetesen a reprezentatív, vagy a kvalitatív kutatások adatait. Gyöngyösön, Zalában, Békésben, vagy Budapesten. A számok, a matematikai analizisek Áginál „csak” kiindulópontot, támaszt jelentenek, hogy aztán felhasználva a történelmi elemzést, a néprajzot, a pszichológiát, a szépirodalmat, megszülessen a Losonczi megalkotta társadalomkép. Minden adatát, tudását, emberi tapasztalatát, empátia készségét, élményét mozgósítva jut el eddig fel nem tart, ki nem mondott gondolatokhoz, az életmódról, egészségről, öregekről, történelmi traumákról.

De Áginál az empiria mást is jelent. Gondolkodása minden pillanatában közel megy az emberekhez. Ott, az „Életmód” kötet első oldalain feltárul ez a sajátos közelítés. Társadalmi csoportok, emberi sorsok eltérő lehetőségei, a mindennapok folyamata, tevékenységük és gondolataik – tehát életmódjuk – különbözőségei érzékel-

hetők és leírhatóak azokban a különbözőségeket, hogy pl. vannak olyanok, akiknek pirkadatkor kell e sötétben ébredniük, hogy esetleg órákig döcögő vonaton, buszon érjenek el munkahelyükre, míg mások órákkal később fényes nappal indíthatják a napot, hogy esetleg saját autójukon indulhatnak, és kezdenek munkájukat.

Később megszületik a „Zala” könyv, az egészségről és a betegségről. Ági mindig pontosan tudja – és ez feltétlenül minden eredményének –, hogy mit akar megtudni, és azt is kimunkálja kutatási módszertanába, hogy mit kérdezzen ahhoz, hogy eddig fel nem tárt jelenségekre találjon. „Csak” azt kérdezi a zalai emberektől, hogy a kérdezett egészségesnek vagy betegnek tudja e magát. A válaszokból kiderül, hogy mennyire meghatározottak, nem csak az orvosilag diagnosztizált különböző betegségek társadalmi csoportok szerinti eltérő gyakorisága, hanem az is, hogy kiknek „szabad” betegnek lenniük, illetve az is hogy kiknek kell akkor is egészségesnek vallaniuk magukat, ha a fél lábuk hiányzik. Hogy lehet, hogy valaki fél lábbal is egészségesnek mondja magát? Mit követelt meg tőle az élet, a saját története, mit követelt meg ettől az embertől a társadalom, a történelem?

Azután, most nemrégiben Kapitány Ágik kiadványában olvastam egy remek Losonczi tanulmányt a szemérről! Meghökkenem olvasás közben, Ági hallatlanul érdekes gondolkodásmódján. Kimegy Ági télen, a Mária utcai lakásukból az utcára és meglát a szeméttben egy lecsupaszított fenyőfát. Elkezd gondolkodni a fenyőfáról, a szeméttbe dobott fenyőfa történetéről. Az élő fenyőről, és a szabad erdőről, ahol áll, ahonnan kivágták. Arról a fenyőről, „aki” négy héttel ezelőtt még teljes pompájában egy család öröme volt, az ünnep meghittségét szolgálta.

Ott volt alatta az összes ajándék, rajta csillogtak a karácsony fényei. Ez a fenyőfa egy pár nap múlva, senkinek sem kellett, leszedték róla a diszeket, kidobták, elszáradt, szemétté vált, mehet a hulladékégetőbe. Továbbgondolja a látványt. Mit is veszünk, hogyan unnepeünk, hogyan fogyasztunk, hogyan mállik szét, válik hulladékká, szemétté, hirtelen fölöslegessé vált tárgyaink tömege. A szemétté vált fenyőfa látványától a presztizsfogyasztásig, a presztizsfogyasztástól a globalizációig. Élvezet volt olvasni, élvezet volt Ági gondolkodásmódját követni.

Vegyük végül a sokat idézett korai könyvét a zenéről. Sokakkal másokkal

19
K É K

együtt, közösen kutattunk akkor Gyöngyös környékén. Ebből a gyöngyösi vizsgálatból született zeneszociológiai könyve. Ennek alapján Ági egész életében zene-szakszociológus lehetett volna. De természetesen ez a kitűnő munka is elsősorban az emberről szól, az emberekről, akiknek másképp beszélnek a természet vagy a művészet hangjai. Megkérdezi, és megtudjuk hogy kinek, mit mond, mit jelent az eső hangja. Volt, akinek azt mondta, lesz-e termése vagy sem, és volt, akinek azt, hogyan szólnak a mozarti harmóniak.

Még egy gondolatot szeretnék elmondani, amit nagyon fontosnak tartok. Sokan fogalmaztatok ma úgy Ágnes születésnapján, hogy ez az alkotás nem jöhetett volna létre egy olyan emberi – erkölcsi tartás nélkül, mint ami Ági képvisel. Ági meg én nem sokkal 1956 után kerülünk össze munkában és barátságban. Ez a mi generációnk. Megél-

tük fiatalkori sokszor vak hitünket, megéltük a szembenézést magunkkal, megéltük kiábrándultságunkat, és megtartottuk alapvető értékrendszerünket.

Az a Losonczi Ági, akit akkor – ha jól számolok 35 éves korában – megismertem, abban az értelemben a mai Losonczi Ági volt, aki ugyan változtatott valamilyen politikai véleményén, kritika alá vehette, megkérdőjelezte azt, amit fiatal korában, esetleg később gondolt, de minden munkájában, egész életművében, és az egész emberben, aki itt ül mellettem 75 évesen, máig megmaradt szilárd, a kisemmizettekkel, a szegényekkel, az eset-

20 K É K

tekkal szolidáris értékrendszere, ma is irigylésre méltó kíváncsisága. Mind e nélkül az az alkotás, és ennek következtében a Losonczi Ágnes-féle iskola nem valósulhatott volna meg, ami itt ma formálisan is létrejött.

Tibori Timea

Amikor H. Sas Judittal elkezdtek váltogatni a nagyon szerényre sikerült meghívóhoz az írásaidból a megfelelő idézeteket, akkor nem azért voltunk gondban, mert nem találtunk volna szebbnél szebb gondolatokat, hanem azért, mert nincs annyi papír, amelyre ez úgy fért volna rá, hogy mindenki számára azt közvetítsük, ami az előkészületben oly fontos volt, hogy mik azok a közös gondolatokat, amelyeket szeretnénk egy kicsit mások számára is, akár még ezen a meghívón is, megjeleníteni.

Losonczi-köszöntés

A legfontosabb, azt hiszem, az, hogy Losonczi Ágnes gondolatai gyönyörűek, igazán érdek nélkül tetszenek. Szépek. Ez maga a kanti szépség. És engedd meg, hogy ez nekem azért annyira, fontos személyesen, hogy választ kapjak, milyen is a szép ember. A szép gondolatok teszik széppé az embert. Számomra Losonczi Ágnes minden írása maga a zene. A zene, amely egy másik problémával együtt, mióta csak az írásaidat olvashatom, mindig megjelenik – ez a tér és az idő. Egy egészen csekély gondolati kísérletet teszek arra, hogy ezt én hogyan vettem át tőled, az írásaidból, azokból a beszélgetésekből, amiből az utóbbi időben nagyon kevés adódott, mert hogy rosszul éltünk az utóbbi időben. Nem hűtlenül, csak rosszul. Nagyon sok felesleges dologgal foglalkoztunk, és tartozom ezzel a vallomással, amit biztos, hogy tőled tanultam. Ha sete-suta, ezért csak az esendőségem lehet a felmentés, mert hogy én Losonczi-műveiből azt vettem át, hogy ez a zene, amely szól az írásokból, egy olyan tér, amely a mozgás, a vonzás és a taszítás, a feszültség együttese. Ugyanakkor egy idő is, amely ugyanezeket a részleteket magában hordja, a vonzást és a taszítást. De nem egydimenziós ez a zenei idő. Benne van a külső és a belső, a zene valóságos tartama és a ritmusa is. És ez teszi lehetővé, hogy a zene szembeállítsa a múltat a jelennel és a jövővel is. De mindig belülről és nekünk szólóan, hogy megérthessük a magunk akaratait.

És emiatt gondolom azt, hogy három nagyon jellemző magatartásmód látszik ezen kívül az írásaidból. Az egyik az *igazság gondolata*, a másik az *egyén autonómiájának gondolata*, és a *harmadik pedig a barátság*. Álljon tehát akkor itt néhány olyan sor, amit természetesen az írásaidból vettünk, annak bizonyítására, hogy az igazság a

legfontosabb dolog, amiről Losonczi Áginak mindig szólnia kellett.

„Az igazság elhallgatása vagy eltorzítása nem egyszerűen morális kérdés, hanem megakadályozza, hogy a valódi hatások felismerésének alapján hatékony küzdelem indulhasson el a bajok ellen.”

Az egyén autonómiájáról, azt gondolom, hogy Ágnes teljes élete szól. Erről én most nem mondanék mást.

A barátságról pedig a következőt: *„Magára marad az ember, ha kitaszítják, ha olyan eszmét, tempót, harcot diktál, amit nem tudnak követni, ha nem érti meg a többieket, vagy ha nem értik meg a többiek őt. Ha kiveti a csapat, mert gyenge, vagy mert túl erős, ha kiveti, mert más.”*

És erre két választ találtam. Az egyik Prousté, a másik Ciceróé.

Proust azt írja: *„Eerkölcsi kötelmeinknek, barátainkhoz való hűségünknek, egy mű elvégzésének, egy életrend betartásának sokkal biztosabb alapot nyújtanak a még olyanabb vak szokások, mint az érzések pillanatai, a heves és meddő fellendülések.”*

És a másik idézet, amely inkább a mi köszönetünk, a Cicero-idézet:

„A barátságot minden földi jónál többre becsüljétek, mert nincs semmi, ami a természet rendjének annyira megfelelné, a szerencsében és a szerencsétlenségben annyira javunkra szolgálna, mint a barátság.”

Engedd meg, hogy ezzel köszönjem meg, hogy a mai napot is együtt tölthetjük, hogy átadhassam neked a megalakuló, az iskola alapításáról szóló társulás, a „Személytől a társadalomig” szociológiai műhely alapító okiratát.

Nagyon-nagyon kedves barátaim!

Köszönöm ezt a születésnapot. Amikor jöttünk fölfele a Várba, igazi vizsgadrukkom volt. Mint aki nem készült. Lehet, hogy meg fogok bukni? A hetvenöt év, e vizsga tárgya, már nem elbukható. Nem is visszafordítható. Átéltem, itt vagyok. „Lehetne valamivel kevesebb?” – nem lehet. Lehetne valamit kihagyni belőle? – Nem érdemes.

Azért se bukhattam meg, mert Ti beszéltek, munkámról, rólam és nem énnem kellett.

Nagyon meg vagyok rendülve, több mint meghatva attól, ahogy beszéltek, munkáimról, rólam, amit kiolvasatok és átgondoltatok. Lehet, hogy ez igaz? Bár inkább: jó lenne, ha igaz lenne, de hát hol vagyok még ettől. Előttem az élet, még behozhatom magam. Azt azért mindenki tudja – én is – hogy amit mondtatok, ez csak egyik „olvasata” annak, ami olvasható. Ti tudjátok – ők tudják – mi tudjuk –, hogy sok értelmezés lehetséges. Hogy ugyanannak a jelenségnek mennyi fénytörése van. Sokféleképpen lehet nézni ugyanazt. Engem most itt ti, a szeretetet, meg az elismerés szemüvegén át néztek, ez esik annyira jól, és az igaz, hogy itt, és ti, most, így láttatok. Ünnepi alkalomra másféle szó járja, másféle a módi.

Az ünnepek pedig nemcsak arra jók, hogy kiszálljunk a hétköznapi rondaságokból, kicsit eltávolítsuk magunktól a világ annyiszor nyomasztó szörnyűségeit, hanem arra is jók, hogy ilyenkor az ember kifényesíti a lelkét és azt a fényes felét fordítja kifelé a nyilvánosság felé, a másik is kifényesíti a maga lelkét, az is azt fordítja a másik felé, és a két fényesség együtt visszaveri egymást. Az ember azt szeretné, hogy ez a teljesség és így igaz.

Pedig, ha jó is lenne, tudjuk, hogy ahol fény van ott az árnyék is – szerencse, hogy még meg van az árnyékom –, de ünnepek alkalmával árnyékoljuk az

árnyékokat. Így ma nincs szó tengernyi mulasztásom, hiányaim, hibáim kevésbé ünnepi oldaláról. Nem is mondom el! Nem adok tápot a rossznak.

Csak a kisördög bennem, aki annyiszor grimaszol rám a legfenköltebb pillanatokban – (lásd még közeli rokonát Karinthy Márki urat) – felhívja a figyelmem amolyan ellenpróbára: hogyha most másik harminc szociológus jönne össze és nem ünnepi céllal, hanem mondjuk: kibelezés/kivesezés/kinyírás/lerendezés/elszánásával, milyen vicces (?) lenne ugyanezekről a munkákról, valamint ugyanarról a személyről ugyanitt, nagyon nem ugyanezt hallani.

Most viszont ünnepelünk és ünnepelni tudni kell! Nagy ajándék, ahogy közössé tett képességünk öröme váltotta ezt az ünnepet. Lehet, hogy ezért érdemes volt elérni ezt a kort, hogy így lehessünk együtt barátaim, kollégáim. Ha kicsit többször is mondom, hogy 75 éves vagyok, semmi másért nem teszem, minthogy elhiggyem. Nem meglepetés a szám, váratlanok se mondhatjuk, mégis nehéz elhinni. „Az ember nem lehet 75 éves, az embernek a nagymamája 75 éves.” Pedig ez aztán kvantifikálás a javából, objektív, számokkal mért saját élettartalom. Túléltem az átlagos kelet-európai életkorokat. Pedig, én tudom, nem mindig volt rá sok esélyem.

Nagyon meghat és megrendít, ahogy ki-ki felkészült erre az alkalomra, hogy kézbevette és átgondolta a könyveimet. Módszeremet. Azért tudom, mert nekem nagyon nehéz újra kézbe venni régi könyveimet, annál csak egy új kéziratot nehezebb kiengedni a kezemből. Mintha felkért kivesező lennék, nézem, hogy ez is hiányzik, azt sem úgy írtam meg, ahogyan emlékeztem rá, az meg pont a cél mellett landol. De most szerencsére tiétek a szó a munkákról és rólam – és hátha tőletek most ezt még én is elfogadom.

Mostanában sokan kérdezik a „titkom”: hogy lettem „így” 75 éves? Nincs titok. Nézzétek meg szociológusi kortársaimat. Lehet, hogy a szakma ifjan tart? A magyarázat, hogy az eredmény az út maga és az élet, hogy élek. Mert kevesebb nagyobb eredmény van, mint ez. Hogy az ember él, hogy beszél, figyel, figyelnek rá, tesz valamit, valakikért, nemcsak önmagáért. Ha nem is szolgáltam vagy érdemeltem meg az életét – azokkal szemben, akiknek már nincs meg, akik már nincsenek – mondják, „mindig a jók mennek el” – azért csak próbálkozik az ember adni/szolgálni/tenni is – érte. Az pedig, hogy ennyi jókedvvel és

még annyi tervvel, szándékkal élek, ennek a gyökerei mélyek, forrása az életöröm, az ágai pedig csaknem mindegyikötökkel kapcsolatban van.

A könyveimről, munkámról, jómagamról sok jó szó hangzott el, módszer, téma, stílus, megírás stb. Igaz, hogy végső produkcióimban végül is szólótáncos vagyok, hogy legeredetibb szakmámból vegyem a példát, mivel könyveket csak nagyon magam, egyedül tudom megírni. Bárcsak meglátásana a kézreadott szövegen, hogy mit küszködök egy-egy jobb szó megtalálásaért, egy mondatért, hogy talpára essen a végén – vagy egy szakaszba épült gondolatrítmusért. Meg is áll, sőt el is akad ezért a munka. Ilyet csak szólóban csinálhat az ember. Viszont mindegyik „szólómunkám” fontos csapatmunkákban érett. Ezek a csapatmunkák – most a szociológiában – jó negyven éve kezdődtek és tartanak máig és még tovább.

Voltak az úgynevezett terepmunkák – talán néprajzos kezdeményeimből maradt –, nélkülözhetetlen volt a „bejárása” a térnek, hogy saját lábbal járjam be a helyet, ahol kutatni fogunk. Nekem érzékelnem kellett, amit értelmezni fogunk. Látni a környezetet, beszélni az emberekkel, átlépni az árkokat, megszólítani a kutyákat. De ugyanilyen fontos volt a munkához az a bizonyos közösség, akikkel együtt fedezzük fel az éppen adott kutatás nyomán a világot, és együtt beszéljük meg.

Emlékszem, először Hevesben, hogyan is kezdtük a szociológiai kutatást annak idején. Színes társaság, több „nagy csapat” is elfért benne. Megdöb-

Losonczi-köszöntés

lon túl a beszélgetések, viták, világalakítás, formálás még csak a képzetekben, hol pamfletté váltak az élmények és ugratások, hol tudományos produkcióba sőt proféciába szublimálódtak. S ha szét is spriccelt az akkori csapat, máig élnek belőle akkor szövődött mély barátságaim. Az első közös szociológiai terepmunka egyéni alakot öltött abban, amit annak idején a zenéről írtam.

Aztán tovább folytak a kutatások, Békésben, Zalában, Pest megyében, Tézsvárosban, vagy a legutóbbi veresegyházi együttesben. Ezekből a közös munkákból, ha nem is lett vagy maradt közösség, de a legjobb barátaim a munkából születtek. Akikkel máig együtt vagyunk, akik máig jönnek velem. Barátság indult az emberek és papírok között, pohár mellett, lehetett az kávé, boros vagy kisusti mélységéig elmerülnünk, máskor a barátság mélyebb volt, mint a pohár, amiből itunk és több próbát is kiállt. Vagy nem. A munka és az idő hozott és vitt barátságot, épített és bontott szolidaritást, összehozott és elválasztott, később már a nézetek pengéfalával benünket is.

Minden új munkámban nemcsak új munkatársakat találtam, hanem új barátaim új szemmel néztek rám és a világra. Új módon kérdeztek És én tőlük tanultam mindig újra rálátni arra, amit már korábban nézegettem. Az új szem, szemlélet, segített elkerülni – legalábbis hitem szerint –, hogy bemerevedjek a megszokotba, vagy belezúpuljak egy korábbi témába, szemléletbe. De attól is megóvott, hogy a felfedező izgalom reflexes rutinná ne váljon.

Talán sikerült megtartani a figyelmet meg a kíváncsiságot minden és mindenki iránt. Ha sikerült megőrizni a szemem, hogy frissen nézzen a világra, ehhez innen töletek is kaptam impulzust. Fent maradt a kíváncsiságom, frissen a figyelmem. Ettől maradhat-

tam igazi élő, szinte eleven. Nyitott szemű, érdeklődő, tehát gazdag is. Tö-lük, töletek gyarapodtam.

Attól is, ahogy néztek rám és vártatok tőlem. Mondhatnám csillogó szemmel.

Ad vocem: csillogó szem. Van egy előadói technikám: kezdetkor mindig kiválasztom a legcsillogóbb szemű hallgatót, mert az inspirál, annak jó beszélni. Közben felfedezem a közön-ség legunottabb arcát. Beszéd közben váltva figyelem, melyikre hogy hat a mondandóm. Ha befejezem az elő-adást, és a csillogó szemű még mindig csillog, és az unott arcú már nem unott, akkor úgy érzem, hogy azért valamit mondtam.

Most élethossziglanra tágitva a „Nagy Előadást”, ha most ránézek az itt elevenen és szeretettel csillogó szemekre, akkor mondhatom, megkaptam mindent, azt is, amit még nem is vártam.

Ha idő lenne körbemennék egyenként és elmondanám, hogy kinek mit kö-zönhetek, kitől mit kaptam. gondola-tot, ihletet, tudást, módszert, ötletet vagy egyszerűen jó kérdéseket vagy más szemléletet. Legidősebbektől, szakmát is módszert is tanultam, a fia-talabbaktól új tudást, új szemléletet friss kérdésfeltevést tanultam. Ahogy kérdeznek, és jó, ha kérdeznek, mert az embernek válaszolni kell. Minden in-teraktivitásból elevenedik meg. A köl-csönösségből, egymást építő gondola-tokból. Már az is inspiratív, ahogyan rám néznek és kérdeznek. Mert aki igazán kérdez, annak válaszolni kell. A kö-zösség élménye az is, ha más szemet követek, a másik szem más is lát és et-től kerekesebb lesz, amit magam is nézek. Kicsit már a másik tekintetével.

Lehet, hogy amit elmondok az szentimentálisan hangzik. Az meg elavult, nem? De miért ne lehetnék korszerű-ten, amikor mindenki olyan nagyon korszerű. Nekem kellene az érzel-mek, és kell a szeretet is. Érzem is, ki is tudom fejezni, ki is tudom váltani. Igen, tudok érzelmes és patetikus len-ni. És még csak nem is szégyellem. Szerencsére azért mindig van, ami el-

22
K É K

bentő lenne, ha most felsorolnám, hogy ki mindenki vett részt akkor, ott, a közös munkában: szociológusok, szociográfusok, ismert népiesek, filozófusok, írók. Ha utánagondolunk, hogy az akkor még együttgondolkodók hányfelé robbannak szét, annyifé-le égtáj nincs is. Nemcsak politikai jobb és bal felé – ’89 után –, bár az eget is megkísérették, a lakályosabb poklot is, de szanaszét mentek a fizi-kai és társadalmi tér minden irányába, ott is az egyik mélyebbre az emberek sűrűjébe, másik éppen a ritkáját vá-lasztotta, remeték és közéletbe lubic-kolók, szakmát feldülőak és építőek, híresek, hírhedtek és felejthetők let-tek. Egyesek még radikális szélsősé-gekkel is eltáncolnak – szédítő még emlékezni is rájuk.

Függetlenül attól, ami később követ-kezett, az akkori élmények szerves ré-ze, az együttlét tartalma az együtt-munka volt, benne a célérdekű és cé-

lenpontozza a fennkölséget: hajlamom a groteszkre és a mindenén átsegítő humor. Aztán valahol ott ül az a már említett komisz kis ördög. Hol bennem, hol fentebb. Most is ott végja a pofákat.

Valaki gondolom bírálóan azt mondta, hogy írásaimban Vörösmarty-s hevület keveredik valamilyen flaszteres humorral. Igaz.

Lehet, nem is annyira XX. század a talajom, hanem a XIX. század, az eredeti gondolati terepem. De még odébb lépnék: alapozó eszmém fundamentumait a felvilágosodás-kori eredet gyánúja lenghetné be. Milyen kínosan, mondhatnám szomorúan aktuális ma, itt 2003-ban, az Emberi Jogok Dekrétumának kiáltó beteljesítetlensége. Kétszáz év se volt elég hogy érvényesüljön úgy, ahogyan a legnagyobb szükség lenne rá. A feladat nagyja most is inkább előttünk, mint mögöttünk van. A többi korabeli gondolat beváltása is jócskán elmarad. Mert ami kétségbeesést a XIX. század az eszméinek megvalósításával az a fránya huszadik század hozott, az éppen rossz válasz a kérdésre. Úgy vitte azokat a megvalósítás felé, hogy jobban meggyalázta, mintha a könyv soha nem nyílt volna ki közhasználatra. Hol meggyalázta, hol megtépte, aközben kompromittálta vagy éppen elfojtotta, hogy majd az elnyomás robbantsa ki az eredeti eszméket a megvalósítás torzító fogságából, hogy rögtön visszafelé is megcáfolja, sőt megsemmisítse forrását. Nem kis nehézség felmérni, mi mindent rombolt le, süllyesztett el, vagy tett végképp tönkre a XX. század, a megelőző gondolatokból és eszmékből. És milyen nagyszerű elmék váltak részesévé az eszmék torzulásának, s az se segített, hogy ugyanennek áldozataivá is lettek – a kiszámíthatatlan játszmákban.

Vonzó az a kihívás, hogy az elmúlt nagy gondolatok máig árnyékot vet? *Nagy Tévedéseit* – tévedéseinket – kutassam. Mire gondolok. Nem ünnepi, de tanulságos: mondták a huszadik század harmincas-negyvenes éveiben,

hogy Goethe és Heine országából, a németek kultúrájából sohasem nőhet fasizmus, Németország sohasé lesz gyilkosok országa. Aztán...

Más: hitték, hogy a szocializmus lesz az, amely az ember felszabadítását a gazdasági, társadalmi, jogi egyenlőség egyidejű megvalósításával éri el, az emberi szabadságjogok a társadalmi rendszer fundamentumává lesz... Aztán...

Más. Nem oly rég, csak öreg bolsevikok rémlátásának gondoltuk azt a valószínűtlenséget, hogy Magyarországon újra tere lenne a jobboldali radikalizmusnak, hogy nosztalgikusan, sőt, lelkesen idézzék fel a két háború közötti időszakot. Aztán...

Más: a zsidók kétezzer éves szenvedés és üldözéstörténete – nem kevésbé szigorú vallási parancsai – kizárna saját teremtett államukból minden rasszizmust, etnikai alapú gyűlöletet és a kisebbség elnyomását. Aztán...

Mennyi illúzió volt/van a megváltozott világ hazai gondolati ábrándjainak rengetegében is, ahogy például félreértették a liberalizmus szabadságteremtő képességének hatását is, gondolva, hogy a szabadság nemcsak mindenki számára emelkedést tehet lehetővé, de ki is egyensúlyozza majd a társadalmat.

Vagy csupáncsak illúziót veszünk, hogy Amerika egész világnak példát adó jogrendszere ellenére, hogyan lép keresztbe önmagán, világuralma teljesítésében, ha saját érdekeinek fanatizált támogatása, jogi alapjai fölé kerekedik. Ne folytassam.

A cím, ami felöttlött olyasmis, hogy *Konstruktív tévedések és destruktív hitek*. E gondolat fonálán végig lehet pásztázni a huszadik századot, majd egy sasszéval át a huszonegyedikbe, és még mindig marad szét-nem-pukkant illúzió. Csak azt nem tudom, örüljünk-e annak, hogy még mindig újraélednek megoldásra csaknem kész il-

lúziók, vagy essek-e kétségbe, hogy ennyi idő, kor után, miközben a régi tévedésektől megszabadít a tapasztalat, az újaktól mégsem óv meg, és rögtön új ködkép gáncsolja el az értelmet, csillogó szép ígérgetű új hiedelmekkel. Jó lenne egyszer következetesen végigkutatni, mibe is akadt bele a sok nagy eszme, hogyan bicsaklik ki a kétségbeejtő jószándékok sora.

De amíg erre sort keritek, addig még sok törleszteni valóm van: rengeteg kéziratom saláta állapotából könyvszerű tárgy képződhesen. És ezen most többek segítségével kuszkdünk.

23

K É K

Ha az ember a világ megismerésére szerződött – és elég kínos elrettentő tapasztalat fordított el attól, hogy a megváltoztatásán munkálkodjon, bár némi korrekcióra itt-ott csak csábít –, akkor ehhez figyelem, nyitottság és érzékenység szükségeltetik. Az embernek nyitott szemmel, füllel, érzékelő antennákkal kell élni a világban, hogy valamit felfoghasson abból, ami körülveszi. Ezt persze lehet undorral, kétségbeeséssel, humorral, elszörnyedéssel és kíváncsisággal is csinálni – figyelni és lehet az életszeretet meg az örömképességével tenni –, ha bírja az ember. Utóbbi módon kellemetesebb. Lehet, hogy legnagyobb adományként hoztam magammal, az életörömet és a érzelmek fontosságát, a kifejezésének és igénylésének képességét is. Jó múltkor volt egy szereplésem a *„Helyettem írták”* Gartner Éva műsorában, és bevezetőül elmondtam, hogy születésemkor, mint minden

gyerek mellett, az én bölcsőmnél is ott állt három tündér, 1928-ban. és megnézték a jövőm. Amikor látták, hogy mi lesz velem, és mi lesz ebben a században, amelyet végülis végigéltem, sőt, akkor eltakarták a szemüket: jaj szegény kis poronty! Mi lesz a sorsa! Mit fog vele tenni ez a rettenetes huszadik század, amikor végigéli zegézugát, poklát-bugyrát-huppanóit. És akkor azt mondták, mindenki adjon valami olyan ajándékot, amivel túl fogom élni: És akkor kaptam a költészetet, a zenét és a humort, mindehhez pedig a szeretetet is.

A szeretet és a boldogság témájában Kertész Imre legújabb könyvét olvas-

24

K É K

tam és abban megütött egy fontos epizód. Prózában kivonatolva: a főhős találkozik – az asszony – nagy elzárkózása után vele, régi szerelmével. Van az asszony életéből valami, amit nem akar elmondani: „Olyan történet velem – mondja –, amiért mindnyájan meg fogtok gyűlölni engem”– Végül is kiderül, mi adhat okot nekik, hogy meggyűlöljék? „Az, hogy boldog vagyok!” Én el merem mondani, hogy boldog vagyok. Én *képes vagyok* boldog lenni. (Sok minden tőri össze az igényt és a képességet is az emberben, persze. Hiszen lehet-e akkor bárki felhőtlen miközben az történik emberekkel, világrészekkel, ami történik – és sorolni tudjuk több oldalon át szörnyűségnél szörnyűségesebb esetet, helyzetet, ami a torkunkra forrasztja az életörömöt. Márcsak abból is, amit megéltünk, és még hol van, amit mások élnek, éltek. (Csak oldani a témát: „Boldog vagy-e” – kérdezi Kohn, Angliába emigrált

Losonczi-köszöntés

barátjától Grúntól, valamikor '49-ben. Mire Grün: „Hát mond, lehet-e boldog egy angol India nélkül?”)

Én el merem mondani, nekem még a szeretet is kell. Amihez tudni is kell szeretni. Én tudok. Nem könnyű, nem is megy mindig. Nem is hagyja mindenki. Talán nem is szabad. Le is pattanhat az ember, meg is pattanhat, ha nem megy.

Ez a születésnap, most, a mostani évek azt mutatják, hogy az Intézetünk mondhatjuk egy jó sziget. Itt jó lenni és lehet dolgozni. Az embernek barátai vannak. Itt lehet építkezni, kreatívan lehet gondolkodni, lehet dolgozni. Nagy dolog, de figyelünk egymásra... Van szolidaritás, ami ritka emberi kötőanyag mai napság. És még azt is lehet mondani, hogy szeretet is van bennünk egymás iránt. Sziget ez a hely a nagyobb térségeinkben és különös szigetnek és ajándéknak érzem, hogy a fiataljaink is úgy érzik, a mi együtteseinket.

Születésnap ki kívánságom ez a teljese-dése.

Erre a születésnapomra volt egy nagy kívánságom, amikor Sas Jutka és Tibori Timea, az ünnepség nagy szervezői megkérdezték, mit szeretnék. Azt, hogy itt, együtt alapítsunk közösen egy Műhely/Társulást, aminek a vezetését születésnapom alkalmából ajándékba adnám letehetősebb fiatal kutató kollégáimnak. Úgy képzeltem, hogy éppen ennek a konferenciának a szellemi segítségével történne az alapítás, s a jelenlévőkkel együtt indítanánk. Azt kapom a születésnapomra, hogy a fiataloknak adhatom a születésnapomon a töletek kapott gondolatokkal együtt.

Mivel nekem nincs pénzem, hogy egy alapítványt tegyek – sose volt, nem is lesz annyi. Nincs akkora kapcsolathálóm sem – lásd még network címszó alatt –, hogy erre forrásokat tudnék felhajtani, hogy kigondolt és már elin-

dult témáink kutatását végigvigyük. Még annyi hatalmi kapcsolatom sincs – inkluzíve Tudományos Főhatalmunkat –, bár halvány remény pislog még, hátha kiderül, hogy van –, hogy státust szerezhessek letehetősebb munkatársaim számára, akiknek ezidő szerint még biztos helyük sincs nálunk, miközben feladtuk az bőséggel...

Ami viszont van nekem, nekünk, amivel megalapozzuk és el tudjuk indítani a Műhelyt: az a szellemi munici-ónk. Ezekből válik itt most adomány: ez a mai konferencia gondolati ajándéka. Most kedves barátaim, az, hogy itt vagytok, ami elmondatok, azzal ezt a műhelyt, mint régi történetemben bölcsőmnél a hajdani jó tündérek tették, ti a magatok szellemével, tanácsaival, gondolati hozzájárulásotokkal elindíthatjátok, személyetekben támogatjátok, és az egészszel megajándékozhatjátok a fiatalokat. És ennek nyomán Dávid Bea és Albert Fruzsina, szellemi unokáim, legfiatalabb szociológusi barátaink meg fogják valósítani, amiről most közösen gondolkoztunk. És ezzel nem fejeződik be az akció, hanem ha ti itt lesztok majd és mind segítetek nekik, nekünk, annak a talán pontosan nem is leírható szellemnek a megmaradásához, ami eddigi produkciókban, itt, ebben a körben, ezen konferencia ideje alatt is megjelent.

Ami fontos volt, elmondtátok. Nem akarok gyengébben, rögtönözve rosszabbat mondani a Műhelyről, a szociológiáról. De sajnos, nem tudom szó nélkül hagyni azt, ami itt elhangzott, hogy nagy a veszélye, hogy szétporlad a szociológia. Sok aggodalom jelenik meg másutt is a szociológia jelenével és jövőjével kapcsolatban. Én csak azt kérdezem, hogy a szociológia mit tart feladatának. Ha szétporladóban van a társadalom is, amelynek elemzését, átvilágítását vállalta ez a tudomány – akkor lehet félni. Ha a szociológia feladja, hogy az emberek életét leginkább izgató kérdésre figyeljen –, akkor is lehet félni. Ha a szociológiának nem érdekes már az, ami a valóságban történik, ha nem tudja felfogni, nem érti,

Losonczi-köszöntés

nem követi és nem látja át a lényeges átváltozásokat – akkor is van ok az aggodalomra. Ahogy akkor is, ha nem keres új módszereket, megelégszik a rutinnal, ha bemerevedik és szklerotikus lesz, ha már azt hiszi, mindent megoldott, mert mindent elnevezett – akkor is nagy a veszély.

Amikor szabad szemmel is alig lehet követni azokat a változásokat, amelyeket gondolattal és értelemmel kellene felfejteni, és akkor úgy vélik, hogy a szociológia, vagy amit szociológiának gondolnak szétporlad, akkor úgy kell a szociológiának. Akkor lehet, hogy a TV Való Világa veszi át a való világ közvetítését?

A szociológia érdekel – ez a szakmám, ezt írom a nevem alá. De csak, mint olyan diszciplína, amelyik azt vállalta, hogy az emberek társadalmi létezéséről hírt adjon stb. De ha a szociológia elveszti önmagát ennyi feladat közepette, amikor annyi tisztázatlanság, elméleti hiány, tapasztalati hézag, felderítetlen összefüggések, megmagyarázatlan és érthetetlen jelenség, miközben kuszaság, hazugság, félrehallás, ködösítés uralkodik, akkor éppen létezése lényegét, mondhatni hivatásának értelmét hagyta el. Lehet, hogy az érdeklődés iránta csökken, vagy megszűnik. Amikor elkezdtek, tényleg ez volt a legizgalmasabb társadalomtudomány – az egy másik történelmi helyzet volt. Lehet, hogy pénz se lesz arra, amivel foglalkozni kell, „de akkor is!” – mondta gyeregem haldánában makacsul – csinálni kell.

Bea idézte, hogy „*Ne a Mestert kövessétek, hanem az igazságot*”. Folytatnám, Ne a mainstreamet, hanem a saját belső intencióitokat. Ne a divatot – ha tudni is kell mindenről, ami másoknak érdekes, de fontos, hogy autonómnak maradjatok. Óvjatok magatokat a bezárkózástól, az érdektelenségtől, az egymásnak író szociológiától, az emberi arcok elvesztésétől, egyáltalán, hogy az eleven élettől elszakadjatok.

Meg tudjátok-e óvni magatokat? Remélem. El lehet kerülni a kiüresedést,

s ezt akkor lehet, ha megmarad a kíváncsiság. Ha megtartjátok az érdeklődést, emberek, témák eszközök iránt. Ha megmarad az érzékenység az igazi, fontos kérdések iránt. Ha nyitva van a szemetek, fületek, nem zárjátok le a gondolati világot a hagyott, kapott vagy felállított falaknál. Ha elég nyitottak vagytok, hogy legfontosabb kérdések rátok találjanak és ti felismerjétek azokat. Kívánom, hogy tudjatok majd azzal foglalkozni, ami a legjobban érdekel benneteket. Amire érdemes időt és energiát fordítani. Amire érdemes ráadni életet, legalábbis egy részét.

Nehezen igazodnak el az emberek, rettentő sok a zavar. A tájékoztatás, az információ sokszor csak a társadalom felületét érinti. A mélyére kell nézni, ehhez kell a szakma és a tudás és az idő. Amíg van feladat, amíg van kérdés, amíg szükség van a mélyebb megismerésre és nem a felület elfogadására, amíg annyi a félreértés, félrevezetés félremagyarázás, ködösítés, addig mindig van tere a társadalomkutatásnak és helye a társadalom tényszerű átvilágításának. Addig mindig van a szociológiának feladata. Addig fontos a szociológiai és fontos, hogy dolgozzatok.

Beleestem a saját csapdámba, elkaptott a hév, mégis beszéltem a szociológiáról, meg mintha tanácsot is adtam volna. Helytelen. Másról szóltak a beszéldek.

70 éves születésnapomra Lányi Andris köszöntőjében írta, hogy „Losonczi, te iskolakerülő voltál – pedig iskolateremtő lehettél volna.” Ugyanis – csak sűgom, hogy kedves az a folklor, hogy kedvenc tanár voltam az egyetememen. Lehettem, mert nem tanítottam, – csak olykor hívtak meg előadásra.

Iskolakerülő – vagy az iskola került engem –, már egyremegy, tény, hogy műhely mégis létezett. Valaki azt mondta, hogy ez egy valóságos láthatatlan műhely. A vágyam az volt, hogy

ez a születésnap legyen az az alkalom, amikor a láthatatlan műhely együtt, láthatóvá tesszük. Íme ez itt most megtörtént. Köszönöm mindannyiútoknak.

Ezt a születésnapot akartam arra fölhasználni, hogy a műhely átadjam szellemi unokáimnak és közös szellemi biztatással őket megerősítsük. Ezt tudom adni, ezt tudjuk adni, ennyire telik és ez nagyon sok. Az, ahogyan a biztatást töletek megkapják.

Az, hogy így tudtuk ünnepelni a születésnapomat itt, a szakmában, azt hiszem, kevés kutatónak, embernek juthatott ilyen színvonalon és ilyen

25
K É K

hangulatban. Nekem ez a legnagyobb ajándék. Mondjam, hogy nagyobb mintha csillagkeresztes hölgy lennék. Hogy itt voltatok, együtt vagyunk és elmondjátok, amit mondtatok. Hogy létrehoztuk a fiataloknak a műhelyt. Nagyon köszönöm nektek.

Én vagyok, addig ameddig. Ha már nagyon csattogtatják ollóikat a Párkák – egyáltalán van nekik ollójuk? – és már a hamu is mamunak hangzik a szavaiban, főleg, ha homályosodik a fény a szemekben, akkor kell tudnom lelépni. Azután vagy volt szellemem, ami lebeghet, vagy ellebegtem. Jó volt köztetek. Ennyi.

Most búcsúzóul ajándékként, Három rövid verset idézek Fodor Ákos *Szótarából*, amit éppen most kaptam unokámtól Fazekas Gergelytől.

Beszéltem az információról, s hogy mennyire nehéz kiismerni magunkat az oly sok ködösítéssel hazugsággal teli világban.

Mentálhigiéne

„Hazudhatsz. Muszáj
Olykor; így-úgy, Egy fontos:
Hogy te ne hidd el.”

A másik, ami erről az érzelmi igé-
nyemről, érzékenységemről jobbat
mond, mint én tudtam.

Summa

„Minden megérint,
Úgy látszik: sose nő be
A szívem lágya.”

És végül: Sóhaj a Dunánál, történelmi
elemzéseim és az idő tanulmányom
tapasztalatához.

„Ó, drága J. A!
Itt mindenki
Csak a mások
Múltját vallja be.”

És végül az, ami eddig még elmon-
dott, és el nem mondott tanácsok kö-
zött a legfontosabb tanács lenne.
Ugyan a műhelyre is érvényes, de

azért kinek-kinek a maga életére is,
ajánlanám, igazi gyakorlat, mindenna-
pi tesztkérdés lehet.

Egy gyakorlat

„Magadtól kérdezd:
Ajtód azért fontos-e,
Hogy zárd? Vagy hogy nyisd.”

És én nyitott ajtót szeretnék... nyitott
műhelyt... nyitott szociológiát. ... Kö-
szönöm mindenkinek, hogy itt volt,
köszönet azért, amit elmondott és
ahogy gondolkodott.

A második világháború után a Föld különböző államai, de különösen az euro-amerikai társadalmak rendkívüli sebességű technológiai kutatásokat és fejlesztéseket végeztek. Elsődleges cél a gazdasági fejlődés hatványozása volt. Definiálták a hetvenes évekre heves politikai vitákat kiváltó technikai folyamatot: az elektronizációt. Az elektronizáció a digitalizációval együtt közvetve a globalizációhoz vezető utat is jelentette.

Ez a technikai folyamat négy tényezéből áll: az informatikából, az auto-

house” néven vált ismertté – okozza azt a tévhitet, hogy a techno gyűjtőnévhez tartozó stílusok és a technokultúra kialakulásának közvetlen előzménye a nyolcvanas évek Amerikája volt. A gyökerek, mint ahogyan azt be is mutatom, sokkal mélyebbre nyúlnak vissza és leginkább Európában lelhetőek fel. Látható, hogy az elektronikus zenéhez szükséges technológiai hátteret a harmincas évek végéig megteremtették. Akkorra készült el az összes ma ismert elektronikus hangszer elődje.

Kertész András

Technokultúra (az elektronizáció és a művészet közös gyermeke)

27
K É K

matizálásból, a megjelenő új tömegkommunikációs módszerekből és az ezek összességére épülő új mérési technikákból. A technokultúra kialakulását befolyásoló társadalmi szempontok mind az automatizálás folyamatához köthetők, ezért ezzel foglalkozom részletesebben.

A techno ezelőtt húsz évvel került megnevezésre és attól kezdve már gyűjtőfogalommal vált. Akkor a ma meglévő stílusok még vagy eredeti formájukat mutatták, vagy még nem is léteztek. Ennek az oka, hogy már nem csupán a könnyűzene valamennyi használható oldalát kiaknázták, hanem a jazzből, a komolyzenei műfajokból (például operákból) és persze a népzeneből is merítettek, de leginkább egymásból. Illik megemlíteni, hogy a felsorolt zenei irányzatok is építkeztek az elektronikus zene tárházából, főként a pop ipar. A kilencvenes évek elején tömeges nyilvánosságot nyerő új tánczene – ami „techno-

A XX. század végére vált elterjedté az ilyen típusú zene és a hozzá tartozó kultúra. Ennek oka az, hogy a harmincas évek kulturális és művészeti közege még nem volt alkalmas egy radikálisan új hangzásvilág és gondolkodásmód tömeges elfogadásához. A harmincas, negyvenes évek világtrendje felborult az informatika megjelenésével, a modernitás korszakát az elektronizáció váltotta fel. Már nem lehetett mindent kategorizálni, megszűnt a „fekete vagy fehér” skatulyázás. Az automatizálás a fizikai munka tekintetében jelentett változást kezdetben. Mára e két fogalom elválaszthatatlan egymástól az általuk okozott társadalmi hatások együttes megjelenése következtében.

A második világháború utáni időszak az elektronikus zene helyett a konkrét zenének kedvezett, így a rockot hagyta kibontakozni. A rock köré csoportosuló ellenkultúrák mind a techno forradalmának, a digitális ellenkultú-

rának kedveztek. Gondoljunk csak a szexualitás, az öltözködés demokratalódására. A techno megvárta a globalizáció-, és azzal együtt az információ-robbanás korát. Ebben a korban vált képpé a posztindusztriális társadalomban élő befogadó arra, hogy külső környezetét felismerve megértse valmit, ami az addigi kultúráktól teljesen eltért. Ez volt a funkos hip-hopból kiváló electro, majd a techno zene, ami aztán más muzsikákkal együtt alapjául szolgált az elmúlt tizencsok évben született szinte összes elektronikus, vagy akár konkrét zenei stílusnak, amelyeknek – általánosított – gyűjtőneve is techno lett. Mint min-

Médiatörténet

reper a műfajismeret, de nem szerepel stílusismeret. Ma a hangmesterségben az elmúlt században és annak is utolsó harmadában az elektronizáció és digitalizáció hatására hihetetlen fejlődésen keresztül ment zene legalább olyan jelentős szerepet játszik mint a régebbi korok mára komolyzenének nevezett műfajai. Mégsem tartják fontosnak az új zenék, stílusok ismertetését. Ez már csak azért is hiba, ha példám pont a hangtechnika világából hozom, mert a legtöbb elektronikus stílus, vagy irányzat mindig egy új hangtechnikai berendezés megjelenésével, vagy több berendezés összekapcsolásával keletkezett.

A technokultúra kialakulásában szerepet játszó gazdasági folyamatok

Miért válhatott lehetségessé, hogy a techno megfogalmazódjon, hogy új kultúra szülessen? A nyolcvanas évekre felismerték, hogy az új technológiák által okozott gazdasági változások elkerülhetetlenek, és minél tovább halogatják az alkalmazkodást ezekhez, annál jobban nő a munkanélküliség, romlik a versenyképesség.

E felismerés a japán kutatóknak köszönhető. Megjelentek az ötödik generációs számítógépek, melyekben nagy számban mikroprocesszorokat, és mesterséges intelligenciát használtak. Ez akkora fokú technológiai előrelépést jelentett, hogy többé már nem lehetett visszahátrálni. Többé már nem az „Igen vagy nem?” volt a kérdés, hanem a „Hogyan?”.

Az új technológiákhoz való alkalmazkodás és a társadalmi tényezők kapcsolatának kérdése joggal merülhet fel bennünk. Mikor egy gyárat szánálnak, vagy rekonstrukció miatt bezárnak, az kihát az összes dolgozóra. Ez történt a nyolcvanas években az USA iparvárosaiban, az OECD-orosz-

gokban és a rendszerváltás utáni Magyarországon is. Ezekkel a kapuit bezáró intézményekkel kultúrák szűntek meg, ezek a folyamatok erősen jelentkező csoportérdekeket szültek. Ezek a csoportérdekek közvetlenül az elektronizációt, az új technológiát, a robotgépeket okolták. Valójában a gyárak foglalkoztatottjainak állapotát nem a technikai folyamatok, hanem a technikai fejlődés felgyorsulása okozta.

Az elektronizációhoz hasonló folyamat volt már a történelem során. Ha például a modernitást vesszük, ott is hasonló folyamat megy végbe, amikor Ford a gyáraiban futószalaggal gyorsítja meg a termelést. Akkor is sok ember válik hirtelen munkanélkülivé, de nem tartósan.

Az elektronizáció pozitív és negatív hatásai keverednek. Például a könnyebben végezhető munka növeli a szabadidőt, ami ugyanannyira jó mint rossz, ha nincs értelmes alternatíva az eltöltésére. A minőség fogalma is ártelmelmeződött, szubjektív fogalomból technikai fogalom lett, ami újfajta felhasználási kultúrát eredményezett. Új árustruktúra alakult ki, ami a szellemi munkának a fejlődéssel egyenes arányú növekedését teszi lehetővé. Ezáltal intellektuális kapacitásunk nő.

Az új technológiák – bemutatásuk után – a gazdaság összes szegmensén végigsöpörnek, de a második világháború utáni korszakokban még fejletlen hatásmechanizmus mérések következtében. Előre nem várt, minden emberi tevékenységre kiterjedő hatásokat váltottak ki. Amit a hatásmechanizmus méréseknek szűrnie kell, azok az új technológiák szekunder, avagy mellékhatásai. Ezek időben jellemzően később jelentkeznek és indirekt módon hatnak. Következményei gyakran fontosabbak, mint a primer hatásoké. Ilyen elsődleges hatás volt a komputer vezérelte robotgépek bevezetése a detroit-i gyárakban, aminek a mellékhatása a modern városkép rogyadozó felhőkarcolókra és egymásra lövöldöző bandákra cserélése lett.

28
K É K

den kulturális jelenség, így az elektronikus zene is az elitkultúrában jelentkezett először. Kutató laboratóriumokban és progresszív zenei gondolkodású zeneszerzők fejében született, majd ezt követően lett földalatti művészetté. Csak ezután vált korunk rendkívüli árucikkévé, egyben tömegkultúrává – hozzá kell tenni, hogy az underground mozgás örök, mert az absztrakciót csak szűk közösség tudja befogadni.

Ugyanakkor sajnálatos, hogy ugyanolyan érdektelenséget mutatunk minden kultúra iránt, ami a tömegkultúrától eltér. Az underground szubkultúra ebből a megközelítésből teljes hasonlóságot mutat az elitkultúrával. Viszont egy számomra fontos különbséget is látok e két kultúrát érintő mikroszegmensben. Érdekesnek találok, hogy egy hangmester/hangtechnikus képzést el tudnak indítani úgy, hogy a tantárgyi modulok között sze-

A fogyasztói társadalom kialakulása is egyfajta mellékhatás. Túltechnizálás jellemzi korunkat és nem a valós emberi szükségletek kielégítése utáni törekvés. Ennek a gyors technikai fejlődésnek lett az eredménye az elektronizáción túlmutató digitalizáció. A techno a digitalizálódó világban élte meg gyermekkorát, és vált serdülővé. Ezt nevezik digitális ellenkultúrának is.

Az USA-ban a problémát a hetvenes évek végére az a felismerés okozta, hogy nem voltak felkészülve a hirtelen fejlődésre. A pozitív és negatív hatások együtt jelentkeztek, mert a gazdaság már használni kezdte az elektromos gépeket, de a politikusok még vitatták, hogy kellenek-e ezek, és nem cselekedtek, pedig a nagy számban utcára kerülő iskolázatlan emberek érdekében a munkaerő piaci átképzéseket kellett volna nagyiramban beindítaniuk. A gazdasági termelés javult, a kialakult jóléti társadalom fenn tudott maradni, de a modern iparvárosok gazdagságot sugalló belvárosai átváltak tanulatlan tartós munkanélküliek nyomornegyedeivé, slum-ökké, amerikai gettókká. E helyzet javítása már megkezdődött, de hosszú folyamat eredménye lesz a teljes felzárkóztatás. Ilyenek, az egykor gazdag városok belvárosai (Detroit, Bronx-New Yorkban, Watts, Dél-Közép-Los Angeles, Kelet-Los Angeles...).

A digitalizáció – elektronizáción túlmutató – előnyei, hogy az információ megszerzését még könnyebbé tette, és az információ továbbításában és átadásában a tér és az idő akadályait leküzdötte. Ez a technokultúrának is fontos része; a virtuális tér vagy zóna megjelenésével demokratizálódik az információ, viszont a posztmodern hagyománynak megfelelően rendszertelenül. A techno nem is törekszik rendszerre, mert a káosz a lényege. Persze a digitalizáció küzd a káosz ellen, ezért hivta például életre az új ágazatot, a tartalomipart és a tartalomszolgáltató új intézményeket, amelyek feladata az információk közzététele a világhálón.

A digitalizáció ezáltal jelenti még az információ reprodukálhatóságát, a konzerválhatóságát (időben minden folyamatossá, állandóvá tehető) keresetűvé-, visszakereshetővé választ és multimedialitását.

Ennek a rohanó fejlődésnek a lassítására lett volna mód, de az emberiség ezeket nem igényli. Ezt egyetlen társadalmi tényező gátolja: az érdekviszonyok felbillenésére irányuló technikai fejlődésnek való ellenállás.

Korunk nyitott. Nyitottságát bizonyítja a közönség, a befogadók decentralizálása, tehát a választás lehetőségének megadása. Korunk nyitottsága demokratizálja, ezáltal hozzáférhetővé teszi a szolgáltatásokat, és tovább mobilizálja a kommunikációt – a telefonhírmondó a múlté, a jelen a vezeték nélküli telefonoké, az internetes kapcsolattal rendelkező laptopoké.

A digitális technológiával, egyszerű digitalizációval kialakult információs társadalom megszünteti a „tisztá lap” fogalmát, mert minden lekereshetővé válik, a régebbi művészeti formák sem tűnhetnek el, legfeljebb átalakulnak. Napjainkban a gazdasági, a politikai és a kommunikációs szféra egyesülésének lehetünk szemtanúi. A kultúrák, országok, tudományok és az élet valamennyi szegmensében létező határok összemosódására majd megszünésére mutató tendenciák tapasztalhatóak. A kultúra internacionalizmusa, a szabadság birodalma születik meg, amiben éppúgy a kultúra része Bill Gates, vagy a lemezlovasok, mint Giotto vagy Leonardo da Vinci. Kialakul a Nemzetek Világa, ahol nem a földrajzi helyek, hanem az emberek anyanyelve, hagyománya, és identitása szabja meg, hogy mely nemzetekhez tartoznak.

Az információs társadalom nem rendelkezhet ugyanazokkal a kulturális értékekkel, szokásokkal, elfogadottsággal, mint az eddigiek. Az alapvető-

en megváltozott társadalmi környezetnek is hatása volt az új művészet, az új kultúra megszületésére.

Kezdetben kettős átmenet a jellemző, politikai és gazdasági. A tudományos és kulturális tényezők a háttérben munkálkodnak; a korszakváltást a kulturális-technológiai dimenzió indukálta.

Megváltoztak a tér és idő filozófiai problémái. Ma – és ez a technokultúra sajátja is – az időfogalom egyenlő az időtlen idő fogalmával, hiszen az információáramlás azonnali egyidejűséget biztosít; a kérdések és válaszok nem ugyanabban az időrelációban születnek. A tér fogalma is változik, mert szerkezetét kibővíti az áramlások

tere, tehát az információáramlás egyidejűsége egy közvetítő vonalon, a virtuális téren megy keresztül, ami az „itt és most” hagyományos értelemben vett fogalmát megszünteti.

A televíziózással megváltozott a kultúra szerepe is. „Cyberspace”, azaz virtuális tér a telefonon beszélő, a rádiót hallgató vagy televíziót néző, a számítógépen játszó, de az internetezők helyzete is. Az internet, információs szuperstráda saját maga is virtuális tér.

A technológia nem más, mint az ismeretlen jövő, a „bármilyen lehet még” jövőképe. Ugyanakkor ökológiai jellege is van, hiszen elektromágneses tér által gerjesztve hallgatunk zenét (hangfal), elektromágneses térben melegítünk ételt (mikrohullámú sütő), palackozott vizet, üdítőket iszunk, már képesek vagyunk gépekben barnulni (szolárium)...

A jövő ismeretlenségéből következik, hogy az új művészet sem lehet más,

mint az ismeretlennel való konfrontáció a már ismerteket alapján.

Ezért alakulhatott ki egy új egységként a technokultúra, sok apró művészeti – elsősorban zenei – és technológiai kultúrát felölelve, megfogalmazatlan célokkal és ideológiával. Talán azért, hogy demokratizáljon mindent, amit csak tud. Legalábbis, hogy elviselhetőbbé tegye, vagy értelmet adjon mindannak, ami az irgalmatlan tempójú technológiai fejlődéssel az ember számára elviselhetetlenné vagy értelmezhetetlenné vált. Például az emberi munka automatákkal való helyettesítésének, az intelligens gépeknek; a városok büzének; a minden második

Médiatörténet

műmunkának... A techno tiltakozásul a kialakult világ miatt fegyvert ragad, megmutatja, hogy milyen embertelen módon élünk. Környezetünk adta lehetőségekkel támadja korunkat, nem nyílt agresszivitással és nem is mindig agresszióval. Számítógépek, speciális komputerek, szintetizátorok és egyéb digitális berendezések a fegyverei, felhasználva az emberi kreativitást és energiát. A zene- és film-, illetve vizuális művészet köré épült ez a kultúra. Ahogy növekedett, úgy érte utol a képzőművészet és a filozófia.

A háttérben munkálkodó kulturális tényezők

1907-ben publikálja Ferruccio Busoni az *Új Zeneesztétika Vázlat* című tanulmányát, melyben többek között az elektromos hangforrások zenei felhasználását boncolgatja. Felkelti az érdeklődését ezzel a kor összes zeneszerzőjének, aki nincs megelégedve az akusztikus hangszerek texturális-, hangszín- és tonális kapacitásával.

Nézzük csak meg a futuristákat, egészen pontosan Luigi Rossolo festőművészt. 1912-ben zajelőállító berendezéseket kezdett készíteni, 1914-ben megrendezte ezeket alapján az első futurista koncertet Milánóban. Berendezéseit aztán több zeneszerző is használta, például Sztravinszkij.

Az 1916-ban, Zürichben megalakult Dadaista Mozgalomról is lehet szólni. A mozgalom semmilyen ideológiát nem támogat, csak a szellem nagyságát és a szabad önkifejezést hirdeti. Az elektronikus zene szempontjából ez azért nagyon fontos, mert szerintük az eszmék továbbítására a hangok sokkal megfelelőbbek, mint a szavak. A technóra is, mint sok más stílusra a nonverbális kommunikáció a jellemző inkább, ami innen a dadaistáktól eredeztethető. Mozgalmukkal a techno rokonságot

mutat még abban, hogy a dadaista zene a futuristán túllépve nem egyszerű zajokból, hanem ipari hangokból készítette az alkotásait. A dadaizmus meghatározónak számít a huszadik század absztrakt zenei fejlődésében is.

A huszas években Edgard Varése, a Busoni tanítványa, megkomponálja az „Ionizáció”-t. Műve hasonlít George Antheil *Mechanikus Balett* című munkájára. Mind a kettőt ütősökre és zajkeltő berendezésekre írták.

1931-ben jelenik meg az első zene-mű, amelyben a hangmagasság, a ritmus és az artikuláció szisztematikus

Futurista lemezborító

rendszerként vannak jelen. Ez Ruth Crawford Seeger *String Quartet 1931* című műve.

Persze a témánk szempontjából fontos a lemezlovas szerepének kialakulása, ami a negyvenes években kezdődött. A második világháború alatt az amerikai hadsereg tisztjei rájöttek, hogy sokkal olcsóbb lemezekkel, lemezjátszókkal és hangerősítő berendezésekkel szórakoztatni a fronton lévő katonákat, mint teljes színpadi technika alkalmazása mellett leszerződött zenekarokkal. Így a kor kedvelt előadóit ismertető legelső „disc jockey”-ek, röviden – és a továbbiakban – DJ-k (lemezlovasok) katonák voltak; bajtársi szórakoztatásuk mára szakmává vált.

30
K É K

percben kiháló újabb fajoknak; az országok, tudományok, művészetek és kultúrák közötti határok megszűnésének; a mindent befolyása alatt tartó elektromos energiának; a száguldásnak; a megváltozott interperszonális kapcsolatoknak; a mesterséges örö-

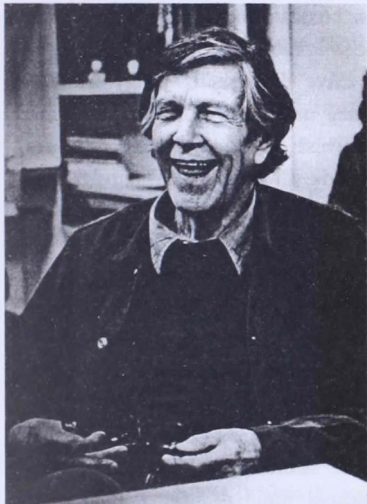

Luigi Russolo: Önarckép

1948. október 5-én a párizsi televízió stúdiójából Pierre Schaeffer *Etude aux Chemin de Fer* című előadását közvetítik. Ez a konkrét zene első nyilvános bemutatkozása. A konkrét zene az akusztikus hangforrások által keltett zenét, továbbá ezek felvételeinek elektronikus manipulációját jelenti.

A világon valószínűleg Werner Meyer-Eppler használta először az „electronic music”, tehát elektronikus zene kifejezést. Ő tette közzé 1949-ben az „Elektronikus Hangképzés, Elektronikus Zene és Szintetikus Beszéd” című tudományos értekezését. A *vokóder* – Bell Laboratóriumban ter-

John Cage

vezett speciális beszédsszintetizátor – kifejlesztésében is elévülhetetlen érdemeket szerzett kutatói munkájával. Ezt a berendezést később az elektronikus zenével foglalkozó alkotók előszeretettel használták, használják máig. Meyer-Eppler a kölni Német Elektronikus Zenei Központ egyik alapítója. 1950-ben megalakul a Francia Elektronikus Zenei Központ.

1951-ben mutatják be John Cage *Imaginary Landscape #4* című performance-át amelyet tizenkét rádióra és huszonnégy akcióművészre írt. Ez az elektronikus zene első színpadi megjelenése.

Az RTF (Radiodiffusion-Television Francaise) keretein belül megalakul a Konkrét Zene Kutatócsoport, amely-

nek tagjai: George Barraque, Oliver Messiaen, Pierre Boulez és Karlheinz Stockhausen. Vezetője Pierre Schaeffer. Boulez és Stockhausen hamar felismerik, hogy Schaeffert nem érdeklik az elektromosan generált hangok, csak a kifejezetten konkrét zenére irányuló kutatások és ezért rövidesen elhagyják a kutatócsoportot.

1951-ben megalakul a kölni NWDR (Nordwest Deutsche Rundfunk) Stúdió. Itt már kifejezetten elektronikus zenei kísérletezés folyik, tehát elektromos hanggenerátorokkal és azokat módosító berendezésekkel dolgoznak. Stockhausen hamar a munkatársuk lesz, és nem sokkal csatlakozása után, kinevezik az intézmény igazgatójának. Ebben az évtizedben dolgozza ki az elektronikus hangzásra vonatkozó elméletét, amelyet folyamatos munkával a gyakorlatban is megalkot. 1953/54-ben jelenik meg *Elektronische Studien I.* és *Elektronische Studien II.* című munkája. Az utóbbit tartják a zene-történet első elektronikus kompozíciójának.

1954-ben mutatták be Edgard Varése *Deserts* című munkáját. Ez az elektronikus és akusztikus hangszerekre írt kompozíció az első szélesebb körökben is ünnepelt elektronikus mű.

1955–56-ban kerül először filmes felhasználásra a konkrét és az elektronikus zene. A *Forbidden Planet* című filmhez komponál zenét Louis és Bebe Barron.

1958-ban kerül sor az első multimédiás mű bemutatására. Edgard Varése 425 hangszóróra, különböző színű fényekre és vetített képekre írja meg a *Poem Electronic* című előadását, melyet a brüsszeli Világkiállításon a Philips Pavilonban mutatnak be.

Jamaicában egyre növekedett az ötvenes évek végére a dzsessz és a rhythm & blues hallgatottsága. Úgynevezett sound systemeket (azaz

hangrendszeret) alakítottak ki (a sound system a magyar hangrendszer-nél tágabb fogalom). Az angol nyelvben a hangrendszerrel, lemezjátszókkal, keverőkkel, mikrofonokkal felszerelt nyitott platójú teherautókra is használják, melyeket azért hoztak létre, hogy propagálják a zenét. Egész Jamaicát járták ezek a guruló sound systemek, melyeket lemezbolti DJ-k hoztak létre. A jazzból és R & B-ből kialakult a ska nevezetű zenei stílus. 1956-ra meghódítja egész Jamaicát, és ezáltal megnövekszik a sound systemek népszerűsége is.

A második világháborútól kezdve egyre több lemezlovas lépett nyilván-

nosság elé. A mai diszkók őseinek tekinthető első klubok csak az évtized második felében nyíltak meg New Yorkban, Londonban és Párizsban. A mai megújult DJ-kép kialakulását útjára indító DJ, a brooklyni Francis Grasso volt. Ő gondolta először úgy, hogy két számot jobb összekeverni, azaz mixelni, mint konferálni és kommentálni bekiabálással, illúziórombolással. Grasso a Sanctuary meleg szórakozóhely egyetlen heteroszexuális alkalmazottja volt és a nevéhez köthető a „Slip-Cueing” technika. Ez annyit jelent, hogy éppen az éterben szóló zenére rámixelendő következő számot az általa kiválasztott kezdőpontnál a kezével leállítja a forgó lemezjátszó-tányéron, amíg nem érzi elérkezettnek az időt, hogy elindítsa. Azért, hogy a lemez ne karcolódjon össze, ő használ először a lemeztányéron filckorongot. Thorens márkájú sebességszabályozós lemezjátszókat használt, amelyek a

mai Technics-ek (MK 2-es, MK 3-as jelzéssel) elődjének tekinthető. Öt-tíz évvel előzte meg korát.

1966-ra Jamaicában a ska-ból továbbfejlesztett rock steady került az érdeklődés középpontjába, aminek – pár évvel később – a reggae vette át a helyét. Meghatározó személyiségei voltak ennek a kultúrának, többek között Lee „Scratch” Perry és Osbourne Rudtack azaz King Tubby. Négysávos orsós magnókon rögzített felvételeik indították útjára a remix- és a sampling-, azaz a mintavevő technika kultúráját. A remix azaz újrakeverés, egy már rögzített zenemű hangjaiból újakevert, az eredetitől eltérő alkotást je-

Médiatörténet

ni a sound systemek DJ-jeinek vokál nélküli számváltozatait azért, hogy előben lehessen rájuk énekelni, beszélni. A vokál nélküli számokra beszélésnek, éneklésnek a neve lett a toasting, amiből a hetvenes évekre kifejlődött először New Yorkban az MC-kultúra, majd a rappelés.

Megjelennek a korai szintetizátor muzsikák, mint például Morton Subotnick *Silver Apples of the Moon* című műve.

George Martin és Geoff Emerick a Beatles Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band című albumának hangmérnökei a „For the Benefit of Mr. Kite” című felvételének rögzítésekor konkrét és elektronikus zenei technikákat alkalmaztak. Ezt az alkotást több is követte, úgymint Frank Zappa and the Mothers of Invention „Uncle Meat”, vagy a The Grateful Dead „Anthem of the Sun” című albuma.

Az első Pulitzer Díjat elnyert elektronikus eszközöket használó darab Leon Kirchner „String Quartett No.3”-ja volt.

Óriási lökést ad az elektronikus zene fejlődésének, hogy egyes modern technikák kikerülnek a laboratóriumok és a kiváltságos helyzetben lévő stúdiók falai közül. A komponista számára már nem az előadó technikai lehetősége, hanem az emberi hallás befogadóképessége szab határt. Ettől kezdve az elektronikus hangzás mind a kortárs minimalista-repetatív zeneművészetben, mind a populáris kultú-

rában fokozatosan meghatározó szerephez jut. Az első minimál zene komponisták Terry Riley és Steve Reich voltak, majd kis idővel később Philip Glass. A köznyelvi értelemben vett könnyűzenében megjelenik az elektronika új színtere a pszichedelikus rock a Pink Floyddal, White-noise-zal, az Emerson, Lake & Palmer trióval, a King Crimsonnal és a tagjai inkognitóját mindmáig megőrző Residents-szel.

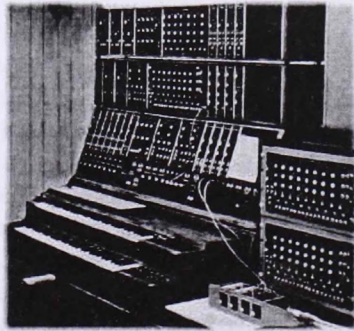
Walter Carlos kiadja a „Switched On Bach” című Bach átíratokat és két saját művet – „Timesteps” és „Cherry Lane” – tartalmazó lemezét, amiket Moog szintetizátorokon adott elő. Ez a világ első komolyzenei platinalemeze.

Clive Campbell, avagy Hercules (nagydarab, kövér alkatára utal a név), művész nevén Kool Herc New York Bronx városrészének – jamaicai származású – szülőtte. 1969-ben, tizenkét évesen a húga születésnapjára úgy gondolta, hogy két lemezjátszóval fogja szórakoztatni a hallgatóságát. Reggae-t szeretett volna játszani, de a közönségnek inkább a kor diszkó zenéje, az up-tempo funk (120 bpm-es sebességű, tehát percenként 120 ütemet számláló) – amit ma már old school funknek nevezünk – kellett. Mikor James Brown aktuális slágeréhez ért a „Give It Up or Turn It Lose” című számhoz, észrevette, hogy a szám közepén lévő instrumentális rész tetszik a legjobban a közönségnek. Egy barátja elrohant még egy ugyanolyan lemezért. Még egyszer feltette a számot, és amikor az instrumentális rész végéhez ért a tú, a másik lemezjátszón elindította az elejéről és ezt ismételte, míg meg nem unták. Mind többet tette ezt reggae és soul számokkal. Ezt a zenei találmányt nevezik ma duplázásnak, amiből kialakult a break beat, azaz ütemszünet. Ez az őse az összes ma ismert breakbeat, azaz törtütemű elektronikus vagy akár konkrét zenének, mint például a hip-hopnak, az electrónak, breakbeatnek, drum & bassnek, és az electro révén kicsit a detroit technónak is.

32

K É K

lent. A mintavétel pedig egy már szintén meglévő zenemű egy részének kivágása és egy másikba való belekeverése. Ez utóbbi a nyolcvanas években kialakuló technokultúrában „cut and paste” néven („vágd ki és rakd össze”) nemcsak a zenére, hanem a képzőművészetre is jellemző. Nekik köszönhetjük a „dub plate”-kultúrát, azaz a bakelitot acetát-lemezzel helyettesítő hanghordozó elterjedését, amit olcsóbb ára miatt mára rendkívül sokat használnak. Ez puha viaszlemez, amely ugyanolyan jó dinamikájú és hangminőségű hanghordozó, csak sokkal könnyebb. Viszont ezer-ezerötszáz lejátszás helyett két-háromszáz lejátszás után veszít a minőségéből. (Nem csak a jamaikaiak választották ezt az olcsóbb, de rövidebb élettartalmú megoldást. Budapesten 1960–75 között, a Rákóczi úton több kapualjban is árulták ezeket a házilag másolt puha viaszlemezeket.) King Tubby kezdte el ilyenekre vágat-

A Modular Moog szintetizátor

Médiatörténet

Clive Campbell zenei találmányából kifejlődő stílus már csak azért is fontos kilométerköve az elektronikus zenei kultúrának, mert először fordult elő a teljes zenetörténelemben, hogy nem zenész, hanem lemezlovas alkot egy új irányzatot. 1974-től felgyorsult a DJ-kultúra változása Bronxban és break beat-tel fertőzöttek meg Quens, Harlem és nem utolsósorban Brooklyn bandái is. Kezdetben havonta, majd hetente, majd már naponta jelentkeztek fiatalok, akik meg akarták mutatni, hogy egy, vagy két lemezjátszó és egy keverő segítségével mire is képesek jobban, mint elődeik vagy társaik.

A break beat nem kapott nagy nyilvánosságot, nem reklámozták, nem hirdették. Csak a gengék, utcai bandák, az első befogadók tudtak róla mikor, melyik utcán, parkban, vagy üres blokkházban lesz a következő buli. Szájhagyomány útján terjedt a huszadik század második felének városi népzeneje és mivel a DJ-k is a gengék-ből kerültek ki az volt az érdekük, hogy egy bulin a saját bandájukból legyenek ott többen. A break beat indította el a hip-hop zenét és kultúrát is. A hetvenes években kezdenek a történekek felgyorsulni és kialakult egy komplexebb kép, ami magyarázat nélkül is a mára utal. Kialakult a klubkultúra, az MC-kultúra, tökéletesedett a DJ-szerep és a technikai háttér is professzionálisabbá vált. A hetvenes években születő, a korábbiaktól populárisabb elektronikus zenék láttak napvilágot. Ezek az opusok szoktatták az új hangzást a nyolcvanas évek befogadóinak füléhez. Megjelenik a városi neoprimitivizmus jelensége is.

Az elektronikus zene alkotói társadalmi elismerésben részesülnek. Már nem hobbijuk a zene sem tudományos kutatásuk tárgya, hanem egész napos elfoglaltságuk. A stúdiók személyzete megoszlik az ipart és a művészetet gyakorlóakra, de mind a kettő kreatív munka marad. A hangmérnöki feladatok jelentik a kettő közötti kapcsolatot.

1970-ben Charles Wuorinen „Times Encomium” című műve az első kizárólag elektronikus hangszerekre írt mű, amely Pulitzer Díjat nyert.

Japán is bekerül a nemzetközi színtérbe Isao Tomita zenészmérnök révén, aki a komoly- és az elektronikus zene határán mozog, de mindenestre kamionnyi elektronikus hangszert tud felvonultatni.

Még ebben az évben megalapítja a francia kormány az Institut de Recherche et de Coordination Acoustique/Musique-ot (IRCAM) azzal a céllal, hogy támogatást és teret nyerjenek az új zenei és tudományos kutatások, és hogy egy helyen dolgozhassanak az azonos érdeklődésű tudósok és komponisták. A mai napig ez az elektronikus zene komponistáinak a fellegvára. A ska és a rocksteady a hetvenes évekre forrt össze, és született meg ezáltal a reggae. Jamaika egy új szintet hozott a képbe. Minden vonatkozásban új szint. Először is zeneileg, mert egyre több szintetizátor által generált hang került a zenébe. Másrésztől a nyabingi raszta-képet és a rasztafari vallást erősítette, amelyre utalni fogok később a kábitószerek evolúcióját tárgyalva.

A reggae-ből táplálkozik egy mára elektronikus irányzatnak számító stílus a dub. A dub plate kultúra által alakult ki. Nem jellemző a vokalizás, instrumentálisabb, sok zenei effektet használ, de majd csak a nyolcvanas-kilencvenes években indul önálló útjára.

Bob Marley

A reggae egyik legnagyobb mestere Lee „Scrach” Perry, aki a dub atyja is. Bob Marley-t is ő fedezte fel, és simította zenéit platina lemezzé.

1970-ben alakul a berlini Tangerine Dream. Hamar sikerhez jutnak, akár csak a hozzájuk hasonlóan új, néhol kísérletibb hangzást mutató Can, vagy a Neu!, az Ashra Temple, Klaus Schulze, Manuel Göttsching és még egy sor, szintetizátoros zenét játszó kortársuk. Szintén ebben az évben alakult Düsseldorfban a Kraftwerk, amit a már régóta együtt zenélő Ralf Hütter és Florian Schneider Esleben hívtak életre. A Kraftwerk volt az első olyan együttes, amelyik kizárólag elektronikus hang-

33
K É K

szereket használt. A próbahely, ami egyben stúdióvá vált, egy elhagyott olajfinomítóban volt. Itt rögzítették első három albumukat – Kraftwerk 1 (1970), Kraftwerk 2 (1971) és Ralf und Florian (1973) –, amelyek ma már elérhetetlenek. Ezt követően bővült ki a formáció két taggal, Wolfgang Flürrel és Karl Bartossal. Négyesként vált a zenekar világhírűvé. Így jelentek már meg az elektronikus zene klasszikusainak számító albumaik: az Autobahn (1974), a Radioaktivität (1975), a Trans Europa Express (1977) és a Mensch Maschine (1978). Megközelítőleg öt-tíz évvel előzték meg korukat. Eszenciájuk ugyanaz, mint a techno detroiti triászának: hangot adni a második világháború utáni technológiai robbanás néha már embertelen, kietlen világának. Bevezették a populáris könnyűzene világába a dobgepet, az elektronikus hangszereket és az emberi hangot elfémesítő beszédszintetizátort, a vokódert.

A krautrock koncertek is mindenképpen progresszívnek számítanak a posztmodernben. Óriási kivetitőkre képek vetítve, sok-sok robotlámpa és a szintetizátorzene: multimédia, több érzékszervre küldött ingerhatások, tehát posztmodern képkultusz, de még a személyi számítógépek, sőt a videomagnók tömeges elterjedésének kora előtt. A wagneri gesamtkunstwerk, azaz összművészet újraszületése ez a '70-es években.

Giorgio Morodernek, a világhírű producernek nagyon sokat köszönhet a mai dance szcéna. Moroder, a korát megelőző technikákat alkalmaz és gyártja a milliós eladásokat elérő

34

K É K

megaslágereket. Az alkotás folyamatában korát évekkel megelőző technikákkal megteremti az egyszemélyes stúdió gyakorlatát. 1978-tól három Oscar díjat kap filmzenéiért: „Midnight Express”; „Flashdance”; „Top Gun”. Élete során közel negyven film betétdalát készítette el, melyekért további három Grammy- és két Golden Globe-díjat kapott. A Nemzetközi Olimpiai Játékok és a Futball Világbajnokság szignáljának megkomponálására is kapott felkérést. Elsőként csatlakozik a nyolcvanas években kibontakozó remix kultúra zenészeinek táborához, mikor az Eurythmics „Sweet Dreams” című dalát keveri újra. 2000-ben jelent meg egy remix válogatás album Moroder számaiból, amelyre a világ nevesebb top DJ-i készítettek átdolgozásokat Frankfurtból, Ibizaán át Chicagóig.

A francia Riviéra egyik klubjában, a St. Tropez-i Pagagayoban figyel fel a

híres producer Eddie Barclay, a fiatal Cerronera és zenekarára, a Kongasra. Egyes számaikat túl nyálasnak itéli, és szólókarrierbe kezd. Első műve a „Love In C Minor”, amiben kiemeli a basszusgitar és a lábdob hangját. A sablonostól eltérő hangzás miatt az európai kiadók nem akarják kiadni. Hosszú hízás után saját maga kezdi terjeszteni, DJ barátai játszásk, majd jelentkezik egy tengerentúli kiadó az Atlantic Records, és hárommillió példányban adja el a lemezt. Ezt követte némi várakozás után a tizennyolc perces eurodiszkó szám, a „Supernature”, ami nyolcmillió eladott példányszámmal dicsőítette alkotóját. Cerrone is szép karriert futott be, több Golden Globe- és Grammy-díj tulajdonosa, new age és rock operát játszik New Yorktól, Párizson át, Tokióig.

A krautrockot, szintetizátoros zenét játszó Tangerin Dream továbbgondolja a francia Jean-Michel Jarre, akinek sikerhez vezető útját a Moroder-féle produkciók kikövezték, mire 1976-ban megjelent az „Oxygene”.

1970-ben, egy évvel egyetemi tanulmányainak felfüggesztésével lép a színre Genesis P-Orridge (GPO), akit méltán neveznek techno-sámánnak, bár pályája elején találób az anarcho-punk kifejezés. Egy alternatív utca-színházhoz csatlakozott, de ez inkább egy kommuna volt belső anarchista renddel, tele későbbi kultikussá vált személlyel, mint pl. Derek Jarman.

Anglia utcáit ebben az időben kezdték el munkanélküli, kilátástalan jövőképpel rendelkező munkásfiatalok járni. Hajukat mohikán harci frizurára nyírták, tarajba állították, és különböző színekkel festették be. Bakancsot viseltek és szakadt katonai ruhákat. Biztosító tüket szúrtak saját fülükbe, szemöldökükbe, szájukba, összetetoválták egymást, arcukra festettek. Csoportosan járták az utcát, ott éltek, éjszakai koncerteken mulatoztak, nappal

is ezt tették hígítót szíva, vagy bekabítószerelve. A rock talán legszélsősége-sebb és egyszerűbb fajtáját hallgattak.

Az első punkok egyike volt P-Orridge. A punk-rockon túllépve, megalapította a Throbbing Gristle zenekart és köré az Industrial Records kiadót. Az első albumot 1977-ben adták ki, és összesen hetvenkettő jelent meg. Még nem is létezett az electro, vagy a techno, amikor ők már alkottak ezekhez hasonló zenéket: sötét, fémes, minimalizált hangzás, gépi zajok, monoton ritmusok, rengeteg torzító használata és csak hangszerként használt énekhang jellemezték a rockból kilépő és azon túlmutató zenét. A Throbbing Gristle 1982-es felbomlása után a tagok három együttesbe menekíttek alkotókedvüket. P-Orridge a Psychic TV frontembere lett még a többiek a Coil és a Chris & Cosey zenekarokat hívták életre.

Az indusztriális zenén kívül GPO a teste legkülönbözőbb helyein elhelyezett ékszerekkel (piercingekkel) és tetoválásokkal, rokokó damákat idéző hajviseletekkel megalkotott egy általa hirdetett nagyvárosi neoprimitív mozgalmat, ami egyértelműen a punk-kultúrából ered. Ma már különösebb észrevétel nélkül sétálunk el az utcán amellet, akinek patkó alakú piercing lóg a száján vagy az orra közepén, akinek sorban van vagy öt fülbevalója a fülén, vagy tele van tetovávala valamelyik végtagja. A hajviseletről nem is szólva.

Psychic TV (balra: Genesis P-Orridge)

Az ipusztuális zene persze nem csak a Throbbing Gristle hozománya. Rajtuk kívül több említésre méltó próbálkozást is meg lehet említeni, de főként a Cabaret Voltaire nevű zenekart és frontemberüket Richard H. Kirköt. A sheffieldi illetőségű együttes névválasztása nem véletlen, hanem tisztelgés a zürichi dadaista színház előtt. A dadaista zene nyomán alakult ki az ipusztuális zene, csak a kor technológiájának felhasználásával. Ezt Kirkék nem is tagadják, nem is tudnak. Zenéjüket GPO-ékéhoz hasonló hangzás jellemezte, de minden hallhatót beépítettek a zenéjükbe: Churchill-beszédektől a mozdonyzokolásig. A sampling tehát a mintavételt, a vágás technikáját és remixelési alapokat tették le Jamaika hangjához hasonlóan. Csak ez a vidámságtól nagyon messze állt a korábitól. A nyolcvanas évektől egyre erősödött az electros hatás zenéjükben, némelyik számuk már táncolható is volt. Ekkorra Chris Watson kilépett és már csak ketten maradtak Stephen Mallinderrel. Közben Kirk elkezdte szólókarrierjét is.

A „Sommer of Love” nevű nyár után – ami a populárisabb, de inkább csak táncolhatóbb elektronikus zene áttörését hozta 1987 nyarán – zenéjükben megjelent az acides hatás, a torz dallamok és ritmusok helyett megjelentek számaikban a csendes andalító hangok az egyenletes ütemeken. Ezek már a nyolcvanas évek hangjai és majdan a kilencveneseké.

Laurie Anderson New York-i művészettörténésznek megjelent 1981-ben „O Superman” című száma, majd '84-ben „Big Science” című albuma. A zene artisztikus megközelítése miatt jelentős ez az esemény. Anderson speciális hegedűjén a húrokat magnófejek helyettesítik, és vonóján mérőjeleket tartalmazó magnószalag van kifesztve. Zenéjét énekbesszéddel teszi érdekesebbé. Anderson az élő példája, hogy bár az elektronikus zene kikerült a kutatóállomásokról, mégsem csak a könnyű zene, az underground szubkultúra és a populáris tömegkultúra szolgalatá-

ba áll; az ipusztuális környezet hatása az elit kultúra részévé is válik.

1984-ben adták ki az Art Of Noise lemezét. Nevük választása tisztelgés a huszadik század elei futurista zajművészet előtt. Zenéjük és megjelenésük a magas és a tömegkultúra határát homályosítja el. Ha létezik artisztikus populáris művészet, akkor a képzőművészeket is összefogó kortárs művészeti csoport ezt képviselte zenéjével.

A nyolcvanas évek végén megnyitja kapuit Sven Väth klubja a frankfurti Omen. Egy techno-klub ez, az első igazi a kontinensen.

1989-ben, Berlinben megrendezésre kerül az első Love Parade felvonulás, amin megközelítőleg százötven ember vesz részt egy guruló sound systemmel. Az összejövetel célja a figyelem felkeltése a másság elfogadására, a háborúk értelmetlenségére, aminek eszközeül a technót használják. „Szeretkezz, ne háborúzz!” jelszóval rendezik meg a partit, de tüntetésnek jelentik be. Így a rendőrség nem tudja szétoszlatni a résztvevőket.

A nyolcvanas években a szintetizátorok nagyon elterjednek. Olcsóbbak és kisebbek, mint elődeik voltak. Megjelent az acid-house nevű stílussal egy új paradigma (lásd az Acid-house fejezetnél), a szintetizátorokat már nem hangszerek hangjának szimulálására, hanem vadonatúj hangok alkotására használják. Az eszközpark is kibővül: számítógépes zeneszoftverek, MIDI rendszerek (tk. elektronikus kotta), samplerok (speciális zenekomputer), sequencerek (tk. elektronikus kottakönyv, kezelőfelület) jelennek meg. A zene demokratizálódását érhetjük tetten.

Mix Master Mike és DJ Apollo a kilencvenes évek elején alapították meg az első scratch zenekart; lemezjátszón scratch-elik az ütemeket, és a magas és mély frekvenciájú dallamokat. 1991-ben Westbam főszervezésében

megtartották az első fedett nagyobb szabású rave-et, tehát – elektronikus zenei – partit a May Day-t Németországban, aminek tizenháromezer résztvevője volt.

Az abban az évben megrendezésre került Technics Disco Mix Champion-t azaz DMC-t, DJ Qbert nyerte meg. (A DMC-k a scratch versenyek, amin a DJ-k a technikai tudásukat tudják összemérni.)

A kilencvenes évek elején, amikor kezdték a partikat klubokba terelni, többen voltak, akiknek ez a tendencia kevésbé tetszett. Érthető, hiszen a kezdet, a Sommer Of Love nem klubokról szólt. Így a jamaikai sound system-

35
K É K

ek példájára kamion konvojokkal elkezdtek az országot jární és ingyenes bulikat, úgynevezett squatt-, vagy free-partikat, avagy wave-eket rendeztek – a kezdetekből hagyományt teremtve. Ilyen csoportosulás volt a Spiral Tribe is, akik Franciaországban rendszeresen szerepeltek, de elgurultak Csehország is. Az engedély nélküli bulik sokszor eredményeztek összecsapásokat a rendőrséggel, de ez nem jelentett akadályt. Előszeretettel partiztak műemléki környezetben (például Stonehenge-nél – amit azóta már körbekerítették). A legnagyobb free-parti 1992-ben volt Castelmortonban. Több ezer ember gyűlt össze a „titkos” rendezvényen.

Egyre több csoportosulás kezdett bulit szervezni. A castelmortoni összejövetel után úgy nézett ki semmi sem állítja meg az illegális bulikat. Tévedésnek bizonyult a feltételezés. Az angol parlament meghozta 1994-ben a Cri-

minal Justice Bill-t, ami a repetitív ritmusok szélesebb körben történő lejátszását tiltja Nagy-Britannia területén, ami a klubokra természetesen nem vonatkozik, csak az ingyenes, szabadterei bulikra.

A partikat olyan arcok járták, mint a skót exhippy Frazer Clark. Clark még a '80-as évek végi Shoom partikon abban bízott, hogy a '60-as évek kultúrája ébred fel egy új köntösben. Aztán rájött, hogy ez több annál. Járt a partikat, újságot szerkesztett és előadásokat tartott. Előadásai olyan emberekről és munkásságukról szóltak, mint az „Illuminatus” trilógia szerzőjéről Timothy Learyról, vagy tanítványairól,

36

K É K

például Pierre Teilhard de Chardin-ról, vagy Terence McKenna-ról.

1994-ben jelenik meg a hatvanas évek tanítástól eltöltött, egykori hippi professzorának, az LSD prófétának is nevezett Timothy Leary-nek *Chaos and Cyberculture* című könyve. Ebben a techno, a cyber-világ, a virtuális tér, a szintetikus kábitószerek összefonódásáról, egységéről ír.

1997-re, a berlini Love Parade résztvevőinek száma több mint egymillió, 2000-ben másfél millióan gyűlnek össze, de ezekre az évekre már marketingről szól az esemény, megtartják '97-től Bécsben is.

A hetvenes évek utolsó részében tomboló punk-korszakból kinövő, és annak zenei primitivizmusán túllépő alkotók sora jelent meg a nyolcvanas évek elején. Persze voltak, akik a velvet undergroundot gondolták tovább. Egyrészt az alternatív irányba mutató dark wave együttesek léptek nyilvá-

Médiatörténet

nosságra, mint a The Cure. Másrészt a diszkóklubok fényűzésére kacsintgató new wave született meg olyan együttesekkel, mint a Chrome, a Joy Division és az ebből kiszakadó New Order, az Ultrawox, a Der Plan, Gary Numan, Klaus Nomi...

A punk külsőségeit enyhén sznobra finomító, a zenét párban táncolhatóvá és klubokban játszhatóvá alakító tendencia érhető tetten a new wave esetében. Sokkal inkább populáris konkrét-, mint elektronikus zene és sokkal inkább diszkózene, mint rock. A punkokra és zenekarjaikra jellemző nihilizmus annyira távol esik tőle, mint amennyire közel a „high-life” életérzés, a hedonizmus. Egyesíti a krautrock-, a punk- és a klubkultúrát.

A new wave kommerszítását a szintetizta szintetizátor zene a szintipop lép túl, olyan előadókkal, mint a Depeche Mode, a Visage, a Japan, a Heaven 17...

„Old School” Hip-Hop

1974-től felgyorsult a DJ-kultúra változása Bronxban és break beattal felfűződtek meg Queens, Harlem és nem utolsó sorban Brooklyn bandái is. Kezdetben havonta, majd hetente, majd már naponta jelentkeztek fiatalok, akik meg akarták mutatni, hogy egy, vagy két lemezjátszó és egy keverő segítségével mire is képesek jobban, mint elődjük, vagy társaik.

A break beat nem kapott nagy nyilvánosságot, nem reklámozták, nem hirdették. Csak a genggek, utcai bandák, az első befogadók tudtak róla, mikor, melyik utcán, parkban, vagy üres blokkházban lesz a következő buli. Néphagyomány útján terjedt a huszadik század második felének városi népzeneje és mivel a DJ-k is a genggekből kerültek ki, érdekük az volt, hogy egy bulin a saját bandájuk-

ból legyenek ott többen. A break beat elindította a hip-hop zenét és kultúrát. Egy ifjú DJ, Afrika Bambaataa Aasim, röviden Bam a hip-hop keresztapja Herculessel és Joseph Saddlerrel egyetemben. Sound Systemének a neve Black Spades. Bam úgy tartotta, hogy a hip-hop egy olvasztótégely, minden zenéből beleférnek részek, így faji értelemben szintelen, hiszen annyit vett át a fehér heavy metaltól is, mint amennyit a fekete soultól, vagy a jazztől. Bambaataa jelentősége a hip-hop kultúrában ott kezdődött, hogy nem olyan jó akart lenni, mint Kool Herc, hanem jobb nála – mivel alktra egyformák voltak, zenéjében igyekezett megkülönböztetni magát, ezért mind különb, mind tördeltebb ritmusokat alkotott. Jelentősége még a rap megjelenésénél is nagy, ő mondta ki először 1976-ban, hogy a „szövegelés” önmagában alkothat egy számot.

Kool Herc lányomában, majd már mellette is sokan kezdtek lépkedni. Nem csak Afrika Bambaataa, hanem Joseph Saddler, azaz Grandmaster Flash is. Még Bambaataa a ritmusvilágával, zenei műveltségével érte utol Hercet, addig Grandmaster Flash a keveréssel. Rájött, hogyha fulest (fejhallgatót jelent zenész és hangtechnikai berkekben) is használ, akkor jobban követheti a számokat, ami megkönnyíti a két szám átkeverésének folyamatát. Továbbá ő kezdett el egy számra rájátszani egy másiktól rövid zene, vagy énekhangokat, ezt „sampling”-nek, azaz mintázásnak hívják és már nem kézzel és lemezjátszóval, meg keverővel csinálják a stúdiókban, hanem samplerrel, azaz zeneszerkesztő komputerrel. Flash persze nem csak DJ volt.

Grand Wizard Theodor ugyanahhoz a genghez tartozott, mint Grandmaster Flash. Tizenhárom éves korától bandatag lett, de mellette már gyakorolta a keverést. Szintén a lemezjátszók fölött kitalált technikai újítás a „scratch” – a lemezjátszó tányerjén pörgő lemez húzogatása lehetett ez kezdetben – kitalálása miatt maradt

fenn a neve, mint DJ-nek. Mára a scratch-elés művészeti produkció, a hip-hop és a hip-hopból merítő zenék egyfajta performance-e lett.

1975-től az egyre idegesebb banda-tagok csillapítására, de olykor bús kedélyük felkorbácsolására a DJ-k mellé újabb személy emelkedett ki a bandákból, mikrofont fogva. Az MC, azaz Master of Ceremony, avagy Mike Controller. Feladatuk az volt, hogy a különböző bandák tagjainak figyelmét egymásról a DJ-kre, avagy saját magukra tereljék. Így a bandák közötti verseny kimerült végre a DJ-k és az MC-k párbajában.

Az MC-k tevékenysége sem a semmi-ből pattant ki, hanem közvetlenül diszkók világából – ahová pedig a jamaicai sound systemekről érkezett. Az úgynevezett „toaster”, az a lemezlovas-sal általában azonos személy a hagyományos diszkóvilágban, aki két szám között, esetleg zene közben kommentálja a zenét, a hangulatot. A toastok ma is jellemzőek szerte a világon, iskolai rendezvényeken, nosztalgia diszkókban, kisebb, általában kis településeken tartott bulikon.

Az MC-k kezdetben sablonokat használtak úgy, mint „Throw your hands in the air and wave, 'em around like you just don't care!”, vagy „Get down, get down! Rock da house!” és persze „(XY) in da house” majd ehhez jöttek a folyamatos, akár dalhosszúságú, de nem előre megírt szövegek, rímekre kihegyezve, amelyek a banda, a csapat, vagy saját maguk istenítéséről szóltak. Ettől már csak egy lépés volt a szövegek előre megírása, majd előadása a bulikon, úgy, hogy azok egy-egy zeneszám ütemével és hangulatával szinkronban legyenek, kövessék azt. 1976-ban ez lett a „rap”.

A rap jelentése a szlengben egyrészt szöveg, szövegelés, viszont jelent dicsékvést is.

A DJ- és MC-szerep egyfajta énkultuszként alakult ki a hip-hopban. Így erőteljes egoizmus jellemzi, ami arról szól, hogy én vagyok a legjobb, az én zeném a legjobb, az én lemezeim a

legjobb, a mi bandánk a legerősebb, ha azt hiszed – hiszitek –, hogy jobbak vagytok, akkor mutassátok meg, de úgys a földig alázunk benneteket, és utána mehettek, ahová akartok.

Az első MC-nek tartott srác, Kool Herc mellett kezdett, Coke La Rock-ként mutatkozott be. Az első igazi rappernek viszont Joseph Saddler csapatából a Grandmaster Flash & the Furious Five-ből MC Melle Mel-t tartják.

Ezt az énkultuszt megerősítette az önkifejezésüket a táncban kiélő fiatalok művészete. A B-Boyok – Kool Herc terminusa, a '90-es évektől már gyűjtőneve a laza, illetve bő ruhába öltözött hip-hop elkötelezetteknek – az eredeti értelemben break beat-táncosok csak akkor kaptak elismerést, ha mások által elképzelhetetlen figurát mutattak be.

Az első feltételezhető break beat-táncosok közül is fenn maradt néhány név, úgymint Pow Wow – aki a Soulsonic Force tagja is, ami Bambaataa második és az „Old School” (szó szerint öreg iskola, ami a hip-hop kultúrával rokon elektronikus zenei stílusok esetében is használnak a korai zenék megjelölésére) éra legjelentősebb hip-hop zenekara volt elektronikus zenei megközelítésből –, Beaver, Sasha, Afrika Islam és a Nigger Twins táncsoport. Ezeket a neveket viselő afroamerikaiak kezdhették el, és valószínűleg fejlesztették legjobban az akkor még akrobatikus elemeket nem tartalmazó táncot. A break beat-tánc akkor még úgy nézett ki, mint a science-fictionból megismerhetett kiborgok mozgásával elképzelni kívánt talajtorna gyakorlat.

1975-től pályára lépett a második break beat-táncos generáció. A hip-hop eszmeiségének megfelelően újabbat és jobbat alkotva, mint példaképeik. Elkezdtek akrobatikus elemekkel színesíteni táncukat. Közülük két név-

ről lehetett tudomást szerezni Crazy Legs-ről, aki egy nagyon magas b-boy és Kid Freezer-ről. Utóbbi neve azért maradt fenn, mert tíz és húsz közötti fordulatra volt képes a fején pörögve. A graffitiművészekről sem csak akkor beszélt a város, ha összefirkálták a földalattit, hanem ha valaki, vagy valamelyik csoport egy olyan helyre fúj fel művet, ahová ember azt hinné csak daruval, vagy helikopterrel lehet feljutni.

1979-ben adták ki az első rap kislemezt, aminek a címe „Rapper's Delight”. A valóság az, hogy egy üzlet-asszony – előrelátóan – a rappelős hip-hopban látta a kor diszkózenéjé-

37

K É K

nek megújítását. Így fogott egy afroamerikai diszkó zenekart, a Sugar Hill Gang nevet adta nekik és diszkóritmusra rappeléssel alkottak egy albumot, amit kétféle példányban adtak el.

Végül az igazi DJ-knek és MC-knek csak az lett, hogy ez a lemez félretájkoztatta az embereket a valódi hip-hopról, így a kiadók megnyitották kapuikat a gettók titánjai, avagy ahogy a Reagan-korszak nevezte a „belváros” lakosai előtt.

Az 1973-ban kezdődő, 1983-ig tartó „Old School” korszak végét az jelentette, hogy egész New York megismerte a zenét, ami ezáltal elérkezett a kommercializálódásának első lépcsőfokára. Új klubok nyíltak az új közönség számára és régiak alakultak át hip-hop központtá, mint a bronxi T-Connection. DJ Red Alert rádióállomásán, a Kiss FM-en már csak hip-hopot játszottak. 1984-ben Ralph

McDaniels beindította az első televíziós hip-hop műsort. A hip-hop kitört a föld alól.

Ennek a tízéves időszaknak lezárása két, már említett személyhez köthető. Egyikük Grandmaster Flash. Ő volt az első, aki mikor a hip-hop elérkezett a nagyobb nyilvánosság kapujához, alkotott egy számot a „The Message” címűt. Ez volt az első rappelés zene, ami nem arról szólt, hogy ki a jobb a másiknál és, hogy ki kivel van. Ebből a számból egy üzenetet kapott Amerika összes állama, hogy milyen is a helyzet a belvárosoknak nevezett gettóknak, hogyan és milyen körülmények között élnek ott az emberek. Lezárult az old school éra, kezdetét vette a new school hip-hop.

A másik ember Afrika Bambaataa volt, aki a Soulsonic Force-szal megalakította és kiadta a hip-hop addigi hangzásvilágától eltérő nem reggae-re és nem soulra emlékeztető, hanem sokkal inkább elektronikus hangzású „Planet Rock” című számot 1982-ben. Ennek témáját a Kraftwerk „Trans-Europe Express”-éből mintázták ki, ami alá egy szintetizált basszust keverték, a dob alapot a Captain Sky-től mintázták, és rap helyett egy robothang ismétli: „Rock, rock with the Planet Rock. Don't stop.” Ez a zenei újítás mégsem a hip-hop felfrissülését idézte elő, hanem a régi hangzásvilág lezárását vonta maga után, és egy új stílus az elctro, avagy electro-funk megjelenését jelentette.

Vizont a Planet Rock életre keltette egy pár ezer kilométerrel odébb, Detroitban létre jövő új tánczene, a techno gondolatát. Hasonló volt a techno számára, mint a „Rapper's Delight” a hip-hop számára. Populárisá tette a tengerentúlon is az elektronikus hangzást, amit a krautrock már megtett Európában, a hetvenes években.

A hip-hop a break beat segítségével, az old school up-tempo funkblől önálló zenei stílussá, majd négy-öt év alatt önálló kultúrává nőtte ki magát. A kezdetek után megduzzadt, betört a New York-i háztartásokba és dol-

Médiatörténet

lármillió vállalkozássá nőtte ki magát. Ezt követően kitört New Yorkból, stílusokra robbant szét, határokat nem ismerve elterjedt mindenhol a Földön és fejlődése több irányt vett. Részben visszatért a gyökereihez és azóta létrejött stílusokhoz, hogy megújítsa, illetve megalakítsa azokat, Dollármilliárdos üzlet, iparág is lett a popiparban, az úgynevezett „rap business”. Elhagyva az Egyesült Államok határait viszont, részben absztrakttá vált, hogy ne legyen mindenki képes a befogadására és megmaradjon annak, aminek született: undergroundnak.

„El innét! Szébb helyre.” – hang hallatszik

1978-ban Brian Eno új elektronikus zenei stílust teremt. Atmoszférikus hangokat, környezeti zajokat és háttér effektusokat – civilizált környezetben emberek tömegeinek zúgását – épít bele zenéibe. A számok felépítése precíz, de nem erre kell figyelni, hanem mindig egy kiemelt motívumra és annak a motívumnak az ismétlődésére, ami olyan hosszan is történhet, hogy nem vagyunk képesek követni, észrevenni. Nem kell elejétől a végéig meghallgatni, csak az árasztott mély, meditatív, kellemesen lassú hangulatukat megragadni. Amiért Eno életre hívta az ambientet, az az ipari és az ipar utáni környezet elviselhetőbbé tétele, erről ad tanúbizonyságot a „Music for Airports” című remeke. A jávai népzene éppen annyira gyökere ezeknek a muzsikáknak, mint Debussy, vagy az amerikai repetitív minimál zene alkotói, úgymint Terry Riley, és a lassú krautrock alkotások.

A nyolcvanas években a stíusból kilépő new age megölte Eno gondolatát. A kellemes hangulatot, véget nem érő érzélgősség váltotta fel.

Mielőtt a modorosság megölte volna a stílust, a nyolcvanas évek végén megjelent az enoi gondolatot house és dub ütemekre fektető ambient house – hangulatában rokon egy másik stílussal a deep house-zal – és ambient dub. Eno zenéjét tánczenei, de inkább „ülő”, vagy „fekvő zenei” alapokra helyező első előadók: a KLF; Sveno Latino; Alex Paterson csapata a The Orb. A stílus fénykorát a kilencvenes évek első felére tehetjük, amiben az otthoni hallgatásra szánt techno zenéket preferáló WARP kiadó és a Hartnoll testvérpár formációja, az Orbital jeleskedett. Hartnollék projektjének névválasztása sem véletlen, tisztelet a „Sommer of Love” nyarán rendezett illegális buliáknak, amik a londoni körgyűrű, azaz az orbital melletti területeken voltak megrendezve.

Ezen csapatok megjelenésével és termékenységük lévén kialakult az úgynevezett chill out-kultúra a parti kultúrán belül. A chill out-szobák a klubokban, vagy a chill out-sátrak a szabadtéri bulikon azzal a céllal jöttek létre, hogy ha valakinek elege van a nagyteremben, vagy a főhelyszínen hallható a szívet gyorsan stimuláló és az agyat fárasztani képes zenékből, akkor megpihenhessen, erőt gyűjthessen egy picit. Az ambient bizonyult ehhez tökéletesnek. Legelőször Paul Oakenfold, a kezdetben brit house DJ partisorozatán, a „Land of Oz”-on a menchesteri Heaven klubban nyitottak chill out-szobát. Itt aztán pihenhetett a kényelmes fotelokban, óriási puffokon a megpihenni vágyó, messzi tájak bekéjét sugalló zenével utaztatva elméjét.

A kilencvenes évek elején aztán már a house-tól és a technótól a kísérletezést a jungle és a drum & bass vette át, amik kezdetben a chill out-szobákba költöztek be. Ezt követte sok más stílus, helyet szorítva magának az ambient mellett.

Az 1988-as nyár „Summer Of Love”, tehát a szerelem, vagy szeretet nyaraként híresült el. Ez volt az elektronikus „könnyű” zene áttörésének időszaka a szigetországban. A londoni környéken, az M25-ön – illetve, ahogy hívják még –, az Orbitalon kezdtek megrendezni a szabadtéri illegális bulikat. Ezt nem csak a house-t, hanem az akkor még nem élesen elkülönülő elektronikus zenei stílusokat, tehát speed garage-ot, acid-house-t és technót, azaz ahogy az újdonságnak számító zenét akkor hívták: TECHNOHOUSE-t – hallgató, játszó, vagy erre táncoló embereknek köszönhetjük. Az összejöveleket csak napfelkeltét és hasonló hangulatú dolgokat ábrázoló „flyereken”, azaz szórólapokon hirdették, illetve bérelt telefonautomatákon, amelyeket ingyenesen lehet hívni. Ha a rendőség is tudott róla, és a szórakozni vágyók előtt odaértek, lefűjni a partit, az sem volt baj, mert szerveztek egy-egy éjszakára többet is. Minden tiltó intézkedés ellenére a stílus fennmaradt, bekerült a brit zenei üzletvilágba, keresett áru lett.

1988 nyara is fergeteges volt még, de már csak utánzata az előző évinek. A zenék is kezdtek egymástól teljesen elkülönülni. A house-klubokba költözött, egyre jobban fészült és vastagabb pénztárcájú emberek kezdtek hallgatni és a DJ-k is egyre keresettebb, ezzel egyenes arányban egyre jobban kereső emberek lettek. A techno és elkötelezettjei, pedig gyorsan radikalizálódtak, bár a fogyasztói társadalomban idővel utolérte az elkerülhetetlen.

Elektronikus tánczenék (a teljesség igénye nélkül)

Electro-funk

Afrika Bambaataa és a Soul Sonic Force által életre keltett electro, egy annyira aktív stílus, amennyire szunynyadó is. Eredetileg a hip-hop közegeiből indult. Kialakulása az európai kra-

utrockhoz, az észak-amerikai up-tempo funkhoz, és legalább annyira a hip-hophoz köthető. 1982 és 1985 közé tehető virágkora, arra a vákuumos időszakra, mikor a diszkóklubkultúra már túl volt a virágzáson, de a techno- és (techno-) klubkultúra még kialakulóban volt. Azóta többször szüneteltetett újjá, de szintiszta electrót játszó csapatok nem igazán vannak már, így a kiadók sem hemzsegnek. Kezdetekor a hip-hop ütemekre soul hangzás helyett, ipari-, fémes- egyszóval elektronikusabb dallamokat kezdtek használni. Ebből nőtt ki magát. Első nyilvánosságra kerülő electro szám, a már említett „Planet Rock”. Könnyen fel lehet ismerni e stílust, mert szűk zenei keretek között mozog, minimális eszköztárral dolgozik. Szerkezetileg egyszerűbb a technónál, mégis jobban tornáztatja az agyat, valószínűleg a törtétemei miatt. A már említett számon kívül az irányzat nagy klasszikusai a Shock, 1982-ben kiadott albuma az „Electro Phunk”. Herbie Hancock és Bill Laswell „Rock It”-ja; és nagy old school hip-hop figurák is alkottak electro-funkot, mint Grandmaster Flash, a Gun Club, Test Pressing...

Persze itt kell megemlíteni a düseldorf-i négyest is, akik hamar segítettek megihletni egy stílust, alkottak is benne egy albumnyit 1988-ban: Kraftwerk – Electric Café.

A stílus robbant a brit szigeteken is. Greg Wilson játszotta bulijain a zenét. A néhai Sex Pistols kezdetben anarcho-, majd divat punk együttes menedzsere, Malcolm McLaren is alkotott

egy break lemezt, amire rákerült a Buffalo Gals című electro szám, amit tarolt a brit slágerlistákon. A Sex Pistols egyik tagja, John Lydon pedig Bambaataa-val állt össze, és hozták létre a Timezone projektet a „World Destruction” album erejéig. Ezek a megjelenések azonban már a stílus leágazását jelentették.

Az electro három részre ágazott. Egyrészt a rap számok eleme lett, másrészt a funkot újította meg és él abban tovább, harmadrészt pedig alapja lett a törtütemeket 4/4-re cserélő house-nak, de leginkább a technónak. Önálló electro alkotások felbukkannak még néha, de nem jellemző. Ezzel

39
K É K

szemben minden stílusban megjelent már, majd mindegyik magába olvasztotta az electrót, ha csak alirányzatokban is, vagy egy-egy szám erejéig. Így ott van a minimal technóban, az ambientben, break beatben, a drum & bassben...

Garage

A New Yorkban működött Paradise Garage nevű klubtól – eredetileg kamionparkoló – kapták a garage stílus nevét. Atyja, pedig Larry Levan (1954–1992), aki ebben a klubban játszott, mint lemezlovas, 1976 és 1987 között. 1987. szeptember 24-én a klub bezárt egy huszonnégy órás parti után. Elsősorban a kor diszkó zenéjét játszotta: new wave-et, soft rockot, soult, gospelt, reggae-t, krautrockot, up-tempo funkot, majd a nyolcvanas években szintipopot. Ezekből alakított ki egy a house-éhoz nagyon közelálló, színes hangzásvilá-

Larry Levan

got, ami alapjául idővel már csak uptempo-house került. Ez lett a garage. Leegyszerűsítve a garage nem más, mint a house egyik gyorsabb ütemű alapjának, a már említett uptempo-house-nak a keresztezése a soulós gospel vokálokkal. Kezdetben egy kétszeresen kitaszított, tipikusan undergroundnak mondható közeg hallgatta. Egyrésztől feketék egy fehér identitású társadalomban, másrésztől homoszexuálisok, tehát egy átlagos fekete közösségben is periférián lévők. A kilencvenes évek végére a stílus megújult. Az eredetinel gyorsabb, egyértelműen jungle-os hatású ritmusvilág jellemzi a speed garage-ot. Hangu-

Médiatörténet

vágják a kívánt számot, de ugyanúgy 45-ös fordulattal. Mikor először lejátszották a lemezt egy klubban, már hallható volt a különbség, hogy a szélesebb barázda miatt nagyobb a zene dinamikája. Ezt csak tetőzte, hogy inentől három-négy perces számok helyett már 6–8 perces műveket is lehet lemezre vágtatni.

Larry Levan sokat tett az új DJ-kép kialakulásáért. Nem toastolt, nem gondolta, hogy a hangulatot beszéddel kéne fokoznia. Ő inkább a mixelést tartotta fontosabbnak; két, vagy három különböző zene észrevehetetlen eggyé tételét, kettő, illetve három lemezjátszó és egy keverő segítségével. A remix-kultúra kibontakozásakor a nyolcvanas évek elején az egyik legkevesebb remixert volt. Mind közül viszont az első tudott lenni, akinek újramezerei jobbakk voltak az eredeti számoknál. Meg kell említeni, hogy kiváló hangmérnöki múltját zenéjén kívül a róla elnevezett hangfal is örzi.

House (-Music)

Chicagóba, a Warehouse nevű klubba – eredetileg ipari hangár – nyúlnak vissza ennek a stílusnak a gyökerei. 1977-től játszott ott Frankie Knuckles. Kezdetben diszkó slágereket játszott, majd azokkal stúdióba vonulva, kedve szerint mintavételezett, vágott és újramezert újabb számokat, amik alapjául egy primitív előre programozható dobgépet használt. Ezzel azonban még csak az alapkövet tette le, nem magát az irányzatot. 1984-ben a Powerplant klub rezidense lett, még ez évben vásárolt Derrick Maytól (a detroiti triász egyik tagja, a techno atyjai közül egy) egy Roland TR-909 típusú dobkomputert. Ezzel tudta igazán kihozni a minőségibb hangzást.

Mellette kell megemlíteni a house atyjának éppen úgy nevezhető rivális lemezlovast, Ron Hardyt, aki a Music Box nevű klub rezidense volt, 1992-

ben hunyt el, AIDS-ben. Szettjeit diszkóval indította, majd elűszarta valami folyamatosan lüktető és kellőképpen pszichedelikus vonalra, természetesen megannyi társához hasonlóan ő is használt dobgépet a lemezjátszó és a keverő mellett. Mind több időt töltött stúdióban is.

Ron Hardy

A house népszerűsítésében részt vett még négy rádiós disc jockey is, név szerint Farley Funk, Ralphie Rosario, Mickey Oliver és Scott Seals. Ők alkották a mára legendásnak mondható – mi magyarok is átvettük a műsort, melyet a Roxy Rádió sugároz – Hot Mix DJ kvintettet a WBMX rádióban. A house említésre nem került és már említett elkötelezettjei, mind a diszkózene – tehát soulós, funkos, illetve funky-s kommersz zenék – újítására törekedtek, akárcsak közvetve az electro titánjai – hiszen amiből jött, a hip-hop mindenképpen ezt tette – és akárcsak Levan stílusa.

A korai house lemezekben, a dobrítmusokat három, a Roland által fejlesztett dobgép hangjai a TR-909, -808 és -727, és a témát az innen-onnan kivágott minták képezték. Sokan kezdtek el zenét szerkeszteni. Új zene-, tánc- és zenész paradigma született.

Alakult is rögtön két független kiadó a Trax és a DJ International, amelyek ömlesztették az új zenét.

A nyolcvanas évek közepétől egyre több underground- és meleg rendezvényen hódított az új stílus Chicagóban.

Az amerikai partikat elhagyva, beköltözött a „megreformált diszkózene” az egykori „hippy szigetre”, Ibiza-ra. Ez az a hely, ahol a lakosság a toleranciájáról híres, és ahol jól érezheti magát

40
K É K

latában viszont high-life marad, a soulós vokálokat megőrizve. A Ministry Of Sound (londoni house parti szervező csoportosulás) is szentel két válogatás lemezt a megújult stílusnak. Az ezredfordulóra beáll a garage, avagy 2 Step Garage. A jungle-os ritmusvilág 2 stepes lesz (16 ütemen két helyen rögzítik a fő – elsősorban pergő – dob hangját), de a motívumok a zenében ugyanazok maradnak. A DJ-knek nincs könnyű dolguk a stílus mixelésénél, mert a rengeteg különböző dobhangból felépülő ritmusképlet sokkal bonyolultabb még a szintén 2 Steps drum & bassnél is.

Levannek éppen úgy megkönnyítette a dolgát a Salsoul-label véletlen újítása, mint bármelyik diszkóklubban dolgozó kortársának. Az említett soul kiadó egy embere ugyanis kitalálta 1975-ben, hogy ha elfogyott a 7"-es (inch) lemez, akkor helyette a 12"-es albumoknak fenntartott vinyl-lemezre

együtt a Bhagwan szerzetes, az öreg hippí és a felhőtlen üdülésre vágyó fiatal turista. A baleári sziget két, máig virágzó neves klubjai a Pacha és az Amnesia. Alfredo Fiorillo, portugál DJ játszott a Chicagóban született stílus számait. A közönség soraiban a későbbi angliai house-szcéna jeles képviselői is ott voltak, mint például – az ősz elején hazánkban fellépett – Poul Oakenfold. Az ő nevét azért is meg kell említeni, mert később a trance stílus megjelenésével, abban is jeleskedett, például azzal is, hogy a történetű dobképleteket beágyazta a trance hangzásvilágába.

Poul Oakenfold és társai – Ian St. Paul, Danny Rampling, Johnny Walker, Nicky Holloway – egész nyáron London és Ibiza között ingáztak, majd hazatérve, őszől elkezdtek a kísérletezést az chicagói-ibizai dallamvilág újabb alapokra helyezését. A house európai fellegvára Manchester, vagy ahogyan a kialakuló szubkultúrában hívták – mértéket nem ismerő kábítószer fogyasztásra utalva – Manchester lett.

Az új, könnyen táncolható stílus rögtön beköltözött az angliai klubokba és dance életbe, például a manchesteri Hacienda-ba, ami 1997-ig üzemelt, vagy ott voltak a Shoom partik, amelyeket Jenni és Danny Rampling szerveztek egy londoni fitness-teremben. Az ifjúság pedig, rákapott a szintetikus zenére éppen úgy, mint a szintetikus drogokra. A fiatalok talán ezt adták válaszul a thatcherianizmusnak – gazdasági válság, ultrakonzervatív kormányzás, agresszív rendvédelem –, pedig ideológia nem állt mögötte, csak személytelenség és arctalanság, szabadságvágy.

1987 vége és 1988 eleje között jelentek meg az első angol DJ-lemezek.

A kilencvenes évek elején Chicagóban is megjelent a fiatalabb house producer- és DJ generáció. Jelesebb képviselői DJ Sneak, Felix da Housecat és az 1996-ban elhunyt Armando. A központ Floridában, elsősorban Miami-ban alakult ki.

Persze egyre több alkotó kezdett el foglalkozni ezzel a zenével, majd a végén már annyi alfaja lett, ahány DJ-nek eszébe jutott zenét szerkeszteni. A ma ismertebbek ezek közül a hard-, illetve progresszív house, a rendkívül intelligens deep house és végül a ragga-, vagy a handbag house.

A progresszív house a technóra leginkább hasonlító, de kevésbé szorosan felépített, energikus zene.

A deep house egy könnyű, sokféle dallammal színesített, vokálokat gyakran használó, mély témájú és legfőképpen lassabb sebességű irányzat.

A ragga és a handbag pedig gyors tempójú, de nem annyira ipariális hangzással bíró alstílusok, mint a progresszív irány. A raggára jellemző a nevéből értetődő jamaicai raggamuffinos rászövegelés, néhol kevés dubos hatással.

Nagy-Britanniában, pedig elkezdte működését a többek között Boy George popsztár által alapított Ministry Of Sound. Ez a legnagyobb, leghírhedtebb house klub a világon, sok művészt gyűjt, válogatás albumokat és mix albumokat jelentet meg. Sokszor cirkuszként járkák a Földet egy-egy turné erejéig. Sajnos ahhoz is hozzájárultak, hogy harmadrangú és ennél is gyengébb alkotások kerülhettek napvilágra és jutottak népszerűséghez, csupán azért, hogy még több pénztárca tulajdonosa megérthesse a house-t és költessen a rá épülő üzletre. Az ilyesfajta zenealkotás nem maradt meg határon belül, a német zeneiparra is nagyon jellemző, de nem csak ebben a stílusban, hanem az elektronikus tánczenék mindegyikét érintve.

Ezen persze nem kell csodálkoznunk. A stílus nem tett mást, mint megunva az addigi, tömegek által szeretett zenevilágot, átértelmezte, megújította azt. Nem is maradhatott sokáig underground kísérleti zene, mert gyorsan megszerették, üzletté vált.

Visszatért az üzleties tánckultúra világába, az úgynevezett dance business-be; oda, ahonnan kipattant. A techno és a trance mellett a mai napig a legüzletiesebb irányzat.

A house napjainkra odáig jutott, hogy a pop zene jelentős részének alapja, sőt az útszéli kocsmákban, falusi diszkókban és a kereskedelmi médiák zenei műsorainak jelentős részében hallgathatjuk lebutított, közérthetővé tett és könnyen eladható változatait.

Ez az oka sajnos annak, hogy ha bárki kiejti a száján azt, hogy „house”, elkezdünk fintorogni és elzárkózunk attól, hogy meghallgassunk mai, de még-

41

K É K

is igényes, mély, esetleg nem „szökére” kidolgozott, vidám témájú zenéket. Érdemes meghallgatni – a teljesség igénye nélkül – az ebben a stílusban is remekelő Maurizio-t, vagy a fiatal magyar titánt, Marcellt, esetleg David Alvaradot...

Acid-House

Az új zenész paradigma születése tulajdonképpen nem jelentett mást, mint az addigi zeneszerzési hagyományok összeomlását (nem kell tudni, kottát olvasni, nincs szükség – klasszikus értelemben véve – hangszer tudásra), ezáltal demokratizálódott az alkotás folyamata.

Egy kísérletező fiatal Nathaniel Jones – Európában DJ Pierre-ként, illetve másik művésznévén Phuture-ként híresült el – 1987-ben alkotott, barátjaival Herb Jacksonnal és Earl Smith Juniorral egy, az addigi zenékhez csak alapjaiban hasonlító, vadonatúj hang-

zással bíró számot. Ezt az eredetileg basszusgitárosoknak kifejlesztett Roland TB-303 Bassline-ból csavarták ki. Reszelt, akadozó mély-, mélyközép frekvenciájú hangokat képzeljünk el, amelyek a frekvencia moduláció segítségével végtelen számú alakot képesek ölteni. Ennek ritmusát szintén Roland márkájú TR-606 típusú dobgéppel alkották meg. A számot, óriási sikerrel Ron Hardy kezdte el játszani, a címe „Acid Tracks” lett. Innen kapta aztán a hihetetlen dinamikával útjára induló iskola is a nevét.

A kérdés, hogy miért pont „acid” a név, hamar felmerülhet minden avatlatlan fülű emberben. Az acid szó je-

hető fel benne, de effektakkal ellátva. Minimalizmusa az akkori, mainál jóval fejletlenebb hangtechnikai berendezéseknek is köszönhető, emiatt hamar elérte határait.

Az „acid-“ előtaggal rendelkező stílusjegyekben tudott tovább élni, továbbá a TB-303 hangjait a kilencvenes évek közepének elektronikus zenéi újból felfedezték, a trip-hoptól a drum & bassen át a techno éppen úgy, mint az ezredfordulóra elektronikus zenei alapokról megreformálásához érkezett rock zene is.

A – Detroit – Techno

A techno Detroit szülötte. Tudni kell a stílusról, hogy mindkét világegyetem közötti érzésvilágot, de világvége hangulatot is kelt, diszharmonikus, de vannak, akik harmóniát vélnek felfedezni benne. A techno gyökerei az elektróban vannak, de az old school hip-hoppal is mutat hasonlóságot – persze csak eszmeileg. A különbség az, hogy még a hip-hop általában verbálisan közli a borzalmat és primitívet, addig a techno nonverbális kommunikációval bír, és társi érintkezésen jóval túlmutat. Nem mondja meg, mit kell éreznie, tudnia annak, aki hallgatja. Mégis mindenki ugyanazt az energiát érzi, és hasonlóakat gondol mikor több ezer watt teljesítményű hangrendszeren hallja ezt a zenét.

Detroit nagyváros, akárcsak New York, vagy Chicagó. New Yorkkal összehasonlítva a különbség csak annyi, hogy még az említett és már sokat emlegetett város a kultúrák olvasztótégléje első sorban, addig Detroit ipari város, nem sok szín szorult belé. Sőt mi több, amióta az elektronizáció jelentkezett, azóta csak veszített a színéből – az elmúlt pár évben folyamatosan javít az államuk a helyzeten. 1980 és 1985 között a Ford és a GM fellegrábra látogatót az a valamikori modernség fogadhatta, ami az akkor már hagyományosnak számító futószalagos gépgyártás kezdetekor született. Az egykori gazdagság helyébe rendkívüli diszharmonia lépett, gyárakban

dolgozó emberek nagyobb részét számítógépekre és robotokra cserélték le, miután a lassú termelés miatt a kézi összeszerelésű gépek gyártását elkezdték leépíteni, illetve gépsorosítani. A gyáraktól elbocsátott emberek iskolázatlansága miatt is és a hiányos munkakerő piaci átképzésnek köszönhetően a munkanélküliek száma igen magas lett. A nagyszerű és gazdag belváros átváltozott szépen lassan nyomorregyeddé, gettóvá, bűnözők terepévé, aki tudott, kertvárosba költözött. Az érintett munkások nagyobb része természetesen afroamerikai volt, a techno atyák úgyszintén feketék.

Richard Davis vietnámi veterán, aki magát csak 3070-nek nevezte és Juan Atkins, együtt alkották meg a Cybortron nevű formációt. Electrót játszottak, erősen érezhető Kraftwerk hatással, az amügy funky alapú zenén. Zenéjük a Soulsonic Force „Planet Rock” című számának nyomában járt, és mint hogy arra sem lehet egyértelműen azt mondani, hogy hip-hop a vadonatúj hangzás miatt, amelyet a hip-hop csapatok nem követtek, így a Cyborton alkotásaira sem. Roland TR-808-ason készítették a hip-hop ütemeket, vokóderes emberi hangoikat, rapet és scratch-elést alkalmaztak. Híresebb darabjuk a '83-es Allieys of Your Mind, vagy a '84-es Techno City.

Juan Atkins az európai sinthy-pop és krautrock zenét nagyon szerette. Bevezette ebbe az elektronikus hangzás

Juan Atkins

lentése magyarul sav, savas. Ez utalhat a TB-303-ból kijövő hangokra is, de utalhat a hallucinogén liszerg-savdiethylamid – röviden LSD – angol nyelvterületeken kialakult partikultúrákban használt nevére is. Ez annak a kornak még jellemzően diszkó-, így parti kábítószere is volt. A nevének köszönhető a nyolcvanas évek végén az üldözöttségét is.

Mint az általában megszokott az először Amerikában rögzített stílusoknál, az acid sem az Egyesült Államokból, hanem Európából, Nagy-Britanniából lépett a nemzetközi nyilvánosság színpadára. Gyorsan tört fel a hullám, 1988–89 között tetőzött, de ugyanilyen gyorsan történt leágazása is.

Az acid számokra jellemző, hogy a dob alapon egyetlen téma fut végig, csak ezzel variálnak. Erőteljesen minimalista, nem enged – a house-szal szemben – vokálokat, emberi hang, vagy egy-egy szó csak önmagában lel-

világába két fiatal barátját is Derrick Mayt és Kevin Saundersont. Ők viszont megmutatták idősebb barátjuknak, mi kezd kialakulni Ron Hardy keze alatt a chicagói Music Box-ban. Szemben a house diszkót felrázó, funkton túllépő fényt és fényűzést sugalló hangzásvilágával, a mára mitikussá nőtt detroiti triáoszt csak a lüktető dinamikájú alap foglalkoztatta. Detroit is nagy soul hagyománnyal rendelkezett, de őket a monotonitás, a minimalizmus, Ford futószalagjának és a gépsoroknak a zajai jobban érdekelték. Persze akadtak chicagói követők is.

Az első techno lemezt Atkins rögzítette 1985 áprilisában Model 500 néven és a „No UFOs” címet viselte, aztán rögzítette a „Night Drive Thru Babylon”-t azután Saundersonnak a Reese and Santonio néven megjelent „The Sound” című és Maynek Rythim Is Rythim néven a „Strings of Life” és „It Is What It Is” című opusai láttak napvilágot.

A detroiti utca és gyárak valósága, hangulata és hangjai kelnek bennük életre. Diszharmonikus környezetből táplálkozó harmónia jelenik meg ezekben a zenékben; a száraz, monoton töretlen 4/4-es alapokon lüktető ipusztériális hangzás, a nyomor szagát sejtető mély hangok és az elvagyódásra utaló magas- és közép hangok tökéletesen fonódnak egymásba. Detroit újra álmolta, amit Düsseldorf már tíz évvel korábban megtett. Nem elviselhetőbbé akarta tenni az ipusztériális környezetet, hanem üvöltetni kezdte zajait. A káosz hangja ez, egy önkívületi ordítás; az elektronizáció, digitalizáció, az információs sokk, a globalizáció hatására, amit nem nagyon lehet hová tenni. Napról napra jelennek meg újabb előadók és mutatnak be még energikusabb és embertelenebb zenéket. Erre élő példa Magyarország – mondhatni – rendszeres fellépője DJ Rush Detroitból, de a rendkívül világidegen zenét alkotó holland Speedy J is, aki szintén járt már hazánkban. Zenéjüket post-musicnak is hívják a szakírók.

A stílus nevét Atkins mondta ki először 1983-ban: „techno dance music”. Mára a techno gyűjtőfogalom is és nem csak egy önálló elektronikus zenei stílus. Önmagában azonban csak a detroiti muzsikára használjuk a kifejezést, illetve az abból kifejlődött atmoszférikusabb, de alapjaiban rögtön felismerhető hasonlóságot mutató zenékre a brit szigetországból.

Amikor nem játszották a Shelter nevű – hip-hopnak is otthont adó – underground közösségi helyen, vagy készítették kezdetben David Miles jazz-leghenda stúdiójában a zenéjüket, akkor az Electrifying Mojo rádióshow-t hallgatták, mint minden nyomukba nőtt követőjük; Carl Craig, Kenny Larkin...

A techno atyjai és első elkötelezettjei, így Mad Mike is az Underground Resistance-ből úgy vallották, hogy a techno közösségi zene, személytelen és arctalan. Nem számít, ki hogy néz ki, mivel foglalkozik, sem az hogy ki zenél, nincsenek, és nem kellene sztárok – Mad Mike az összes interjút álarcban adta.

A sors iróniája, hogy Mad Mike egyik társa Jeff Mills, napjaink legünnepeltebb techno DJ-figurái közé tartozik.

Az Egyesült Államok, nem támogatja a technót, vagy az ezzel egyértelműen összefüggésbe hozható irányzatokat. A techno és alkotói mind Nagy-Britanniában kaptak támogatást, szereztek hírnevet – a DJ-producerek általában ott is telepedtek le – és onnan robbant szét a stílus az egész világ összes posztindusztériális társadalmába, így hazánkba is, bár először a pop által lebutított Music Televisionből ránk ömlesztett valóját kapta meg a nyilvánosság a kilencvenes évek elején. Az eredeti detroiti techno hallgatása csak kevesek kiváltsága lett, szemben napjainkkal. Ma a techno ugyanolyan fővonalú és elüzletiesedett irányzat, mint a house... hiába, nagyon sokan hallgatják.

A millenniumra megjelent a techhouse, ami a progresszív house-hoz hasonlóan technósabb vonal. A különbség csak az, hogy nem a house közelített ezzel a stílussal a technóhoz, hanem fordítva. Elérkezett a perc, hogy a house hangzásvilága felkeltette a techno producereinek az érdeklődését. A techhouse olyan 4/4-es zene, ami a techno oldaláról nézve még javában a táncparkett zenéje, de már nem olyan apokaliptikus és főként elidegenült, mint a detroiti techno.

Európai kibontakozása után a techno és a house egymástól nehezen voltak szétválaszthatók. 1988-tól viszont mind erőteljesebbé vált mind két stí-

lus újbóli önállósulási törekvése. Mind e mellett a kilencvenes években, miután az európai nemzetek is megismerték, az elektronika nyújtotta lehetőségeket, egyre több és több újabb stílus látott napvilágot.

A detroiti hangzás viszont úgy tűnik, örök marad. Ma az underground mi voltot elfelejtő, a hip-hop énkultuszával rokon fejlődést mutató, a house- és trance zenéhez hasonlóan üzletiesedett techno nagy öregjei és atyjai felistenekké nőttek ki magukat. Így Derrick May is, akit rendszeresen látnak vendégül Tokióban. A japán fiataloknak Detroit nem az ipari határváros jelenti, hanem a techno-t, de méginkább Mayt. A techno DJ-k már gyakran öt-tíz méter magasra épített emelvényekről adják előadásukat. Isteni magaslatból nézik, hogyan mozgatnak egyszerre több ezer pár lábat, agyakat és hangszalagokat. Az agyak, hangszalagok és lábak tulajdonosai pe-

dig, már nem a zenének, hanem az előadónak tesszik tiszteletüket. Japánban van, hogy húsz-, harmincezer fiatal gyűlik össze „ünnepelni” egy DJ-t.

Detroit mára sok generációt nevelt fel és hatása óriási a kilencvenes évek további elektronikus zenei irányzatainak szempontjából. Saját fejlődése szempontjából is, hiszen ma a rendkívül progresszív detroitin kívül, fejlődéstörténetileg, kizárólagosan e stílushoz visszavezethető irányzatok léteznek. Az electro hagyományokon tovább lépdelő minimal techno, két nagy alakjával Josh Winkkel és Plastic Mannel. A bleep, avagy intelligens techno, amit az angliai sheffieldi

zott hozzá Junior Marvin, szinte velük egy időben elkezdte ezt művelni Osbourne Ruddock, azaz King Tubby Augustus Pabloval. Termékenységük, akkori technikai körülményeikhez képest ma felfoghatatlan. Házilag barkácsolt stúdióikban éjszakáról éjszakára dolgoztak úgy, hogy a felvételhez egyetlen négysávós szalagosmagnó állt rendelkezésükre. (Hogy a dolog nagyságát érzékeltessem: ma egy számítógép vezérelte külső hard disc recorder átlagosan 16 sztereó, tehát 32 csatornát/sávot tud rögzíteni.)

Perry '85 előtti életéről azt kell tudni, hogy, akit a nyugati rádiókból, könnyűzenei műsorokból reggae-előadóként megismerhetett a világ – így a legtöbb lemezt eladott Bob Marley is –, azok mind neki köszönhették hírnevüket. Minden idők egyik legnagyobb hangmestere és zenésze volt. Életének ez az időszaka úgy ért véget, hogy fogta és felgyújtotta kingstoni stúdióját, benne élete több évtizedes munkájával. A szintisza reggae-vel való kapcsolatát ilyen radikális úton szakította meg.

Lee „Scratch” Perry

Nagy-Britannia eme szinte egyetlen elektronikus zenei stílust, amely a szívre nem aktiv-, vagy depresszív-, hanem nyugtató stimuláló hatással bír, azonnal felfedezte magának. Így a másodvonalban már olyan előadók vannak, mint Adrian Sherwood,

Linton Kwesi Johnson, vagy Prince Far I. Lehetne még sok előadót sorolni, mint az egyébként punkot játszó Clash-t, vagy a hip-hopot játszó Beastie Boyst, akár a legjobb élő dubdobosnak tartott Style Scottot, vagy Mad Professort, aki a trip-hopban (a hip-hop absztrakciója) értelmezte újra a dubot... A felsoroltak dubjainak részletes elemzését azért nem tartom csak létfonosságúnak, mert mind-egyikükkel ugyanaz az ember dolgozott együtt, Lee Perry.

Olyan stílust sikerült alkotnia a jamaicai vérnek ismét a tánczenében, ami bár elektronikus, mégis inkább otthonainkban jobb hallgatni, mert belső csendet és örömet áraszt. Kihat a többi stílusra, a már említett és későbbiekben tárgyalandó trip-hopra, pont úgy, mint a dub szubbasszus futamait egy az egyben kimintázó korai jungle-re.

Breakbeat, Big-Beat, Nu Skul Breakz

Kool Herc találmányával Wayne Smith is elkezdett ismerkedni. Ő szintén jamaicai állampolgár volt, aki pont, mint Lee Perry észrevette a reggae korlátait, csak a füle másik irányt hallatott vele, az elektróhoz, a hip-hophoz és a funkhoz közelebb állót. A különbség az volt, hogy nem lemezjátékoszóval kezdte duplázni az ütemeket reggae számok instrumentális részeinél – hiszen ezt már a New York-iak is megtették a funk és soul mellett – hanem egy gyerekeknek készített programozható polifonikus Casio szintetizátoron, így még saját dallamot is tudott rájátszani az ismétlődő ütemekre. „Under Mi Sleng Teng” című darabja újra visszahozta a piacra és a klubokba a reggae-t, de stílusával prototípusa lett a breakbeatnek – egybeírva –, új szint vitt a hip-hop és az electro világába is. Aztán társaival rájöttek, hogy a dobgépek által készíthető tört ütemű ritmusok variációinak száma kifogyhatatlan, ami most leírva nem tűnik valami nagy művészetnek, de 1985-ben zenefejlődési szempontból nagy dolog volt.

44
K É K

WARP kiadó áraszt, olyan óriásokkal, mint az ipusztériális zenéből kinőtt Richard H. Kirk.

Dub

A reggae elhagyta Jamaica határait, Nagy-Britanniában még meg tudott újulni, keveredve a soft- és a punk rockkal tovább gondolva a ska-t és a rocksteady-t. Ezeket, de főleg a ska-t sokan tartják zenei gyökerüknek a későbbi elektronikus stílusok képviselői közül. Viszont 1979-re a reggae teljesen merevvé vált, úgy tűnt, elérte műfaji határait. Tisztában voltak ezzel a jamaikaiak is, de nem tudtak mit lépni. 1985 lett a reggae elektronikus alapokról történő megmentésének éve, ami túl is mutatott a stíluson. Pár ember, de közülük is először Lee „Scratch” Perry úgy döntött, hogy kimintázza a már említett három stílus használható, illetve neki tetsző részeit és abból újat alkot. Rögtön csatlako-

A kilencvenes évek elejéig nem lehetett szintiszta breakbeatet hallani, de akkor beindult a gyártás. Hip-hop, house és garage ütemek keveréke az alapja. Lassított lejátszásnál üteméből hip-hop, gyorsított lejátszásnál jungle, vagy drum & bass lesz. Hangzása is garage-os, soulósabb, de nem ragaszkodik vokálokhoz. A funk-os gyökörek egyértelműen érződnek rajta. Érzelmileg a hangzásvilága inkább rockos, konkrét zenei hatást kelt a hallgatóban – mint a hip-hop –, nem technósat. Fénykorát mégis a kilencvenes évek közepétől éri el, de az ezredfordulóra kialakul az igazi breakbeat-hang, rengeteg hatás éri addig. Jeles képviselői többek között Leftfield, és a kialakuló big beatet preferálók is.

A breakbeat megszállottak egy csoportja a kilencvenes évek közepén létrehozta a rock zene vad dinamikáját, a szintetizátor muzsika MIDI rendszerével keverve. Ez a big beat, amit rendkívül vidám, bulizós hangulat és a rock, a hip-hop, a punk, az electro-, a techno és az acid hihetetlen technikai megoldásokkal való ötvözése jellemz. A stílus elhíresülését nem kisebb előadók vitték véghez, mint – a teljesség igénye – nélkül Fatboy Slim néven Norman Cook, a Chemical Brothers, a Propellerheads, a Free-stylers, a Wiseguys, Mekon, de ezekre a vizekre is elkalandozott Aphex Twin, az elektronika virtuóz művésze, a Cold Cut, akiknek a trip-hopot és absztrakt hip-hopot kiadó Ninja Tunes a zenei otthonuk. A big beat rendkívül hirtelen tört be a zenei piacra, szinte ahogy kijött a stúdiókból, már a lemezboltokban is volt, ami a hangulatának volt köszönhető. Mélyen elvonatkoztatott gondolatok helyett populáris hatások armadája állt mögötte. Tehát jelentős vokalizás, milliós eladásokkal bíró hip-hop számokból vett hangminták, scath-elés, néha felbukkanó gitár riffek és százhuszas percnkénti ütemszámánál gyorsabb törtütemek. A név az irányzat legfőbb kiadójától a Skint Big Beat Boutique-tól eredeztethető.

Ezt az egykori punk, Damain Harris hozta létre 1995-ben. Zenéit Midfield General néven adja ki. Ezen a kiadón keresztül jönnek ki '95-től a Housemartins nevű punk zenekar egykori basszusgitárosának Norman Cooknak azaz Pizzamannek, Freakpowernek, vagy legismertebb nevén Fatboy Slimnek a zenéi. Hamar megjelenik albuma „Better Living through Cemistry” címen. Az album címe az extasyra és más szintetikus drogokra utal, de egyben tisztelgés a Chemical Brothers előtt, akik nagy hatással voltak Cook zenéjére. Múlt évben jelent meg utolsó albuma, de a stílus már lecsengett, csak popsztárok maradtak benne. Norman Cook is popsztárrá vált, amit az 1998-as albumának a „You Have A Come... A Long Way, Baby!”-nek köszönhet, rajta a megaslágerrel a „Rockefeller Skunk”-kal, ami a '98-as év fociabáda világbajnokságának lett a zenéje. Cook ennek az albumnak köszönheti, hogy kétezerre a világ legkeresettebb DJ-jévé vált. Persze a bulijain nem csak a stílust játssza, sőt legkevésbé, hanem house-t és trance-t. Fatboy Slim mellett nem szabad megfeledkezni az extasyról leszokott és sörhöz és rockhoz visszaszokott stílus rajongóinak többi előadójáról sem, mint a Bentley Rhythm Ace, Hardknox ...

A Skint mellett érdemes szót emelni egy másik „label” (kis kiadó), a Wall Of Sound számai mellett. Két előadót emelek ki, az egyik John Gosling, az egykori Psych TV tag – GPO mellett –, aki Mekon néven éli elektronikus zenei életét, és a Tilos Rádió jóvoltából járt már Budapesten zenélni. A másik a két tagból álló, 1998-as albumukkal – a big beat lecsengése előtt pont – popcsapattá váló Propellerheads.

A big beat mellett a breakbeat elkezdett érlelni valami kevésbé vidám, sokkal durvább és technósabb vonulatot is. Ez lett a breakbeat progresszív vonulata, ami nu skool breakz („nu” a

„new”, vagyis új szlengje, a hip-hoptól átvett kifejezés itt is a megújulásra vonatkozik, a „skool” pedig a „school”, azaz iskola szlengje és a „-z” pedig szintén szleng, és az angol többes szám „-s”-ét helyettesíti) néven híresült el. Ahogy a hip-hopban is csak a megújulást jelezte az „új iskola” kifejezés, úgy a breakbeatben sem önálló stílust jelöl a tévhittel szemben, csak egy folyamatot, ami 2001-re kialakította az egységes breakbeatet. A nu skool folyamata 1996–97 között jelentkezett.

Ez a megújulás lépcsős, még inkább sokirányú folyamat volt, és Londonból ered. Rennie Pilgrem nevezte így a

45
K É K

breakbeat változását először 1997-ben. Ő napjaink egyik legfoglalkoztatottabb remixere. Sok képviselője lett a törtütem ilyen irányának, például Adam Freeland. A breakbeatben történő változások az ő '98-as válogatás albumán, a „Coastal Breaks II”-n lett először érezhető. A nagy 4/4 DJ, Carl Cox is elismerően nyilatkozott Freelandról és az általa játszott zenéről. A zene valóban rendkívüli hangzásán kívül, ez is hozzá járulhatott ahhoz, hogy mára nincs olyan nagynevű house, trance, vagy techno DJ, aki szettjébe ne csempészne bele breakbeatet. Ez azért is alakulhatott ki, mert a hardcore kivételével a 4/4-es klubzenék azonos sebességű ütemszámában készülnek (120-135 bpm). Freeland labelje – tehát kis kiadója, ami egy stíluson belüli irányvonulatra szakosodva gyűjti a számára megfelelő zenéket és terjeszteti (általában nagyobb kiadóval) – a Marine Parade színes, de a

korábbi breakbeatektől már sokkal szintetikusabb, elektronikusabb hangzású zenéket gyűjtött '98-ban.

A Fuel label már sokkal kevésbé színes világ bemutatására törekszik. A label főnöke Dave Tipper, de mellette olyan alkotók jeleskedtek, mint Ils vagy Radioactive Man azaz Keith Tenniswood. A labelre jellemző zenék az „Eight track” válogatáson jelentek meg.

A kísérleti breakbeat darabokat Mechanoise labelben alkották. Jellemző zenéikre a gépi zajok felhasználása, ipusindusztriális hangzás. Hangzásukra tipikusan jellemző szám, Rennei Pilgrem nagy slágerének „Sundbwoy Kingpin”-nek a remixe.

46
K É K

A legnagyobb breakbeat kiadó a nuskool érában a Tayo alapította Dust 2 Dust label. Ide tartozik a breakbeat művészek java, a teljesség igénye nélkül: B.L.I.M., Freqnasty, de akárt a durm and bassban is jártas T-Power. Szintén a Dust 2 Dust projektje a B Plank, amit Matthew Bushwacka a house producer és Layo alkotnak. ők a breakbeatet house-zal vegyítik. Nagyon sikeres zenéjük „Skulk duggery” című opus.

Labeltől függetlenül jellemző az elektro felélesztése – minimalizált hangzás, új típusú szintetizátorokon és dobgépeken való megalkotása – a funk zenéből ihletett dallamvilágokon; Afrika Bambaataa és a Soulsonic Force, vagy a Cybotron felélesztése egy sokkal dinamikusabb, kicsit gyorsabb hangszerelesben. Tulajdonképpen a nyolcvanas évek legelső breakbeat zenéihez való visszatérés tendenciája érhető egy picit tetten, Wayne Smith,

vagy akár Shaba Ranks zenei hangzásvilágának átdaptálása a kilencvenes évek végének hangzásába. Ezt érezteti például T-Power „Funk Dental Higieny”-je, vagy Adam Freelanddel is együttműködő Beber „Juvenile Delinquent” című alkotása.

Az electrótól pont annyit vett át a breakbeat, mint az összes többi stilstól. A nu skoolban megszűntek a rockos hatások és mind hangzásában, mind stúdiómódszereiben megszületett egy igazi törtütemű szintetikus zene. Bejöttek a techno ipusindusztriális hangzásai, a techstep drum & bass durva témái, az acides hangzás is újraéledni látszik az új breakbeat alkotásokban. Az alap is tudott változni, lelassított jungle ritmusok által hihetetlen poliritmiát értek el az alkotók. Persze, ha ennyire eklektikus egy zenei stílus, elmaradhatatlan a hip-hopból és a jamaicai dubból való merítés. A zenei kavalkád mégsem egy massa lett, hanem általánosíthatóan igényes ezredfordulós tánczene.

Electronic Body Music (EBM)

Az electróval sokat keverték össze az EBM irányzatot. Németország és a Német-Alföld elektronikus zenei szcénaájának szülöttje a 20. század utolsó évtizedének végén. Electróból és technóból építkezik, progresszív, agresszív és erőteljesen apokaliptikus stílus. Jelesebb képviselői: a belga Front 242, Nitzer Ebb, de a német Westbam, ahogyan az angol Prodigy is alkot ilyen zenéket.

New Beat. Hardcore. Happy Hardcore

Belgiumban a nyolcvanas évek végén jött létre egy a későbbi zenékre nagy hatással bíró irányzat, a new beat. Az ipusindusztriális zenei hagyományokból, az EBM-ből és a house-ból is ismerhető motívumok és ritmusok keveréke, de gyorsabb sebességgel megszólaltatva. Ez a tánc kultúrát a house megjelené-

se óta először megbolygató stílus. A kezdetekkor a híres divattervező Jean-Paul Gaultier is alkot ilyen zenét.

1991-re az acides hatású new beat felváltja a hardcore. Nem sok köze van a detroit-i hangzáshoz. Olyan mintha a trash-, a heavy metalt fektetnék elektronikus alapokra; torzítók és larsenek armadájáját szólaltatják meg, a primitívségig minimalizált dallam és ritmusvilággal. A szeretet élményt, békes együttléte sugalló nyolcvanas évek végi bulikat felváltják az apokaliptikus rave-ek. A lemezbitorítókön és a partikon lévő kivetítő vásznakon a napfelkeltét, keleti tájakat ábrázoló képeket atomtámadás utáni városképek, rothadó zombik, horror figurák váltják fel – mintha death metal zene-karok albumborítóit tartanánk kezünkbe. Az elviselhetően stimuláló 120-140 bpm-es ütemeket, 170 és 220 közötti elviselhetetlenül stimuláló percenkénti ütemszámra cserélik ki. A szeretet eufóriát okozó extasyt, az agy-vezetés közeli állapotig feszítő, szintén stimuláns amfetamin származék, a speed küldi egy időre szabadságra.

Persze e zenét sem elsősorban az értelmiségi körök gyermekei hallgatják és tombolnak rá éveken át. Jellemzően fiatal munkások a befogadók, akik a brit bányavidékeken, például Manchesterben, a német nehézipar egykori központjában, a Ruhr-vidéken, Düsseldorfban, a hollandiai északi örás kikötővárosban, Rotterdamban, vagy, hogy ne kelljen messzire mennünk Csepelen, Kőbányán, Újpesten... élnek.

Olyan válogatások jelentek meg, mint az „A Nightmare in Rotterdam”. 1992-től az irányzat két irányba húzott. Egyrészt maradt olyannak, mint volt, illetve még fémestített a hangzásán. Ez lett a gabber, központjává pedig Rotterdam vált. Megjelentek az olyan válogatás sorozatok, mint a „Napalm Rave”, „Terror Dome”, „Tander Dome”...

Másrésztől csökkent a sebesség, megjelentek a vokálok, zongora betétek, az őrzöngő fémes szöguldást a bol-

dogan könnyű, már-már bután vidám érzet váltotta fel. Angliai londoni központtal, ez lett a happy hardcore, ami pályájának csúcspontját 1995-re érte el. A németek is ömlesztették a huszadrangú produkciókat, de már a pop zene számára, így került a képhez a ma is létező Scooter. A jelentős képviselőként számon tartott művészeknek Lenny Dee-t, Lisa N. Eliaszt, Speedet (stb.) tekintik.

Bár jó pár izgalmas számot szerkesztett néhány, nem e stílushoz sorakozó producer, úgy mint: Aphex Twin „Digeridoo”; Joey Beltram „Energy Flash”; vagy a pop sztár Moby „I’m Feeling So Real”.

A rave-kultúra eredetileg az acid partikból fejlődött ki, a nagyobb techno bulikat jelöli a rave kifejezés, amit a magyar nyelv egyszerűen a parti szóval jelöl. Magyarországon, általánosítva és tévesen a happy hardcore irányzatot nevezték rave-nek és nem a bulikat.

Hipp-Hopp! Vissza a föld alá!!! – Abstract/Underground Hip-Hop, avagy Trip-Hop

Bölcsője a dél-angliai Bristol. A város underground zenei, de leginkább zenei központ. Képvisele van ott a dance-kultúra teljes arzenálja, az összes stílussal és kialakult szokásrendszerrel, a jamaicai dubtól az amerikai hip-hopig. Szemben Londonnal, itt nem lehet mindenkiből „egy perc alatt” letenni. Sokat kell előbb az asztalra szétlenni.

A nyolcvanas évek végén Bristolban tevékenykedik a huszonéves zenészekből, lemezlovasokból és MC-kből álló csoport a Wild Bunch. Kedvenc stílusaik egybeolvasztásával kísérleteztek, így váltak egy új irányzat innovátoráivá.

A trip-hop kifejezés szakirói kategorizálás, a művészek ödzkodnak tőle ők inkább az „absztrakt hip-hop”, „dope beats”, „cool-out beats” kifejezéseket használják, ha muszáj nekik. A trip-hopra jellemző a lassú 110-es percenkénti ütemszám alatti hip-hop ütem, amire melankolikus témákat,

sokszor hosszú ambient úgynevezett szőnyeghangokat tesznek. A trip-hop sok más irányzathoz hasonlóan végig kutatja az összes stílust és műfajt és kiragadja belőlük a saját maga számára lényegesnek tartott részeket. Ezáltal lehet jungle-ös és dubos hangzása is, de ha az acid hangjai tetszenek meg az alkotóknak, akkor azt használják fel; mintát vesznek és beépítik. „Cut and paste” azaz „vágd ki és rakd össze” a trip-hop – mint reggae megjelenése óta oly sok stílus – ezt teszi. A reggae, majd dub nagyjai teremtették meg a cut and paste – azaz a sampling-kultúrát. A hip-hop művészei is felhasználták, de mégis a posztmodern után a technokultúra sajátja. A techno kultúrában válik ez az alkotói folyamat zenén túl vizuális művészeti folyamattá. Bárhonnan vehetünk mintát, bármennyi mintát vehetünk, mert már analóg és digitális berendezések révén képesek vagyunk a valóságot átértelmezni. Lényegtelen az alapanyag mibenléte, mert úgy is teljesen más lesz belőle. A sok helyről összeszedett részletekből pedig egy egész áll össze.

Az első trip-hop csapat a Massive Attack volt, három taggal és egy hatalmas alkotói gárdával, amiből aztán Tricky szólókarrierbe kezdett, mellettük jött a szuicid fennhangú Portishead.

Az áttörés éve 1995 volt. Akkor bújik ki a stílus a föld alól, azóta kapnak a stílus képviselői díjakat, javult a lemezadási arány is.

Az irányzat műfaji határai sokkal tágabbak, mint a house-nak, vagy a technónak. A befogadó számára is könnyen emészthető, nagyon lágy, de nem nyájas zene. Azzal az ígérennyel teremtődött meg, hogy otthon is tudjuk agyunkat tornáztatni, de az otthoni kényelmes környezetben.

A stílus nyomon követése a label-eken keresztül a legegyszerűbb, pont, mint a breakbeat esetében. A legfontosabb James Lavelle cége a MOWAX

Records. Olyan előadókat gyűjt, mint DJ Krush, DJ Shadow, Luke Vibert, vagy az Attica Blue. Rengeteg ambient hatás érződik náluk, az ütemek szét-szaggatása a jellemző. Hangulatkeltésre és közvetítésre épülnek a számok, de nem szórakoztató hangulatot sugallnak. A Def Jam (az első New Yorki hip-hop kiadó) fele nyolcvanas évek eleji hip-hoppal szemben nem a kiemelkedő basszusfutamoké a főszerep, hanem nincsen főszerep. Megjelentő hegedű, cselló, vagy zongora hang, szintetizátor által generált hosszú szónyeghangok és ének, vagy szöveg mind egyenértékűek, egyik sem nyomja el a másikat.

Jazz Fudge Recordingsnél jelenik meg a DJ Vadim legtöbb zenéje. Az általa képviselt hip-hopot nevezhetnénk minimal hip-hopnak is, teljesen egyéni utakat jár a francia lemezlovas. Zenéje valahol a minimal zene és a hip-hop között helyezhető el a zenetörténelemben. Vadim mellett a francia absztrakt, vagy underground hip-hop területen DJ Camnek sikerült kiemelkednie.

Persze a független Ninja Tune sem kisebb zenekarokat rejt, mint a Herbalizer, vagy az Up, Bastle & Out...! A Herbalizer női MC-je, What What csodálatos hangja az élő hangszerekkel színpadra lépő együttes produkciója mellett csak hab a torta tetején.

A szintén független Wall Of Sound is ad ki hip-hopot, például a breakbeat és egykor big beat örült Mekontól és a Wiseguytól.

Egyre több kiadó ad ki old school érából keresgélő, táncolhatóbb, azaz ritmusvilágát tekintve csak finoman tört

zenéket: Greedy Fingers, Big Dada Records, WAX Breaks. Az USA-ban is él az underground hip-hop, erről a techno bölcsőjéből, Detroitból kaphatunk szép híreket, ahonnan a Studio K7 kiadó adja az eklektikus zenét acid-jazzes, funkos hatásokkal, jó poros rak-tári hangzással. San Francisco pedig, a Stone Throw labellel büszkélkedhet...

Az underground hip-hop internacio-nális. Nem a feketéről szól, és nem csak a feketéknek szól. Olyan, amilyenek Afrika Bambaataa mondta még a hip-hopról a hetvenes években: faji értelemben szintelen. Majd egy underground szín tette az afroameri-kaik zenéjévé, ami hamar kinőtte

Médiatörténet

volt. A táncművelésre várt, a német DJ innovátorra vált. Hogy Né-metországban a techno olyan szintű népvallás, mint az afroamerikaiaknak a hip-hop, az is mind Váth-nek kö-szönhető.

A stílus neve másodlagos tudati álla-potot, önkívületet jelent. A név az ilyen stílusú számokra jellemző szer-kezeti felépítés miatt lett trance. Introból építkezik fel a zene, fokozó-dik, majd egy katartikus pillanat érke-zik el, amikor azt hinnénk, hogy azt már nem lehet fokozni. Ez az érzés okozhat egyfajta transzot.

Az irányzat jelesebb képviselői más zenei vizekre eveztek. A trance hamar kommersz stílussá vált, 4/4-edes rit-musvilága miatt lebutított változata könnyen eladhatóvá vált, így részben a house sorsára jutott, diszkó és bevá-sárló-központ zenévé változott, gics-cses lett. Ilyen giccszet készít több tucat magával, például Paul van Dyk, de hi-tetetlen népszerűséggel.

A kilencvenes évek második felében aztán feléledt a Global Underground és a Ministry Of Sound DJ-inek (Sasha, Anthony Pappa, Timo Maas, John Digweed; Paul Oakenfold) kö-szönhetően.

Lett több stílus, ami a trance-ból in-dult, de elidegenedett tőle, így már önálló stílussá vált a kilencvenes évek végére. Ilyen a technóval is rokon hangzású acid-trance, vagy a goa-, majd a psychedelic-, illetve psy-trance.

Az acidtrance, avagy acid techno trance történetének kezdete Angliába nyúlik vissza a kilencvenes évek elejé-re, amikor free-partikat kezdtek szerve-zni, szemben a klubkultúrával. Ek-kortól indult egyfajta underground mozgás a techno világában. Az acid trance pedig így alakult ki, a brit alter-natív közeg és zenei világból erőt me-ritve, hogy a kilencvenes évek végére megmutassa, a 4/4-es zenék között is van olyan progresszív hangzás, ami nem tud elüzettedni, fényűzővé vál-ni, hanem a kilencvenes évek punkja-ként él.

Az indiai sziget nevét viselő goa trance, nevét azért kapta, mert alapja egyértelműen trance volt, és kezdet-ben kifejezetten hindu atmoszférájú hatásokat, elemeket alkalmaztak az ilyen stílusú számokban. Persze a goa trance, Goa szellemiségével is közös-séget vállal. Sokan tartják, vagy tartot-ták a közönségét a hippy mozgalom technóban történt reinkarnációjának. A múlt idő azért lehet indokolt, mert a goa trance az elmúlt pár évben egy erős progresszív trance-es hatáson

48
K É K

underground mivoltát. Most ismét egy underground szintér adta vissza sza-badságát.

A Trance és amik kiváltak belőle

A trance a technóhoz és house-hoz ha-sonlóan 4/4-es és nem törtütemű irány-zat, bár Paul Oakenfold kísérletezik a kettő, egyé varázsolásával. Röviden úgy lehet leírni, hogy a diszkós funk-ból kilépett a house, amelynek a zindús dallamvilága eltűnt, így keletkezett a techno, amelynek a keménységéből elég volt, ezért új szín kellett a kép-be, ez lett a trance. A dolog nem ilyen egy-szerű. A technónál atmoszférikusabb, könnyebben emészthető stílus. A house-nál pszichedelikusabb.

A trance a frankfurti Sven Váth gyer-meke. Ő Goa szigetről (Ibizánál messzebb lévő, indiai hippy-sziget) hazatérve a keleti misztikum bűvöle-tébe esett. Európában az acid-house és folytatása a new beat lecsengőben

Extatikus pillanat egy trance partin

esett át, tehát jobban táncolható klub-ritmikus, úgynevezett basic-goa alapú zene lett.

Goa trance mellett megjelent a psy trance, ami a goa trance jellemző hangzásbeli tulajdonságait – kivétel az indiai dallamok – más stílusokéval keveri. Tulajdonképpen a goa eklektikus változata; mintákat vágtak és beillesztették, mára a progresszív breakbeatel rokon hangzást mutat (nu skul breakz), ritmusa sem egyértelműen 4/4-ed, illetve nem egyértelműen tört. A megújulás előtt nagy előadója volt az irányzatnak például Juno Reactor, Total Eclipse, vagy Prana. Mai legjobb előadók között számon tartott csapat például az Astral Projection.

A goa trance, amióta a technós basic-goa a zene alapja, folyamatosan veszít underground mivoltából. Már szórólapon kívül kezdik plakáton is hirdetni, és a klubokba is hamarosan bejut. Ez azért kár, mert a szabadtéri bulikon, design és vizuális hatások szempontjából a goa partik bizonyultak a legigényesebbnek. UV fényben és foszforeszkáló színekben pompázik minden és mindenki, indiai mantrákat vetítenek számítógépes fraktálokra, és fordítva. Minden évben rendeznek a világ valamelyik pontján egy, egy héten keresztül tartó goa bulit. Magyarországon, Ozorán volt ez megtartva, a napfogyatkozás idején. Stílusosan „Soplise” volt a buli neve.

Az ezredfordulóra kialakult két iránya még a trance-nek, a progresszív trance, ami a techno feszességéhez közelít, mint a progresszív house – együtt is játsszák őket – és a Tribal. A tribal pedig egy sokkal könnyebb, a house dallamai felé közelítő, de ősi törzsi ritmusokat alapjának vevő irányzat.

Jungle. Drum & Bass

A break beattal kialakuló ritmusvilág egy újabb és sokrétűségében a breakbeattal versenyző állomása a jungle, illetve kevésbé tördelt ritmusaival a táncolhatóbb változata, a drum & bass (DnB). Hihetetlen poliritmika jel-

Médiatörténet

lemzi, ami a hardcore-ból való kiválása révén gyors, de a hardcore-nál lassabb percenkénti ütemszámmal jár együtt (160-175 bpm, partin játszva sem haladja meg a 180 bpm-et). Emiatt az avatatlan fülű hallgatóság nem képes rögtön megszeretni a stílust. Ezen kívül sokat merített a technóból, de electrós, hip-hopos hatások is érezhetőek benne, majd az ezredfordulóra mind erősebb funk és soul motívumok épülnek bele, mind több vokállal. A reggae és a dub basszusfutamina és szubbaszusain kívül ragga-muffinos vokalitást és a hip-hoptól átvett MC-kultúrát is magába olvasztotta. Az absztrakt hip-hophoz és a breakbeathez hasonlítható eklektikusság szempontjából. Kilenc alstílus létezik a stíluson belül.

Két dél-londoni afroeurópai Grooverider és fiatal barátja Fabio voltak az irányzat innovátorai. New beatet, hardcore-t játszottak, de a ritmusképleteket, hamar megbolondították. Az egyébként 4/4-es hardcore ritmusához jazz, swing és bossanova dobszólokat mintáztak ki, amihez reaggae-ből mintáztott basszust illesztettek. Ilyenek voltak az első – a house és techno kísérletező szerepét átvállaló – Jungle számok.

Innentől kezdve ágazott szét rengeteg alirányzattá. Egyik alirányzata a ragga-muffinos szövegeléssel, illetve énekléssel, reggae-ből és hip-hophból vett hangmintákkal és dub számokból mintáztott mélyhangokkal operáló Jump-Up, aminek atyjának DJ Hypeot, vagy Aphrodite-ot – aki se nem afro, se nem nő – tekinthetjük.

Aztán megjelenik a hangjait már nem mintázó, hanem nagyon is pontosan kidolgozó DnB. Születésekor Guy Called Gerald, Goldie, Doc Scott, vagy a Photek állnak felette.

L. T. J. Bukem és kiadója, a Good Looking (glo) nevéhez kötődik a harmadik irány, az Intelligent Jung-

le/DnB. Sajátos hangzásvilága a trance-re hasonlít, hosszú intro és a témával – ami gyakorta dzsesszes – szemben az ütemek sajátos hangzású kiemelése jellemzi. Jeles képviselői Bukemen kívül Big Bud, MC Konrad, Intense, de jelent már meg száma a glo-nál a DnB más alstílusában is jeleskedő 4 Heronak és a Total Science-nek is. A glo-on belül kialakult már három kisebb label, amelyekből a Cookin' Records például deep house zenét is terjeszt.

Szintén elsők között áll, e stílusban is a bristoli hang, amit ha DnB-ről van szó csak Bristolnak neveznek. Roni Size és projektje, a Represent és ki-

49
K É K

adója a Full Cycle az alirányzat atyja. A stílus változásait mindig évekkel megelőzték ennek a labelnek gyakran popba hajló produkciói.

A kilencvenes évek végének közeledtével a hangzás elkezdett egyre sötétebb, durvább lenni. Kezdetben csak egyre durvább mélyek, egyre feszesebb, szigorúbb ütemek jelentek meg. Ez lett a Hard Step. Ezt fokozandó kialakult az acides, trance-es, electrós hangokat használó technóra hasonlító Techstep. A két stílus a millennium előtt összeért, eggyé vált. Olyan kiválóságok felbukkanása volt a 1996–2000 közötti időszak, mint Ed Rush & Optical, Matrix, a Bad Company, a Moving Fusion, a Konflikt, Skynet & Stakka, a Technikal Itch, Dom & Roland... Az ütemek letisztultak, egyszerűbbé váltak, úgynevezett 2 Step DnB ritmus alakult ki, ami Budapesten több ezres tömegeket mozgatott meg egy-egy parti alkalmával.

De a nem letisztult ritmusfutamokkal játszó jungle is fejlődött. 1992-től szép lassan utolérte a 2 stepre épülő durva techstep világot és kialakult a Dark Jungle, ami nagyon fém hangzást és hozzá iszonyú szubbasszusokat adott.

Aztán jött volna a techstep gyors fejlődéssel együtt járó hanyatlása, mert a kőkemény törtütemű techno a nemek arányát finoman szólva elbillentette. A hasonlóan apokaliptikus, electronic body music sorsára került volna a DnB főszórá, ha nem jelenik meg a születésnél is bábáskodó DJ, Fabio. Megalkotva a funkos és soulós gyökerekhez nyúló, vokális Liquid Funkot, aminek High Contrast is jeles képviselője.

50
K É K

A liquid funk és a techstep közötti átmenet, a feszes, ám kevésbé szigorú hangzással bíró Neurofunk. Pont egy híd a másik két ág között, mert nem olyan kegyetlen a hangzása, mint a techstepnek, de nem is annyira játékoskedvű, mint a liquid funk. Kiemelkedő producere a stílusnak Marcus Intalex, aki az irányzat jelenleg legfoglalkoztatottabb remixere és Calibre, illetve a belőlük alakult és St.Files-szal kibővült M.I.S.T.I.C.A.L.!

A fővonalat csak egy-egy szám erejéig érintő további két alstílus a Ragga, ami a jump uphoz közelít és a Rollerz, ami a jazz-es, illetve swinges könnyed, rövid dob hangokra és emészthető basszusokra épül.

Nu Jazz

Nu Jazz, azaz új dzsessz, a legfiatalabb elektronikus zenei irányzat. A stílus sokat merít a drum and bass, a breakbeat, az acid jazz, az easy listening, a

house, a trip hop és a dzsessz hangzásvilágából.

Tulajdonképpen a közvetlen zenei előzménye a rendkívül populáris acid jazz, ami se nem acid, se nem jazz. A hetvenes évek instrumentális diszkózenéjének, a funknek és soulnak azóta megújult hangszereken és szintetizátorokon való újraélesztése. Jeles képviselője a Jamiroquai. A nu jazz ehhez képest valódi jazz elemeket olvaszt magába a funk mellett, és nagyon sok elektronikus zenei hatást.

A Nu Jazz születésének helye ezúttal Berlin, ami a kilencvenes évek második felére tehető. Beindulásának helye pedig Jazzanova stúdiója. House, downtempo, szaxofonok, latin dallamok kísérik az új vonal hangzását.

A stílus kiemelkedő DJ-éi közé sorolható: St. Germain, Alexander Barck, Claas Brieler.

Kiemelkedő producer-zeneszerzők: Axel Reinemer, Stefan Leisering, Rosko Kretschmann.

A vonal legfontosabb labelje pedig a Compost. Elengedhetetlen megemlíteni az alkotók közül: a Les Gammast, az absztraktabb Kyoto Jazz Massive-et, a Syrupot és a Trüby Triót. Semmiképp sem szabad megfeledkezni a Jazzanováról és a Voom Voomról (Peter Kruder és a Fauna Flash).

Magyarországi körkép

A globalizáció hatása hazánkban – az információs társadalom kialakulása is – a rendszerváltástól érezhető. A techno és a technokultúra is ekkortól kezdett kibontakozni. A kezdetek a két-három évvel korábbi nyugati, elsősorban angliai folyamatokhoz hasonlóan alakultak. A techno közönsége nálunk is az alternatív kulturális közeg volt, nem véletlenül indult az egész a Fiala Művészek Klubjából. Aztán szintén nyugati tendenciát követve itthon is

populárisra, széles körben fogyasztott árucikké vált a zene és világa, persze csak részben, mert undergroundnak nevezhető csoportosulások is léteznek.

Stílusonként más és más közönség, más öltözködési stílus és viselkedési forma vált jellemzővé. A diszkók világába, szinte megjelenésétől kezdve érvényesülő techno, house, trance, majd ezek hibrid keveredései szorítottak helyet, majd váltak uralkodóvá. Ez a kultúra fejlődése szempontjából mindenképpen jelentős, de annyira hátrányos is, mint előnyös. Ugyanakkor megmaradtak a zenék eredeti jelentését tovább vivő, és gondoló alkotók és befogadók csoportjai.

A diszkóvilág a Föld összes országát elérte, így már a nyolcvanas évekre Magyarországon is jellemzővé vált. A nyaranta sok külföldit szórakoztató Balaton körül és a városokban nagyobb diszkóklubok nyitlak, de minden faluban is fellelhető volt a jelenleg. Ha nem kocsmákból átalakított „ifjúsági klubok” adtak otthont a tánczenének, akkor a Kultúr-, vagy Ifjúsági Ház péntek és/vagy szombat estére átalakított aulái, dísztermei.

A Fiala Művészek Klubja

A techno első nyilvános bemutatkozása – acid-house és house zenével – 1989-ben volt. Az acid volt az első olyan stílus, ami Magyarországon rögtön a nyugati áttöréssel egy időben jelentkezett, és nem pedig évekkel később jutott el hozzánk lebutított, közízlet kedvelő formában. Az első acid parti, 1989. szeptember 13-án került megrendezésre, Király Tamás underground divattervező születésnapján a Fiala Művészek Klubjában (FMK) – akkor még az Andrássy úton. Az amsterdami, Brian Eno által alapított Roxy két rezidense zenélt akkor, körülbelül 400 embernek. Ezt az eseményt tekinthetjük a magyarországi technokultúra születésének.

Magyarországon 1993-ban tetőzött az acid hullám. Állandó acid partikat rendeztek, '95-re már heti rendszerességgel, például a Déli pályaudvarnál

lévő Bangkok Hiltonban. Unicum az 1994-ben az Országos Széchenyi Könyvtár aulájában és első emeletén megrendezett parti is. Az acid honi képviselői az X-Lab formáció volt, amely Titusz és Tadeusz (Tádé) alkottak, akik a Tilos Rádió DJ-jei is voltak, de mellettük még Naga és Palotai Zsolt is játszották a zenét. Az acid partik az FMK-ban váltak először rendszeressé

Az egykori elektronikus zenei bulikat, ma már partinak nevezzük. Az FMK-ban 1989-től gyakran hallatott magáról a techno, és egyre gyakrabban. A Korai Öröm pszichedelikus, indusztriális, rockos, és az idő múlásával elektronikusabb hangzást is beépítő koncertjeik után mindig voltak goa trance, vagy acid partik. 1994-től minden hónap első hétvégéjén ők és az X-Lab játszottak, a másodikon a Recreation bulik voltak, a harmadikon pedig a Bernáth/y-ék szervezte Lovebarikád, a negyediken mindig más. Az FMK majdnem egy egész éven át szervezte így a programjait.

Az FMK-t az Andrássy úton lévő világból Budapest vezetősége kitelepítette. A klub a Trafó Kortárs Művészetek Házában, illetve annak pincéjében kapott új helyet. Egy korszak, a magyar alternatív mozgalom lezárását jelentette ez a költözködés. Az új helyen már az elektronikus zenei estek a jellemzőek. Például egy ideig ott volt a Tilos Rádiós Naga – aki az egyre nagyobb

Médiatörténet

külföldi érdeklődéssel bíró Chi Records despotája – és barátai „Ablak a Dubra” című táncestjeinek a helyszíne, vagy sokszor adott helyet a Tilos Rádió zenei vezetőjének, Palotai Zsoltnak és társának DJ Cadiknak „Rewind” nevű bulijukhoz.

Bernáth/y Sándor és Pintér Gábor

Bernáth/y Sándor aztán elkezdett partikat szervezni a Csengery utcai Fáklya Klubban. A Fáklya Klubot Pintér Gábor vezette. Pintér a Total Car nevű rock klubot szervezte és vezette. A Total Carnak a Fáklya már a harmadik és egyben utolsó helyszíne volt. Először a Nyugati téren üzemelt, ahol Újpestre költözése után megnyitotta kapuit a drograzziáiról legendássá vált E-Play, amit aztán be is zártak. Az E-Play bezárása után először Face Music Club, ma pedig Bank! Club néven üzemel az egykori Total Car helyén berendezett diszkóklub. Rövid idejű újpesti tartózkodása után települt a klub a volt szocialista művelődési házba, új értelmet adva a funkcionálisan rendezvények számára készült épületnek. A Total Car egyre jobban haldoklott, így Pintér kereste meg Bernáth/y-t, hogy van-e kedve odavinni a Lovebarikádot.

Egyrészt a Lovebarikád közönségéből és másrészt a Total Car fiatalabb közönségéből az új hangzásvilághoz átpártoló fiatalokból alakult ki Budapest technoközönsége. A Lovebarikád a szigeten is jelen volt, először az Iránytű bisztróban, aztán két évben saját sátorban is, de a harmadik kerületi polgármester politikai érdekei nem túrték maradását.

Majd Pintérrel közösen megépítették a Supersonic Technicumot, az első techno táncpartikra való klubot. A Supersonic, nem átalakított szocreál művelődési ház (Fáklya), nem régi vilá (FMK), de nem is diszkógömbös klub. Igazi technoklub, ami az összes

elektronikus „gondolkodós” és tánczenei stílusnak otthont tud biztosítani.

Bernáth/y Sándor és fia Zsiga zeneszerzők, a techno, az elektronikus hangzások világában kalandoznak. Idősebb Bernáth/y zenei, de még inkább művészeti pályafutása régre nyúlik vissza. A rock zene hulláma őt is elcsavarta fiatal korában, majd tagja lett az A. E. Bizottságnak. Ebben az alternatív zenekarban arra törekedtek, hogy olyat készítsenek, ami sajátos és az akkori kor társadalmi problémáiról szól. Az 1989-ig tartó alternatív korszakot átmuzsikálta. A rendszerváltás után az alternatív szellem a képzőművészetbe ment át, összművészeti per-

51
K É K

Palotai Zsolt

formance-ek jöttek létre, festőművészek zenélni kezdtek és fordítva, Bernáth/y is. A nehézséget az okozta, hogy még mindenki a maga bajával volt elfoglalva és azt akarta kifejezni, nem nyitottak az igazán új, nyugaton már létező dolgokra. A hazai „új” rendszer nem az újra nyitott, hanem az öt-hat éve elfojtott gondolatokat segítette felszínre.

Bernáth/y 1991-ben jött erre rá, az volt a pont, amikortól figyelni kezdte, mi is történik külföldön. Az elektronikus zenei stílusok közül a trance-szel találkozott először Németországban. A Bernáth/y & Son formáció 1994-ben született. Ekkor már nem hagyományos hangszereken szólaltattak meg hangokat, hanem gépeken, sőt régebbi hangszereket is átalakítottak technós hangzásúvá. Legnagyobb súlyt az ütemre és a basszusra fektetnek, ez húzza, illetve tolja a zenéjüket, amire rákerül egy motívum, de négy, esetleg

öt, félpercenként cserélődő hangjai, sohasem szól több egyszerre. Hangzástiláguk rendkívül monoton.

Bernáth/yék nem DJ-k, úgynevezett live act-eket adnak, ami elektronikus zenei koncertet jelent, de még inkább egy stúdió színpadi felállítást. A jazz-hoz hasonlóan improvizatív, a pillanatban történő zenei megszólaltatás hívei. Felléptek már Finnországban, Németországban többször is, az 1996-os berlini Love Parade-on is. A művészetről Bernáth/y Sándor úgy vélekedik, hogy egy túlhaladott szó, ami az emberek közötti különbségek érzékeltetésére jó, de szerinte a techno, pont ezen különbségek megszüntetésére hivatott.

52 K É K

Bernáth/y és – akkor még – Németországban élő barátja Széll László fejéből pattant ki a *Gépszava* című újság létrehozása is. Ez a negyedévenként megjelenő nonprofit lap azzal a céllal jött létre, hogy információhoz juttassa a honi érdeklődőket. Németországi lapoktól – a már megszűnt Frontpage-től, aztán a Raveline-től szerezték meg a közlési jogokat. Az arculatot a fia és barátai tervezték.

Széll László a német U.C.M.G. kiadó magyarországi leánykiadásának a főnöke, az Ugaré, amely a Bernáth/y & Sonon kívül a teljesség igénye nélkül olyan magyar elektronikus zenészek megjelentetését és külföldön való terjesztését is vállalta, mint Fogarasi László, azaz Yonderboi, vagy Deutsch Gábor, aka Anorganik...

Pintér otthagya a Super onicot és megépítette a techno, goa és drum & bass bulioknak helyet adó Kashmir Underground klubot. Mellette neki

Médiatörténet

köszönhetőek a hangulatukban a Sommer of Love-ot idéző öt-hat zenei stílusnak és helyszínnek helyet adó törökbalinti Napkatlan partik, amelyek gyengébb utánpótlása az utóbbi nyarakon már Etyeken megrendezett partijai. Az erőfeszítés ugyanaz, csak a kor nem.

Deadcode

1993-tól a soproni, magának Deadcode nevet adó techno elkötelezetekből álló csoport vállalta osztrák milliomos, szintén techno rajongó barátjukkal, hogy megmutatják Magyarországnak Detroit valódi hangját. Budapesten a ma a Dorottya Háznak helyet adó területen megvásároltak egy elhanyagolt ipari épületet és megnyitotta kapuit a Patex. Az underground detroitit eszméknek megfelelően a bulikat nem hirdették plakáton, személyi igazolványt nem kértek senkitől – úgy mint az FMK-ban – és soha nem tudta senki kívülről érkező az ezredvég hangulatot közvetítő titkos összejöveteleken, hogy ki játssza a zenét, a DJ pult a táncoló és szórakozni vágyó közösséggel volt egy szintben. Teljes egyenlőség uralkodott. A partiknak Hyper Space lett a neve.

A Patexet szanálták, majd új helyen, a Daróczy úton megnyitott a szintén ipari hangárból, illetve raktáreépületből átalakított Patex II., ami rövid életűnek bizonyult, csak pár parti került itt megrendezésre, de már több ezres tömegnek. 2000 óta a Deadcode bérelt helyszíneken rendezi bulijait, úgymint az BMW pavilonok, az SAP rendezvénycsarnok, a Szentendre szélén fekvő Complex, ami egy szintén ipari depóból átalakított klub és drum & bass partiknak is helyet biztosít.

A mai techno partik óriási tömeget, és pénzeket mozgatnak meg. A drogfogyasztástól a DJ-k bérént át, a divatdiktátorok tervei alapján piacra dobott ruhák árát minden a csillagos

egyet verdesi. Egy kettő órás szettért egy detroitit DJ négy-ötezer dollárt kér, egy Buffalo márkájú, holdjáró cipőre hasonló lábbeli negyven-hatvanezer forint. Az egyéjszakás techno parti teljes költségvetése több millió forint.

A Tilos Rádió

1989-ben elkezdte adását sugározni a Tilos Rádió. A Tilos mára a technokultúra szempontjából nagyobb fogalom, mint az FMK. Vannak kötődési szálak ugyan, hasonló elementáris művészeti és társadalmi erők munkálkodtak a kezdetekkor mind a kettőben, de a Tilos nevének súlya alatt bilenne el jobban a techno mérlege.

Kezdetben kalózádió volt. Alapítói a Tilos az Á... nevű alternatív szórakozóhely munkatársai közül néhányan. Sokat jártak külföldre, Hollandiába, ahol a kalózádiózás már elterjedt volt. Adójukat is onnan, a Patapu Radiótól kapták. A név választás is e kettősnek az eredménye, a helynek, ahol megismerkedtek az első tagok és a frekvencia-kalózkodásnak. Eleinte mindig máshonnan sugároztak, mert a Frekvenciagazdálkodási Intézet állandóan a nyomukba kuldtte a rendőrséget. Az adásidő ekkor még rendszertelen volt. Érdekes témájú beszélgetéseiken kívül, mindenfajta zenét lehetett tőlük hallani, de csak olyat, amit máshol biztosan nem. Mára ez persze megváltozott, eltolódott az elektronikus zenék irányba. Esténként és éjjel többségében ilyen jellegű műsort adnak, míg napközben beszélgetős műsoraikat sugározzák. Palotai Zsolt a rádióhoz tartozó lemezlovasok tevékenységébe nem szól bele, viszont a zenei műsorok felosztásánál figyelembe veszik, hogy kinek mennyire progresszív, illetve elgondolkodtató a zenéje.

1993-ban életbelépett a rádiós frekvenciák elosztását szabályozó frekvenciatorvény. Ez szüntette meg azt a jogi kiskaput, mely lehetővé tette a kalózádiók működését, mert szankciói között a letartóztatás, törvény előtti felelősségre vonás, pénzbírság, és a teljes hanganyag archívum és eszköz-

készlet lefoglalása is szerepel. Ezért 1993. augusztus 8-án a rádió abbahagyta a sugárzást, mert vezetői nem mertek kockáztatni, majd pályázatot nyújtottak be frekvencia legális használatára céljából. A 98.00 MHz elnyerése után megkezdte a nonprofit Tilos Rádió legális működését, este 10 órától, reggel 10-ig. A frekvencián napközben a Civil Rádió volt hallható. Ahogy a minősége is mutatja, reklámokat egyáltalán nem sugároztak. A rádió pályázatokból, az állandóan változó szponzorok által nyújtott támogatásokból, és az egyre népszerűbb Tilos Rádió partik, és a Tilos Rádió DJ-i kiadott hanganyagai bevételeiből tartja fenn magát. Ezenkívül beindították amerikai mintára a Tilos Rádió Marathont, ami egy pénzszerző akció. Ennek a lényege, hogy egy nyilvános helyen mindenkit várnak, közönséget, DJ-ket, aki akar, adakozik, anyagi, vagy materiális javakat. Ez azért is volt nagy jelentőségű a Tilos Rádió életében, mert kiderült, hogy kik a hallgatók. A műsorkészítők és a rádió vezetői azt hitték, hogy hozzájuk hasonló fiatalok és fiatal felnőttek hallgatják az adásokat, ehhez képest kiderült, hogy hallgatóik köréhez brókerek, bankárok, de ugyanúgy nyugdíjasok is tartoznak.

1999-ben a Tilos Rádiótól elvették a frekvenciát, és a médium internetes rádióvá alakult. Ez az állapot egészen 2000 februárjáig tartott, mikor is újra frekvenciát kapott, ez esetben 24 órás sugárzási lehetőséggel.

A Tilos Rádió partik először az Almássy téren kerültek megrendezésre, majd mikor a közönség létszáma túlnőtt a Szabadidő Központ befogadóképességén, a Petőfi Csarnok adott otthont a rendezvényeknek. A Tilos Rádió partiknak köszönhetően – a kommersz könnyűzene felpumpált népszerűsége ellenére – nyertek teret, és nagyobb közönséget az alternatív elektronikus zenei irányzatok, mint például a breakbeat és jungle.

Ugyanakkor a Tilos Rádió partik közönsége évről évre fiatalodott, divatba

jött az öltözködésben éppen úgy, mint a zenében az „old school”. Régi sportcipők új designban legyártott típusait, nagyapó és nagyanyó szekrényeiből kivett régi melegítőfelsőket és vasaltélű, lehetőleg trapézsabású nadrágokat hordó fiatalok, kamaszok számai jelentek meg egy féléves időszak alatt. Persze, aki a hip-hoptól, vagy a gördeszkázás körül kialakult életstílustól jutott el a törtütemű techno világáig, az – a nyugati trendnek jobban megfelelően – laza, bő ruhákban öltözködött.

Az általában havi rendszerességgel és külföldi meghívott vendéggel megtartott bulikon kívül számos kisebbet is szerveztek. A Fáklya bezáratása után saját klubot is akartak nyitni. Ezek szintén belvárosiak voltak (először Jókai utca, aztán Ó utca), így nem tudtak hosszú életűek maradni, de egyre több kis klubban, illetve kávézóban is került sor partikra, mint a Trafó Pince (FMK utód), Vox Café...

A millennium közeledtével egyre többen kezdtek bulikat szervezni, egyre nehezebb lett nyereséggé tenni. Ezért lett a Tilos a fiatalabb generációk körében egyre népszerűbb, breakbeat és jungle partikat szervezett. Ha a fiatalokat be tudták hívni a rendezvényeikre, akkor nyereséges, de legalább nullszaldós lett a vége. Megszűnt a zenei sokszínűség, az egy partin „ahány DJ, annyiféle zene” hangulat...

A Tilos fő zenei áramlatát mindig is Palotai vitte. Mikor a big beat, breakbeat virágzott, akkor azt játszotta. Kezdetben a szintén nagy zenei gyűjteménnyel rendelkező, ex X-Lab tag, Titusz, majd egy felbukkanó ifjú tehetség Cadik volt a társa. Aztán Cadikkal együtt a jungle, drum & bass vizeire tévedtek 1998/99-re. Palotai azért, mint rádiós DJ megőrizte sokszínűségét, amelyről tanúskodik egy-egy vidéki, vagy kisebb helyen,

például kávézóban történő fellépése is. Cadik pedig az underground és absztrakt hip-hop-ot preferálja, de közös projektjük a „Rewind” megmaradt, amiben régebben rendszeresen szerepelt DJ Mango (hip-hop, scratch), MC Pablo és Shabak (baszszusgitár).

1999-ben a frekvencia megvonásától kezdve a népszerűségük is csökkent. Idővel mind nehezebb lett nyereséges bulikat szervezni és e sok tényező együttes, balszerencsés hatására a havi Tilos Rádió partik elmaradtak, illetve éves rendszerességet mutatnak.

A Tilos Rádió által a millenniumra hihetetlen méretű rajongó közösséghez

53
K É K

jutó drum & bass is üzletté vált. Ez is nyugati tendencia, mert még Németországban a 4/4-es zenéből, addig Angliában jungle-ból és drum & bassból alakult ki a plázazene. Ez a törtütemű vonal alakult ki alternatívaként az összes országban, ahol a 4/4-ek folynak a csapból is.

Drum & bass

A Tilos Rádió mellett a Bladerunnaz, egy fiatalokból álló baráti kör, majd a Nowsound! nevű partisorozat kezdett drum & bass partikat prezentálni. Majd ez a kettő maradt versenyben.

A Nowsound!-ot a Rekettye fivérek szervezik. ők még a zeneileg eklektikus tilosos partik idején indították be az első péntek esti drum & bass klubot, illetve klubocskát, a Jailhouse-t (JH). Azóta már van sok, de 1999-ben rendkívüli underground szint hoztak létre. Ráadásul a nulláról. A JH-ban csütörtökönként ingyenes deehouse és break-

beat bulik voltak, szombaton is break-beat és vasárnaponként hardcore. Az első kettő teltházás buli '99 őszén, amikor Cadik és Solid, a Tilos „Dzsungel könyve” című műsorát szerkesztő DJ-k, majd amikor Palotait hívták. Minden idők legnagyobb JH estje a Dzsungel könyve második születésnapjára rendezett parti, amin az érdeklődő háromnegyszáz ember fele be se fért, aki bent volt, az pedig leizzadta testsúlya harmadát. A JH minden nyáron szünetel hat hetet. Ez alatt az idő alatt mindig átalakítják, de jelentősége '99 és 2000 között volt a legnagyobb. 2000 elején Rekettye Zoltán Angliába utazott három hónapra. Hazatértekor angliai kap-

Médiatörténet

egykori hotel alsó részében kialakított két klub egyikében folytatták bulijukat. Aztán a Vigadó Étteremben, majd az ebből lett Pacha Bar-ban és mikor Goldie-t hozták el, akkor a Pesti Vigadóban. Rendezvényeik állandó helyeinek ma a Citadella Danceclubot és a Szentendre szélén fekvő Complexet mondhatjuk. Óriási sikerű rendezvényeik, a nyár elején, mindig máshol megrendezett Fields Of Joy és a februári Bladerunnaz Anniversary.

A Royal Café és Royal Hall, elég rövid idejű élete alatt rengeteg más rendezvénynek, Tilos Rádió partinak, a Minimalheadz (minimal techno, electro és detroit booty bass rajongó, fiatalokból álló, zenélő, zenét szerkesztő, a Tilos Rádió zenei műsort vezető és partiszervező csoportosulás) bulijainak, goa partinak.

A szabadtéri bulik

csolataiból elkezdtek szervezni a partikat. Háromszor volt alkalom, hogy a JH-ban külföldi lépett fel. 2000 júliusában az addig csak goa buliknak helyet adó Daróczy úti Party-Turában, egy gyárból átalakított klubban kezdték el szervezni a havi rendszerességű Now-sound!-okat. 2001 végén átköltöztették a rendezvényt a külső Bécsi úton lévő elegáns és fényűző, ezzel az egy külső projekttel foglalkozó – négy partisorozattal bír a klub, mindegyik 4/4-es zenét preferál – Home Club-ba. Hosszabb szünet után újabb helyszínről, a MEO-ból jelentkezett. Nyáron szabadtéri bulijaik voltak és most összesen beköltöztek az Olof Palme Házba.

A Bladerunnaz először a The Club nevű helyen (ex Shakal Club) az Apáczai Csere János utcában tartotta első buliját, amin a szárnyaikat akkor bontogató, és azóta számtalanszor visszatérő Bad Company lépett fel, még 1998-ban. Később a Royal Caféban, az

A szabadtéri bulikat a goa trance hazai képviselői kezdték el bevezetni. A Goa-szigeti partiknak és az angol wave-eknek megfelelően ingyenesen. Ez nem tartott sokáig, nem is tarthatott, mert a legolcsóbb költségvetésű elektronikus zenei rendezvény is a technika bérlése miatt százezer forintnál kezdődött, és idővel külföldi résztvevőket is hívtak már, ami még jobban megdrágította a lebonyolítást a szállás és utazási költségek, valamint adott esetben a fellépési díjak miatt. Az utóbbi években a Goa-trance-ben beállott változások miatt – a basic goa kialakulása – ez a stílus is konformizálódik, a közönsége megváltozott, az underground mag lassan felhígult a kommersz iránt érdeklődő közönséggel.

Kozma Péter és DJ Dork, magyar női minimal DJ, közösen létrehozták a Dork&Kozma produkciót. Az előzménye egy frankhegyi telek megvásárlása

volt. Ezt a területet 1993-tól Kozma Péter arra használta, hogy minden évben összehívja művész barátait, közös környezetformáló alkotótelevíziós együttélésre. Kozma maga is univerzális művész, képző-, zeneművész. A többiek is hasonló személyiségek. Közben az eredetileg nem túl méretes telket kibővítették, a szomszédos telkek folyamatos felvásárlásával, és megnyitották a közönség előtt is. Így jött létre az ősi egyhetes tábor végét záró monstere technoparti. A nyitás három éve már két napra szól, amikor is az első napon az érdeklődő látogatók megismerkedhetnek az alkotók munkáival – és magukkal a művészekkel is –, a második nap estjén pedig parun vehetnek részt. A hat helyszínen mindkét nap más stílusok képviselői vesznek részt, az instrumentális nu jazztól a drum&basson át az elidegenedett minimal technóig. A csúcspontja a 2000-es év jelentette, amikor nyáron is rendeztek egy összművészeti fórumot, amire mind a környezetformáló alkotóművészek, mind az elektronikus zene titánjai, valamint a résztvevők közül is az összes kontinens képviseltette magát. Ez volt az ország legnagyobb alternatív partija (a Budapest Paradét nem sorolom az alternatív kategóriába). A telkek környéke szép lassan beépült. A 2001-es, 2002-es évi rendezvények sem zajlottak zökkenőmentesen a szervezők számára, idén már nem kaphatták meg a szükséges engedélyeket.

A technokultúra és a kábítószeres kapcsolata

A pszichotróp, tehát a központi idegrendszerre ható kábítószeres az emberiség ősi kultúráitól kísérik evolúciójukat. Valószínűleg pont emiatt alakulhatott ki az, hogy minden társadalom megenged polgárai számára egy, vagy több bódító hatású szer fogyasztását. Az, hogy milyen drog fogyasztása illegális – ezáltal több ember kiváló megélhetési formája a feketepiacon – az

54

K É K

csak attól függ, hogy melyik kontinens, vagy ország területén állunk. Az euroamerikai társadalmakban a leg-erősebb megengedett drog fogyasztása az alkohol, ami szerves része tradicionális kultúránknak. Az arab világban pont tiltott fogyasztási szer, szemben a maszlaggal, ami pedig a mi államaink és jogaink szerint káros és tilos.

A gyarmatosításokkal egy időben, Európába mind, több új drog érkezett: ópíátok, stimulánsok és hallucinogének. Ezek közül az ópíátok használata terjedt el legjobban. Részben azért, mert intellektuális tartalommal ruházták fel, a művészek köreiből terjedt el először, ebben hasonlóságot mutat az LSD hatvanas évekbeli abúziójával. A csúcst a két világháború között érte el a mákszármazékok fogyasztása, amikor a gyógyszerárakban vény nélkül lehetett intravénás morfium és heroin kiszerezéseket (doboz, benne injekciós tű, melegítő szpiritusz tálkával és a drog) vásárolni.

A hippimozgalom

A hatvanas évek végére az ópíát származékok inkább a társadalom legalsó rétegeiben fogyasztott kábítószerre váltak. Az egyetemi klubok és a művészvilág tagjai a hallucinogén, úgynevezett pszichedelikus drogot preferálták.

Timothy Leary a Harvard Egyetem klinikai professzora hallucinogénekkel kísérletezett. Kezdetben pszilocibinnel, nagy mennyiségben fogyasztott marihuánával, peyotl-lal és meszkalinnal. Mikor kapcsolatba jutott az ezeknél sokkal erősebb LSD-vel, kísérleteit több mint 1000 személyre bővítette ki. Ez a Harvardtól való eltávolításához vezetett 1963-ban.

Leary kísérletei újra felélesztették a nyugvó oroszlánt, ugyanis a szerrel már a második világháború óta nem folytattak kísérleteket. Hozzájárult az elterjedéséhez az is, hogy nem szerepelt tiltó listán.

A hippimozgalom kibontakozásával, az LSD fogyasztás is elterjedt. Ezt segí-

tette ideológiája, ami tökéletesen volt időzítve: Kennedy és Martin Luther King meggyilkolásával, Johnson elnök Észak-Vietnámnak küldött hadüzenetével, a polgárjogi mozgalmak és diáklázadások felerősödésével és a hidegháború, atomháborúval fenyegető légkörrel esett egy időbe. Totális válság együttes.

Voltak kortársai Learynek, akik lenéztek flozófiáját, például Ken Kesey, a *Száll a kakukk fészkére* című 1962-es regény szerzője, vagy a beatgeneráció jeles képviselője Allen Ginsberg is. Ők, mondván, hogy a Pokol Angyalai (Hell's Angel) motorosbandával kapcsolatba léptek, ezzel kifejezve, hogy ők is az amerikai társadalom áldozatai. Az LSD-t is megismertették azokkal az emberekkel. Ezzel követték el azt a hibát, hogy általuk közvetve, de kialakult egy nagyon jól szervezett terjesztői hálózat. A Pokol Angyalai ugyanis az intravénásan használható szereket jobban kedvelték. Már csak azért is, mert lumpenproletár körülmények között szocializálódott természetükhöz, az LSD tudatot megújító, háborút nem tűrő üzenetét nem tudták kezelni.

1969-re az LSD ugyanolyan droggá alacsonyodott le, mint az intravénás szerek. Viszont ezzel egybe esett, hogy a béketüntetések és rendezvények, megvadult nihilista kölykök vérfürdőben úszó lázongásai és rock koncertjei váltották fel. Jimi Hendrix és Janis Joplin 1970-ben bekövetkezett túladagolásos halála lezárta egy korszakot.

A 20. század második felének az ifjúság soha nem látott nagy tömegeit lázba hozó zenei forradalmát a Beatles átutó sikere vezette be. A Beatles popzenéjét a droghasználattal kapcsolták össze, melynek magyarázata a „Yellow Submarine”-ben lelhető, ugyanis egyértelmű utalások vannak benne a sárga kapszulákban kapható amfetamin készítményekre és a hatásukra.

Az új zenei stílusok és a kábítószer-élet közötti legközvetlenebb kapcsolatot a reggae jelenti, melynek Jamaica volt a hazája. Ott a karibi ritmusvilág, a rhythm and blues és a rock keveredéséből született zenének vallási és filozófiai tobbletjelentése miatt a marihuána szívása, a zene – egymástól szétválaszthatatlan – integráns részeként jelentkezett.

A diszkókorszak kezdete

Az 1970-es években az addig egységesen változó ifjúsági tömegkultúra kettészakadt. Egyrészt a kemény rock irányába húzta el a fiatalokat, másrészt elterjedtek a diszkóklubok.

55
K É K

A '70-es évek elején a legelterjedtebb drog még az LSD volt, a szintetikus kábítószerek közül, bár folyamatosan növekedett még a '60-as évek közepétől az amfetamin származékok használata, és megjelent a rendkívül erős, azonnali függést okozó „Angel Dust”, azaz angyalpor.

Az LSD prókátorainak köszönhetően, hogy széles körben népszerűvé vált, de rendkívül erős pszichedelikus hatása miatt érthető, hogy a gátlásokat feloldó, szeretetelményt adó és a testbeszédet könnyen érthetővé varázsló egyes amfetamin származékok is terjedni kezdtek.

Ennek a drognak is lett prókátora, egy Leary tanítvány A. Shulgin doktor, aki „Phenethylamines I Have Know And Love”, röviden „PIHKAL” című munkájában az összes – részben általa – fejlesztett amfetamin előállítását, használati módját, hatásmechanizmusát és utómechanizmusát leírja.

Ezeknek a szereknek a többségét már Németország darmstadti gyógyszer-gyárában 1987 és 1914 között kifejlesztették gyógyászati célokra, viszont Shulgin élvezeti célokra fejlesztette tovább a szereket.

Az összes közül egy, a metilén-dioximetamfetamin, azaz az extasy bizonyult a legintenzívebbnek.

A fogyasztása mértékének növekedése – ami a '60-as évek elejének LSD fogyasztásával vetekedett – és az egyre több elsősegély nyújtását igénylő eset miatt 1985-ben tiltó listára tették.

Az elektronikus tánczene időszaka
Ellenkező hatást értek el a vártnál; a

56
K É K

fogyasztás, amit már nem az eladás, hanem a lefoglalt mennyiségek alapján mértek, megugrott.

A nyolcvanas évekre, már híre kelt az Amerikától távol eső, egzotikus tájakon kialakult hippi szigeteknek, mint Ibiza vagy a még távolabbi Goa. Ezekre a paradicsomi hangulatot idéző tájakra, az exhippikkel eljutottak a drogok is. Ibizán a chicagói új tánczene és

a drogok szinte azonnal sikert arattak. Innentől pedig a zene útját végig kísérvő korábbi részekből már tudhatjuk a drog útvonalát is.

Hazánkat az 1993–94-es időszakban érte utol a tömeges robbanás, mindössze egy évvel az Európai Unió országai után – a foglalatok alapján 1992-ben duplázódtak a statisztikai adatok.

Hogy napjainkra ennyire elterjedt, annak több oka is van, azon kívül, hogy a repetitív ritmusú, új hangzású tánczenével tökéletesen passzol a hatása. Nem okoz függőséget, nem olyan frenetikus a hatása, ha nem partin szedik. Fogyasztása nem jár együtt a politoxikománok alvilági jegyeket öltő társadalmával, így a keményebb drogok használatát elutasítja és helyettesíti az alkoholfogyasztást, amelynél még olcsóbb is. A '80-as évek végére Angliából a zene által bejutott a kontinensre is, ahol Németországban is rendszeres „megarave”, avagy „megadancing” partikat kezdtek el szervezni, így egyre nagyobb nemzetközi nyilvánosságot ért el a technokultúrával egyetemben.

A vegyészek, hogy ne legyenek büntethetőek, mindig kidolgoznak egy-egy molekula módosításával újabb és újabb vegyületeket, amiknek az alap-törzse ugyanaz, de a molekulamódosulás miatt nem szerepelnek a tiltó listán. Az így keletkező anyagok mind

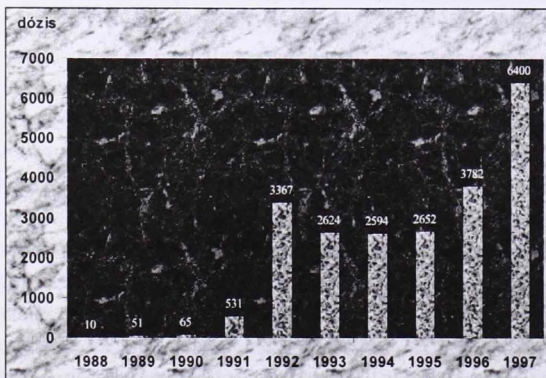
újabb drognak minősülnek, ezzel magyarázható részben a drogok számának szaporodása.

Az ENSZ Kábítószer Bizottságának feladata a tiltó listára került kábítószerek nyomon követése és felmérések, jelentések készítése. Ázsiától és Afrikától kevés használható adat áll rendelkezésre, de az kétségtelen, hogy Délkelet-Ázsiában és Délnyugat-Afrikában emelkedik az extasy abúzus. A drog származási helye pedig leggyakrabban Európa.

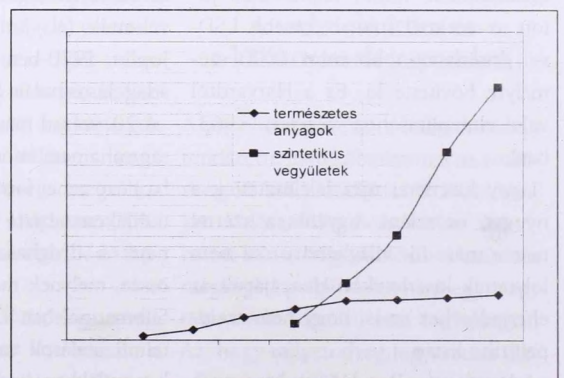
Az extasy fogyasztásának szempontjából éppen úgy, mint a techno partik környezetének szempontjából kimondhatjuk, hogy a globalizáció sajátja mind a drog-, mind a technokultúra. Tehát az extasy fogyasztása és a tecno zenére történő mulatozás egyforma a szokások (beleértve az öltözködést is), és a környezet szempontjából a Föld országaiban Sidneytől Thaiföldön át Chicagóig.

A terjesztés központja Hollandia, illetve a Holland Antillák, amire a lefoglalások számából lehet következtetni, mert az Európai Unió teljes extasy-foglalásának csaknem a fele ennek az államnak a területén történik.

A szintetikus drogok divatjai mellett a marihuána „karrierje” töretlen az '50-es évektől. Ennek a központi elosztása is Hollandiában történik, ahol az európai államok közül egyikében elsőként volt legális – inkább túrt – a fogyasztása, mert a Holland Királyság nem írta alá az 1961-es New Yorki Egységes Kábítószer Egyezményt.

Extasy foglalatok alakulása az Európai Unióban

Nemzetközi ellenőrzés alatt álló drogok számának emelkedése 1912 és 1995 között

Mi jöhet még ezután?

A művészetben, legyen az alkotó, reprodukáló, vagy előadóművészet, a XX. század folyamán minden megtörtént, ami megtörténhetett.

De mi történt eközben a társadalomban? Megváltoztak a társadalmi csoportok szellemi és anyagi, érzelmi és értelmi feltételei. A társadalomban korábban soha nem látott rétegződés következett be. A két világháború, az atombomba megvonta az embertől a kiszámíthatóság érzését. Az „itt és most” uralkodó érzéssé vált, már nem mindenkire hatott a korábbi „szép” művészet, már hangosnak, ordenárnak, megbotránkoztatónak kellett lenni ahhoz, hogy sokan észrevegyék. Megváltoztak a csoportok értelmi és érzelmi összetartozásának jegyei. A korábbi értékrendszereket sokan elutasították. A hagyományok elleni lázadás és a hitét veszített társadalom új kultúrárt, erősebb ingereket keresett. Tetten érhető a bevett, megszokott, elfogadott viselkedési formák és módok elutasítása.

A globalizáció, az információs társadalom, a vizuális aszociációk, a zenei ismétlődés képi párhuzamainak kora kibontakozott. Ezek együttesen évtizedenként, vagy korszakonként másként nyilvánultak meg, de a lényeg ugyanaz maradt: a gondolatársításon alapuló elvont formák diadala érkezett el, amelynek megnyilvánulásai a klipek, a zene-tánc-film opusok, a techno zenei család létrehozott egy olyan életérzést, amely sajátosan kötődik az ipari társadalomhoz, a vetített képekhez, a fényeffektekhez, a szintetizátorral előállított zenéhez, a bonyolult hangok rendszeréhez. Egyszerre több érzékszervre, mondjuk azt: minden érzékszervre akar hatni, szimultán és erősen. Megszületik a technofilozófia,

Médiatörténet

a technokultúra. A sajátos, digitális ellenkultúra, amelynek létezéséről tudomást kellett venni. Napjainkig alakult ki ez a kulturális trend, és az a médiaváltozat, amelyet az informatika elterjedése felfokozott, különös tekintettel az internetre – hiszen minden életményt az „itt és most” jelen idejű történéseként lehet megélni.

Egy korszak lezárult? Vagy hozzá maga után a további követőket, a további szellemi változásokat, ahogyan ezt az eddigi kulturális törekvések is tették. És ki lesz az Új Megváltó? Mit hoz a holnap? Van még remény a közösségi együtt létben az individuális érzelmek, szellemiség és magatartás megtartására?

Mi jöhet még ezek után?

Kérdések, válasz nélkül. Kérdések, válaszra várva. Válaszok, kérdés nélkül. Ez folytatódik és még nincs vége...

Bibliográfia

Adorján Bence: *Az elektronizáció hatása a társadalmi-gazdasági fejlődésre*. Az Európai Regionális Szakértői Tanácskozás (Budapest, 1987. szeptember 8–10.) előadásai alapján. Budapest: OMIKK, 1987.

Bayer István: *A drogok történelme. A kábítószeres történelme az Ókortól napjainkig*. Budapest: Aranyhal Könyvkiadó, 2000.

Beck András: *Miért mondjuk zeneszerzőnek, ha csupán kérdez? John Cage és a szavak*. *Jelenkor*, 42. 1999/5.

Erdélyi Péter: A Tilos – Palotai Zsolt. *Z Magazin*, 1998. III. évf./1. szám.

– A Tilos – Rozgonyi Zoltán. *Z Magazin*, 1998. III. évf./2.

– FM 98. Tilos Rádió. *Z Magazin*, 1998. III. évf./3. szám.

Kömlödi Ferenc: Bernáth/ý és gyermekei. *Z Magazin*, 1998. III. évf./7–8.

– Techno-történelem. *Z Magazin*, 1998. III. évf./1.

Techno-történelem 2. rész. *Z Magazin*, 1998. III. évf./2.

– Techno-történelem 3. rész. *Z Magazin*, 1998. III. évf./3.

– Techno-történelem 4. rész. *Z Magazin*, 1998. III. évf./4.

57
K É K

– Techno-történelem 5. rész. *Z Magazin*, 1998. III. évf./5.

– Techno-történelem 6. rész. *Z Magazin*, 1998. III. évf./6.

– Techno-történelem 7. rész. *Z Magazin*, 1998. III. évf./7–8.

Kömlödi Ferenc–Pánczél Gábor: *Mennyek kapui. Az elektronikus zene évtizede*. Budapest: Re:creation Kft., 2001.

Pritz Péter: Tanmese I. rész – Break beat. *Z Magazin*, 1998. III. évf./1.

Pritz Péter: Vissza a föld alá. *Z Magazin*, 1998. III. évf./5.

Szönyei Tamás: *Az új hullám évtizede II*. Budapest: Katalizátor Iroda, 1992.

Előszó helyett

„Annak is külön örülök, hogy képzőművészetünk, zenénk, irodalmunk kísérletezői a nemzetközi új mozgalmakkal egyszerre jelentkeztek, s nem utánzóik amazoknak, hanem jelentékeny rokonai. Végre nem vagyunk Isten háta mögötti vidékiek, nem kullongunk mások után 50–100 évvel megkésetten. Ha jól tudom, most menetelünk először egy időben, egy rangsorban azokkal, akik a jövő felé haladnak...”¹ – írja Dienes László Kassák Lajosnak 1925-ben.

Kassák Lajos nevéhez fűződik az aktivizmus, vagyis a magyarországi

ból, lakatosinasnak adták, majd szakmát szerezve vasmunkásként dolgozott Győrben. 1904-ben költözött Budapestre: gyári munkáját Angyalföldön folytatta. Sihederfővel került a munkásmozgalomba: tizennyolc éves korában már tevékenyen vett részt az 1905-ös sztrájkmozgalom szervezésében. Eközben bekapcsolódott az egyesületek kulturális tevékenységébe, és autodidaktaként művelődött: verseket olvasott és verseket írt Csizmadia Sándor modorában és Petőfitől tanult verseléssel, munkásmozgalmi témában. Egyelőre még kereste saját magát, de itt-ott már közölték verseit, az első 1908 végén jelent meg.

Gáspár Ibolya

A Tett – az első magyar avantgarde folyóirat

59

avantgarde megszületése. A *korszerű művészet él* című írásában, magyar szerzőként Kassák írt először magyar nyelven összefoglaló kritikai tanulmányt az „izmusokról”, vagyis a modern művészeti irányzatokról.²

Folyóiratai nevelték a magyar irodalom számos képviselőjét és a képzőművészetben is szabad teret nyitott az ifjú művészek előtt. A következőkben arra törekszünk, hogy átfogó képet adjunk életének és munkásságának 1916-ig terjedő időszakáról, folyóirat-szerkesztői tevékenységéről, és annak hatásairól.

Kitárul a világ

Kassák Lajos Érsekújváron született 1887. március 21-én. Apja – Kassák István – gyógyszerészi laboráns, édesanyja – Istenes Erzsébet – mosónő volt. Miután kimaradt a gimnázium-

1909-ben a fiatal vasmunkás a munkaadók által bevezetett feketelistára került, ami hosszú időre munkanélküliségre kényszerítette. Verseket *firkált*, és nagyon élvezte ezt a *tevékenységet*: ebben nem az újabb munkalehetőség, hanem a rímek gyártása érdekelte. A *Holnapos* költők megismerése elemi hatást váltott ki belőle és mindenáron Párizst szerette volna látni.

„Egy május eleji este, minden különösebb előzmény, meggondolás nélkül, Gödrös nevű barátommal elhatároztuk, hogy másnap reggel nekivágunk a világnak. Így történt. Pénz és idegen nyelvek tudása nélkül elindultunk, Esztergomig hajón, onnan gyalog, egészen Párizsig. Mentünk, mentünk, jóformán éjjel-nappal, s mint a kutyák, minden elénk került dolgot megszagoltunk, s mint a koldusok, mindenhová befurakodtunk.”³ Ropant kíváncsiak voltak a világra, és az is meg szerették volna ismerni, ami a

valóságban nem léteznek. Huszonegy éves volt tehát, amikor gyalogosan, csomagok, és pénz nélkül nekivágott a világnak: végigment Ausztrián, Németországon, Belgiumon. Nyomorgott és alkalmi munkákat vállalt, és tanulta a világot. Nem rohantak Gödrössel: becsavarogták fél Európát.

Az utazás során jelentős állomásnak bizonyult Stuttgart, hiszen új útitárs csatlakozott Kassákhöz: Szittyá Emil, aki ekkor már edzett világcsavargó volt. Ő is írónak készült, és folyamatosan *lelkésült és hőbortos vitákat* folytattak egymással. „*Bolondjai lettünk a hatalmas katedrálisoknak, a kis falusi kápolnáknak, temetőknak, műzeu-*

60
K É K

moknak, könyvtáraknak és vásárcsarnokoknak. Úgy ittam magamba a felfedezett szépségeket, mint az alkoholist a fájdalmat okozó, mégis kívánatos szeszeket. [...] Kitágult a látóköröm, és gyűltek bennem a friss benyomások százai.” Az ifjú utazó piszkos papírlapokra firkálta feljegyzéseit az azelőtt soha nem látott metropolisokról, iparvárosokról, művészeti emlékekről, és mindenről, amit nagyszerűnek tartott, és a szeme elé került.

Így jutott el gyalogosan Párizsig: elcsőre csúnyának, öregnek látta a várost, szemérmetlennek, és *furcsán rejtőzködőnek*, amely csak hosszabb ismerkedés után mutatja meg a látogató számára *örök fiatalsága bájait*. Kassák azonban türelmes volt: „*Magamba fogadtam mindazt, amit adni tudott nekem. És sok mindent fogadtam magamba, mert nem az az ember voltam már, aki néhány hónappal azelőtt Budapestről elindult.*”¹⁶ Naphosszat kó-

Médiatörténet

szált, és egymás után írta verseit. Ahogyan az új benyomások által változott, úgy változtak írásai és versei is. A párizsi évek változásairól ő maga mondja *Az izmusok története* című kötetében, hogy ekkor már rég messze járt Csizmadia Sándor stílusától, pedig nem is olyan régen még hozzá hasonló költő szeretett volna lenni. De attól az Adytól is elkezdett távolodni, aki Csizmadiától elsodorta és felkeltett benne a Párizs iránti érdeklődést.

„*Mint megmunkálatlan fatuskó érkeztem ide, és néhány hónap alatt megsziszolódtam, érdeklővé lettem a világ dolgai, az emberi alkotások iránt.*”¹⁶

Párizsban nemzetközi méretekben találkozott szembe a nemzetközi munkásmozgalommal. Szembetalálkozott a modern költészet avantgardista formáival, és magába szívhatta a modern festészet vívmányait, hiszen ez az időszak a kubizmus, a konstruktivizmus, és a szárnyait bontogató absztrakt festészet ideje. Kassák számára kitért a világ.

Párizs

A századforduló művészeinek vágya egyértelműen Párizs volt. Míg a századforduló előtt legtöbbjüknek csak az iskolai tanulmányutat jelentette, a XX. század első évtizedeiben azzá az állomássá vált, amely lehetővé tette a kortárs festészet áramába való bekapcsolódást.

Az XIX. század utolsó harmadában alig akadt olyan magyar festő, vagy tanulni kívánó leendő művész, aki ne kóstolt volna bele a müncheni akadémia, vagy a müncheni szabadiskolák – így a Hollósy-iskola – légkörébe. A kilencvenes évektől azonban mindinkább megnőtt Párizs hatása: immár erősebben vonzotta a fiatalokat, és ösztöndíjat is könnyebben kaphattak.

A folyamat egyre inkább felgyorsult és ettől kezdve az első világháború kitöréséig Párizs hegemoniája vitathatatlan volt. Persze nem elsősorban a konzervatív szemléletű akadémiaikat, hanem a modernebb szabadiskolákat látogatták.

A fiatalok tehát a különböző irányzatok legújabb elveit Párizson keresztül közvetítették Budapest felé. Azonban a Julian Akadémia a század első éveiben már nem elégíthette ki ezeket az elvárásokat: a legtöbben modernebb szellemű mesterekhez pártoltak át. Ilyenek voltak a La Palette, a Colarossi vagy a Grande Chaumière akadémia. A magyarok 1905-től folyamatosan részt vettek a Salon d'Automne és a Salon des Indépendants kiállításain, és a budapesti kiállítótermek is teret adtak a legkülönfélébb irányzatok hazai és külföldi képviselőinek.

Ami Párizst illeti: a századfordulón a szecesszió, vagyis az Art Nouveau mellett javában dolgozik képein Gauguin és Rousseau, majd 1900-ban mindenki a világiállítás lázában ég, melynek évében retrospektív kiállítást rendeznek Seurat műveiből. 1901-ben Picasso megkezdte kék korszakát, és ugyanabban az évben Van Gogh képeinek tárlatával is találkozhat a közönség.

1903-ban, a XIX. Salon des Indépendants-en és ugyanakkor, a Mlle Weill galériájában rendezett különkiállításon állít ki először a fauve festők csoportja. Októberben pedig Matisse kezdeményezésére megalapítják a *Salon d'Automne*-t. A fauve nevet a csoport három évvel később, 1906-ban kapja. Matisse művészete nyomán tehát kialakul a *fauvizmus*, míg Picasso ugyanebben az évben kezdi *deformált* jellegű képeit festeni. 1908-ban rendezik meg az első kubista kiállítást Párizsban Braque műveiből¹⁷.

1909. február 22-én – mintegy három hónappal azelőtt, hogy Kassák és Gödrös útnak indulnak – a *Figaro* című napilapban megjelenik Marinetti futurista kiáltvány, amit 1910-ben a futurista festők manifesztumának ki-

adása követ Milánóban. Ez az irányzat már inkább rendelkezett irodalmi kísérletezéssel és formákkal, mint a kubizmus.

A futurizmus kifejezés az olasz futuro, vagyis jövő szóból származik. Első kiáltványuk, amit 1909. február 20-án kelteztek, Párizsban jelent meg – franciául. Az aláírók között találjuk Apollinaire-t és az olasz Marinetti. Jobbára azokban az országokban hatott, amelyekben a sajátos történelmi fejlődés részint kirívóvá tette a fejlődési különbségeket, másrészt a polgárosodás sajátos folyamata a gyakorlatban megkérdőjelezte mindazt az eszme- és normarendszert, amelyre a nemzeti azonosság tudat épült (vallásosság, nacionalizmus).

A futuristák azokhoz a szellemi, ideológiai irányzatokhoz csatlakoztak, amelyekről azt feltételezték, hogy radikális terveik szerint a reformokat gyorsan meg is valósítják. Ebből fakadóan esztétikai felfogásuk az erő és a dinamikusság érzékeltetésére alapult. A futurizmus eszméi szerint a művészetet alá kell rendelni a társadalmi hasznosságnak. Ugyanúgy, ahogy a társadalmat is alá kell rendelni a történelmi akarathoz.

A futurista művek legjellemzőbb jegyé tehát az erőszak jogossága. Ez nem jelent politikai elkötelezettséget, hiszen a művészek nézeteiktől függetlenül meg vannak győződve erről.

Ugyancsak 1910-et írunk, amikor Berlinben Herwarth Walden elindítja az expresszionizmus folyóiratát, a *Der Sturm*-ot (A vihart), mely jelentős hatással lesz Kassák Lajosra. Maga az expresszionista képzőművészet 1909-ben jelentkezik: Kandinszkij és Javlenszkij ekkor alapította a Münchener Művészek Új Társaságát, és ekkor festette Kandinszkij első absztrakt jellegű akvarelljeit. A számunkra is oly jelentős, első absztrakt festmények 1910-ben készültek.

Médiatörténet

A magyar avantgarde és előzményei

Társadalom és kultúra

Az európai avantgarde az 1900-as évek elején indult, és egészen az 1930-as évek végéig élt. Időbeli datálása azért nyúlik ennyire távol az időben, mert egyes irányzatai művészeti áganként, kultúrkörönként és országokként eltérően jelentkeztek. Ráadásul igen sok irányzatot foglal magába, és jó részük nemcsak egymással egy időben hatott, de keveredett is.

Az európai képzőművészet átlépte az addigi határokat: átfogalmazta a természeti látványt, és ezzel radikálisan tagadta az évszázadokon át érvényes természet-művészet viszonyt. Ezek az évek az expresszionizmus elterjedésének, a kubizmus, és a futurizmus kibontakozásának, majd a nonfiguratív művészet megszületésének az éveit. És ezek az új irányok hatottak a modern magyar művészet kibontakozására is. A régi esztétikai normák érvényüket veszítették, és elkezdődött a művészet funkciójának átértelmezése is.⁸

A modern magyar művészet fejlődésének új szakasza a Nyolcakkal indult, majd – Kassákkal az élen – az aktivisták folytatták a megkezdett utat. Bár nem lehet a két csoportot egy egységes folyamat két szakaszának tekinteni: számos ponton alapvető volt közöttük az eltérés. Mindezek ellenére mégis összekötötte őket a radikális szemlélet, valamint az, hogy esztétikai problémáik is etikai, társadalmi és politikai töltést kaptak. A Keresőket, a későbbi Nyolcakat sem csupán festői elvek tartották össze, hanem a társadalom átalakításába vetett hit is.

A képművészetben bekövetkezett változásoknak volt még egy előfeltétele: a Nyolcak tevékenységének kibontakozása elválaszthatatlan volt a Magyarországon lezajlott társadalmi-kulturális változásoktól. Budapesten tör-

téntek a legfontosabb események: „mintha hosszan tartó, lassú, álmódú korszak után egyszerre felébredt volna a magyar értelmiség, ébredését a legkülönbözőbb manifesztációkkal tette közhírré.”⁹ Újjonnan születő társaságok, kiállítások, koncertek, rövidebb vagy hosszabb életű újságok, éles hírlapi viták sodrása – mindez a fővárosban, a régi-új szellemi központban. Az új sajtóval egyszerre született meg az új, nemzetközi szintű irodalom, velük párhuzamosan pedig az új zene, az új jogtudomány, az új építészet, és az új esztétika is. És ebben a sajtóban, és ezekben az esztétikai írásokban mindent előkészítettek

61
K É K

az új művészet számára: már jó előre megrajzolták körvonalait. A század első éveiben született az a normatív művészetelmélet, amely *kikövetelte* a magas szintű festészet kibontakozását. Persze elsősorban azokat hívta életre, amelyek megfeleltek elméletének.¹⁰

Az újonnan megjelenő eszméket két kiváló művészetfilozófus, Fülel Lajos és Lukács György fogalmazták meg a legtisztábban a század első évtizedében. Szerepük hasonló a magyar filozófiában, mint a Nyolcaké a festészetben: velük és általuk vált a magyar filozófia modernné, az esztétika pedig kortárs esztétikává. Fülel Lajos foglalkozott többet a művészetrel, és ő fogalmazta meg leginkább a Nyolcak ki alakuló stílusának lényegét – még a csoport megalakulása előtt.¹¹

Az új szellemi elit

A század eleji szellemi élet átformálásában a polgárság és az alkotó értel-

miség egy része vett részt csupán. Ennek a vékony rétegnek a végső célja az volt, hogy minden téren felszámolja a feudalizmust, és kiharcolja a polgári és demokratikus Magyarország megvalósítását. A század elején még a régi rend uralkodott: a hagyományos kultúrájú főnemesség és nemesség, illetve a hozzájuk asszimiláló polgári réteg volt az úr. Szám szerint ugyan kevesen vettek részt az újító törekvésben, azonban az új szellemi elit műveltségét, igényességét, tájékozottságát tekintve annyira föléje emelkedett a réginek, hogy tíz-húsz év alatt átútozott és meggyőző erővel hallathatta a hangját.

62 K É K

Az új szellemi elit maga is számos rétegből és csoportból állt, és ezek tagjai között is heves viták dúltak. Az elsősorban munkásorientációjú értelmiség a Szociáldemokrata Párthoz csatlakozott, míg a másik oldalon egy inkább nemzetközi tájékozottságú társaság alakult. Az utóbbi csoport tagjai a *Világ* című folyóirathoz, a Társadalomtudományi Társasághoz, a Galilei korhoz, majd a Polgári Radikális Párthoz tartoztak, és közülük is kiemelkedtek a szabadjóművesek, akiknek három páholyuk volt. A Martinovics páholy tagjai mind anyagilag, mind szellemileg maximálisan támogattak minden új törekvést: friss energiájukkal, felfelé törő, világ-megváltó lendületükkel ők határozták meg a csoport jellegét, és tájékozódási irányát. Ebből a páholyból került ki a legtöbb mecénás, ők alakították folyóiratot, és nagy többségben ők fizettek rá elő.¹²

Médiatörténet

Az új szellemi elit, vagyis az új liberális, és részben radikális szemléletű csoport leginkább a sajtóban hallhatta hangját, és ezáltal ott is erősödött meg.

A sajtó

1878-tól 1918-ig tartott a magyar sajtó liberális aranykora. A tankötelezettségen alapuló, tervszerűen működő közoktatási rendszernek köszönhetően ebben az időszakban egyre inkább növekedett az olvasni tudó lakosság száma. Ehhez társult még a nagy iramú gazdasági fejlődés, a technika és a városok szerepének erősödése. Mindezt együttesen alapozta meg a sajtó gyors fejlődését, és lehetővé tette, hogy a lapkiadás üzletté váljék. Íme néhány adat a magyarországi sajtó robbanásszerű gyarapodására: 1870-ben a postán szállított hírlapok száma 15,5 millió volt, 1905-ben már több mint 154 millió példányt számlálhatalunk. Ugyanez az adat más megközelítésben a következőket jelenti: míg 1870-ben az ország egy lakosára nem egészen egy hírlappéldány jutott, addig 1905-re már több mint hét.¹³

A korszak hírlapírásában igen szerény teret kapott a képzőművészeti kritika. Ha áttekintjük a lapok kulturális rovatait, láthatjuk: a legtöbb hely szinte mindig a színházi tudósításoknak, kritikáknak jutott. Az irodalom, a képzőművészet, és főként a zene életének eseményei háttérbe szorultak: többnyire húsz-huszonöt soros kishírek jelentek meg a kiállításokról. Ez alól csupán a nagy országos tárlatok és életmű-kiállítások alkalmával tettek kivételt, de olyankor is csupán a tárca rovatba kerültek az ilyen jellegű híradások. A képzőművészeti kritikák színvonala ekkor egyébként nem állt összefüggésben a hírlap rangjával, és politikai-ideológiai irányával.¹⁴

Az 1890-es évek az irodalmi-képzőművészeti sajtó történetében is fordu-

lópontot jelentettek: megjelentek az első szélesebb közönségigényre támaszkodó, korszerűbb szemléletű folyóiratok. Az egyre szaporodó vidéki és fővárosi napilapok mellett – a századforduló idején – megindultak az első képzőművészeti szaklapok is.

1890-ben jelent meg először *A Hét* – a Kiss József szerkesztette hetilapot a *Nyugat* legfontosabb előzményeként, a polgárosuló irodalom és közizlés egyik legjelentősebb organumaként tartja számon az irodalomtörténet. Irodalmi kérdésekben Kiss szerkesztési elvei több évtizeden át biztosították a lap egységes irányvonalát, a szerkesztő azonban közvetlenül nem bocsátkozott képzőművészeti kérdésekbe. Bár személyes kapcsolat és baráti szálak fűttek a nagybányaiakhoz, a lap képzőművészeti írásainak jellege kritikusan múlott.

A feltörekvő új művészetet – ebben az időszakban a már említett nagybányaiakat – a kilencvenes években Nyitrai József és Ignótus is támogatta, 1904-től pedig Márkus László lépett fel a legélesebben a konzervatív műcsarnoki szemlélettel szemben. Ekkor élte leghaladóbb időszakát *A Hét* képzőművészeti kritikája. Aztán a korszak nagy képzőművészeti újítóhoz hasonlóan a lap is megmerevedett: az 1910-es években egyre több fenntartás és ellenérzés fogalmazódott meg benne a legújabb törekvésekkel szemben. És e mellett *A Hét* ekkor már a nyíltan *Nyugat-ellenes* irányzatához tartozott.

Az *Élet* című folyóirat (1891–1895) munkatársai között ott volt Diner-Dénes József, Gerő Ödön és kezdetben Lyka Károly is. Munkatársai az irodalomban a naturalizmus híveinek bizonyultak, így Zola és Ibsen nyomdokait járták. A képzőművészeti kritikái pedig csak addig voltak számottevőek, amíg Lyka írta őket. Az utolsó években – *A Hét*-hez hasonlóan a lap ellaposodott, és a műcsarnoki művészet támogatója lett.

A sorban következő *Új Idők* irodalmi irányzata lényegesen konzervatívabb volt, mint *A Hét* vagy az *Élet*. A lapot

Herczeg Ferenc szerkesztette, és 1894-től 1949-ig képes családi hetilapként a középosztály ízlését, igényeit szolgálta. Azonban helyet kaptak benne Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Heltai Jenő, majd a század első évtizedében a *Nyugat* nemzedékének írásai is – így Dutka Ákos, Kaffka Margit és Kosztolányi Dezső is publikált hasábjain. Ezt a kettőséget a hetilap illusztrációs anyaga is tükrözte: a műcsarnoki szalonképek, édeskés portrék, valamint a kor reprezentatív emlékműpályázatainak képanyaga mellett néha megjelentek a nagybányaiak, majd Mednyánszky, Rippl-Rónai, Kernstok, Fényes Adolf, Gulácsy és Egy József alkotásainak reprodukciói is. Még az *Új Idők* képes címlapja is a naturalisztikus műcsarnoki modorú természethűség és a stilizált, szecessziós jellegű dekorativitás között ingadozott.¹⁵

A folyóirat képzőművészeti tárgyú írásai ennél kedvezőbb képet mutatnak. És ebben nagy szerepe volt Lyka Károlynak,¹⁶ aki hosszú évtizedekig a lap állandó belső munkatársa volt. Ő írta a legnagyobb terjedelmű tanulmányokat és kiállítási kritikákat: igen átgondolt, „széles körű kritikusi munkája fokozatosan csempészte a köztudatba a korszerű képzőművészeti elveket, fokról fokra elfogadtatta az új törekvések képviselőit. De nem csak képekről és kiállításokról írt [...], hanem a művészeti kultúra szinte minden kérdéséről, [...] mindenütt reformot, haladást, előrelépést sürgetve. Több évtizedes kritikusi tevékenysége korszakos jelentőségű a képzőművészeti ízlés, a szélesebb közvélemény átforgalmazásában.” – írja Tímár Árpád.¹⁷

A magyar szellemi élet átalakulásának, és az új áramlatok befogadásához szükséges változásoknak az áttekintésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szakmai orgánumok szerepét. A magyar iparművészet fejlődésében is nagy szerepet játszó Iparművészeti Társulat 1885-ben jelentette meg a *Művészi Ipar* című folyóiratot. A lap célja az volt, hogy jó ízlésre nevelje a magyar közönséget, és támogassa a

hazai ipar művészeti fejlődését. Jelen-tős érdeme volt, hogy az egyoldalú német-osztrák orientációval szemben a magyar olvasókkal megismertette a francia és az angol művészeti törekvéseket. 1896-ban a *Művészi Ipar* megszűnt, helyét a *Magyar Iparművészet* vette át. Szerzői és kritikusai a század első húsz évében az új, és modern törekvésekért küzdöttek.

1902 és 1918 között jelent meg a *Művészet* című folyóirat Lyka Károly szerkesztésében, amelyben egyaránt helyet kaptak a magyar és külföldi művészekről, a régiekről és az újakról, a kiállításokról, a pályázatokról szóló írások, és az elméleti-esztétikai kérdések. A *Művészetben* az elismert idősebb kritikusok (ilyen volt maga Lyka is) cikkei mellett a radikálisan modern szemléletű fiatalok (Márkus László, Fülep Lajos, Bölöni György) is lehetőséget kaptak nézeteik kifejtésére.¹⁸

A *Ház* című folyóirat, amely 1908-ban indult útjára, elsősorban az új építészeti törekvéseket propagálta, de iparművészetről, festészetről szóló írások is megjelentek benne. Így közölt lapjain Cézanne-, Van Gogh-dokumentumokat, és például Fülep Lajos Rippl-Rónai tanulmányát.

Rövid élete ellenére nagyon fontos képzőművészeti-zenei folyóirat volt az *Aurora* (1911), amelybe Bartók Béla is írt egy tanulmányt a magyar zenéről. Az *Aurora* egyértelműen a Nyolcak csoportja mellé állt, és Bölöni György szinte valamennyi tagjáról írt cikket.

A számunkra oly fontos művészeti kitérő után térjünk vissza az irodalmi folyóiratokhoz. 1906-ot írunk, amikor napvilágot lát a *Szerda* című lap, amelyet a *Nyugat* előfutáraként tartanak számon. Meller Simon szerkesztette a képzőművészeti rovatot, és itt jelentek meg először Fülep Cézanne-méltatásai.

Nem ejtettünk még szót a korszak legjelentősebb irodalmi orgánumáról: a *Nyugat* 1908-ban indult el. Vezető

kritikusain – Lengyel Géza és Bálint Aladárón kívül – sokan mások is közöltek képzőművészeti témájú cikkeket a lap hasábjain. Esztétikai irányzatának megfelelően természetesen mindannyian hívei, támogatói voltak a modern törekvéseknek, és a *Nyugat* európai újdonságokat is propagálták. Figyelemmel kísérték Kernstok kiállításait, a Nyolcak tevékenységét, később pedig az újabb irányzatok képviselőiről is jóindulattal írtak, egészen a Ma csoport kiállításáig.

Az új szellemi elit hangja leginkább tehát a sajtóban erősödött meg. A század eleje óta rendszeresen megjelenő *Huszedik Század*, és az 1910-ben ala-

63
K É K

pitott *Világ* című folyóirat új perspektívákat nyitott, és a Lukács György és Fülep Lajos által szerkesztett *Szellem*, az *Auróra*, a *Szerda*, vagy maga a *Nyugat* központjai, irányítói lettek az újat akaró csoportok tevékenységének.

„A folyóiratok profilja nem volt teljesen körülhatárolt. A különböző, radikális vagy liberális áramlatok e lapokban nyilvánosságot, propagandát vagy objektív hangú, segítő bírálatot kaptak. Egy kezdeményező jellegű kis kiállításról néhány napon belül húsz-harminc kritika is megjelent, s ezzel a szerény körülmények közt bemutatkozó társaság is egy csapásra az egész magyar polgári értelmiség, az érdeklődés fókuszába kerülhetett.”¹⁹ Így a festőcsoport stílári eredményei rögtön közüggé váltak. Ezáltal az új művészeti utakon járó festők és művészek is magukénak érezték az őket támogató értelmiség egyéb területen folytatott küzdelmeit. Megszűnt az elszigetelődés.

A neósok és a Nyolcak

Budapesten 1909 decemberében létrejön a Keresők csoportja, amely nevét 1911-ben Nyolcakra változtatja. A Nyolcak radikálisan új festői áramlatot képviselnek tehát, de megalakulásuk nem hirtelen történik: megelőzi őket a neompresszionisták, vagyis a neósok felbukkanása a nagybányai művésztelepen.

Tekintsük most át az avantgarde magyarországi előzményeit. 1906 nyarán hazatér Párizsból Czöbel Béla. A franciaországi tartózkodása idején Matisse köréhez tartozó festő képei magukkal ragadják a fiatalokat, hiszen azok nagy művészi erővel képviselik a

Médiatörténet

csoportos megmozdulássá, vagy csoportos szerveződésé. Így nem is vált avantgarde mozgalommá. A neósok közül csak ketten: Czöbel Béla és Tihanyi Lajos lettek a Nyolcak tagjai.

Matisse magyarországi felfedezése után még két jelentős festő következett: Gauguin képeivel a Nemzeti Szalon 1907-es kiállításán, míg Cézanne festményeivel 1907-ben Párizsban, majd Budapesten találkozhattak a korszak magyar képzőművészei. Mindkét művész kulcsszerepet játszott a stílusbeli továbblépéshez, és katalizátorként szolgáltak a modern törekvések kialakulásához.

Ezen előzmények után érkezünk el a sorsfordító 1909-es esztendőhöz, amikor a Keresők – a későbbi Nyolcak – megrendezik első kiállításukat. Ez a magyar avantgarde mozgalom első megnyilvánulása. A „neósokkal szemben itt már egy majdnem teljesen összeforrott társaság jelentkezik, amelynek programja, leszögezett célja, hívei és támogatói vannak.”¹⁸ A csoport tagjai azonban alig találhatnak mecénásra, és a társaság nem rendelkezik saját sajtóorgániummal. A Keresőket nem csupán festői elvek tartják össze, hanem a társadalom átalakításába vetett hit is.

A Nyolcak²² csoportja hivatalosan 1911. április 13-án alakult meg, és elnevezését Berény Róberttől kapta. Ebben az évben ért csúcspontjára a „festészeti adyismus”, a csoport első nagyszabású, közös, Nemzeti Szalon-beli bemutatkozásával.

A Nyolcak vezető egyénisége Kernstok Károly. Számára a festői megújulás társadalmi megújulással párosul, aktívan részt vesz a politikai és közéletben: tagja a Galilei-körnek, a szabadkőműves páholyának, később a magyar Radikális Párt tagja. És számos baráti szál köti az új szellemi elit kiemelkedő képviselőihez (Ady Endréhez, Jászi Oszkárhoz stb.), és a legmodernebb művészkritikusokhoz. Ezek a

kapcsolatok mind hathatósan közrejátszottak abban, hogy a Nyolcak csoport fontos társadalmi szerepet töltsön be. „Nagyszabású, monumentális igényű kompozícióik forradalmi dinamikája sajátos, csak általuk megfogalmazott világképet fejez ki.”²³ A Nyolcak új világképe az impresszionista-ellenes esztétikát, a radikális társadalmi reformokra vonatkozó elképzelést és a szorosan vett képzőművészetet foglalja magába.²⁴

Lukács György 1910-re alakítja ki új, radikális elméletét, mely egyben hadüzenet az impresszionista életfelfogás éltetőinek. A szembeforduláskor két olyan kategóriát állít vele szembe, amelyeknek később igen nagy szerepük lesz Kassák Lajosnál: az egyik az architektúra, a másik a csend.

A következőket írja az impresszionizmusról és a Nyolcokról: „Ez a művészet a régi művészet, a rend és az értékek művészete, a megépítettség művészete... Az új művészet architektonikus a régi, az igazi értelemben... Az új művészet az egészet alkotás művészete, a végig-elményes, az elmélyedése... A rendnek ez a művészete el kell hogy pusztítson minden szenci- és hangulatanarchiát. Hadüzenet ennek a művészetnek pusztító megjelenése és létezése...”²⁵

A csoport képei az egymást segítő vagy egymásnak ellentmondó eszmék lázában születtek, számtalan belső konfliktus között, összességükben mégis szintézist alkottak. Mindig a szerkezet, a festmény térhatása, a figurák egymáshoz és a környezethez való viszonya volt lényeges számukra, az örökérvényűséget pedig a szigorú, gondosan tervezett kompozícióval fejezték ki. A színeket szinte kirekesztették: csak a konstrukciót, a vázat hangsúlyozták.

A Nyolcak csoportjában nem Kernstok képviselte az igazi művészi tehetséget, sokkal inkább a nála fiatalabbak: Tihanyi Lajos és Berény Róbert.

Az 1912-es esztendő végére valamilyen lelohadt az a lelkesedés, amely az első avantgarde szellemű magyar tár-

64
K É K

fauvizmust, annak tiszta, matisse-os formájában. A ragyogó színeket körülölelő fekete kontúrok, a síkra redukált szőnyegszerű hatás döntően új szemléletet jelentett a nagybányaihoz képest. Az új irányzat megszületése persze nem vezethető csupán egyetlen szálra vissza, hiszen ekkorra már szinte minden magyar festő megfordult Párizsban. A tanulmányutak során magukba szívták az új irányzatokat, és ki-ki a maga módján értelmezte az ott látottakat.

„...Tehát bármennyire is sokkolóak voltak Czöbel »kiabáló« képei, lényegében kialakult a közeg, létezett az a kis csoport, amely rezonálni tudott az új szellemiségre. Czöbel valóban »felmutatta« műveit, hogy utána többet ne forduljon meg Nagybányán...” – idézi Passuth Krisztina Szűcs György szavait.²⁰

A fauvizmus azonban csupán stílusis felfogásként létezett Magyarországon 1906 és 1912 között, tehát nem vált

saságot három éven át fűtötte. Tagjai már nem jutottak tovább: bár születtek még kiemelkedő alkotások, a mozgalom már nem tudott alapvetően újat hozni. A közös célokat felváltotta az egyéni utak keresése, és a Nyolcak művészei inkább az egyéni eredmények megvalósítására törekedtek, és a csoport többet nem állított ki együttesen. A Nyolcak töredékesen bár, de betöltötték feladatukat, vagyis nemzetközi szintre emelték a magyar festészetet.

Az aktivizmus

1910-ben tehát megszületnek az első absztrakt festmények. Mialatt Magyarországon a Keresők, a Nyolcak vívják csatáikat, Párizsban 1911-ben Apollinaire megjeleníti folyóiratát, a *Les Soirées de Paris-t* (Párizsi esték), amelyben az avantgarde irányzatokért harcol. Egy évvel később Delaunay kiállítja azokat a képeit, amelyekkel a futurizmust és a kubizmust kívánta összeegyeztetni. A képek stílusát Apollinaire határozta meg, és orfizmusnak nevezte el. A következő helyszín London, és 1913-at írunk, amikor Wyndham Lewis kezdeményezésére útjára indul a vorcista mozgalom, melynek folyóirata, a *Blast* (Vihar) 1914-ben jelenik meg.

Eközben keleten sem tétlenkednek a kor művészei: 1912-ben David Burljuk, Alekszej Krucsohin, Vladimir Majakovszkij és Viktor Hlebnyikov manifesztumot jelentet meg, *Pofon a közízlésnek* címmel. 1913-ban pedig még három jelentős esemény történik Moszkvában: Larionov kiadja *rayonizmus*-ról írt kiáltványát, és Malevics a *szuprematista*, míg Tatlin a konstruktivista mozgalmat indítja útjára.

1914-től tökéletesen átrendeződik Európa kulturális térképe: az első világháború kitörésével a régi kapcsolatrendszerek legtöbbször megsemmisülnek, és helyettük egészen újak jönnek létre. A hadba vonuló művészek úrt hagynak maguk után, amit kis idő

után mások töltenek be. A kubizmus lendülete is megtörik, azonban 1916-ban új mozgalom születik: Svájcban útjára indul a *dada*.²⁶

Itthon, még a háború kitörése előtt, 1913-ban a Művészházban nagyszabású, úgynevezett posztimpreszionista kiállítást rendeztek. A kiállítás a nemzetközi avantgarde művészet legújabb, és legkiemelkedőbb alkotásait mutatta be – Magyarországon először: a kubizmus, az orfizmus, a futurizmus és az expresszionizmus legújabb eredményeit.

A magyar művészet a világháborús periódusban igazi virágkorát éli: a festők, a filozófusok, az írók és a zeneszerek közös platformokat dolgoznak ki, és többféle mozgalmat szerveznek. A háború nem szétzilálja, inkább összekovácsolja őket. Az addig külön utat járók ekkor többszörösen találkoznak.²⁷ Az első világháború nem okoz törést, sőt: a Nyolcagnál sokkal radikálisabb csoportot, a *Tett*, később a *Ma* folyóirat körül kikristályosodó aktivisták mozgalmát hívja életre.

Hazánkban tehát új társaságok és új törekvések alakulnak ki annak ellenére, hogy 1914 és 1919 között Magyarország kulturálisan meglehetősen elszigetelt: Budapesten születik meg a legdinamikusabb, legtöbb tehetségben bővelkedő művészeti társaság.

A magyar aktivisták köre a Nyolcak 1912-es utolsó kiállítása után két évvel alakul meg, a magyar művészet második avantgarde csoportjaként. Kezdetben irodalmi és politikai törekvéseket képviselt, de már kezdetől kapcsolódott hozzá néhány képzőművész. Mégis, csak 1917 körül vált a mozgalom önálló képzőművészeti irányzattá.

Rendhagyó módon sokkal előbb élt már az új művészetelmélet, az új irányok keresésének igénye, az írás és a szó, mint az aktivizmust megelőző irányzatoknál.²⁸ Ez játszotta a vezető

szerepet a mozgalom kialakulásában, ő hívta életre. A *Tett* című folyóirat volt az aktivizmus első írott dokumentuma, amelybe 1915–1916-ban költők, közgazdászok, szociológusok, irodalmárok adtak hangot véleményüknek: versekben és prózai írásokban fejezték ki társadalomkritikáikat, tiltakozásukat, és jövővel kapcsolatos elképzeléseiket.²⁹

Külön utakon

Kassák Lajos párizsi útja során – vagyis 1909-ben hallott először Guillaume Apollinaire-ról, Pablo Picassóról, és

65
K É K

Henry Rousseau-ról. „Sokat beszélhetnék arról, hogy az igazi művészet milyen hatással tud lenni a mű nagyszerűségét felfogni képes, elfogulatlan lélekre. Éreztem, hogy percek alatt más emberré lettem, következésképpen hinni kezdtem a magam zöldülő kis tehetségében is.”³⁰ Kassák szerint ezekben a napokban született meg első *szabad verse*, melyet később a *Renaissance* című folyóirat közölt.

Kassák rövidesen kénytelen volt távozni Párizsból: nemkívánatos idegenként hazatoloncolták. Időközben azonban már kibontakozott az érett költő mondanivalója és formakészlete. Amikor Budapestre érkezett, a kortársi, forrongó irodalmi kísérletezést hozta magával Párizsból, és eszmévilága balra állt a haladó polgári *Nyugattól*. Kassák ettől kezdve a hazai irodalom baloldali fókuszává vált, és körülötte kristályosodott a forradalmi hangvétele, modernista költészet és művészet.

Kétségtelen, abban az időben, amikor a művészet világszerte avantgardista formákban találta meg kifejezési formáját, Magyarországon Kassákkal került a haladó költészet szinkronba a leghaladóbb törekvésekkel. Az avantgardizmus tiszta formáiban művészeti zsákutcának bizonyult ugyan, de befolyása volt az újabb törekvésekre, és a század első negyedének legmodernebb irányzata volt. A *Nyugat*, amely az elmúlt századi modernséget tette vadonatújjá, ekkorra már klasszikussá ért.

Kassák visszaemlékezései szerint új versei sokkal kevesebb jóval ajándékozták meg, mint amennyi bajt a fejé-

re zúdítottak: fekete bárány lett a magyar költőgárdában, hiszen nem bújhat senki védőszárnya alá. A szakirodalom szerint Kassák Párizsban találkozott először a futurizmussal, az expresszionizmussal, és a szimultanizmussal, és nem utolsó sorban a francia fővárosban ismerte meg Walt Whitman áradó szabad verseit.³¹

Nos, ez csak részben igaz, legalábbis Kassák szerint. Az *izmusok történetében* úgy véli, hogy értelmetlennek tartott verseit mintegy odacsapták a futurizmushoz, amiről az idő tájt már Magyarországon is hallottak valamit. „Futuristának minősítettek anélkül, hogy valaha is közéjük tartozónak éreztem vagy vallottam volna magamat.”³² A futuristák mozgalmával csak 1913-ban ismerkedett meg Budapesten, a Nemzeti Szalonban rendezett kiállításukon.

Magyarországon először Babits Mihály *Nyugatban* közölt recenziója tu-

dósította a modern irodalom iránt érdeklődőket, hogy él a futurizmus. Babits értékelése lesújtó, ledorongoló volt, hiszen esztétikájával összeférhetetlen volt Marinetti kiáltvány. És ez a viszonyulás volt az, ami a magyar irodalmi avantgarde sorsát is meghatározta: elsősorban azok a szerzők választották a tiltakozás avantgarde formáját, akik nem tudtak megfelelni a *Nyugat* támasztotta esztétikai igényeknek.

Ez alól talán az egyetlen kivétel Kassák volt, aki tudatosan távolodott el a *Nyugat* oldaláról. Még első verseskötetét is visszavette, hogy teljesen az új költészethez kapcsolódhasson. Az 1915-ben induló *A Tett* is sok futurista írást tartalmazott. Azonban magyar futurizmus egyik megkülönböztető sajátossága a háború elutasítása, mely a mozgalom kései jelentkezéséből származott, hiszen 1915-től *értelmes* ember nem dicsőíthette a háborút. Másik sajátossága: a harc helyett *A Tettet*, az evolúciót állította a középpontba.

Ami pedig Kassák és Walt Whitman *megismerkedését* illeti: ugyancsak 1913 körül került Kassák kezébe a Budapesti Szemle egyik száma, amelyben hosszú elemzést talált a költő életéről és költészetéről. Verseivel később ismerkedett meg, de a tanulmány eleget volt ahhoz – hogy saját bevallása szerint – még inkább elszakadjon a konvencióktól.³³ Mindenesetre Whitman döntő hatással volt Kassákra.

A magyar művészeti életet 1912 és 1913 között újra lázba hozták az európai események. A Nyolcak ugyan ekkor jutottak el kifejezőmódjuk csúcspontjára, azonban Szabó Dezső tanulmányai a futurizmusról,³⁴ Kosztolányi Dezső „*Modern költők*” lírai antológiája, a már korábban említett budapesti futurista kiállítás ismét felkorbácsolták a kedélyeket. És ettől az időszaktól kezdve egyre szorosabb kapcsolatok alakultak ki Budapest és a

német expresszionista folyóirat, a *Der Sturm* körül csoportosuló művészek között.

1913 októberében egy rövid életű folyóirat, a *Május* kísérelte meg összefogni azokat a törekvéseket, amelyek nem illettek bele a *Nyugat* profiljába. A lap összesen négy számot ért meg: 1914 januárjában megszűnt. Munkatársai között találhatjuk a *Nyugatosok* közül Füst Milánt, Kaffka Margitot, Karinyth Frigyeszt, Kosztolányi Dezsőt, és Szabó Dezsőt, valamint a baloldali érzelmű ifjúság képviselőit: Franyó Zoltánt, Laczkó Gézát, Németh Andort, és persze Kassák Lajost is.

A *Május* első számában jelent meg Kassák: *Isten báránykái* című egyfelvonásos – Szabó Dezső³⁵ programadó cikkével – és elismerést váltott ki a *Nyugatosok* körében is. Szabó Dezső pedig ettől kezdve figyelemmel kísérte az ifjút. 1913-ban megjelent Kassák első novelláskötete, az *Életsíratás*, amit elküldött Szabónak. Kapcsolatuk ettől kezdve még szorosabbá vált: kölcsönösen odafigyeltek egymásra.

Kassák Lajos ebben az időszakban kapcsolódott be a Galilei-körön belül szervezkedő antimilitarista csoportosulás munkájába, és egyre inkább meggyőződésévé vált: „a művészetnek semmivel sem pótolható szerepe van a társadalom forradalmi átalakításában, az „új ember” formálásában.”³⁶ Ekkorra érett meg benne az a gondolat, hogy *le kell rombolni a múlt koloncait*.

1914-ben kitört az első világháború, azonban Kassáknak nem ugyanazt jelentette, amit Marinettinek, vagyis az olasz futuristáknak. Ő a *Nyugat* költőinek álláspontját vallotta, vagyis ellenzte a vérontást és a tengernyi szenvedést. Sőt, úgy érezte, hogy fel kell emelnie a szavát a szenvedők érdekében. Ezáltal átalakult költői személyisége: másokért és mások nevében is szólni kívánt.

A háború kitörésének öszén Kassák az akkor még baloldali lap, az *Új Nemzedék* publicistája lett, és lelkesen buzdította olvasóit, hogy a háborút fordítsák át forradalomba.

A következő esztendőben jelent meg az *Eposz Wagner maszkjában*. Az első verseskötetben mindössze tizenhárom versét publikálta. „*Szerettem verseimet, de egyben féltém is tőlük. Még mindig nem voltam vele tisztában, milyen útra tértem is tulajdonképpen, s hogy hová vezet ez az út. Tizenhárom versemet a kritika felfedezte, de nem egyöntetű elismeréssel.*”¹⁹⁷

Bár Kassák visszaemlékezésében úgy véli, még nem volt számára tiszta, világos, és egyenes az út, mégis, „*már egy érett, tudatos, a célt is maga előtt látó személyiség alkotását*”¹⁹⁸ tarthatta kezében az olvasó. És a magyar avantgarde mozgalom voltaképpen ezzel a kötettel indul útjára – azonban nem olyan látványosan és provokativan, mint az európai mozgalmak. És a Wagner eposzsal létrehozta a maga szintetikus irodalmát. Egyszerre szeretett volna hatni minden érzékszervre: mozgásba hozni a képzeletet, és mozgásba hozni a századok során kialakult költői eszköztárat. Vagyis szintetizálni a különböző műfajokat és poétikai eljárásmodokat.

Kosztolányi Dezső jelentős, új költőnek nevezte Kassákot: elismerő kritikával fogadta a verseskötetet, és elhárította a futurizmustól. Ady Endre is köszönettel nyugtázta a verseket. Szabó Dezső azonban a dicsérő szavak mellett óva intette barátját: ne rontsa le hitelét a szokatlan stílussal, és a Marinetti-féle kifejezésmóddal. Az *Eposz* sikert aratott a *Nyugaton* is, hiszen ettől kezdve folytatásokban közölte a *Misillő királysága* című naturalista regényét, később pedig verseit is.

„*Ekkor még magam sem tudtam, furcsának, költőietlennek, érthetetlennek tartott verseimben mennyi a tehetség, és mennyi a tehetetlenség. Ma már bizonyos, hogy nem holmi mánia szüleményei voltak, hatásuk elvitathatatlan, és tény, hogy velük indult el az izmosok mozgalma Magyarországon.*”¹⁹⁹

Saját bevallása szerint 1915 második felében úgy érezte, hogy lapot kell készítenie, olyat, amelyben hangot adhat sejtelmeinek és elégedetlenségének. A

Nyugat befogadta ugyan – szindarabja és regénye is megjelent benne –, mégis úgy érezte, korlátok közé szorítják. Kezdeményezésére társakat is talált: szintén elégedetlenkedő fiatalokat, akik ugyan nem vallottak vele mindenben egy nézetet, mégis egy oldalon álltak.

A cselekvés ideje: A Tett

A Példa

Az alkotni kívánó ifjúság körében ki-robbanó sikere volt az *Eposz*nak, és ettől a pillanattól kezdve mind többen keresték Kassák társaságát, és mind sürgetőbben unszolták azzal az ötlettel, hogy indítsanak önálló folyóiratot.

Egykori útítársa, Szittyá Emil a német *Mistral* vitte el neki, beszélt az új generációról, és Franz Pfemfert folyóiratáról, a *Die Aktion*-ról. Még azt is kihangsúlyozta, hogy a németek valami egészen mást akarnak, mint a futuristák.

A *Tett* – és később a *MA* is – elsődlegesen ezt a német modellt követte: a berlini *Die Aktion*-t,⁴⁰ amely 1911 és 1932 között jelent meg Berlinben, Franz Pfemfert főszerkesztésében. A berlini lap az expresszionista grafika agitatív, politikai töltésű műveit kezdetben csak illusztrációs anyagként, tehát másodlagosan használta fel, és a *Tetthez* hasonlóan társadalmi-politikai elkötelezettséget vállalt.

A német aktivizmus⁴¹ legerősebb bázisát képező lapban együtt szerepelt az anarchizmus és a szociáldemokráciából újonnan születő politikai irányzat. A *Die Aktion* célja: az önmegvalósítás érdekében a művészi forma szét-tördelése, az életet és világot formáló aktivitás, és a társadalomváltoztatás.

A német aktivizmus a személyes tettekben megformált gondolatot tartotta történelemformáló erőnek. Az aktivista költő tehát az átalakítás programját

saját művében teljesíti, amely így manifesztummá válik. Az *aktivista* sohasem eszköze semmilyen politikai irányzatnak és irányításnak, nem kötik hagyományok és számára ismeretlen a nemzeti hovatartozás problémája. Az egész emberiségért harcol. Mindezek mellett az *aktivista* mindig a földön jár, nincs szüksége az expresszionizmus misztikájára, és a logikusan felépített jövő elképzelt történetírója. A magyar aktivisták ezt a szemléletmódot vették át a *Tett* elindításakor, és követték rövidke élete során.

És miközben Szittyá azon sajnálkozott, hogy barátja nem tud németül, és így nem publikálhatja verseit ezekben

a folyóiratokban, Kassák gondolatban már messze járt. Nem akart ő egy külföldi lap munkatársa lenni, sokkal inkább Magyarországon akart fórumot teremteni az összegyűlt *fiataloknak*.

A *Tett* útján

Kassák az anyagiak biztosításához előfizetőket gyűjtött, majd ehhez az *alaptökhöz* hozzátette három novellája honoráriumát. Már az előkészületek során ragaszkodott a szép, famentes papírhoz és az élénk tipográfiához. A nyomdában ötszáz példányban rendelkezte meg az első számot, az elkövetkezőkben a példányszámot ezerre emelte.

A lap nem tudott honoráriumot fizetni munkatársai számára, de ez soha nem okozott nézeteltérést a munkatársak között: „*Ezt a jó szokást gyakorolták az avantgarde lapok szerzte a világban. Magasan repülő és földhöz kötött szegények voltak.*”

Mi nem pénzt akartunk keresni, hanem magunkat kifejezni, valami újszerű szépet szeretnünk volna létrehozni. [...] Ketreceken kívül élő farcasok voltunk, és sok mindenért kárpótolt bennünket az, hogy a magunk módján üvölthettünk.⁴²

Kassák és a körülötte csoportosuló fiatalok antimilitarista szellemű lapra gondoltak. A maroknyi csoport tagjai: Franyó Zoltán, Gallovich Károly, György Mátyás, Haraszi Zoltán, Mácza János, Komját Aladár, Pászka Jenő, Raith Tivadar, Rozványi Vilmos, Vajda Imre és Újvári Erzsébet, Simon Jolán, és persze Kassák Lajos. 1915 őszén előbb Tribün címen akarták el-

Médiatörténet

ismét meghalt, de most talán a leg-hosszabb időre és „az író megint munkás lett a munkások, harcos a harcosok között.”⁴³ Markáns esztétikai hitvallása közel állt a különféle izmusokéhoz. Igen bátor hangot ütött meg háborúellenes álláspontjával a világháború második évében: a történelmi osztályok elpusztulnak, de a háború után új világban reménykedhetünk.

„Amint meghaltak a világháborúban... a történelmi osztályok, úgy meghal az esztétizmus. Az irodalom igen möhön fog egybeélni minden életet, mint valaha a fiatal naturalizmus... Meghaltak a történelmi osztályok: ki lesz olyan szemérmetlen vagy együgyű, hogy a múlt honfoglaló és honvédői címére hivatkozzék... A sturmok rohanásaiban a Nagy Jánosok lába széttiport minden történelmi jogcímet: mindenki történelmi osztály lett.”⁴⁴

Következő megállapításában pedig így fogalmaz: „A szép a legzsúfoltabb praktikum. Benne találkozik minden törekvés, ami az élet megoldására törekszik... Valószínű, hogy új szociális irodalom fog következni a tegnapi és ma individuális művészete után. De az új törekvések nem lesznek harcban a tegnapi szépségekkel: eszköz és építőanyag lesz a rengeteg eredmény, amire az individuális keresések rátaáltak.”⁴⁵

A Tett első számában jelent meg Kassák híressé vált ódája, legtöbbször emlegetett, legtöbbször leközölt és előadott munkája: az Örömhöz. Ez a vers jelent meg először a lapban. Kassák szavaival élve: „...a Nyugat halk és fojtott, drágaköszterűen csiszolt, kötött lírája mellett A Tett fiataljainak rikoltása, ódája az Örömhöz, valóban idegenül, szinte káromlasként hatott...”⁴⁶

Az első szám szerkesztőségi cikke a következőket hirdeti: „Nem fogadjuk el a dolgokat, ahogy vannak...” A megfogalmazás tömör és igen egyszerű: az irodalom és a művészet megújí-

tásának szándékát jelzi. És mivel A Tett irodalma és művészete társadalmi kérdésekkel foglalkozik, egyben a társadalom megújításának szándékát is.

A Program

Indulásakor A Tett nem adott programot. Kassák ugyanis azt vallotta: „...előre programot készíteni annyit, mint előkészíteni a csődöt.”⁴⁷ Ennek ellenére minden oldala programot sugárzott, hiszen a legújabb mozgalmak melletti felsorakozásra buzdított. A Tett elismerte a Nyugat nagy művészi teljesítményét, ugyanakkor nyugtalanította, hogy a lap a XIX. század irodalmára támaszkodott. „Ma úgy látjuk ezt a versengést, hogy a Nyugat volt az, amely a haladó európai szellemnek közvetlenül a sarkába szegődött, és A Tett volt az, amely mellé állt” – írja Kassák 1972-ben.⁴⁸

A fiatal nemzedék és A Tett nem vállalt közösséget a végnapjait élő monarchiával, annak hagyományaival, és az ezekhez még alkalmazkodó szervezett munkásmozgalommal. Háború-, feudális konzervatívizmus-, és szociáldemokrácia-ellenes sajtóorgánum volt. Tagjai fiatalos elszántsággal és lelkesedéssel buzdítottak az azonnali cselekvésre, az individuális lázadásra, és a személyes társadalom-átalakításra. Az elképzelés formát is öltött: Kassák a második számban közölte azt a prózaversét, amelyet az olasz futurista, Carlo Carrá: Galli anarchista temetése című festménye ihletett.⁴⁹

Vajda Imre, a lap szociológusa fogalmazta meg az aktivisták vállalását: a magyar irodalmi és művészeti életben megteremtik a forradalom atmoszféráját. A Tett íróinak eszményképei: „a harcos ember, az erkölcsi individuum, a szabaduló akarat, a politikusi cselekedet” – írja Szabó Júlia.⁵⁰

Világnézet című cikkében Vajda A Tett szó értelmezését is megadta:⁵¹ „A Tett cím ne hasson senkire megtévesztőleg, nem az extrém szindikalizmus-sal egyenlő. Nem jelent egyenes vonalat az ötletszerűségtől a cselekvésig, hanem a megismerésen keresztül ma-

68

KÉK

indítani a lapot, de Szabó Dezső javaslatára elvetették ezt az ötletet.

A Tett első száma 1915. november elsején jelent meg, körülötte tömörült tehát először a legdinamikusabb, legtöbb tehetségben bővelkedő művészeti társaság. A Nyolcakkal ellentétben itt előbb létezett tehát a sajtóorgánum, mint a művészeti csoport, hiszen ez a folyóirat hívta életre a mozgalmat. A Tett-tel indult útjára az aktivizmus, 1916-ban pedig a MA folytatta a megkezdett utat.

Szabó Dezső írta a lap első cikkét, a beköszöntőt, Keresztelőre címmel. A szemléletében valahol a Nyugat és A Tett között álló író kívül állóként vállalta az előszó megírását. A Kassák köré tömörülőknél valamivel idősebb Szabó mintegy fémmjelzést adott a fiatal csoportnak, és magáévá tette forradalmi gondolataikat: örömmel üdvözölte az életes irodalmat. Az előszó szerint a művészeti és irodalmi esztétizmus

gát a cselekedetet, az alkotást, a nemesített természetet jelenti. Mert A Tett nem a káoszt kutatja. Költőit, esztétáit és tudományokkal foglalkozóit nem a világrend megismerhetetlenségei és misztikuma, hanem a törvényszerűségei érdeklik... [...] A Tett kilép a lélek atmoszférájából. ... a kozmoszt éneklí meg, és így az erők éneke. A Tett a végtelenségek és az univerzalizások felé lendül. Számára az értékek skálája a fájdalmak, az emberi boldogságok, az életsorsok és a nyughatatlan természeti erők skálájává változik. A Tett világnézetében állandóságot csak a törvényszerűségek képviselnek, mert számára semmi sem befejezett, örök mozgásban van... Egyetlen nagy, mindent betöltő tény van, és ez a mozgás megállapítása: a társadalomra vonatkoztatva a társadalmi haladás ténye.⁶²

A „világot megváltoztató akarat” A Tett írói programjában igen konkrét formában jelentkezett: a politikai helyzetképek egyértelmű feltárásában, az aktív háborúellenességben, és a nemzetköziség elvének vállalásában. A lap köre a negyedik szám megjelenése után elnyerte a „Budapest anarchistái” titulust.⁶³

Az induláskor mellőzött programot a szerkesztő Kassák Lajos A Tett 10. számában⁶⁴ közölte. Az irodalmi-művészeti program a hagyomány és az új művészet, a korábbi irányzatok és A Tett kapcsolatával foglalkozik.⁶⁵ A jövő felé tekintve az „alkotó erők” megvalósulásának távlatait is jelzi.

Íme a cikk néhány megállapítása: „S bárha a kulturált emberiség ennyire csupasz állatiasságban még soha nem mutatta meg magát gondolkodói előtt – csodálatosképpen gondolkodói még soha nem vártak több erkölcsi és karakterbeli megtisztulást az emberiségtől, mint a mai lealázottsága után... Az egész felfordult világban egyedül csak a művészet az, ami süketen-vakon még mindig a meddő »nemzeti önérzet« és vitézi romantika frázisdzsungeljében tetszeleg önmagának. Pedig a művészetre, legkivált az iro-

dalomra... nagy feladatok várnak... az irodalom nem elégedhet meg többé dekadens magára dicsőülésével: tudatos akarattal, mint a haladás legfanatikusabb szószólójának, szerepet kell kieroszakolnia az alapozó és irányító fórumokon, és ezért: 1. Az új irodalomnak... állandó kontaktust kell tartania minden progresszív gazdasági és politikai mozgalommal... 2. ...szabadulnia kell minden konvencionális »eszmei« és technikai pályvából... 3. ...nem esküdhetik fel egyetlen izmus zászlaja alá sem.

...homlokukkal kell nekimennie a futurizmusnak is. Mert... a háború apoteózisát éneklí. Minden iskola... a szent középszerűség fémjelzője. 4. Az új irodalomnak reagálnia kell minden természeti jelenségre. Részére nem lehet tér és időbeli áthidalhatatlanság. Segítő társa minden tudománynak... 5. ...a szabaduló akarat kapunyitója... Szerelmese minden elérhetetlennek, de közömbösen lép át a halott istenekre, a rögeszmék lila ködén. 6. Az új irodalom az alkotó erők dicsőítője. Barátja a szabad erők mérkőzésének: a reformációnak, a revolúciónak...⁶⁶

Kassák programjának elemzésekor a következő megállapításokat tehetjük: Nietzsche hatására vall „a szabad akarat” és a „halott istenek” említése, a „kozmosz teljessége”, és a „magukra eszmélt erők” pedig a német aktivizmus elfogadását mutatják. Mindezekhez új elem is társul: a természeti jelenségek tudományos megismerése, és az általuk keletkezett technikai vívmányok hirdetése. Már a futurizmus dokumentumaiban is találkozhattunk a lokomotív és az aeroplan jelentőségével, azonban ott a felgyorsult élet felgyorsult ritmusának érzékeltetői voltak csupán. „A magyar aktivisták programjában viszont az „alkotó erők” képességeinek tárgyi bizonyítékai.”⁶⁷

Kassák nem akart lemondani a XIX. századi költő prófétai szerepéről sem,

azonban az ő kora nem volt prófétai. Talán éppen ezért ezt a szereptudatot csak szembeszegülő daccal tudta ébren tartani. De értékrendjét és elképzeléseit nem hagyta befolyásolni: nem adta meg magát, és kitartott eszméi mellett akár annak az árán is, hogy egyedül maradjon.⁶⁸

Bár Kassák csak A Tett 10. számában adott irodalmi és művészeti programot, azonban a lap harmadik számában közölte a Mesterembereket. A verset még 1913-ban írta, és ezzel akaratosan is tömörebb programot adott az új nemzedéknek, és az induló aktivizmusnak, mint később a prózai programváltozatokkal.

69

K É K

„Tegnap még sirtunk s holnap, holnap talán a mi dolgunkat csodája a század.

Igen! Mert a mi csúnya tompe ujjainkból már zsendül a friss erő,

s holnap már áldomást tartunk az új falakon...

Új színeket keverünk s a tenger alá új kábeleket húzunk

és megejtjük az érett, partalan asszonyokat, hogy új

fajtat dajkáljon a föld

s orüljenek az új költők, akik az idők új arcát éneklí

előtünk:

RÓMÁBAN, PÁRISBAN, MOSZKVBÁN,

BERLINBEN, LONDONBAN ÉS

BUDAPESTEN.”

A Mesteremberek az építés gondolatát, és egy teljesen új világ, egy új emberfaj eljövételét hirdeti, persze a nemzetköziség szándékával: mindez együtt az aktivizmus céljainak fő vonala.

A Mesteremberek

A *Tett* rendszeresen kéthetente jelent meg, rendszeresen sűrű fehér foltokkal. A cenzúra által kitorólt részeket tudatosan üresen hagyták, és ezek az üres *ablakok* kiáltó jelek voltak, kiáltások a helyzet ellen.

Rendszerint napi eseményről adtak hírt a lap hasábjain a viták, a naplójegyzetek, a kritikák és a krónikák, és általuk kapunk közelebbi képet arról, milyen volt *A Tett* élete, hogyan dolgoztak a *Mesteremberek*.

A *Krónika* rovatának első cikkét Franyó Zoltán írta: a Budapesti Hírlapot támada, amely durva támadást⁵⁹ intézett Ady ellen. A cikk első bekez-

Médiatörténet

Zoltán *A betűkről az istenig* című cikkében, és egyben azt is boncolgatta, életben marad-e a modern művészet.

A következő támadók egyike Kázmér Ernő volt: a *Nyugat* és *A Hét* munkatársa nem *A Tett*, hanem a német regényexport ellen intézett támadást a *Café Grössenwahn*⁶¹ című cikkében.

Mácza János, *A Tett*, és a későbbi MA színházi szakértője első írásában Hajó Sándor *A nap lovagja* című darbjának előadásáról írt, melyet Bródy Sándor regényéből dramatiszálta a szerző.

Koszorú Ferenc Kosztolányi *Bűbajosok* című könyvéről írt a lap hasábjain, Komját Aladár pedig Hungaricust, vagyis azt az író-t mutatta be, aki az első magyar futurista írónak nevezte magát. *A Tett* megtámadta még többek között Molnár Ferencet is azért, mert haditudósítóként hazug képet rajzolt a háborúról.

Mindeközben György Mátyás, Komját Aladár, Lengyel József és Rozványi Vilmos, és nem utolsósorban Újvári Erzsike sorra publikáltak expresszionista verseiket és prózáikat. És még sok új nevet találunk.⁶²

A Tett figyelemmel kísérte a kortárs európai irodalmat, és kéziratait is közölte: így elsőként Guillaume Apollinaire *Saint Merry muzsikusa* című versét, Raith Tivadar fordításában. A kor egyik legnagyobb költője ezzel a versével debütált Magyarországon. De *A Tett* Jules Romains, René Arcos, Georges Duhamel, Verhaeren, Whithman és Marinetti alkotásait is közreadta, részben Raith, részben Franyó Zoltán fordításában.⁶³

A fiatal mesteremberek mindeközben az európai eseményekre is figyeltek, így a háborúellenes és forradalmi csoportosulásokra. *A Tett* körének egyik legnagyobb érdeme az volt, hogy tudatosan igyekezett bekapcsolódni a nemzetközi vérkeringésbe, és

tudatosan hangot is adott ennek a törekvésnek. Minden értékteremtő, progresszív igyekezettel közösséget vállalt a világháború második évében, amikor a harctereken a milliókkal együtt a XIX. századi internacionalizmus eszménye is áldozatul esett.

A Tetre hívott képzőművészet

Mint az avantgarde lapjai általában, úgy *A Tett* is jelentős szerepet szant annak a képzőművészetnek, amely abban az időben a viták középpontjában állt.⁶⁴ Az első szám címlapja tizenkét számon keresztül változatlan maradt: csak éppen különböző színekben nyomták. A címlapot a Képzőművészeti Főiskola egyik fiatal szobrász-növendéke, Pátzay Pál rajzolta, aki az indulástól kezdve tagja volt a mozgalomnak. Pátzay a korai expresszionista szellemet képviselte, és a harmadik számban egész oldalon közölték *Meddőség* című szobrának reprodukcióját.

A Tett első képmelléklete, az első számban jelent meg: Pásztk Jenő rajza a Nyolcak szellemét tükrözte, és őt is az expresszionizmus romantikus lendülete vonzotta.⁶⁵

Dobrovits Péter *Krisztus siratása* című expresszionista festménye váltotta ki az első nagyobb összetűzést a cenzúrával. A kétoldalas mellékleteként közölt reprodukció miatt *A Tett* második számát az ügyészség vallásnyilvánosság címén elkobozta. Minderről csak később értesülhetett a közönség, amikor a lap egy későbbi számában kis hírből közölték: „a második szám a rendes időben megjelent, de az ügyészség összes példányait még a nyomdában elkobozta.”⁶⁶ A harcos fiatalok azonban nem hagyták annyiban a dolgot: a 8. számban újból leközölték a képet, ugyanúgy, mint ahogyan a szerkesztőség sorra újból leadta az elkobzott szám kéziratait is a nyomdába. Mindezt önhatalmúlag, és az ügyészség beleegyezése nélkül. A kép második közlése után a Napló rovatban még egy megjegyzést is találunk: mivel a képet a szerkesztőség Dobro-

70
K É K

dése annyira erős hangot ütött meg, hogy a cenzúra az egészet törölte. Franyó katonatiszt volt, és ekkor éppen szabadságát töltötte Budapesten. Írásában a következőket intézte Dunántúli úrhoz: „És ha van igazság az égből, hát elküldi azt a sóváran áhított Tyteust, hogy karddal és ököllel, szuronyokkal és kézibombákkal érzékeltesse a háború borzalmait azok előtt és azok testén, akik sivár, komisz, állati lelkük minden becstelenségével dunántúli künájukból lelkesednek érte.”⁶⁰

Gallovich Károly többek között Zubolyról, vagyis Bányai Elemérről írt cikket, de hamarosan átpártolt a *Magyar Figyelő*-höz, ahol Budapest anarchistái címmel támadt egykori kollégáira. Kassák az árulást nem hagyta szó nélkül: később *A Tett* ellentámadásba lendült.

Vajon milyen új isten születik majd a háború után? Ezt találgatta Haraszti

vits egyik reprezentatív munkájának tekinti, ezért az ügyészség raktárpincéjéből a közönség elé mentették. Másodsor nem emelte fel hangját a cenzúra annak ellenére sem, hogy *A Tett* nem kapott engedélyt a közlésre.

Uitz Béla, a mozgalom egyik legjelentősebb képzőművésze a 4. számban tűnt fel először, *Fej* című rajzával. „Ebben az időben – emlékezik Kassák – a párizsi fauve-ok és a korai kubisták formanyelvét igyekezett összeegyeztetni a szenvedélyesen forrongó expresszionizmussal.⁶⁷ A komor, keményen fogalmazó Uitz akkor még – Pátzayhoz hasonlóan – a Képzőművészeti Főiskola növendéke volt, és Kassák közelről láthatta életét, művészi fejlődését.⁶⁸

A Tett a 11. számában még Krisztus-kompozícióját közölte, aztán a 13. számtól már Uitz címlapjával jelent meg. Az utolsó számok egyikében pedig hat képét találhatjuk – hat egész oldalas mellékletben.

A mozgalom figyelemre méltó festője volt Erős Andor, aki ugyancsak Uitz, Kmetty, Nemes-Lampérth és Dobrovits társaságába tartozott: együtt jártak a főiskolára, együtt állítottak ki a Nemzeti Szalonban a növendékek kiállításán.⁶⁹ Együttes erővel, de ki-ki saját útját járva törték át a magyar tradíciókat, és Erős a legbátrabbak közé tartozott. Amikor reprodukciója megjelent *A Tettben*, már halott volt. Uitz Béla írt róla nekrológot: „Mint annyi más fiatal erőt, szomorú embertestvérségünkben őt is kihapta a háború. [...] Erős Andorban a magyar grafika egyik legkiválóbb művelőjét ölte ki közülünk a háború.⁷⁰

Az 1916-os, háborús esztendőben még két művész alkotásait közölte a lap: az orosz Kulbinét és Galimbertinét Lanov Máriáét.⁷¹

Amikor tehát *A Tett*, később pedig a *MA* megjelent, még nem állt mellette semmilyen képzőművészeti csoport vagy társaság. Korábban már láthattuk, hogy az első világháború nem okozott törést a magyar avantgarde törekvésekben, azonban meg kell je-

gyeznünk: a *Nyolcak* úgy hagyta abba tevékenységét, hogy nem volt szerves folytatása. 1914 után megtorpant a többé-kevésbé egyenes vonalú fejlődés, és egyfajta úr keletkezett a magyar képzőművészeti avantgarde-on belül. Ez az úr egészen addig tartott, amíg *A Tett* és a *MA* fokozatosan ki nem alakított egy másik, a korábbiaktól lényegesen eltérő csoportosulást.

A *Nyolcakat*, vagyis a korábbi törekvéseket egyetlen festő: Tihanyi Lajos személye kötötte össze az új mozgalommal, aki tagja volt a neósok, a *Nyolcak*, később pedig a *MA* csoportjának is.

Tihanyi Lajos (1885–1938) vitathatatlanul a *Nyolcak* legnagyobb tehetsége volt, a budapesti intellektuális élet jellegzetes figurája. Süketnémasága arra kényszerítette, hogy festőtársainál sokkal intenzívebben figyelje meg az emberek viselkedését és mozgását. Portréit vizsgálva úgy tűnik, hogy szinte saját feszült, a másokra koncentrált tekintetét festette bele modelljeibe. Alakjai néha groteszkek, ugyanakkor saját groteszk jellemvonásaik fölé emelkednek, és egyéniségük marandó vonásai monumentális formát öltenek. Bár a *Nyolcak* tagja volt, nem szakított Nagybányával sem: ennek köszönhetőek ragyogó színfoltokból komponált tájképei és enteriőrjei. És nem is rekedt meg a *Nyolcak* korszakánál: az új iránt mindig fogékony művész nevét ott találjuk a radikálisabb, a *Nyolcakat* felváltó csoportosulás, az aktivizmus körében is.

A Fogadtatás

A Tett sikere „botrány-siker” volt, akárcsak Európa-szerte az izmusoké. Feltűnést keltett, és „a napilapok, folyóiratok és kabarészínpadok kórusban támadták a bátor gárdát, amely számról számra gyarapodott, és lassanként hírnevet szerzett.⁷²

Miután Kassák 1916 márciusában, a lap 10. számában közölte *A Tett* programját,⁷³ éles támadások kereszttüzébe került, hiszen állásfoglalásra kényszerítette az irodalmi élet kiválóságait. „*A Tett és a hozzá fűződő mozgalom lassanként általános irodalmi problémává vált, amelynek megfejtéséhez most már komolyan hozzá kellett nyúlni.*”⁷⁴

Elsőként Babits Mihály illette kritikával a programot *Ma, holnap, és irodalom* címmel a *Nyugat* 17. számában. Írása támogató volt, legalábbis annyiban, hogy megbecsülte a fiatalok törekvéseit, ugyanakkor mértéktartóan és nyesegető élel bírálta az új tö-

71
K É K

rekvéseket. „*A kritika gyomlálókés – de a hallgatás fagy. Mi pedig... mi is szoltunk egyszer... némák hallgattak, süketek bíráltak... mi nem maradhatunk némák, sem süketek*” – írja Babits. Úgy véli tehát, hogy a *Nyugat* saját hagyományai ellen vétkezne, ha nem hallaná meg a fiatalok szavát.

Babits szerint már maga *A Tett* cím is programot sugall, és elárulja az ifjak vágyát, és ideáljait: „*A – rab – ifjak ma is szabadságra vágynak, cselekedni annyi, mint változtatni – szabadon! A szabadságot nem lehet eloltani soha; és ez a mai ifjúság: makacsul bizsergő parázs a rettenetes hamu alatt.*”

A program háborúellenességének elfogadása mellett azonban sérelmezi, hogy elszakadnak a közvetlenül előttük járóktól, és teljes függetlenedésre törekednek. De Babits szerint ez lehetetlen vállalkozás, hiszen az irodalom folyamatosan változik: „*Nem alkotni tovább a meglévő formák szerint, nem is új formákat te-*

remteni, hanem törni a régieket, lerázni és megtagadni mindent ami törvény és forma, ennyit jelent A Tett propagandája, valóságos irodalmi anarchia az, s – ne áltassuk magunkat! – anarchia a mai ifjúságnak csakis rokonszenves lehet.”

Az öreg költő a sajátos pedantériájával az új törekvéseket beleillesztette a tradíció folyamatába, és nem látta értelmét a *dacos elkülönülésnek*. Sőt, mivel formáikban a fiatal költők még nem kiforrottak, és formatörők, elsősorban még meg kellene tanulniuk bátyjaiktól a komponálást, és a formabiztonságot.⁷⁵

Osvát lehetőséget adott Kassák számára, hogy A Tett álláspontját a Nyu-

Médiatörténet

csinálás hogyanjáért ne kukucskálj be a mások ablakain!”

Kassák kifejti, hogy ők a lényeg formáját keresik, ezért központi kategóriájuk a belső struktúra, és hangsúlyozza, hogy A Tett ifjai nem hagyománytagadók, és nem az a céljuk, hogy anarchiát teremtsenek.⁷⁷

Az irodalmi támadások mellett a politikai harcokat is meg kellett vívnia A Tett körül összegyűlt csoportnak. A szociáldemokrata párt a fiatalok függetlenségigénye és tisztánlátása miatt indított támadást, míg a jobboldali sajtó hazafiatlannak nevezte a mozgalom tagjait. Rákosi Jenő a *Budapesti Hírlap*-ban a Nyugat után A Tett ellen is sajtóhadjáratot indított, és művészileg is neveltségessé akarta tenni a mozgalmat: „...inkább essen el a harctéren gyermekem, mintsem hogy tág cimpákkal nyerítsen az időbe, mint ahogyan az A Tett írói mondják magukról.”⁷⁸

Az éles támadások keresztüztüében védekező A Tett pedig harcostársat is veszít: Szabó Dezső visszavonulót fúj. „Egészen őszinte vagyok: nagyon-nagyon gyáva lettem és nem szerepelhetek az önök forradalmi lapjában. Én már úgy össze-vissza vagyok rugdalva, hogy még egy rúgás, és végem van, nagyon szomorú végem. Sajnáljanak, de ne haragudjanak.”⁷⁹

Kassákot a Babits Mihállyal való vitára ösztönözte, hogy elméletben is végiggondolja programját, vagyis az új irodalom és költészet alapelveit. Gondolatait A Tettben szerette volna kifejteni, de 1916 őszén – egy időre – véget ért a küzdelem.

Betiltott Tettek

Kassák feleségével 1916 nyarán éppen Uitz Bélaéknál vendégeskedett a Kecskeméti Művésztelepen, amikor utolérte a hír: „Komjáth Aladár nekikeseredett néhány soros levélben értesített A Tett 17. számának betiltásáról. A ren-

delkezés nem lepett meg, és nem is keserített el különösebben. Háború volt, s már annak is a második, nehezebb felét szenvedtük.”⁸⁰ – emlékszik Kassák.

A Tett betiltása szorosan összefüggött a 16., nemzetközi különszámmal: vörös címlapja merészen hirdette az *internacionalitást*. Ez A Tett pedig, ha nem is azonnal, de végül megkapta méltó jutalmát: a lapot a következő szám megjelenése után elkobozták és betiltották. Az indoklásban ezt olvashatjuk: „közleményeinek a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma miatt.”⁸¹

A demonstratív különszám általános feltűnést keltett, és rokonszenvező visszhangot is kapott. A lap bevezetőjében nyíltan vállalta a háborúellenességet, és az ellenséggel való szolidaritást is. A nemzetközi számmal A Tett köre volt az első Magyarországon, amely szóhoz juttatta azoknak a népeknek az íróit és művészeit, amelyek a másik, az ellenséges oldalon álltak.

„Kijelentettük, hogy mi, emberek és művészek, nem azonosítjuk magunkat a kormánnyal, testvéreknek akarjuk és merjük nevezni más nemzetiségű, háborúellenes társainkat.

A kecskeméti Művésztelep csöndjében, lázas alkotói munka közben is éreztem, derék cselekedet volt a nemzetközi szám megszerkesztése és kiadása. Semmi okunk a meglepődésre vagy éppen a csüggedésre. Máris azon gondolkodtam, milyen ügyességgel folytassuk a megkezdett utat. [...] Magamra maradtan töprengtem a jelen nagy pillanatai és a jövő tennivalói felett. Elhatároztam: A Tett végleges betiltása után új lapot indítok.”⁸²

Ebben a pillanatban még nem volt Kassák kezében az *eltöltő határozat*, de néhány nap múlva már nem volt kétség afelől: A Tett nem lehet többé. A bizonyosság kézhezvétele után már néhány munkatársával meg is osztotta új laptervét, aminek már címe is volt: MA.

72
K É K

gat hasábjain is megvédje.⁷⁶ A „rettegetes nagy hamu” alól Babits Mihályhoz című írása már a Nyugat következő számában megjelent, Babits visszontválaszával együtt. Válaszát pedig A Tett 17. számában is közzétette Az új irodalom címmel.

Kassák köszönettel kezdi írását, hiszen Babits volt az első, aki elsőként figyelt rájuk komolyan. A következőkben pedig pontról pontra megvédi a fiatalság esztétikai álláspontját:

„1. A Tett programjának a hangsúlyja nem a művészi produktumon, a megcsinálás hangján van [...], hanem a művészen, a szociális emberen!

2. A témakör az esztétika korlátok nélküli kiszélesítése. Az erőnek és akaratnak, mint az egyetlen maradó művészi abszolútumnak, megismé-
rítése és érvényesítése.

3. A Babits által nagyon fájlat technikai részről pedig csak ennyi: a meg-

Kitekintés

Amikor *A Tett* háborúellenessége és nemzetközi orientációja miatt betiltották, az épphogy elindult magyar aktivista mozgalom még erősebben fordult a képzőművészet felé. Ennek két oka is volt: egyrészt a taktikai megfontolás, másrészt az őszinte kifejezés-vágy.

1916 őszén megszületett tehát a *MA*, az új folyóirat, és a Maisták pontosan ugyanakkor kezdték meg működésüket, amikor Zürichben útjára indult a dadaizmus. Természetesen a két csoport párhuzamosan ugyan, de teljesen más viszonyok között, egymásról mit sem tudva indult útnak. A novemberben induló *MA* szorosabb szálakkal kötődött az egyetemes és magyar képzőművészeti fejlődéshez, mint *A Tett*.

A *MÁ*-nak köszönhetően a legkülönbözőbb megrázkódtatások sem tudták a mozgalmat megállítani. Így élte túl az első világháborút, a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság időszakát, a bécsi emigrációt, és a belső viharokat is. A folyóirat tíz éven keresztül a magyar irodalmi és képzőművészeti avantgarde egyedüli letéteményese lett – versenytársai szóhoz sem jutottak mellette.⁸³

Bibliográfia

- De Micheli, Mario: *Az avantgardizmus*. Budapest, 1978.
- G. Komoróczy Emóke: *Kassák és a magyar avantgárd mozgalom*. Budapest, 1995.
- Kassák Lajos: *Az izmusok története*. Budapest, 1972.
- Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Budapest, 1966.
- Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: *A magyar sajtó története*.
- Lyka Károly: *Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig 1896–1914*. Budapest: Corvina, 1983.
- Lyka Károly: *Magyar művészet Münchenben 1867–1896*. Budapest: Corvina, 1982.
- Magyar művészet 1890–1919*. Szerk.: Németh Lajos. (A magyarországi művészet története VI. kötet. Szerk.: Aradi Nóra) Budapest 1981, I–II.
- Németh Lajos: *Avantgarde törekvések. A modern irányok kibontakozása*.
- Passuth Krisztina: *Avantgarde törekvések. A Nyolcak csoportja*.
- Szabó Júlia: *Az aktivisták művészete. Eszmék és programok*.

Médiatörténet

Timár Árpád: *A műkritika alakulása Keleti Gusztávtól a „MÁ”-ig*.

Passuth Krisztina: *Avantgarde kapcsolatok Prágától Bukarestig 1907–1930* Budapest, 1998.

Cikkek, folyóiratok, internetes portálok:

A Tett, Budapest, 1915–1916, szerk: Kassák Lajos.

Nyugat, Budapest, 1908–1927, szerk. Ignatus, Fenyő M., Osvát E.

MA, Budapest, 1916–1919, Wien, 1920–1925, szerk: Kassák Lajos.

Babits Mihály: *Ma, holnap, és irodalom. Nyugat*, 1916. 17. szám.

Babits Mihály: *Felelet. Nyugat*, 1916. 18. szám.

Kassák Lajos: A „rettenetes nagy hamu” alól Babits Mihályhoz. *Nyugat*, 1916. 18. szám

Lyka Károly: A nagybányaiak. *Új Idők* 1897:537–538.

www.hmg.hu/irok/xxszazad/eulira/kassak.htm

www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/Nyugat/html/doc/07388.htm

www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irodtud/kassak/kassak.mek

www.sk-szeged.hu/kiallitas/kassak/nyito.html vagy www.sk-szeged.hu

JEGYZETEK

- 1 Dienes László Kassákhöz intézett leveléből. In: Kassák, 1972:5.
- 2 Az összefoglaló tanulmányt 1925-ben írta meg Kassák, és 1926 elején a *Korunk* című kolozsvári folyóiratban jelent meg először. A lap akkori szerkesztője Dienes László volt, aki levelet írt Kassáknak, melyben felkérte a tanulmány izmusainak részletes történetére és elemzésére. Azonban az emigráció évei, és körülményei hatására a részletező folytatás nem készült el: így született meg később *Az izmusok története*, amely a modern művészeti irányok történetét foglalja egybe. A felkérő levelet maga Kassák idézi és adja az olvasó kezébe. In: Kassák Lajos: *Az izmusok története*, Budapest, 1972:5. (Ezentúl: Kassák, 1972)
- 3 In: Kassák 1972:165.
- 4 In: Kassák 1972:165.
- 5 Lásd 3-as jegyzet.
- 6 In: Kassák, 1972:166.
- 7 Ezekkel a képekkel kapcsolatban használta Henri Matisse a *cubes* szót, amelyből a kubizmus fogalma származik. Magát a kubizmus és kubisták kifejezést Apollinaire használta először hivatalosan 1911-ben. A kubizmus képzőművészeti irányzat volt, de igen sok kísérletet tettek iro-

dalmi alapjainak megteremtésére is. Az első kubizmusról szóló könyv 1912-ben jelent meg.

- 8 Németh Lajos: A modern irányok kibontakozása. In: *Magyar művészet 1890–1919*. (A magyarországi művészet története VI. kötet. Szerk.: Aradi Nóra) Budapest 1981. I–II. 546. o. (Ezentúl Németh, 1981. és Magyar művészet, 1981.)
- 9 Passuth Krisztina: Az impresszionizmus elveinek racionalista bírálata. In: *Magyar művészet, 1981*. 547. o. (Ezentúl Passuth, 1981.)
- 10 Uo.
- 11 Fülöp és Lukács művészetfilozófiájának kialakulásáról és tevékenységéről lásd bővebben: Passuth Krisztina: *Avantgarde kapcsolatok Prágától Bukarestig 1907–1930*, Budapest, 1998:42–47. (Ezentúl Passuth, 1998.)
- 12 A szabadkőművesek nagypáholya propagandabizottságot szervezett a demokrácia

73
K É K

intézményeinek és eszméinek népszerűsítésére, és ennek többek között az új festői mozgalom vezére, Kernstok Károly is tagja volt. In: Passuth, 1981:548.

- 13 In: Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: *A magyar sajtó története*. 137. o.

14 Az adott időszak áttekintésekor megállapíthatjuk, hogy a „kritika” legtöbbször még ismertető leírás, felsorolás volt csupán. „...a művészek neve és a kép címe mellett legfeljebb a téma elmesélése és néhány banális dicséret jelző olvasható.” Timár Árpád: *A műkritika alakulása Keleti Gusztávtól a „MÁ”-ig*. Hírlapok, folyóiratok. In: Magyar művészet, 1981:181. (Ezentúl Timár, 1981.)

- 15 Timár, 1981:179.

16 Lyka Károly 1887-ben iratkozott be a Hollósy Simon müncheni iskolájába és ettől kezdve a mestere, az általa képviselt irányzat, később a nagybányai mozgalom lelkes híve és támogatója volt. Ő adott hírt elsőként a sajtóban a Hollósy-iskola Nagybányára költözéséről és hangadó szerepe volt az első kiállítások támogató kritikái visszhangjának kialakításában. A szigorú időrendet tekintve Lyka volt Nagybánya első krónikása és teoretikusa. *Az Új Időkben* publikált egyik írása: *A nagybányaiak*. In: *Új Idők* 1897:537–538. Századfordulón írt kritikáival meg-

- egyező szemléletet mutatnak 1945 után megjelent, e korszakkal foglalkozó, forrásértékű könyvei: *Magyar művészet Münchenben 1867–1896.* (Budapest, Corvina, 1982) és *Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig 1896–1914.* (Budapest, Corvina, 1983).
- 17 Timár, 1981:179.
- 18 Lázár Bala szerkesztette a rövid életű *Modern Művészetet*, amely 1905-től 1906-ig élt csupán. Ebben jelentek meg Fülep Lajos híres interjúi például Zala Gyorggyal, Benczúr Gyulával és Stróbl Alajossal). És ejtsünk még pár szót a *Művészeti Krónikáról* is (1904–1906), amely teljesen eklektikus volt. Ugyanis a lapot kiadó Könyves Kálmán cég, különböző kiállításokat rendezett, és a más-más irányzatokat dicsőítő cikkek háttérben mindig az érdek, és a reklám húzódott meg. A témáról lásd bővebben: Timár, 1981:181.

- váltak című írásában. Lásd bővebben: Passuth, 1998:42–43. és Passuth, 1981:548–550.
- 25 Lukács, Georg: Über die Kategorie der Malerei. *Acta Historiae Artium*, XIX/1–2, 1973:1–8. Idézi Passuth, 1998:46.
- 26 Passuth, 1998:59.
- 27 Passuth, 1998:37.
- 28 Az *aktivizmus* megjelölést először Kassák használta, jóval a mozgalom elindulása után. 1919 tavaszán hangzott el egyik előadásán, majd ugyanabban az évben (áprilisban) tanulmány formájában is megjelent a *MA* folyóiratban. A *Tettet* a *MA* követte, és a képzőművészek fokozatosan kerültek a folyóiratok, főleg a *MA* vonzáskörébe. Kezdetben véletlenül vették oda (pl. Uitz Béla, Kassák későbbi sógora, vagy Mattis Teutsch János), vagy Kassák választotta ki őket. Törekvéseiknek és irányzatuknak tehát 1919-ig nem adtak nevet, egyszerűen *Maistáknak* neveztek magukat. Így állhatott elő az a paradox helyzet, hogy mire a mozgalom elnyerte nevét, néhány hónappal később meg is szűnt eredeti formájában létezni. 1919 őszétől, a Tanácsköztársaság bukása után az emigráció évei következtek. Lásd bővebben: Passuth, 1998:60–61.
- 29 Szabó Júlia: Az aktivisták művészete. Eszmék és programok. In: *Magyar művészet 1981:580.* (Ezintül Szabó, 1981.)
- 30 Párizsban nem tudta elolvasni Apollinaire verseit, azonban sokat hallott róluk. És már a hallottak is elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy mélyen felzaklassák, letéricsék a járt utakról, és hatat fordítson minden addiginak valami ismeretlenért, amiben látatlanul is hitt. Picasso képeit egy műkereskedő külön szobájában látta, míg Rousseau két képét egy üzlethelyiség kirakatában pillantotta meg először. In: Kassák, 1972:166.
- 31 In: www.hmg.hu/irok/xxszazad/eulira/kassak.htm. És Kassák, 1972:167.
- 32 Kassák, 1972:167.
- 33 Felmerülhet a kérdés: vajon Kassák csalódott Whitman-ben, és csak utólag *szépti* meg az események időrendjét? Íme saját magyarázata erre a felvetésre: „...*nekem nem követendő mintaképre, hanem a magam megbatorodására volt szükségem. Akármilyen lehetett volna ő a valóságban, én olyannak vettem, amilyennek kívántam, hogy legyen, és olyannak, amilyen én szerettem volna lenni még eléggé zavaros képzelgéseimben.*” Kassák, 1972:167.
- 34 Szabó Dezső: Marinetti: *Le Futurisme, Nyugat*, 1912. július; A futurizmus: az élet és a művészet új lehetőségei, *Nyugat*, 1913. január. In: G. Komoróczy Emőke: *Kassák és a magyar avantgárd mozgalom.* Budapest 1995. I. fejezet (Ezintül G. Komoróczy, 1995)

- 35 Kassák egy radikális szellemű diakesten, közvetlenül a lap megjelenése előtt ismerkedett meg személyesen Szabó Dezsővel. A már beérkezett íróra Tisza István miniszterelnökhöz írt nyílt levelének megjelenésével figyelt fel.
- 36 G. Komoróczy, 1995. I. fejezet
- 37 Kassák, 1972:167.
- 38 G. Komoróczy, 1995. I. fejezet
- 39 Kassák, 1972:168.
- 40 A *Die Aktion* legjelentősebb írói: Kurt Hiller, Kurt Pinthus, Heinrich Mann, Franz Pfeimfert, és a laphoz kapcsolódó képzőművészek: Ludwig Meidner, Moritz Melzer, Karl Schmidt-Rottluf, Konrad Felixmüller és Horst Richter. A folyóirat munkatársai esztétikai szempontból inkább második vonalbeliek voltak.
- 41 A német aktivizmus tehát tulajdonképpen az expresszionizmus egyik ága, annak tudatosabb és forradalmibb fokozata, meghaladása.
- 42 Kassák, 1972:169.
- 43 G. Komoróczy, 1995. I. fejezet
- 44 Szabó Dezső gondolatait Kassák idézi. Kassák, 1972:171.
- 45 Szabó Dezső gondolatait Kassák idézi. Kassák, 1972:172.
- 46 Kassák, 1972:172.
- 47 Kassák, 1972:170.
- 48 A *Nyugat* költői Baudelaire-t követték, aki 1867-ben halt meg, és Verlaine-t, aki már nem élt a századfordulón. In: Kassák, 1972:170.
- 49 A képet 1913-ban láthatta a futuristák budapesti kiállításán. Maga a vers is ebben az évben született.
- 50 Szabó, 1981:581.
- 51 A *Világnézet* A *Tett* 5. számában jelent meg.
- 52 Vajda sorait Kassák idézi. In: Kassák, 1972. 186–187.
- 53 Szabó 1981:582.
- 54 A 10. szám 1916. március 20-án jelent meg.
- 55 A korábbi irányzatok közül nem hiányzik az a futurizmus sem, amelyet háborúpártolása miatt tagadott meg Kassák és köre.
- 56 A teljes program 12 pontból áll. Az idézetet lásd bővebben Kassák, 1972:189–190.
- 57 Szabó, 1981:582.
- 58 G. Komoróczy:1995. I. fejezet
- 59 A *Budapesti Hírlap* az akkori kormány lapja volt, a támadó cikket Rákosi Jenő írta, *Dunántúli* aláírással.
- 60 Franyó cikkét Kassák idézi. Kassák, 1972:180.
- 61 Avagy Kávéház a Nagyási hóbert ellen.
- 62 A *Tett* munkatársairól lásd bővebben: Kassák 1972:173–176., és 179–182.
- 63 Kassák, 1972:183., és G. Komoróczy, 1995. I. fejezet.
- 64 Korábban már említettük, hogy a berlini *Die Aktion* másodlagosan, illusztrációs anyagként használta fel az expresszionista grafikat. A *Tett* a *Die Aktion* megkezdett útját követte.
- 65 Pászka Jenő korán eltűnt a mozgalomból, Kassák szerint valószínűleg meghalt. Művei leginkább Nemes Lampérth József és

- 19 Passuth, 1981:548.
- 20 Passuth, 1998:39.
- 21 Passuth, 1998:41.
- 22 A Nyolcak művészei: Kernstok Károly, Czöbel Béla, Pór Bertalan, Tihanyi Lajos, Berény Róbert, Czigány Dezső, Orban Dezső és Marffy Ödon.
- 23 Passuth, 1998:42.
- 24 A Nyolcak vilásképe szorosan kapcsolódik a korabeli művészetfilozófiához. Az előző fejezetben már szót ejtettünk Lukács Gyorgyról és Fülep Lajosról. Művészetfilozófiájuk művészetkritikájukkal együtt bontakozott ki az 1906 és 1914 közötti időszakban, és több forrásból táplálkozott. A magyar társadalmi-szellemi átalakuláson túl a német és olasz művészetfilozófiából merített: Alois Riegl, Georg Simmel, Wilhelm Worringer és Benedetto Croce elméletei szolgálták az új eszmék alapjául, de persze nem hagyták figyelmen kívül a korabeli francia és magyar képzőművészetet sem. A modern gondolkozásuk példaképe Cézanne, aki a magyar társadalmi átalakulás fő szimbólumává válik. Cézanne leszámolt az impresszionizmussal, így nem csupán művészi, hanem politikai értelemben is korszakváltónak bizonyult: tette az eljövendő forradalom első lépése. Ezt a gondolatmenetet Lukács György fejtette ki *Az utak el-*

Uitz Béla képeinek vonalába illeszkedtek.
Kassák, 1972:177.

66 Kassák, 1972:177.

67 Uo.

68 Tehette ezt azért, mert idővel a fiatal képzőművész Kassák hűgát vette feleségül. Egy ideig a MA társszerkesztője is volt, később kivált a mozgalomból.

69 Kassák szavaival élve a „magyar vadak” ki akartak törni a ketrecükből, a kubizmus felé igyekeztek, de az expresszionizmus legtöbbször elterítette az eredeti céltől. Bővebben lásd Kassák, 1972:178.

70 Kassák, 1972:178–179.

Médiatörténet

71 Férje, Galimberti Sándor is festőművész volt. A háború kitörésekor öngyilkos lett: a Múcsarnok mellett főbe lőtte magát.

72 Kassák, 1972:176.

73 A programhoz elsőként Halasi Andor szolt hozzá *A Tetten*.

74 Kassák, 1972:190.

75 G. Komoróczy, 1985. I. fejezet

76 *Nyugat*, 1916. 18. szám

77 A vitát lásd bővebben G. Komoróczy, 1995. I. fejezet, és Kassák, 1972:190–192.

78 Kassáktól – *Egy ember élete*. Budapest, 1966. – idézi: G. Komoróczy, 1995. I. fejezet

79 Szabó Dezső korábban publikálatlan levelei. *Kritika* 1987/3., 7. számú levél – In: G. Komoróczy, 1995. I. fejezet

80 Kassák, 1972:195.

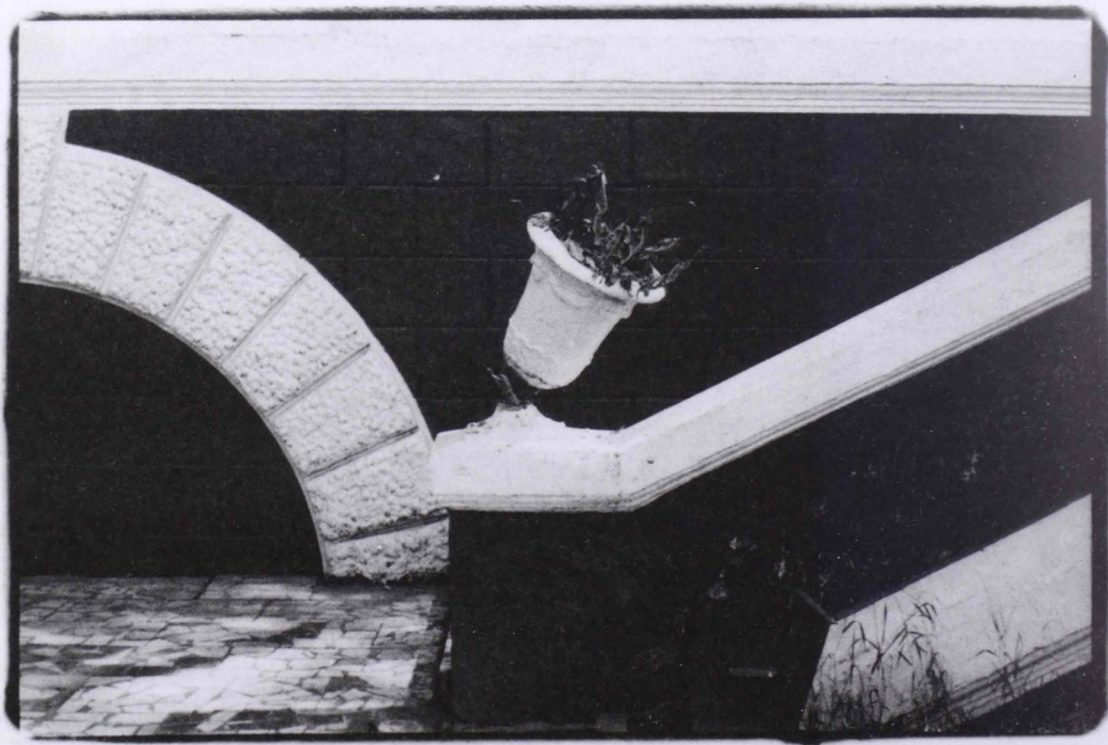
81 G. Komoróczy, 1995. I. fejezet. Az egész betiltó határozatot közli: Kassák 1972:197.

82 Kassák, 1972:195–196.

83 Passuth, 1998:59.

A kutatásról

A DIÓDATA Szociológiai Kutató és Tanácsadó Iroda a József Attila Művelődési Központ felkérése alapján 2002. szeptember 27 és október 13. között szociológiai célvizsgálatot végzett a JAMKó hat programjának résztvevői körében. A kiválasztott programok között öt volt a belépődíjas rendezvény (valamennyi a JAMKó József Attila téri épületében) és egy ingyenes program: a Szent Mihály Napi Búcsú, ezt a Babér utcai templomot övező

lépődíjas programok esetében a jegyárak elfogadhatóságát is vizsgálnunk kellett, és a kérdezőbiztosok minden alkalommal rögzítették a megkérdezettek spontán megjegyzéseit is.

Az adatfelvételt a rendezvények helyszínén, kérdezőbiztosok közreműködésével felvett standard szociológiai kérdőívvel végeztük, amelynek szerves része volt egy osztályozókártya, amelyvel az elégedettség ítéletek megadását tettük egyszerűvé. A látogatókkal érkezett gyerekeket nem kérdeztük közvetlenül, de a többedmagukkal érkezett

Diósi Pál

Angyalföldi Ősz

közterületen tartották. A felvételi tervben öt rendezvény látogatóinak vizsgálatára készültünk, de a látogatottság alapján nem láttuk biztosítottak a tervezett 300 személy megkérdezését, így szükségessé vált az addig biankó, „tartalék program” meghatározása. Választásunk a Madarak együttes zenés-táncos estjére, a Házibulira esett.

A Művelődési Központ azt várta a kutatástól, hogy képet kapjon a látogatók összetételéről, társas helyzetéről, a programválasztást segítő információik forrásairól, a programválasztás időzítéséről, a választott programokkal való elégedettségükről. A be-

felőtt megkérdezetteket kérdeztük a társaságukban lévő gyerekekről és a hozzájuk fűződő kapcsolatukról. Ennek elsősorban a Szent Mihály napi Búcsú esetében volt jelentősége, de volt a Rajkó Zenekar estjén is olyan látogató, aki kisgyerekekkel jött. Kérdőívünket szeptember közepén, a Gyertyafénykeringő Klub egyik délutáni programján és a Nyitott Versek programsorozat első estjén próbáltuk ki három, ill. két látogató megkérdezésével.

Az egyes programok várt látogatottsága alapján tervezett kérdezhetők és a ténylegesen megkérdezettek száma így alakult:

a program	becsült látogatottság	a tervezett kérdezhetők	a valóban kérdezettek
09. 27. JAMKó Táncház	50 – 60	50	50
09. 29. Szent Mihály Napi Búcsú a csúcson	kb. 3000	120	120
10. 04. Rajkó Zenekar	45 – 50	50	28
10. 11. Irodalmi Teaház (Pszichoszínház)	kb. 20	30 – 40	18
10. 11. Házibuli (tartalék program)	kb. 60	0	44
10. 13. Gyertyafénykeringő Klub (5. születésnap)	kb. 300 majd 150	50 – 60	40
			Σ 300

77

K É K

Budapest

Dolgozatunkban ezzel az elemszámmal akkor dolgozunk, ha egy kérdés minden megkérdezettet érintett. Azoknál a kérdéseknél, amelyeket nem mindenkinek kellett feltenni (pl.: a megkérdezettel érkezett gyerekek száma, a jegy árának elfogadhatósága) ennél alacsonyabb az elemszám. Ugyanígy kevesebb megkérdezettre vonatkoznak az olyan keresztkapcsolatok, amelyeknél a táblázat függőleges oszlopában (független változó) a nem tudja, nem válaszol, nem kellett kérdezni eseteket figyelmen kívül hagytuk, hiszen érdektelen, hogy mondjuk mekkora társasággal jött az, aki nem tudta megmondani, egyedül

helyük a kerület e három részének egyikébe sem tartozik.

Az életkor eredetileg tíz-tíz évszázatot átfogó hat korcsoportjából összevonással képeztük a 30 évesig terjedő és a 31–50 éves csoportokat. Az idősebbeknél megőriztük az eredeti 10 évszázatos felosztást, elsősorban azért, mert a Rajkó Zenekar és főként a Gyertyafénykeringő Klub programokon a legidősebbek dominanciáját elfedte volna az összevonás.

A legmagasabb iskolai végzettség esetében az egyetlen 8 általánosnál alacsonyabb iskolázottságú látogatót a 8 osztályos végzettségükkel összevonva kezeljük a „legfeljebb 8 általános” kategóriában.

A megkérdezett 300 látogató kérdőívei között egyet sem találtunk, amelynek feldolgozását akár egyetlen fontos információ hiánya is akadályozta volna. Így a feldolgozásban 300 személy válasza álltak rendelkezésünkre, akiknek összetétele a fontosabb demográfiai változók mentén így alakult:

A válaszadók javarésze (238 személy) társasággal érkezett a vizsgált programokra, és közülük 29 százalék gyermek(ek)kel jött a ház valamelyik rendezvényére. A 69 gyerektársasággal érkezett felnőtt közül egy gyereket 63%, két gyereket 33% és három vagy több gyereket 4% hozott el, döntően a Szent Mihály Napi Bücsúra, elvétve a Rajkó Zenekar fellépésére.

A megkérdezettek egyetlen helyen, a legmagasabb iskolai végzettséget tudakoló kérdésben zárkóztak el említésre méltó mértékben a válaszadástól. A 6 százaléknyi válaszmegtagadás arra utal, hogy ez volt az érintett személyek kényes pontja. Valószínűleg azért, mert iskolázottságuk kapcsán kellemetlen tapasztalataik voltak, esetleg megszegyenítő helyzetekbe kerültek. Más kérdéseknél nem volt hasonló tapasztalatunk, mint ahogyan az interjúkérést sem utasították el kéthárom esettől eltekintve. Egy esetben a Gyertyafénykeringő Klub vezetőjétől kérdezte meg a klub vezetőségének egy tagja, válaszolhat-e kérdéseinkre. Úgy gondolom, ez inkább a klub vezetőjét jellemzi, mint a megkérdezettet.

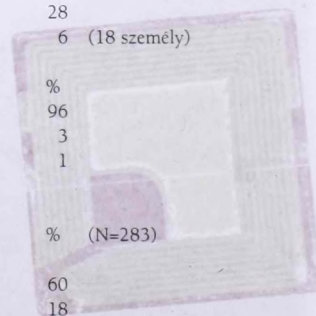
78
K É K

vagy társasággal érkezett. Adatközléseinknél emiatt mindig megadjuk az éppen érvényes esetek (N) számát.

A budapestiek régiók szerinti lakóhelyét összevonással képeztük. A XIII. kerületben élőket önállóan kezeltük, valamennyi budai kerületet egy régióknak tekintettük, a XIII. kerülettel érintkező kerületeket határoló régióknak, a további pesti kerületeket pedig távolabbi pesti régióknak tekintettük. Tudjuk, ez a felosztás elnagyolt és más felvételeknél egyes kerületeket a postai irányítószámok alapján magunk is tagoltan belső és külső lakóövezetekre osztottunk. Ennél a kutatásnál az alacsony elemszám miatt az ilyen felosztástól nem várhattunk érdemi információkat.

A XIII. kerületben élő 171 megkérdezett esetében megkülönböztetjük az Angyalföldön, a Vizafogón és az Újlipótvárosban élőket, valamint azokat, akik úgy gondolták, hogy lakó-

Nemek szerint:	%
férfiak:	42
nők:	58
Életkor szerint:	%
30 évesig	43
31–50 éves:	25
51–60 éves:	10
60 év felett:	22
Iskolai végzettség szerint:	%
legfeljebb nyolc általános:	18
szakiskola, szakmunkásképző:	11
középiskola:	37
főiskola, egyetem:	28
nem válaszolt:	6 (18 személy)
Lakóhely szerint:	%
Budapest:	96
Pest megyei település:	3
más megye:	1
A budapestiek körében az egyes régiókban él:	% (N=283)
XIII. kerületben:	60
pesti, határoló kerületekben:	18
pesti, távolabbi kerületekben:	12
budai kerületekben:	10

Budapest

A terepmunka során a kérdezőbiztosok munkáját Dávid Zsolt irányította, az adatrögzítéshez használt rögzítőfile Molnár István munkája. Nekik és a kutatásban résztvevő többi munkatársamnak egyaránt köszönettel tartozom precíz és gyors munkájukért. Külön köszönettel tartozom a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának, amelynek támogatása lehetővé tette e kutatás megvalósítását.

résztvevőinek alcsoportjától. A párhelyzet dominanciája (mint minden átlag) jelentős eltéréseket képes elfedni, ezért célszerű az együtt érkezett látogatók arányait a programok szerint elkülönítve is áttekintenünk:

Rajkó Zenekar fellépésére minden más programnál magasabb arányban érkeztek egyedül jövő látogatók. Úgy véljük, hogy a Rajkó és a Talentum fellépésének meghallgatása, megtekintése nem is volt alkalmas a szülőben érkezettek egyedülletének feloldására. A passzív „befogadó” helyzet korrekciójára a fellépők nem is törekedhettek, a közönség ezt feltehetően nem is várta ezen az estén.

A megkérdezettek társas helyzete, összetétele

A vizsgált programokon megkérdezett látogatók domináns többsége (79%) többedmagával jött a rendezvényekre. A társas helyzetet egészében ábrázoló oszlopdiagram plasztikusan mutatja, mekkora társaságok keresték fel a Művelődési Központot.

A látogatók domináns kapcsolatának a párhelyzetet tekinthetjük, amely leggyakrabban férfi–nő párost jelent, de emellett baráti vagy szülő–gyermek kapcsolatokban is többen kettesben jöttek egy-egy programra. Jelentősnek látjuk a négy vagy ennél is több személyből álló társaságok arányát is és csak a három személyes csoporthelyzetben talált látogatók súlya marad kisebb a programok szülőben érkezett

Hányadmagával érkezett, a programok szerint (% , N=300)¹

	egyedül	kettesben	hármásban v. többen	négyen	Σ
JAMKó	14	36	2	48	100
Bücsü	27	21	30	22	100
Rajkó	32	25	14	29	100
Irodalmi Teaház	22	34	22	22	100
Gyertyafénykeringő	20	68	5	7	100
Házibuli	2	57	14	27	100
Σ	21	36	17	26	100

1. táblázat

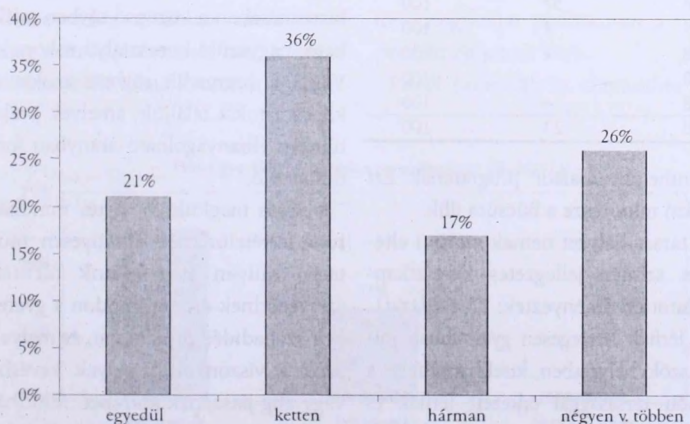
Táblázatunkban kövér kiemeléssel jeleztük azokat az adatokat, amelyek a kérdezettek egészét jellemző átlagértékektől jelentős mértékben eltérnek. A JAMKó Táncház látogatói között domináns súlyú a négy vagy többtagú társaságok előfordulása. Ez arra utal, hogy a táncház közönségében a trendnél lényegesen gyakoribb a nagynak tekinthető, összeszokott „csapatok” feltűnése. A

A Gyertyafénykeringő Klub születésnapi rendezvényén és a Házibulin domináns módon a párhelyzetűek jellemezték a résztvevőket. Nem véletlenül, hiszen a vizsgált programok közül e kettő volt a (legalább részben) zenés-táncos rendezvény.

Fontos, hogy a Gyertyafénykeringő Klub jól összeszokott közönségében elvélve találtunk három, négy személyes vagy ennél nagyobb csoportokat. Annak ellenére, hogy klubjukban az idejárók látszólag könnyedén szerveződnek a párhelyzetnél nagyobb társaságokba.

A két zenés-táncos programra érkezettek csoportjainak nagysága kapcsán fontosnak látunk egy korábbi tapasztalatunkra utaló megjegyzést. Alkalmunk volt báli programok közönségében is áttekinteni a négy v. többtagú társaságok feltűnését. Azt láttuk, hogy 30 százalék feletti a már korábban kialakult, együtt érkező asztaltársaságokra utaló „nagycsoportok” aránya. A domináns helyzet ezeken a szintén zenés-táncos alkalmakon is a páros volt, de a most megismertnél nagyobb súlyúal vonzották a legalább négyzeme-

Hányan érkeztek a programokra? (% , N=300)

1. ábra

lyes társaságokat. Nagyobb tévedés kockázata nélkül gondolhatjuk, hogy az eltérést a hagyományos báli helyzet váltotta ki a kötelező asztalfoglalással. A JAMKó most vizsgált programjait ennél oldottabbra tervezték, a résztvevőknek több lehetőségük volt a helyben hozható döntésekre. A társaságok így is kialakultak, részben már korábban összerázódtak, de a helyzet teret adott a spontaneitásnak is, amelyet a báli ülésrendről nem állíthatunk.

A társas helyzetek 29 százaléka felnőtt(ek) és gyerek(ek) együttesét jelent, 71% pedig kizárólag felnőttekből álló csoportokat. Az átlagos adatok mögött az egyes programok arcu-

Budapest

Adataink arra utalnak, hogy a Művelődési Központ – nők túlsúlyával jellemezhető – közönsége körében a férfiakról inkább elfogadják, ha önállóan men-

3. táblázat

A megkérdezettek társas helyzete, nemek szerint (% , N=300)³

	egyedül jött	felnőtt társasággal	gyerek(ek)kel	Σ
férfiak	28	52	20	100
nők	15	60	25	100
Σ	21	56	23	100

míthatott személyes kapcsolatokkal megerősített társaságra.

- Az Irodalmi Teaház témájából adódóan (együttélés párkapcsolatban) a döntően társaságban érkező felnőttek érdeklődését keltette fel.
- A Gyertyafénykeringő Klub szünetnap programja a társas helyzetű, felnőttek (nyugdíjas korúak) számára szerveződött.
- A Házibuli szintén felnőtt program, amelyre azonban csak elvétve vetődött el egyedül érkező látogató.

A táblázatból ugyanakkor az is kitűnik, hogy a vizsgált programok között négy olyan is volt, amelyekre még elvétve sem hoztak magukkal gyereket a megkérdezettek. Tegyük hozzá, a Rajkó Zenekar előadására is mindössze egy édesanya jött gyermekével, így ezt sem

nek el egy esti programra, a nőknek az ilyen helyzetekben „illik” társasághoz tartozniuk. A társas helyzet a férfiak és nők eltérő lehetőségeinek (vagy inkább kötelezettségeinek?) másik mozzanatára, a gyerekek programjainak biztosítására szokott rávilágítani. A mindössze ötszázaléknyi különbség azt jelzi, hogy a JAMKó közönségében a hagyományos családi munkamegosztás kevésbé érvényesül, mint amit más vizsgálatunkban megismertünk. Ennek kontrolljára ad lehetőséget a gyerekek és kísérőik kapcsolatának részletes áttekintése. Az összehasonlítás kedvéért két korábbi felvételünk adatait is megadjuk. Ezeket 1999 novemberében és 2000 őszén végeztük a Belvárosi Ifjúsági Házban és a Kispesti Munkásotthonban.

Rendezett sorunkat két cezúrával három sávra osztottuk. A felső sávban a programra (ez döntően a Búcsút jelent) elhozott gyerekek szüleit találjuk, az anyák jól érzékelhető dominanciájával. Erdemi súllyal vállaltak szerepet a gyerekek vasárnapi szórakozásának biztosításában a középső sávban található, nagyszülő korosztályú rokonok. Végül a harmadik sávban azokat a kapcsolatokat találjuk, amelyek praktikus elhanyagolható arányban fordultak elő.

A sávos megkülönböztetés mindhárom felvételünkben érvényesen mutatja, milyen kapcsolatok mentén szerveződnek érdemi módon a gyerekek szabadidős programjai, és melyek azok a viszonyok, amelyek kevésbé vagy alig játszanak szerepet. Mindhárom terepen döntően az anyák szerepvállalásán múlnak a családi progra-

80
K É K

latától függően eltérő társas helyzeteket találtunk, ezért célszerű a társas helyzeteket a programok szerint áttekintő táblázat bemutatása.

2. táblázat

A megkérdezettek társas helyzete, a programok szerint (% , N=300)³

	egyedül jött	felnőtt társasággal	gyerek(ek)kel	Σ
JAMKó Táncház	14	86	-	100
Búcsú	27	16	57	100
Rajkó	32	64	4	100
Irodalmi Teaház	22	78	-	100
Gyertyafénykeringő	20	80	-	100
Házibuli	2	98	-	100
Σ	21	56	23	100

A vastagított (bold) kiemelések jól érzékeltetik, hogy:

- A JAMKó Táncház domináns módon a társasággal érkezett felnőtt látogatók programja.
- a Búcsú elsősorban a gyerek(ek)kel szórakozást keresőket, gyakran az ő kedvükért jövőket vonzotta.
- A Rajkó Zenekar fellépése akkor is vonzó volt, ha a látogató nem szá-

tekinthetjük „családi” programnak. Ezt a jelző mindössze a Búcsúra illik.

A társas helyzet nemek szerinti eltérései szintén jellegzetes keresztkapcsolatot eredményeztek: (3. táblázat)

A férfiak lényegesen gyakrabban jöttek szülő helyzetben, kisebb az eltérés a felnőtt társasággal érkezett férfiak és nők között, és ennél is közelebb áll a gyerekekkel jött férfiak és nők aránya.

A megkérdezettek kapcsolata a társaságukban lévő gyerekekkel (% , N=69, ill. 141 és 73)

a kapcsolat	%	1999. november	2000. ősze
anya	45	51	48
apa	33	31	28
rokon a nagyszülők korosztályából	19	8	16
idősebb testvér	3	7	1
szülő korú rokon	1	2	4
egyéb kapcsolatban vannak	0	1	3
Σ	100	100	100

mok. A három felvétel adatainak egybevetése nem írja felül ezt a domináns szerepet, de azt jelzi, hogy Angyalföldön valamelyest nagyobb volt az apák teherviselési hajlandósága. Ez egybeesik a nemek szerint eltérő társas helyzeteknél látott közeli adatok tartalmával.

A 2. táblázat adatainak értelmezése során láttuk, hogy tipikus családi programnak kizárólag a Bücsút tekinthetjük. Ezért értelmetlen lenne a gyerekek számának programok szerinti elkülönítése, be kell érünk az átfogó képpel, amely egyetlen megkérdezett kivételével megfelel a Bücsúban megismert helyzetnek. Ezt szemlélteti a 2. ábra oszlopdiagramja.

A megkérdezettek domináns többsége (62%) egyetlen gyereket hozott magával, megközelítően fele ilyen arányban jöttek két gyerekekkel, és ennél népesebb családi helyzetről elvélve számoltak be. Meg kell említenünk, hogy az 1999. évi felvételen hasonló tendenciával, a 2000. őszi, kispesti kutatásban pedig a mostanival szinte megegyező arányokkal találkoztunk. Összevetésre alkalmas táblázatokat még nem készíthetünk, mert a korábbi felvételek adatállományát csak ké-

sőbb tudjuk egyesíteni a most értelmezett adatokkal. Feltételezzük, hogy a programokra elhozott gyerekek eltérő száma közeli kapcsolatban áll a megkérdezettek eltérő – a Belvárosi Ifjúsági Házban kiemelkedően magas – iskolázottságával. Mindenesetre már

4. táblázat

A megkérdezettek társas helyzete a budapesti régiók szerint (% , N=287)*

	egyedül jött	felölt társasággal	gyerek(ek)kel	Σ
XIII. kerület	23	44	33	100
határoló pesti kerületek	25	58	17	100
távolabbi pesti kerületek	5	86	9	100
budai kerületek	17	82	–	100
Σ	21	55	24	100

most látjuk, hogy ez lesz soron következő feladataink egyike.

A megkérdezettek döntő többsége (287 személy) Budapesten él. A részletes megoszlást már bemutattuk. A látogatók lakóhelyének ilyen arányú koncentrátsága feleslegessé tesz minden további tagolást, hiszen még elméleti esély sincs arra, hogy nemek vagy egyes programok szerint ettől érdemi módon eltérő csoportarányok jöjjenek létre. Azt kell mondanunk, hogy az Angyalföldi Ősz általunk látott programjai praktikusán a budapestieknek jöttek létre.

Ennél finomabb és számunkra töb-

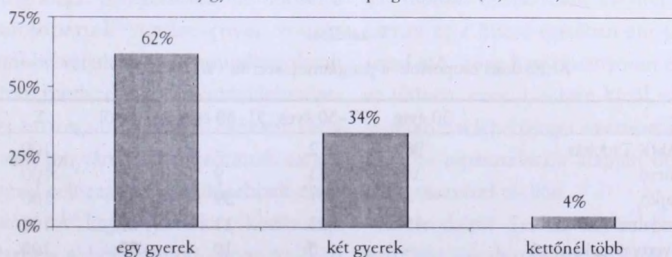
bet is mond a lakóhely fővároson belüli tagoltsága. A Budapesten élő megkérdezettek igen erős szóródással jelölték meg, hogy melyik kerületben laknak. A válaszok összevonásával kialakított négy régió alapmegoszlását szintén közöltük. Láttuk, hogy a XIII. kerulettől a budai kerületekig rendezett sorban egyre kisebb a látogatók aránya. A budapesti régiók és a társas helyzet keresztkapcsolatából arra kerestük a választ, miként befolyásolja a fővároson belüli lakóhely és a Művelődési Központ távolsága a látogatók társas helyzetét. Tapasztalatainkat a 4. táblázat összegzi.

A vastagított (bold) kiemelések jelzik mindazt, amit adatainkból fontosnak tarthatunk. Egyrészt azt, hogy a növekvő távolság mentén egyre csökken azok aránya, akik gyermekükkel elindultak a JAMKó valamelyik programjára. Ebben a dimenzióban a budai kerületek „távolabbiak”, mint a távoli pesti kerületek régiója. Olyan messze esnek, hogy gyerek(ek)kel egyáltalán nem jöttek át Budáról a ház rendezvényeire.

A következő fontos adatsor a távolabbi pesti kerületekben élőkéről szól. Ebből a régióból szinte csak felnőtt társaságokhoz tartozó látogatók érkeztek, egyedül vagy gyerekekkel elvélve vállalkoztak a ház felkeresésére. Végül a Budán élők nagyrészt felnőtt társaságát kell megemlítenünk, hiszen körükben is messze átlag feletti az ilyen társas helyzetben érkezettek aránya. Ugyanakkor az is átlátható, hogy ha gyerekekkel nem is, de egyedül inkább eljöttek, mint a távoli pesti kerületekből.

A most látott kapcsolatokat nagy valószínűséggel nem választhatjuk el az

Hány gyerekekkel érkeztek a programokra? (% , N=73)

2. ábra

egy programok felszólító hatásától. Feltételeztük hogy az Angyalföldi őszi rendezvényei eltérő mértékben váltak vonzóvá a fővárosban különböző távolságban élő emberek számára.

két rendezvényen csak elvétve talál-

A kiemelések figyelembe vételével azt látjuk fontosnak, hogy az egészségben 6–11 százalékos arányban előforduló, Angyalföldön kívüli válaszok ellenére négy programon nem vagy csak elvétve fordultak meg mások, mint angyalföldi lakosok. A Rajkó Zenekar műsorára kizárólag angyalföldiek voltak kíváncsiak, a Gyertyafénykeringő Klub születésnapján közel ilyen magas volt a kerület legközelebbi részén élők súlya, a Házibuli és a Búcsú is elsősorban angyalföldi belügy volt.

A Teaház minden szempontból ki-
lóg ebből a trendből, de nem felejt-
hetjük el, hogy erre mindössze hét
XIII. kerületi lakos volt kíváncsi.
Úgy gondoljuk, ebben az alcsoport-
ban a legnagyobb a véletlen szerepe.
Minden empirikus kutatásban elő-
fordulnak kisebb nagyobb „pisz-
kok”, ezek esetenként koncentrá-
lnak egy-egy vizsgálati részterületre.
Úgy látjuk, mostani vizsgálatunkban
itt sűrűsödnek az óhatatlanul fel-
bukkanó, véletlen „szennyező” hatá-
sok, ezért nem vállalkozunk az ará-
nyok félrevezető értelmezésére. Csak
azt mondhatjuk: ezeket az adatokat
most nem tudjuk megbízhatóan ér-
telmezni.

5. táblázat

A lakóhely fővárosi régiója, a programok szerint (% , N=287)³

	XIII. kerület	határoló pesti	távolabbi pesti	budai kerületek	Σ
JAMKó Táncház	25	33	22	20	100
Búcsú	76	16	6	2	100
Rajkó	89	–	–	11	100
Irodalmi Teaház	44	19	25	12	100
Gyertyafénykeringő	40	26	21	13	100
Házibuli	57	14	13	16	100
Σ	60	18	12	10	100

tunk máshonnan érkezett látogatót. Külön is megemlítendőnek tartjuk a Rajkó Zenekar fellépését, amelyen három budai lakos mellett kizárólag a kerületből jöttek a fővárosiak.

A programok lokális jelentőségét egy további szűkítés az eddiginél is éle-
sebb megvilágításba helyezi. A meg-
kérdezettek között 171 személy élt a
XIII. kerületben. Számuk elég magas
ahhoz, hogy egy további bontás, a ke-
rület három lakóövezete szerint is el-
különíthessük a hat vizsgált program
résztevőit. Ezt a keresztkapcsolatot
tartalmazza 6. táblázatunk.

6. táblázat

A XIII. kerületiek lakóhelye, a programok szerint (% , N=171)⁴

	Angyalföld	Vizafogó	Újlipótváros	máshol a kerületben	Σ
JAMKó Táncház	55	18	9	18	100
Búcsú	69	14	11	6	100
Rajkó	100	–	–	–	100
Irodalmi Teaház	43	–	–	57	100
Gyertyafénykeringő	93	7	–	–	100
Házibuli	76	12	–	12	100
Σ	75	11	6	8	100

7. táblázat

Az életkori csoportok, a programok szerint (% , N=300)⁵

	30 évig	31–50 éves	51–60 éves	61 évtől	Σ
JAMK Táncház	98	2	–	–	100
Búcsú	34	43	9	14	100
Rajkó	–	11	39	50	100
Irodalmi Teaház	45	33	11	11	100
Gyertyafénykeringő	–	5	10	85	100
Házibuli	71	25	4	–	100
Σ	43	25	10	22	100

82
K É K

Ismét a vastagított (bold) kiemel-
sekre érdemes összpontosítanunk. A
Táncház találtuk legkevésbé lokális
vonzerejű programnak. Az ekkor meg-
kérdezetteknek mindössze negyedré-
sze él a XIII. kerületben, viszont az át-
lagot jelentősen meghaladó mértékben
jöttek mindhárom további régióból er-
re az alkalomra.

Érdemes megemlíteni, hogy ezen az
estén találkoztunk a legnagyobb súly-
lyal Budáról érkezett résztvevőkkel.
Ez a tapasztalatunk egybevág a Belvá-
rosi Ifjúsági Házban szerzett tudá-
sunkkal: egy jónak remélt táncházi
programra sokan átjönnek Budáról is.

A kutatás során vizsgált programok
között a Rajkó Zenekar műsorát és a
Búcsút találtuk a leginkább helyi pro-
gramnak. Ezeken a résztvevők túlnyo-
mó többségét a kerületben élők tették
ki. A lokális vonzás a Táncház kivételé-
vel mindenütt domináns súlyúvá tette
a helyben lakók alcsoportját, de ezen a

A megkérdezettek életkor megoszlását már közöltük, most az egyes programok mentén megismert eltérésekre koncentrálnak.

Az értelmezést kívánó kiemelések alapján a kutatásban figyelemmel kísért programok közül két-két rendezvényről állíthatjuk, hogy azok – karakterük miatt – elsősorban a legfiatalabb és a legidősebb látogatók igényeihez igazodtak. Egyértelműen ifjúsági program volt a Táncház és a fiatalok rendezvénynek tekinthetjük a Házibulit is. A legfiatalabb korcsoport összevonás előtti belső szerkezete azt is átláthatóvá teszi, hogy e programokon a domináns életkori csoportot mindkét esetben a 21–30 év közöttiek súlya uralja. Ez a szűkebb korcsoport adta a Táncházban megkérdezettek 64, ill. a Házibuli közönségének 66 százalékát. További 34% és 4% a legfeljebb 20 évesekből adódott ezen a két programon.

Mindezek alapján elmondhatjuk, e rendezvények ifjúsági arculatát nem a tinik, hanem az érettebb korú fiatalok adták. Az a korosztály, amelynek szabadidős programjaiban a társas helyzetek a heti életritmus részét képezik. Elsősorban azért, mert élethelyzetük (többnyire már dolgoznak, de karrierjükön, lakáskörülményeiken még sok korrekciót szeretnének érvényesíteni) már nem teszi lehetővé a napi életritmusba beépülő rendszeres szabadidős programokat. Ez napjainkban elsősorban a fiatalok ifjabb évfázatokhoz tartozó csoportjának kiváltsága. A DIÓDATA ifjúsági témájú kutatásai alapján erről több publikációban is beszámoltam.

A Rajkó Zenekar fellépése és a Gyertyafénykeringő Klub születésnapi programja jellegzetesen az idősebb korcsoportok rendezvényei voltak. Utóbbi vállaltan is a nyugdíjasoknak kíván rendszeres szórakozási lehetőséget biztosítani, a Rajkó Zenekar (és a Talentum tánckar) műsorának tartalmával célozza meg az idősebbek elvárásait. A Rajkó Zenekar közönsége részben abból adódott, hogy az igen kevés elővételben eladott belépőjegy

riasztólövés-ként hatott, és majdnem az utolsó utáni pillanatban meghívták tiszteletjegyes nézőnek a közeli Idősek Otthona lakóit. Az est programját látva-hallva úgy gondolom, fiatalabb „vattának” ennyi magyar nótát és jól konzervált táncos „életképet” nem is lehetett volna eladni.

A Gyertyafénykeringő Klub születésnapi programja az „ötéves szédület” jegyében szerveződött, tervezett időritmusát messze meghaladó, műsoros első részt követő vacsorával majd zenével-táncsal, mint minden vasárnap délután. Csak ezúttal estebe tartott a vígasság, amelyen már a színháztermi közönségnek mintegy fele maradt együtt. Számukra azonban ez volt a „ritkaszép” élmény, amelynek élvezeti értékét csak fokozta, a hírnök bejelentése: „Ilike megengedte, hogy fél órával tovább maradjunk.” Az ünnepelő-táncoló közönség kitörő lelkesedéssel fogadta a hírt, végül is nem minden nap lesz öt éves az ember klubja. Ez az este így lett teljesen az övék.

A Bücsű és a Teaház az Angyalföldi ősz vizsgált programjai között a legtöbb és a legkevesebb látogatót vonzó események voltak. Látogatottságuk tartalmi okok miatt vált ellentétessé. Az egyik ingyenes népünnepély hangsúlyozottan a XIII. kerületben élők domináns részvételével, a másik belépődíjas pszichoszínház a város minden régiójából érkezett látogatókkal. A résztvevők életkorát tekintve mindkettő azért érdeklő meg figyelmünket, mert ezeken a különböző korcsoportok kiegyenlített módon vettek részt. Megítélésünk szerint ez a Bücsű esetében annak köszönhető, hogy hagyományosan ebben az időben, ezen a helyen kínál sokféle szórakozási lehetőséget és emiatt sokan korábbi tapasztalataik alapján döntöttek a részvétel mellett.

Az Irodalmi Teaház széles életkori vonzását annak tulajdoníthatjuk, hogy témája (együttélés párkapcsolatban) az

ifjúkortól kezdve „kortalan”, hiszen minden életszakaszban más-más ok miatt érintheti az embereket. Talán emiatt voltunk tanúi annak, hogy ifjak és különböző korú idősebbek egyaránt megszólaltak, amikor erre a programot vezető pszichológus lehetőséget adott. Ezért is tartom sajnálatosnak, hogy az ilyen helyzeteket alig engedte beszélgetéssé lazulni, rövid úton visszaadta a programot az előre kigondolt helyzeteket eljátszó színészeknek. Ha nem csak a szituációk szövegkezelésében ad teret az improvizációnak, de a helyzeteket is a közönséget foglalkoztató kérdésekhez meri (tudja?) igazítani, akkor a résztvevők valódi „saját él-

ménnyel” gazdagodhattak volna, így arra kaptak válaszokat, ami Bácskai Júlia szerint szükségszerűen foglalkoztatta a jelenlevőket.

Együttvéve azt mondhatjuk, hogy a Bücsűt az előzmények, a Teaházat a benne sejthető lehetőségek tették ki-vánatossá a különböző korcsoportokhoz tartozók részére.

A látogatók iskolázottsága kapcsán elég, ha utalunk arra a szoros összefüggésre, amely a legmagasabb iskolai végzettséget az életkorhoz kapcsolja. E kapcsolatnak a felvételünkben is megjelenő mozzanatait nem érdemes taglalnunk, beérjük azzal, hogy igen erős szignifikanciát jelző keresztkapcsolatot láttunk. Fontosabb – mert többet mond a közönségről – az Angyalföldi ősz vizsgált eseményein résztvevők programok szerint különböző iskolai végzettsége. Ezt a kapcsolatot követhetjük a 8. táblázatban.

A fontos cellatartalmak szokásos je-
lölésére koncentrálva átlátható, hogy a
legidősebbek által látogatott két prog-

Budapest

8. táblázat

A legmagasabb iskolai végzettség, programok szerint (% , N=282)*

	8 osztályig	szakiskola, szak- munkásképző	szakközépiskola, gimnázium	főiskola, egyetem	Σ
JAMKó Táncház	18	14	36	32	100
Bücsü	18	18	39	25	100
Rajkó	30	7	37	26	100
Irodalmi Teaház	22	–	11	67	100
Gyertyafénykeringő	28	7	40	25	100
Házibuli	5	11	57	27	100
Σ	19	12	40	29	100

ram közönsége bizonyult a legkevésbé
iskolázottnak. Ez nem a közép- vagy
felsőfokon végzettek alacsonyabb ará-

nyát végzettek, ugyanakkor kiug-
róan magas a középiskolai végzettségük
aránya. Életkoruk szerint akár felső-
fokú iskolákat is befejezettek volna,
mégis elsősorban a középiskolai vég-
zettség jellemzi az itt megismert, vi-
szonylag fiatal közönséget.

A megkérdezettek összetételének
egyetlen aspektusát kell még áttekin-
tenünk, az iskolai végzettség nemek
szerinti eltéréseit.

A férfiak és nők iskolázottságát a
trendet jelölő oszlopok két oldalára
helyeztük el, így diagramunk érdekle-
tessé teszi, hogy minden iskolatípus
esetében 10–13 százalékos eltérést talál-
tunk a férfiak és a nők végzettségében.

kutatásunkban vizsgált programokon
olyan látogatókkal találkoztunk, akik-
nek körében élt és hatott a jól ismert
„Minek egy nőnek szakma?” kérdés-
ben megjelenő felfogás.

Egészében véve úgy látjuk, hogy az
Angyalföldi Ősz – népszórakoztatástól
kezdve a magyar népi kultúrához kö-
tődő, aktív kikapcsolódáson keresztül
egészen a vájtfulűeknek szánt, élet-
helyzet elemző programig terjedő –
sokoldalú kínálatát látogatók ugyan a
főváros több régiójából rekrutálódtak,
de körükben gyakran domináns a
XIII. kerületben élők súlya. Az egyes
programok eltérő mértékben jelentek
társas időtöltést, jól elválnak a
döntően felnőtteket megcélzó, ill. a
gyerekeknek is szóló események. Gye-
rekekkel elsősorban a kerületben élők
jöttek, távolabbról viszont jobbára
azok, akik kizárólag felnőtt társasággal
indultak el egy-egy rendezvényre.

Nagy valószínűséggel állíthatjuk,
hogy a JAMKó egyéb programjain is
ilyen összetett közönségre lehet szá-
mítani, mint ahogyan az is feltételez-
hető, hogy az egyes programok karak-
tere alapján sejthető a várható résztve-
vők életkora, iskolázottsága.

84
K É K

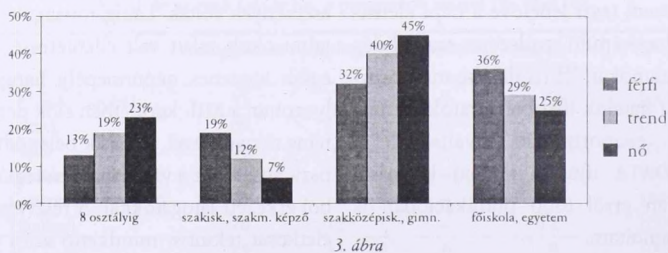
nyaiból adódik – az ilyen iskolá-
zottságuk súlya átlagos vagy ahhoz
közelebb a két program közönségében –
hanem a mindössze általános iskolát
végzettek magas arányából.

A másik négy rendezvényen azt láttuk,
hogy akinek életkorából adódóan erre
lehetősége volt, az vagy közép-, esetleg
felsőfokon szerzett iskolai végzettséget,
vagy valamilyen szakmai képzésen vett
részt. A legidősebbek esetében ez hiány-
zik az iskolázottság szerkezetéből, nem
pedig a „magasiskolák”.

E kép ellenpólusát az Irodalmi Tea-
ház domináns arányban főiskolai,
egyetemi végzettségű közönségében
ismertük meg. A pszichoszínház iránt
elsősorban a magasán iskolázottak ér-
deklődtek, akár azt is mondhatjuk,
hogy ezt a programot a vájtfulűeknek
találták ki.

Az átlagtól két irányban is markánsan
eltér a Házibuli közönségének iskolá-
zottsága. Elvértve találtunk mindössze 8

A legmagasabb iskolai végzettség, nemek szerint (% , N=282) *

3. ábra

Adataink két tendenciát hordoznak. A
szakképzetséget nem, ill. csak alig je-
lentő általános iskolával és középisko-
lával a nők számára gyakrabban feje-
ződött be a tanulás időszaka, mint
amiről a férfiak beszámoltak. A férfiak
viszont mind az általános iskolát kö-
vető szakképzésben, mind a közép-
iskola utáni felsőfokú szakmai képzés-
ben gyakrabban szereztek végzettséget
a nőknél. Azt kell mondanunk, hogy a

A megkérdezettek informáltsága és döntései

A látogatók döntéseit megelőző infor-
mációk forrásait szemlélve elsőként azt
kell leszögeznünk, hogy domináns
többségüknek volt valamilyen előzetes
információja a programokról. Mind-
össze két megkérdezett állította, hogy
semmit nem tudott, esetleg nem tudta,
honnan is értesült arról a programról,

amelyen találkoztunk. A 298 informált látogató többnyire egyetlen információóról beszélt, de 21 százalékban két és 4 százalékban három információra hivatkoztak. Összesen 11 információforrás előfordulását kísértük figyelemmel. Eltérő mértékben, de valamennyi előfordult a válaszokban. A megkérdezettek leggyakrabban (33%) ismerőseiket említették, a legritkábban pedig az Internetet, amely egyetlen személy válaszában fordult elő. A szóródás olyan jelentős, hogy szükséges az összes információforrás bemutatása:

Milyen forrás(ok)ból szerzett információt erről a programról? (% , N=298)¹⁰

az információ forrása	% gyakoriság	
rokonok, barátok, ismerősök, szomszédok	33	98
a mai alkalomtól függetlenül korábban is ismerte ezt a programot	19	56
plakátról	17	52
a JAMK műsorfüzetéből	15	46
a helyi Kábeltelevízióból	10	29
a XIII. kerületi <i>Hirmondó</i> c. újságból	8	25
újsághirdetésből	6	17
telefonon érdeklődött	5	14
a ház vagy valamelyik munkatársa szóban vagy írásban értesítette	2	7
gyerektől vagy az ő iskolatársaitól, barátaitól	2	7
az Interneten talált rá	0	1
egyéb, egyenként értelmezhetetlen információforrások együtt	11	32

A rendezett sor áttekintése arról győz meg bennünket, hogy az elkülönítve figyelemmel kísért információforrások megközelítően sem azonos súlyúak, akadnak közöttük jelentősek és jelentéktelenek is. Emiatt olyan megoldást kellett találnunk, amellyel néhány típusra redukálhatjuk ezt a sorozatot, ugyanakkor semmit sem veszítünk szem elől a megkérdezettek tájékozási forrásai közül. Még egy feltételnek kellett eleget tennünk. Láthatóvá kellett tennünk azt is, ha valaki több típusú információra támaszkodhatott. Ennek érdekében elkülönítettük azokat a megkérdezetteket, akik:

1. csak a Művelődési Központ marketing eszközei révén tájékoztak;
2. mindössze informális kapcsolatokból, saját élményeikből, ill. aktív utánajárással szereztek ismereteiket egy programról;
3. kizárólag nyomtatott vagy elektronikus sajtóból, ill. egyéb forrásokból tettek szert információkra;

4. végül azokat, akik ezek közül több sávból is tájékoztak.

Az információs sávok és megoszlásuk (% , N=300)

csak informális közlések vagy korábbi saját tapasztalat	46
csak a JAMK közfogyasztásra szánt vagy személyéhez szóló közlései	17
csak a sajtóból és egyéb információforrásból tájékoztott	16
több sávból is volt információja	20
egyik sávból sem volt információja	1
Σ	100

A sávok terjedelmét áttekintő alapmegoszlás sor egyértelművé teszi, hogy a megkérdezettek rendelkezésére álló információk között kiemelkedő

A többszörös átkódolás eredményeként a tájékozottság forrásainak karakterisztikusan eltérő változatait különíthetjük el, hiszen a JAMKó információi (akár közfogyasztásra szántak ezeket, akár személyre szólóan érték el a megkérdezetteket)

súlyúak az informális úton terjedő ismeretek. Az információk sávjait több változóval is egybevetettük. Eredményeink közül a programok és a budapestiek lakóhelye mentén talált eltérések bizonyultak fontosnak.

9. táblázat

Az információs sávok, a programok szerint (% , N=300)¹¹

	csak in- formális	csak a ház közlései	csak sajtó és egyéb	több sávból is	nem volt információja	Σ
JAMKó Táncház	66	2	6	26	–	100
Búcsú	34	18	15	31	1	100
Rajkó	18	18	64	–	–	100
Irodalmi Teaház	56	33	11	–	–	100
Gyertyafénykeringő	65	30	2	3	–	100
Házibuli	50	11	16	23	–	100
Σ	46	17	16	20	1	100

más módon hatnak, mint a személyes közlések, élmények és az egyéni érdeklődés, vagy akár a sajtóban és az eddigiekbe nem sorolható forrásokban fellelt ismertetések, tájékoztatások. Feltételeztük, hogy azok

A kiemelések mentén karakteresen elkülönül a legtöbb program közönségének rekrutációja. A Táncház esetében az átlagot messze meghaladó szerepe volt az informális közléseknek. Ez a helyzet nagy valószínűséggel az

1. táblázatból megismert tudásunkhoz kapcsolódik, ugyanis ezen az estén találkoztunk a leggyakrabban négy vagy több személyből álló társaságokkal. Összeszokott, egymást tájékoztató emberekből állt az idelátogató közönség többsége.

A Búcsúban megkérdezettek a többi programnál gyakrabban említettek több sávból származó információkat. Feltehetően az informális közlések mellé társultak a házhoz és a sajtóhoz köthető ismeretek.

A Rajkó Zenekar közönségének tájékozódása döntően a harmadik sávra támaszkodott, de tévedés lenne, ha azt gondolnánk, hogy itt a sajtó szerepét

retében az előbbi kérdésre azt kell válaszolnunk, hogy népszerű eseményhez is tud kellően hatásos hírverést generálni a JAMKÓ.

A Házibulin részt vevők információi simulnak leginkább a megkérdezettek egészére jellemző információs szerkezetbe. Ennél a programnál nem tudunk egyetlen sajátos információsávot sem megjelölni. Abban hasonlítanak a legtöbb látogatóra, hogy döntően informális úton tájékoztak.

A fővárosban élők tájékozódását az egyes régiókban eltérő információs sávok határozták meg. Ennek szerkezetét a 10. táblázat segít megérteni:

A távolabbi pesti kerületekben és a Budán élők körében egyaránt ugrás-szerűen emelkedett az informális csatornákból származó előzetes tájékozódás gyakorisága, ugyanakkor ebben a két régióban hivatkoztak legkevésbé a sajtóból szerzett információkra.

Egészében véve ezek a tájékoztatósi eltérések azt jelzik, hogy minél távolabb lakik valaki a Művelődési Háztól, annál kevésbé érik el a ház marketing eszközei és lépései. A távolsággal párhuzamosan egyre fontosabbá válnak a személyes kapcsolatokon vagy tapasztalatokon alapuló ismeretek. Külön figyelmet

10. táblázat

Az információs sávok, a budapestiek lakóhelye szerint (% , N=300)¹²

	csak in- formális	csak a ház közlései	csak sajtó és egyéb	több sávból is	nem volt információja	Σ
XIII. kerület	32	22	22	23	1	100
határoló pesti kerületek	44	11	14	31	–	100
távolabbi pesti kerületek	77	11	3	9	–	100
budai kerületek	73	10	10	7	–	100
Σ	44	17	17	21	1	100

A fontos cellatartalmakat – álláspontunk szerint a hiátus is fontos – a már ismert módon jelöltük. Ezek nyomán jól érzékelhető, hogy a domináns informális közlések mellett a XIII. kerületben élők számára a ház marketing eszközei és a sajtóból megismerhető információk lényegesen fontosabbak voltak, mint bármely más régió lakói esetében. Érdeemes megjegyeznünk, hogy az összképet egyáltalán nem befolyásoló, előzetes információ nélküli két megkérdezett helyben lakik. ők mintegy véletlenül belesétáltak a Búcsú sokadalmába.

A környező pesti kerületek lakói közül említettek kimagasló arányban több sávból származó információkat, amelyek tipikusan a ház közléseihez kapcsolódó informális, ill. sajtóértesülések voltak.

érdemel a sajtó szerepe, amelynek elsősorban helyi információs értékét láttuk. Feltehető, hogy ez döntően a kerületi Hírmondót és kábeltelevíziót jelenti, hiszen számottevő arányban a helybeliek említettek ebbe a sávba tartozó hírforrásokat.

A részvétel előzményeinek másik összetevőjét, a döntés időzítését is vizsgáltuk. Mennyire előrelátóak vagy mennyire utolsó pillanatban születtek azok az elhatározások, amelyek nyomán a megkérdezettek eljöttek az Angyalföldi ős eseményeire? A válaszokból az alábbi kép rajzolható:

A korai döntésektől a hirtelen elhatározásig tartó sort sávokra osztottuk. Az elsőkben a legalább egy héttel korábbi döntéseket, a másodikban az egy héten belüli elhatározásokat, a harmadikban

Mikor döntött a programról? (% , N=300)

egy hétnél régebben	27	
egy héttel ezelőtt	12	Σ 39
négy – hat nappal ezelőtt	8	
egy – három nappal ezelőtt	15	Σ 23
hirtelen jött ötlet alapján, a mai napon	28	28
nem kívánt külön elhatározást, ilyen programokra máskor is idejár	10	10
Σ	100	Σ 100

86

K É K

láthatjuk. Ebben a sávban jelennek meg a máshova besorolhatatlan közlések is, így az idősothton lakóinak kollektív meghívása. Az onnan érkező vendégekhez feltehetően egy gondozó vagy az intézmény gondnoka közvetítette a tiszteletjegyes műsorról szóló hírt, és ezt csak az „egyéb” kategóriába sorolhattuk.

Az Irodalmi Teaházra érkezett kiszámú látogatóhoz döntően ismerősök révén jutott el a program híre. Ezen az estén kiemelkedő volt a Művelődési Központ marketing eszközeinek említése is. Lehet, hogy egy ilyen, csemegének ígérkező eseménynél a ház pontosabban tud célzott közönséget verbuválni, mint más, szélesebb körben is vonzó programjainál?

A Gyertyafénykeringő Klub születésnapi programján az informális értesülések domináns szerepe mellett szintén a ház közlései bizonyultak jelentős, második forrásnak. Ennek ismeretében az előbbi kérdésre azt kell válaszolnunk, hogy népszerű eseményhez is tud kellően hatásos hírverést generálni a JAMKÓ.

az ötletszerű döntéseket, végül a külön elhatározást nem igénylő, meglévő tapasztalatra építő látogatókat találjuk. A sávós szerkezet jól mutatja, hogy a megkérdezettek többsége előre szervezi programjait, időfelhasználásában kis teret hagy a spontaneitásnak.

Az átlagértékek ebben az esetben több jelentős eltérést fednek el, ezért két metszetben is indokolt a tagoltabb elemzés. Ezekkel a döntések időpontjának programokhoz kötött, és információfüggő jellegét érhetjük tetten. A programok felől közelítve ezt láttuk:

fele aznap döntötte el, hogy kiveszi részét az egész napos programból. Úgy gondoljuk, éppen a spontán döntések eredményezték a jelenlevők számának szakadatlan hullámlását a délelőtti szentmise és a vacsernye között. Tudjuk, hogy e döntéseket a nap során rendre váltakozó eseménykinálat befolyásolta, ezzel együtt is a hosszabb maradásra nem kötelező, azonnali döntések határozták meg a részvételt.

lunk kiemelkedéseket vagy mélypontokat. Körükben törzsvendégekről sem beszélhetünk, hiszen ezen az estén egy új együttes debütált, mitől lett volna kialakult látogatókörük a házban. Az egyetlen ilyen választ a véletlen művészek tekintjük.

Az elhatározás időpontjának információfüggő karakterét ilyenek találunk: (12. táblázat)

Kiemeléseink az információs háttér egyes sávjaihoz tartozó sajátos döntéshozatalra utalnak. A kizárólag informális forrásokról (személyes közlésekről, saját tapasztalatról) beszámoló látogatók körében minden más csoportnál nagyobb a visszatérő vendégek súlya.

11. táblázat

A döntések időpontja, a programok szerint (% , N=300)¹³

	ma	a héten belül	egy hete v. régebben	máskor is jár erre	Σ
JAMKó Táncház	18	30	50	2	100
Bücsú	43	14	29	14	100
Rajkó	29	46	25	–	100
Irodalmi Teaház	11	50	39	–	100
Gyertyafénykeringő	2	5	65	28	100
Házibuli	30	27	41	2	100
Σ	28	23	39	10	100

A Táncház résztvevőinek domináns válaszai azt jelzik, hogy jellegzetesen olyan (döntően fiatal) látogatókat találtunk a házban, akik előre készültek erre az estére.

Hasonló „rákészülő” közönséggel találkoztunk a Gyertyafénykeringő Klub születésnapi programján, amelynek hetekkel korábbi beharangozásán minden jelenlevőnek értéscére adták: a vacsorarendelés miatt szükséges a korai döntés, mert nem helyben főznek. Ebből adódik két döntési időpont mélypontja is, ebben a körben alig fordult elő pillanatnyi elhatározásra és egy héten belüli döntésre utaló válasz. Az itt talált ünnepelő közönség döntési szerkezetét minden szempontból rendhagyónak találtuk, hiszen ők az átlagosnál sokkal magasabb arányban állították, nem is kellett külön döntést hozniuk, mert ilyen programokra máskor is ide járnak.

E két esemény ellenpontját a Bücsú képezte, ahol a megkérdezettek közel

A Rajkó Zenekar fellépésére és az Irodalmi Teaházra érkezett közönség domináns válaszai egyaránt a két széli helyzet közötti döntéseket jeleznek. Markáns sajátosságot abban mutattak, hogy körükben még véletlenül sem találtunk törzsközönségre utaló válaszokat. Ez nyilvánvalóan a rendezvények egyedi jellegeből következett. Feltehető, hogy egy más karakterű Irodalmi Teaház programra nem a pszichoszínház iránt érdeklődők érkeznek a Művelődési Központba.

A Házibuli közönségének döntésszerkezete belesimul az összképbe, egyik döntési időpontban sem talá-

Et tipikusan a ház egy-egy programjához kötődő látogatók vagy összeszokott társaságok információs profilja. Nem véletlen, hogy közöttük a legkisebb az esemény napján hozott döntések aránya. Emlékeztetőül: az információs sávok között ezt találtuk a legszélesebb terjedelműnek, a megkérdezettek 46 százaléka tartozik ebbe a körbe.

A Művelődési Központ marketing munkájára hagyatkozók alcsoportjában a korai döntéseket találtuk domináns súlyúnak. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a JAMKó a szervező munkájával, reklámeszközeivel

12. táblázat

A döntések időpontja, az információs sávok szerint (% , N=298)¹⁴

	ma	a héten belül	egy hete v. régebben	máskor is jár erre	Σ
csak informális	23	31	31	14	100
csak a ház közlései	31	12	45	12	100
sajtó és egyéb	37	22	35	6	100
több sávból is	26	15	56	3	100
Σ	28	23	39	10	100

elért célközönség időben jut a programtervezéshez szükséges információkhoz. E kör terjedelme alig több, az előző információs sáv egyharmadánál.

A sajtóra és az egyéb további forrásokra hivatkozó megkérdezettek közel ilyen arányú (16%) alcsoportjában a rendezvény napján hozott döntéseket találtuk dominánsnak. Ez a sajtóból szerezhető információk természetére, a naprakészségre utal. Nem felejthetjük el, hogy az ilyen közlések másik jellegzetessége a gyors elavulás. Láthatjuk, hogy két információs sávban is magasabb a korai (legalább egy hete született) döntések aránya, mint azok körében, akik a sajtóból nyerték isme-

Budapest

E fejezet lezárásaként azt kell bemutatnunk, hogy a három homogén információs sávból és a párhuzamosan több sávból tájékozódók hány elemi információt említettek.

A táblázat második oszlopában kiemeltük minden alcsoport adatait. Itt válik kézzelfoghatóvá, hogy az egy mástól elhatárolható, három információs sávba tartozó megkérdezettek milyen ritkán rendelkeznek egynél több értesüléssel. A több sávból informáltak esetében „természetes”, hogy legalább két ismeretmozaik jutott el hozzájuk. A harmadik oszlop árnyékkolt cellái azt tanúsítják, hogy a homogén információs sávok egyikében sem találtunk három értesüléssel rendelkező megkérdezettet. Ilyen mértékben csak a több sávból tájékozottak egy részénél sűrűsödtek az információk.

Ezek az adatok álláspontom szerint azért tanulságosak, mert meggyőző erővel bizonyítják, hogy az információk koncentrátsága áll a több sávú informáltság és a korai döntések erős kapcsolatának háttérében.

Tanulmányunk utolsó fejezetében a megkérdezett látogatók elégedettségéről szerzett információinkat elemezzük.

A megkérdezettek elégedettsége

Az elégedettség kapcsán valamennyi program esetében kérdeztük a rendezvényeket értékelő átfogó ítéleteket, majd tíz rész kérdésben a megkérdezettek szerint elvárható követelmények teljesülését és az ingyen látogatható

Bücsü kivételével a belépők áráról kialakított álláspontokat. A kérdésekre adott válaszokon túl rögzítettük az interjúkban elhangzott további megjegyzéseket, amelyek egy kérdőívben elismerő, háromban semleges és tizenhét esetben elmarasztaló tartalmúak voltak. A 21 válaszmagyarázó megkérdezett között ketten nem érték be egy megjegyzéssel, ők két bíráló tartalmú kiegészítést is fűztek válaszaikhoz.

A megkérdezettektől egy ötfokú skálán kértünk minősítő besorolásokat a programokról, aszerint, hogy olyan időtöltést nyújtottak-e, mint amit vártak. Az osztályozás kategóriái így alakultak:

- 5 elvárásainak teljesen megfelelt
- 4 elvárásainak nagyrészt megfelelt
- 3 elvárásainak közepesen felelt meg
- 2 elvárásainak alig felelt meg
- 1 elvárásainak egyáltalán nem felelt meg

A minden rendezvényről feltett tíz rész kérdésben ezeket az összetevőket „kínáltuk fel” osztályozókártya használatával elvégezhető, hasonló szempontsorozatú minősítésre:

- 01 a tájékoztatás erről a programról
- 02 a programon közreműködők teljesítménye
- 03 a programon használt hang- (és fény-) technika
- 04 a közönség személyes és vagyonszüksége
- 05 a terem mérete ekkora közönség befogadásához (a Bücsuban az iparművészek árukiálata)
- 06 a programon használt helyiségek bútorainak kényelme (az iparművészek árszínvonala)
- 07 a büfé árukiálata
- 08 a büfé árszínvonala
- 09 a tisztaság a program során használt helyiségekben
- 10 a mellékhelyiségek (WC, mosdó)

Az elemi skálaértékek sorozata kevésbé alkalmas az összehasonlító értelmezésre. E cél érdekében az osztályozó ítéletekből súlyozott átlagot ($\bar{x}$) szá-

88

K É K

reteiket. Úgy gondoljuk, hogy egy hétnél hosszabb távra felesleges a sajtóban előrejelzéseket elhelyezni, mert nem válnak beharangozó szerepű információkká.

A több információs sávból tájékozódók körében találtuk legnagyobb súlyúnak a korai elhatározásokat. Azt gondoljuk, hogy a megkérdezettek úgy jutottak több forrásból származó értesülésekhez, hogy az első információ nyomán kialakult érdeklődésük további tájékozódásra sarkallta őket. Az egymást kiegészítő értesülések halmozódó hatása vezethetett a korai döntéshez.

13. táblázat

Az elemi információk száma, az információs sávok szerint (% , N=298)¹⁵

	egy	kettő	három	Σ
csak informális	98	2	–	100
csak a ház közlései	92	8	–	100
sajtó és egyéb	88	12	–	100
több sávból is	–	80	20	100
Σ	75	21	4	100

Budapest

mitottunk, amely tömörsége révén alkalmas indikátor arra, hogy akár a programokat, akár egyes csoportok ítéleteit egyetlen, összehasonlítható adattal jellemezzem. Ezt a mutatót elégedettségi indexnek nevezzük, amely elvben 0,0 és 4,0 közötti értékeket vehet fel. A mutató számításakor az eredeti kódoknál egy egésszel kisebb súlyokat alkalmaztunk, így értük el, hogy az „egyáltalán nem megfelelő” ítélet 0 értékű legyen.

A mindössze 17 spontán bírálat már előrevetítette, hogy a megkérdezettek a felvételünkben vizsgált programokat valószínűleg elvárásaikhoz közeli időtöltésnek találták. A hat rendezvény elégedettségi indexei így alakultak:

Az elégedettségi index, programok szerint ($x, N =$ programonként változó)

a program	n	x	spontán megjegyzések esetszáma		
			elismerő	semleges	elmarasztaló
Rajkó	28	4,00	–	–	–
JAMKó Táncház	50	3,80	–	–	–
Házibuli	44	3,68	–	–	2
Irodalmi Teaház	18	3,56	–	–	1
Gyertyafénykeringő Klub	40	3,50	–	–	3
Bücsü	119	3,31	1	2	11

Az elégedettségi index mértéke szerint rendezett sor nyomán azt mondhatjuk, hogy megkérdezettek az Angyalöldi Ősz hat figyelemmel kísért eseménye közül elsősorban a Rajkó Zenekar fellépésével voltak elégedettek, míg a legkevésbé a Bücsü nyerte el tetszésüket.

A legkedvezőbbben megítélt Rajkó Zenekari előadás a résztvevők többsége tiszteletjegyes meghívottként ült a nézőtérén. Ezért a magas elégedettségi indexet első ránézésre „Az ajándék lónak ne nézd a fogát!” viselkedési előírás eredményének gondoltuk. A részítéletek áttekintésekor azt láttuk, hogy a tíz értékelhető összetevő közül hatot szintén az elméletileg elérhető 4,00 súlyozott átlaggal minősítettek. A tájékoztatás, a hang- és fénytechnika, a tisztaság és a mellékhelyiségek esetében ennél kritikusabb ítéletekkel értékelték az ajándék programot. Ezt nem tekinthetjük sem az illem kényszere, sem az érdektelen válaszadás eredményének. El kell fogadnunk, hogy a magas elége-

dettségi index ebben az esetben valóban azt jelzi, hogy a műsor elnyerte – jobbára idős – vendégei tetszését.

a csoportképzés szempontja	eltérés
nemek szerint	0,03
életkor szerint	0,31
információs sávok szerint	0,40
budapesti régiók szerint	0,44
a XIII. kerület lakóövezetei szerint	0,62

A Bücsü esetében részben a program összetett jellege vezethetett a többi rendezvényhez képest alacsony elégedettségi indexhez. Akit olyan pillanatban

súlyozott átlagot nem csak a programok szerint hasonlítottuk össze, de a megkérdezettek különböző metszetek mentén kialakult alcsoportjainak elégedettségi indexeit is egybevetettük. A szélső értékek közötti eltérés így alakult:

Az elégedettségi index szélső csoportértékeinek távolságaiból kialakuló rendezett sort három sávra tagoltuk.

89
K É K

kérdeztünk, amikor nem az ő ízlésének megfelelő esemény zajlott, az nagy valószínűséggel elvárásaitól távolinak minősítette a programot. Másfelől a nyolc összehasonlítható részmozzanat közül (a népi iparművészek áru kínálatát és árszínvonalát csak itt volt indokolt kérdeznünk) négy esetben ez a program érte el a leggyengébb besorolást. Ez viszont azt jelzi, hogy az időtöltés átfogó minősítése együtt járt az elkülöníthető elemekről kialakított kritikusabb véleményekkel. A legtöbb elmarasztaló megjegyzés is e programról hangzott el, a tizenegy megkérdezett közül heten a hangosítást kritizálták.

A bíráló megjegyzések előfordulása alapján az is egyértelmű, hogy a legmagasabb elégedettségi indexű programokat bírálták a legkritikábban, az elvárásoknak kevésbé megfelelő rendezvényeken gyakoribbak voltak a spontán bírálatok. Az elhangzott megjegyzések szövegét tanulmányunkhoz mellékletként csatoljuk.

Az időtöltés minősítéseiből számított

Az elsőben a férfiak és a nők praktikusán azonos ítéleteit látjuk. Ennek részleteivel nem szabad tovább foglalkoznunk, mert az eltérés olyan minimális, hogy értelmezésükre nincs lehetőség.

A közepes csoporteltérések sávjában a széli ítéletek a teljes skálaterjedelem tizedrésze körül szóródnak. Az idetartozó három metszetből az életkor szerinti csoportítéleteket részleteiben is bemutatjuk, mert valójában ezeket tekintjük a legkisebb értelmezhető csoportítéleti eltéréseknek.

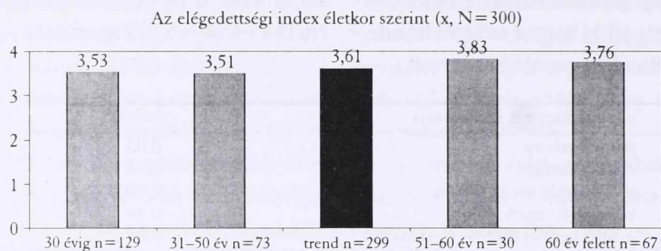
A sorozat végén egy ugrást követően a XIII. kerületben élőkcsoportjai között látott ítéleti különbségek meghaladják a skála 15 százalékát. Ezeket szintén érdemes részleteikben is áttekinteni, mert a Művelődési Központ közvetlen környékén és a kerület távolabbi részein élőkcsoportjainak elégedettségi indexe az eltérő ítéletek egymáshoz viszonyított súlyát érzékeltetik.

Az értelmezésre kiemelt csoportítélete-

ket oszlopdiagramokon ábrázoltuk, így érzékletes képet adhatunk a négy-négy csoport álláspontjairól, terjedelméről és arról, hogy miként helyezkednek el a fi-

Budapest

4. ábra

gyelemben vehető összes megkérdezettre jellemző, átfogó ítéleti tendencia körül. Az életkori csoportok válaszaiból számi-

térnek el egymástól. Az idősebb látogatók szűkebb terjedelmű csoportjaihoz tartozó megkérdezettek elvárásikhoz közelebbinek találták a programokat. Az 50 év feletti két alcsoportjában szintén igen közeli ítéletképzéssel találkozunk.

Együttvéve az 50. életévet tekinthetjük olyan fordulópontnak, amely alatt és felett jól megkülönböztethető az elégedettség mértéke. Az ennél fiatalabb, ill. idősebb két-két korcsoport álláspontjait konszenzusközelinek találtuk.

A most megismert ítéletszerkezetől lényegét tekintve eltér a XIII. kerületben élők önbesorolással kialakított négy alcsoportjában megismert állásfoglalás sor.

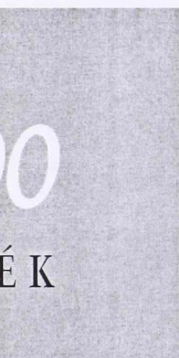
Az összes XIII. kerületi megkérdezett elégedettségét jelző trend egyik oldalán az itt élők domináns többségét alkotó angyalföldiek ítéleteit láthatjuk. Elégedettségük minden más alcsoportnál magasabb. A túloldalon három mikrocsoporthalláspontjai sorakoznak. A Vizafogóról érkezettek ítéletei határozottan elválnak a többségi állásponttól, elégedettségük 0,3 skála-

fokkal alacsonyabb az angyalföldiekénél. Az Újlipótvárosban élők alcsoportjának ítéletei kis lépéssel alacsonyabb indexhez vezettek, majd akik önmagukat e három lakóövezeten kívül élőknek tekintették további egytized körüli értékkel alacsonyabb elégedettségről számoltak be. Az így kialakult ítéleti sort az jellemzi, hogy a JAMKó körüli Angyalföldtől távolodva mind kritikusabb látogatókkal találkozunk. Elégedettségükben a meghatározó csoport után markáns törést látunk, majd újabb kis csökkenéseket.

Egészében ez a csökkenő elégedettség azt is érthetővé teszi, hogy a kerületből miért Angyalföldről jönnek leggyakrabban a házba. A kézenfekvő magyarázatot, a távolságot nem tekinthetjük valódi válasznak, mert a budai keruletéből éppen annyi, a távolabbi pesti keruletéből pedig egyenesen több látogatóval találkozunk, mint ahány megkérdezett a Vizafogón és az Újlipótvárosban együttvéve él.

A mind alacsonyabb elégedettség alkalmasabb magyarázó ok lehet a kerület Angyalföldön túli részein élők gyer jelenlétére. Természetesen nem abban az értelemben, hogy a kevésbé elégedettek jönnek el kevesebben, hiszen őket már itt találtuk. Gondolatmenetünket arra az előfeltevésre alapozzuk, hogy a kerület különböző lakóövezeteiből érkezők eltérő elégedettsége az elégedettség mellett egyben az igény-szintről is jelzésértékű. A magasabb igényszintűek pedig csak akkor jönnek a házbéli programokra, ha azok várható tartalma nagyon eltalálja érdeklődésüket. Ez fordul elő ritkábban a Vizafogón és az Újlipótvárosban élőkkel.

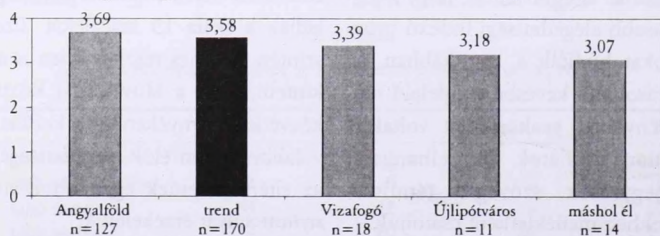
Az időtöltéshez kapcsolódó elégedettség csoportfüggő különbségeit követően azt kell megnéznünk, hogy miként alakultak a programok részmozzanataival kapcsolatos állásfoglalások. Az elemi válaszokból most is súlyozott átlagot számítottunk. A 6. ábrán a megítélt mozzanatok az elégedettség emelkedése szerint rendeztük sorba. Azonos elégedettségi index esetén előre helyeztük a kevesebb megkérdezett

tott súlyozott átlagokat a 4. ábrán kísérelhetjük figyelemmel.

A trend árnyékolt oszlopától balra a fiatalabb korcsoportok kritikusabb ítéleteit jelző, alacsonyabb index értékeket találjuk, jobbról az elégedettebb, idősebb csoportok álláspontjait. Azt kell mondanunk, hogy az Angyalföldi ősz hat vizsgált rendezvényének résztvevői közül a mintegy kétharmadnyi, fiatalabb megkérdezett kevésbé volt elégedett az események nyújtotta időtöltéssel. Az itt megkülönböztetett két alcsoport ítéletei alig

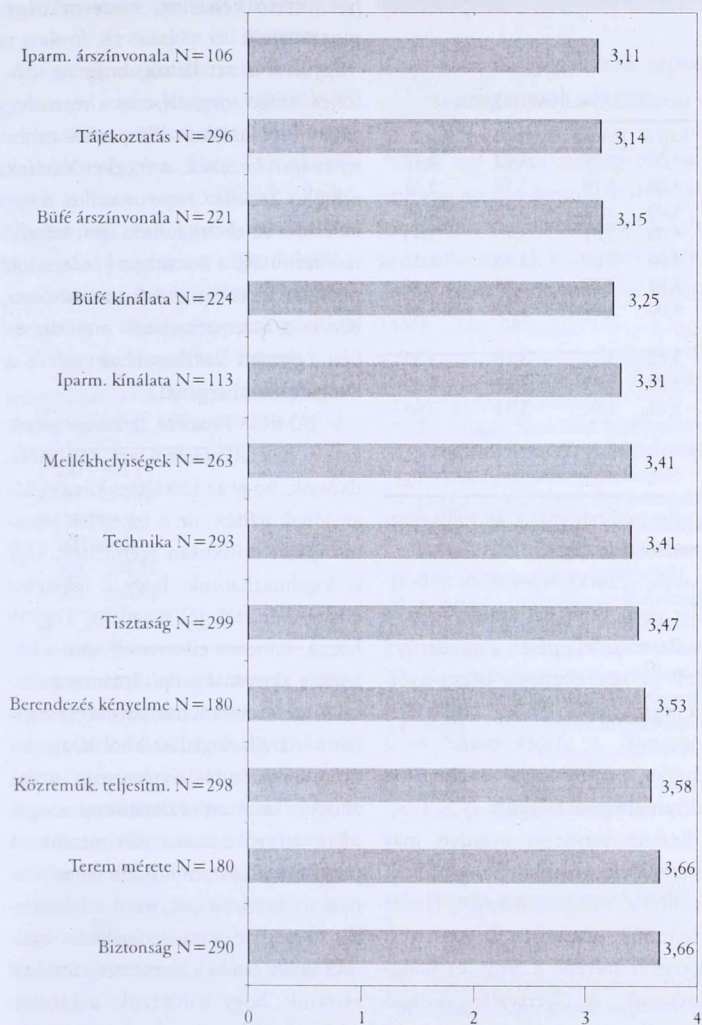
Az elégedettségi index a XIII. kerületi lakóövezetek szerint (x, N=170)

5. ábra

Elégedettség a részmozzanatokkal a differenciált megközelítés esetén (x, N=változó)

6. ábra

állásfoglalásaiból számított eredményt.

Az iparművészek árszínvonalát tartották az elvárhatótól legtávolabbinak, de ezt csak a Bücsuban kérdezhettük. A mindenkítől kért részletek közül a „Tájékoztatást” találták a legkevésbé megfelelőnek és a „Biztonsággal” voltak a legelégedettebbek. Ezek között szóródnak a részletek.

A sorozat szerkezetét figyelve az iparművészek kínálatáig tartó öt elemet kell az elégedettség sor „alsóházába” sorolnunk. A középső elégedettség sávot a mellékhelyiségektől a tisztasá-

gig tartó három részmozzanat adja, amelyeknek index-értékei között látunk különbségeket. Az elvárhatóhoz legközelebbinek tartották a berendezések kényelmétől a biztonságig tartó mozzanatokot. Ezt a négy elemet tekinthetjük az elégedettség sor „felsőházájának”.

Az így jellemezhető tagoltság három sávjának tartalmát kell mérlegelnünk. Legfontosabbnak azt tartom, hogy a közreműködők teljesítménye igencsak előkelő helyre került. Nem kerülhetjük meg a középső sáv tartalmát. Elsősorban azért, mert a mind jelentősebb

versenyterrássá váló szabadidő ipar e területeken könnyűszerrel lelépheti a közművelődési intézményeket. Hasonló gondokat látok az alsóház tartalmával is. Ide döntően olyan, járulékos szolgáltatásokat soroltak ítéleteikkel a megkérdezettek, amelyeknek kritizálható színvonal sokat ronthat egy-egy intézmény vonzerején. Úgy gondolom, nélkülük már nem lehet, a látogatók szerint elvárhatónál gyengébben pedig nem szabad közművelődési intézményt működtetni.

Végül a felvételünkben vizsgált programok és a rész összetevőkről kialakult ítéletek kapcsolatát kell jellemeznünk. Erre azért van szükségünk,

91
K É K

mert az eddigi, globális adatok elfedhetik az egyes programok közönségének eltérő ítéletalkotását. Áttekintő táblázatot készítettünk, amelyben a rész összetevőket az index mentén rendeztük sorba, és az oszlopok az egyes programokra vonatkoznak. Az egyes programok eltérő sajátosságai miatt nem kért mozzanatok célját üresen hagytuk.

A táblázat sorai a legmagasabb indexértéktől a legalacsonyabbig tartalmazzák a vizsgált részmozzanatokot. A sorcímekben feltüntettük az index kiszámításánál figyelembe vett válaszadók (N) számát és a válaszaikból számított átfogó index érték (x) nagyságát. Az oszlopokban az egyes programokon válaszolók részmozzanatonként számított index értékét jelezzük. A kiemelések közül a **kövér** szedés az adott összetevőre adott legmagasabb értéket, a **kurzív** szedés pedig a legalacsonyabbat jelzi. A kerettel elkülönített, alsó két

cellában azt tüntettük fel, hogy az adott programon megkérdezettek hány részmozzanatot értékelték a legmagasabbra, ill. a legalacsonyabbra. Az ár-

Budapest

14. táblázat

Elégedettség a részmozzanatokkal, a programok szerint (x , N =soronként változó)¹⁶

			JAMKó	Bücsü	Rajkó	Teaház	Gyertyafény	Házibuli
Biztonság	N=290	$x = 3,66$	3,60	3,48	4,00	3,89	3,83	3,70
Teremméret	N=180	$x = 3,66$	3,38		4,00	3,78	3,78	3,61
Teljesítmény	N=298	$x = 3,58$	3,60	3,36	4,00	3,72	3,73	3,68
Kényelem	N=180	$x = 3,53$	3,12		4,00	3,67	3,75	3,45
Tisztaság	N=299	$x = 3,47$	2,90	3,39	4,00	3,89	3,75	3,62
Technika	N=293	$x = 3,41$	3,49	3,17	3,68	3,78	3,55	3,48
WC-mosdók	N=263	$x = 3,41$	2,83	3,28	4,00	3,89	3,75	3,51
Iparm. kínálat	N=113	$x = 3,31$	3,31					
Büfé kínálata	N=224	$x = 3,25$	3,13	3,13	3,75	3,71	3,46	3,33
Büfé árai	N=221	$x = 3,15$	3,06	3,00	3,75	3,71	3,20	3,33
Tájékoztatás	N=296	$x = 3,14$	2,94	3,08	3,43	3,06	3,75	3,68
Iparm. árai	N=106	$x = 3,11$	3,11					
+ szélső ítéletek a programhoz			-	-	8	1	1	-
- szélső ítéletek a programhoz			7	4	-	-	-	-

A Táncház mellett kizárólag a Bücsűben kaptunk az indexek alsó pólusához vezető ítéleteket, összesen négy mozzanatról.

Együttvéve azt láttuk, hogy az időtöltés átfogó megítélése és a részmozzanatokról kialakult álláspontok többnyire igen közeli. A megkérdezettek a Rajkó Zenekar estjét mindkét megítélésben az elvárhatóhoz igen közelinek tartották, a Bücsűben kérdezettek pedig az időtöltés globális megítélésében és a részmozzanatok minősítésében egyaránt kritikusabbak voltak a látogatók többségénél.

A JAMKó Táncház közönségének kettős ítéletalkotásáról azt kell mondanunk, hogy az időtöltést kimagaslóan jónak ítélték, de a feltételek jelentős részét kritikusan szemlélték. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a feltételek ellenére érezték jól magukat. Tegyük hozzá, mindent elkövettek, ami a közönség aktivitására építő, tánctanulással fűszerezett táncházban ezt elősegíthette. Az állásfoglalásaikból kirajzolódó ellentmondás egybecseng azzal, ahogyan a részmozzanatokról megismert, átfogó ítéletorsz értelmeztük. A programon közreműködők teljesítményét jobbnak tartják, mint a feltételeket vagy a járulékos szolgáltatásokat.

Az index értékek elemzését azzal kell zárunk, hogy felidézzük: a kritikusabb – 3,00 körüli – eredmények osztályozó skálánkon az elvárásainak, ill. az elvárhatónak „nagyraoszt megfelelt” ítéletet hordozzák. Így a „kritikus” ál-

Realis-e a belépőjegy ára (% $N=169$)

ítélet a jegyek áráról	%
igen, realis	86
alacsonyabb lenne realis	11
magasabb is realis lenne	2
nem tudta megmondani	1
Σ	100

lásponatok szinte mindig a „teljesen megfelelt” és a „nagyraoszt megfelelt” vélemények közé esnek. Ez pedig elégedett, de nem fenntartás nélküli látogatókat jelent.

Végül a jegyárak elfogadhatóságáról

92 K É K

nyékolt cellák azt jelzik, hogy a Bücsűben a „Teremméret” és a „Kényelem” helyett a népi iparművészek „kínálatát” és „árszínvonalát” kérdeztük.

A minden programon kérdezhető mozzanatok közül a közönség biztonságát tartották az elvárhatóhoz legközelebbinek és a programról adott tájékoztatást tekintették a legtávolabbinak az elvárhatótól. A „Biztonság” esetében az ítéletalkotás nagyfokú konszenzussal jár, hiszen egyetlen programnál sem fordult elő, hogy más mozzanatot ennél jobban értékelt volna. Két rendezvény, a Táncház és a Rajkó esetében a „Teljesítmény” megítélése elérte ezt a mértéket.

A „Tájékoztatás” általános alulértékelésében nem beszélhetünk ilyen egybehangzó ítéletekről, hiszen a Bücsű résztvevői a „Büfé árai” kapcsán ennél is kevésbé mutatkoztak elégedettnek, a Gyertyafénykeringő Klub programján viszont a tájékoztatást lé-

nyegesen jobbnak tartották több részmozzanatonál is.

A hat program résztvevőinek ítéletalkotását egybevetve azt láttuk, hogy a Rajkó Zenekar fellépésén a mindenhol vizsgált tíz részmozzanat közül nyolcat a legmagasabb index értékekkel minősítették. A „Tájékoztatás” és a „Technika” pozitív szélső értékeit két másik programnál találjuk.

A Teaház vendégei minden más programnál magasabbra rangsorolták a „Technika” elfogadhatóságát. Hozzá kell tennünk, hogy ezen az estén volt a legkisebb szerepe a fény- és hangtechnikának. A Gyertyafénykeringő Klub születésnap rendezvényén a „Tájékoztatás” a többi rendezvénynél jobb minősítést ért el. Erről a programról nem árt tudnunk, hogy az ott megkérdezettek közel kétharmada csak informális forrásokból jutott hozzá értesüléseihez. (Lásd 9. táblázat.)

A legalacsonyabb index értékek közül hét a JAMKó Táncház vendégeinek állásfoglalásaihoz kötődik. A „Biztonság”, a „Teljesítmény” és a „Technika” kivételével minden részmozzanatról nekik voltak a legrosszabb benyomásaik, és a „Büfé kínálatát” a Bücsű közönségével egyező mértékben tekintették az elvárható alattinak. Ez utóbbi „holtverseny” miatt a negatív széli helyzetek sora tíz helyett tizenegy tagból áll.

Budapest

megismert véleményeket kell áttekin-
tenünk. Erről 169 látogatót kérdezhet-
tünk. Egy kivételével volt álláspontjuk
az árakról. Az összkép ezt mutatta:

A jegyárak megítélése nem függ a fi-
gyelemmel kísért kemény változóktól,
és statisztikai alátámasztás nélkül kap-
csolódik a programokhoz. (Az „alacson-
nyabb ár lenne reális” válaszok a Rajkó
Zenekar fellépését kivéve minden be-
lépőjegyes programon előfordultak, a
„magasabb ár is reális lenne” válaszo-
kat pedig a Gyertyafénykeringő Klub
és a Táncház látogatóitól kaptuk.)

A korrekciós sávok, ha nem tartották reális-
nak a belépőjegy árát (gyakoriság, N=22)

+ 500 - 401 Ft	1
+ 101 - 200 Ft	1
+ 100 Ft - ig	2
- 100 Ft - ig	12
- 101 - 200 Ft	5
- 201 - 300 Ft	1
Σ	22

A domináns ítéletek magas aránya
már előrevetítette, hogy az árakkal
kapcsolatos válaszok az egyéb kérdé-
sek válaszaihoz alig kötődnek, szinte
konszenzusközeli képet adnak. Az ár-
korrekciós válaszok esetében megnéz-
tük, mekkora különbséget tartanának
reálisnak. Áttekintésükhöz a gyakori-
sági adatokat használjuk, mert 22
esetből félrevezető lenne százalékos
számolni.

A két kövérrel szedett sor jelzi, hogy
a szűk körű korrekciós igények döntő
többségével a belépők árának legfel-
jebb 200 forintos csökkentését tekin-
tették kívánatosnak a megkérdezettek.
Ezek a kismértékű korrekciós vágyak
egybecsengenek a jegyárakat reálisnak
tekintő domináns állásponttal.

Egészében véve úgy látjuk, hogy az
Agyalföldi ősz öt belépőjegyes prog-
ramján a résztvevők zöme elfogadha-
tónak látta az árakat, a korrekciót
igénylők pedig többnyire igen kis
mértékű árcsökkenést tartott indok-
oltnak.

A spontán megjegyzések szövege programok szerint

Végül egy olyan megjegyzés, amely
nem egy megkérdezettől származik, de
felvételünk adatai azt bizonyítják, hogy
kérdőbiztosunk a számára előírt fel-
adaton túl is figyelt munkája céljára:
JAMKó Táncház

Bücsü	az időtöltés osztályzata
1. Mozgó illemhely hiányzik	4
2. Túl hangos. Nem lehet beszélgetni (A hangosítás megítélésénél)	4
3. Jobb, mint tavaly (A mellékhelyiségek megítélésénél)	5
4. Erős (A hangosítás megítélésénél)	5
5. Drágák a programok. Pl.: csacsigolás (A részmozzanatok után)	3
6. Több szemetes kellene (A tisztaság megítélésénél)	4
7. Kevés a folklór, régebben több sátor volt (A részmozzanatok után)	3
8. Erős (A hangosítás megítélésénél)	4
9. Hangos (A hangosítás megítélésénél)	4
10. Hallottuk a hangot, mert itt lakunk. (Az információ forrásainál)	4
11. Nem láttam hirdetve (Az információ forrásainál)	5
12. Hangos (A hangosítás megítélésénél)	5
13. Hangos (A hangosítás megítélésénél)	4
14. Hangos (A hangosítás megítélésénél)	4
Rajkó	
15. Erős (A hangosítás megítélésénél)	5
Irodalmi Teaház	
16. Nagy (A terem méretének megítélésénél)	5
Gyertyafénykeringő	
17. Hangos (A hangosítás megítélésénél)	5
18. Hangos (A hangosítás megítélésénél)	5
19. Kicsit hosszú volt; Kicsit sűrűek az asztalok (Az időtöltés, ill. a bútorok megítélésénél)	4
Házibuli	
20. Tájékoztatás jó lenne: E-mail a programokról; A WEB lap nem működött nekem (Az információ forrásainál)	4
21. Billeg az asztal; A WC büdös (A bútorok, ill. a mellékhelyiségek megítélésénél)	5

Az egyik kérdező utolsó kérdőívén
szerepel: „Senki nem tud programfü-
zet létezéséről”

A három kérdező 50 személyt kérde-
zett, de csak 1 megkérdezett említette a
programfüzetet tájékozási forrásként.

Jegyzetek

- 1 A táblázathoz $\chi^2 = 75,30598$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 2 A táblázathoz $\chi^2 = 173,39135$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 3 A táblázathoz $\chi^2 = 6,41884$ és $p < 0,05$ értékek tartoznak, szignifikáns adatokat jelezve.
- 4 A táblázathoz $\chi^2 = 35,91792$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 5 A táblázathoz $\chi^2 = 63,27060$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 6 A táblázathoz $\chi^2 = 44,08320$ és $p < 0,001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 7 A táblázathoz $\chi^2 = 245,18525$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 8 A táblázathoz $\chi^2 = 30,911659$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.
- 9 A forrástáblázathoz $\chi^2 = 16,04624$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.
- 10 A megkérdezettek egy része több információforrást is megnevezett, ezért az említések aránya meghaladja a 100 százalékot.
- 11 A táblázathoz $\chi^2 = 104,80250$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 12 A táblázathoz $\chi^2 = 40,80938$ és $p < 0,0001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 13 A táblázathoz $\chi^2 = 83,34980$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 14 A táblázathoz $\chi^2 = 23,14568$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.
- 15 A táblázathoz $\chi^2 = 237,35049$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 16 A táblázatot súlyozott átlag sorozatokból szerkesztettük, melyeknek forrásai az egyes programok összetevőiről kapott ítéletek.

Budapest

Az Európai Unió tagjává váló országunkban egyre gyakrabban és feszültségektől sem mentesen fogalmazódnak meg a „hogyan tovább” és „miként fog alakulni” kezdetű kérdések. A különféle ágazatok és területek keresik a helyüket, próbálják megtalálni szerepüket a „megújuló óvilág nagy és bonyolult terepében”. Igaz ez a magyarországi felsőoktatásra is. Valamennyi egyetem és főiskola arra törekszik, hogy igazgatási struktúrájának átalakításával a különböző szakok eurokomformmá formálásával kapso-

ban gyökerező értékes, illetve máram korszertülnné vált szakmai örökség lényegre törő számbavétele.

Az egyik vonulat, amelyről szólni szükséges az a kulturális értékközvetítő szakemberképzési folyamat, amely Magyarországon a 19. század végén kezdődött és tart mind a mai napig.

A másik meghatározó, amely jelentős hatást gyakorolt a szakmára az a rendszerváltozások gyakorisága. A ki egyezés utáni Magyarország, a trianoni békediktátummal 93 ezer négyzetkilométernyi területre szűkített nem-

T. Kiss Tamás

A kulturális értékközvetítő szakemberképzés paradigmaváltása*

95

K É K

lódhasson az Unió Felsőoktatási Térségéhez.¹

Az előadás megpróbálja körüljárni – ha nem is a teljesség jegyében –, hogy az új helyzetben milyen kihívásoknak és követelményeknek szükséges megfelelnie a nagy hagyományú hazai kulturális értékközvetítő szakemberképzésnek. A mondandóm támaszkodik azokra az elmúlt években folytatott kutatásokra is, melyek elemző módon foglalkoztak a szakma felhalmozott szellemi javaival és gyakorlati tapasztalataival.

Múltbéli terepek, szerepek és kényszerek.

Ahhoz, hogy eljussunk, vagy legalább közelebb kerülhessünk az új kihívások megválaszolásához, aligha hagyható figyelmen kívül néhány, a múlt-

zet, melyre a második világháborút követően diktatórikus ideológiai-politikai és katonai megszállás nehezült, majd a kommunista diktatúra 1989-90-ben bekövetkezett bukása egyaránt befolyásolta a kulturális értékközvetítő szakemberképzés céljait és tartalmait, behatárolta a szakemberek tevékenységeit és lehetőségeit is.²

Az elsőként említett vonulat kapcsán szükséges kiemelten szólni néhány fontos tényezőről. Azokról kell beszélni, melyek sokáig meghatározó módon hatottak a szakemberképzésre és a kulturális értékközvetítés gyakorlatára.

Az egyik ilyen tényezőnek tekinthető a kulturális értékközvetítés „születési körülményeiből” következő „felnőtté válás” folyamata. A „szülő” a Monarchia Magyarországon – kevés megszorítással a 19. század végén munkálkodó – népnevelő, illetve néptanító volt.

* Az előadás *A művelődés hete a tanulás ünnepe* rendezvénysorozat keretében hangzott el a Magyar Művelődési Intézetben 2003. október 1-jén. A most megjelenő tanulmány szövege néhány vonatkozásban kiegészült.

Maradva a hasonlatnál. Nemcsak szakmai „szülőszobának”, hanem a kulturális értékközvetítés első intézményének is az eötvösi népiskola tekinthető. A filozófiájában jobbra felvilágosító, szemléletében nevelő-oktató-gyámolító elemeket tartalmazó népművelés, mint hivatás a két világháború közti Magyarországon, a klebelsbergi kultúrpolitikában jelenik meg, majd az iskolán kívüli népművelési színtereken kezd foglalkozásként is meghonosodni. A népművelő tevékenység erőteljes és hivatalos intézményesülésére a diktatúra időszakában, a Rákosi-érában, majd a Kádár-korszakban kerül sor. Az alapintézmény a művelődési

népművelést közművelődésre cserélő tevékenységek alakulását.⁷ A korabeli próbálkozások, melyek a népművelő helyett közművelőnek akarták nevezni a szakembert, kudarcot vallott. A törekvés nem volt egyéb, mint a „nép” szónak a „köz” szóra történő olyan lecserelése, amely azt sugallta, hogy így is, úgy is „művelő” tevékenységet kell ellátni a szakembernek, tehát nincs szükség a tudásstruktúra lényeges átalakítására, megújítására.

A rendszerváltozást követően gyökeresen megváltozik a helyzet. A kultúra visszanyeri plurális szerkezetét. A népet művelő, művelődési otthon típusú intézményre koncentrálnak a képzés kibővült a kulturális értékeket inkább közvetítő, toleráns és demokratikus elveket valló, sokféle intézményben és szervezetben tevékenykedni képes művelődésszervező szakemberképzésre.⁸

A másik tényező, melyet a képzés kialakulásának folyamatában ugyancsak kevésbé hagyhatunk figyelmen kívül azok – maradva a korábbi hasonlatnál – a „gyermek és ifjúkori élmények”. Az egyik meghatározó alapélmény a tanítósághoz és az oktatási (különösen a népiskolai, később az általános iskolai) intézményekhez kötődő szocializációs időszak, amely ha különböző intenzitással és különféle interpretálással, de mind a mai napig jelen van nemcsak a szakképzésben, hanem a társadalomban is.

A „gyermekkorai alapélmények” közül különösen a Gárdonyi Gézátl kölcsönzött „lámpás szerep” tartja magát erősen. A 19. század végén és a 20. század első felében a néptanító, majd tanítórá hártott, egész népre kiterjedő nevelő-művelő-segítő-gyámolító-felvilágosító szerepkör felelős betöltéséről van szó.

A korabeli társadalmi és gazdasági viszonyok tükrében még elfogadható, hogy a tanítói társadalom szakmai és erkölcsi kötelessége a felnövekvő nem-

zedék oktatásán kívül a felnőttekkel való foglalkozás is.⁹ A 20. század második felétől azonban jelentősen megváltoznak a körülmények. Kezdetét vette a foglalkozási mező differenciálódása, amelyben szakmák tűnnek el és jelennek meg. A tudásalapú társadalom kialakulásához nélkülözhetetlen elektronikus kommunikációs rendszerek kiépülésének és közhasznúvá válásának lehetünk tanúi és részesei. Új (regionális, lokális) társadalmi terek szerveződnek, melyeket, ha akarjuk vagy nem, akkor is globális rendszerek hálóznak be. Mindezek nemcsak megkérdőjelezik, hanem avítva is teszik annak az „archaikussá vált lámpás szerepnek”, a nosztalgikus tartóztatását, melyet még a korabeli tanítói társadalom sem támogatott egyöntetűen.

A másik meghatározó alapélmény annak a kormányzati álláspontnak az intézményesítése, melyet valamennyi 20. századi magyar kormány formailag azonos szerkezetben, ám tartalmilag gyökeresen eltérő értékekkel gyakorolt. Ennek a lényege az, hogy a mindenkorai kabinet és pénzügyi tárca kultuszminisztériumi feladattá tette, hogy nemcsak a tanítóknak, hanem az értelmiségnek is erkölcsi kötelessége a nép felvilágosítása, nevelése és művelése. A kormányzati döntések mögött többnyire a népművelés olcsó megoldási módjait húzódtak meg.

A néptanítói társadalmat és az értékeket „társadalmisítani hivatott réteget” a 20. században gyakorta hatották át különböző ideológiák is, melyek különféle „pórázon tartották” nemcsak a népművelői és művelődésszervezői gyakorlatot, hanem a szakemberképzést¹⁰ is.

Szükséges szólni végül egy harmadik tényezőről, az elméleti hátteréről. A kulturális értékközvetítés gyakorlatában és a szakemberképzésben hosszú ideig a szakmaiság (és a foglalkoztathatóság) perdöntő kritériumként fogalmazódott meg, és domináns szerepet töltött be a neveléstudomány, va-

otthon³ lesz, a szakemberképzés célja pedig ezen intézménytípus szakemberekkel történő ellátására⁴ korlátozódik.

A diktatúra felismerte a népművelésben rejlő, már a két világháború között megmutatózó politikai propaganda lehetőségeit is.⁵ A Rákosi-éra és a Kádár-korszak egyaránt arra törekszik, hogy a szakot és a foglalkozást a kulturális értékközvetítés gyakorlatát a politikai struktúra állami keretek közötti formációjává, a marxizmus-leninizmus ideológiájának „szolgáló leányává” tegye. A diktatúra az ötvenes években a népművelés segítségével elsősorban⁶ arra koncentrálnak, hogy központilag vezérelt kulturmunkásokkal, kulturális agitációval „megforgassa a világot”, átformálja, átnevelje a magyar népet. Az 1956-os forradalom leverését követő Kádár-korszak ugyan lemond a diktatórikus kultúrpolitikáról, ám a 3T-jegyében a „töltés” a „támogatás” és a „tűrés” kategóriái alapján vezérli a

lamint a pedagógus végzettség. Ennek az volt a következménye, hogy a pedagógia – jellegéből fakadóan – egyrészt szándékolt vagy kevésbé szándékos nevelő, átnevelő, megnevelő stb. célkitűzésével és eszközrendszerével, másrészt, mint szaktudomány nemcsak a kulturális értékközvetítés gyakorlatát, hanem a szakemberképzés fejlődését is korlátozta.

Amikor az 1970-es évek közepén az ország valamennyi tanítóképzőjében és tanárképző főiskoláján fősakként megindulhatott a népművelőkészítés, a szakot nappali tagozaton (kivéve a levelező oktatást) csupán valamilyen pedagógus szakkal együtt lehetett meghirdetni.

A nagy tradíciókkal rendelkező, képzési céljait tekintve alapvetően homogén, pontosan definiálható és behatárolható feladatokra felkészítő tanárképzők és tanítóképzők azonban nehezen fogadták el egyenrangúnak azt a szakot, amely szétfeszíti a pedagógusképzésbe addig elfogadott képzésfilozófiai, szervezeti és metodikai határokat és kereteket. A pedagógusképzésnek olyan szakot kellett befogadni, amely állandósult pályaképfeldefiniáló gondokkal küzdve örökös tanterv-korrekciónak tevékenységet folytat, amely a változásokkal való lépéstartás igényén túl még a változások előkészítését is felvállalt feladatként hangoztatja.

A gyakorlatban dolgozó népművelők közül egyre többen különféle konfliktusba keveredtek. Sok szakember (országos és helyi elvárások alapján)¹¹ pedagógizált folyamatokba kényszerült illeszteni a közművelődési tevékenységeket, jóllehet a társadalmi mozgások és változások nem „osztálytanóra szerkezetben zajlottak”. A gyakorlatban és a képzésben is számos kezdeményezés bontakozott ki, amely megpróbált kitörni az állampolgárokat nevelni akaró keretek közül. A „falakat reszpetgető” elméleti és gyakorlati szakembereknek azonban számítaniuk kellett arra, hogy megértésre kevésbé találjanak, támogatásban aligha

részesülhetnek.¹² A hivatalos művelődéspolitikai ugyanis arra törekedett, hogy a szakmailag elfogadható, ám a diktatúra számára kedvező lehetőségeket rejtő nevelési intézményekbe terelje a kevésbé ellenőrizhető közművelődési tevékenységeket.¹³

Az 1989–90. évi rendszerváltozást követően, ha ellentmondásosan is, de változik a kulturális értékközvetítők képzése. A népművelő képzést felváltó művelődésszervező szakemberképzés számos oktatási intézményben levál a pedagógusképzésről és eltávolodik a neveléstudománytól, megerősödik a menedzser szemlélete, gyakorlat-orientáltsága. A közművelődési jelleg egyre inkább háttérbe szorul, előtérbe kerülnek a különféle kulturális szolgáltatások, az értékek újra fogalmazása.

Az 1990-es évek végén megjelenő képesítési követelmény tovább intézményesíti a szakemberképzést,¹⁴ ami azonban sok tekintetben visszahozza a rendszerváltozás előtti „homogenizált képzési szerkezetet”. Egyetemi és főiskolai szinten egyaránt művelődésszervező elnevezésre egységesíti a szak megnevezését. Jelentős mértékben konkretizálja az oktatandó tantárgyakat és szakirányokat (modulokat). Arról is rendelkezik a képesítési követelmény, hogy a szakemberképzés nappali tagozaton csak szakpárban indítható, és a képzési idő nyolc szemeszter, ugyanakkor három tanévre rövidíti a levelező oktatást. Minőségi előrelépést jelent, hogy a főiskolai végzettség megszerzéséhez valamely idegen nyelvből középfokú, államilag elismert „C”-típusú, az egyetemi végzettséghez pedig még egy nyelvből alafokú, „C”-típusú nyelvizsgát is előír. A művelődésszervező szak ugyanakkor az oktatási intézmények túlnyomó többségében ismét arra kényszerül, hogy tanító és különféle tanár szakkal álljon párba. Csak néhány egyetemen nyílik arra lehetőség,

hogy a szakos képzés kommunikáció, illetve az informatikus-könyvtáros szakkal kerülhet meghirdetésre.

Áttérve a bevezetőben említett másik meghatározóra. Az 1990-es évek végén folytatott kutatások pontosan kimutatták, hogy a gyakori rendszerváltozások nemcsak a gyakorlatban okoztak töréseket, hanem a szakemberképzés alakulására¹⁵ is jelentős hatást gyakoroltak. Jól tükröződik ez a kulturális értékközvetítő foglalkozás kezdetekor megfogalmazódott, a mai napig érvényes kérdéskörre adott válaszokban is.

Az egyik ilyen kérdés már a kiegyezést követő első években jelentkezett.

97
K É K

A vita tárgya, a nézeteltérés alapvető oka, hogy az értékek közvetítésében, és feldolgozásának elősegítésében mekkora szerepet vállaljon az állam és milyen mérték illesse meg a társadalmat? A probléma azért vált központi kérdéssé, mert a kiegyezést megelőző évszázadokban a kulturális intézményeket alapvetően a társadalmi kezdeményezések hozták létre és tartották fenn.

A hazai gazdasági és politikai törekvésekhez alapot és terepmentőt a társadalom különböző rétegei által fenntartott, és a maguk mértéke és léptéke alapján működtetett szervezetekre és közösségekre épülő kulturális élet szolgáltatata, melyek többnyire éppen az államhatalommal szemben alakultak meg¹⁶.

Az állam 1867 után azonban felismeri, hogy szerepet kell vállalnia a kultúra támogatásában. A társadalom előtt nyilvánvalóvá vált: azzal, hogy a kor-

mányzatok intézményeket alapítanak, építenek és működtetnek, egyre növekvő befolyásra tesznek szert a kulturális életben. Az erősödő kormányzati befolyás ellenére a két világháború között még viszonylagos egyensúly mutatkozott a kultúra terein az állami és a társadalmi részvételt illetően. A második világháborút követően változik csak meg gyökeresen a helyzet. A szovjet ideológiai, politikai, katonai megszállásra épülő állam részint felszámolta, részint államosította („köztulajdonba” vette) az intézmények túlnyomó többségét. A társadalom tagjainak többsége a kulturális élet periferijára szorult.

98
K É K

A rendszerváltozást követően 1989–90-ben reorganizációs törekvések és folyamatok indultak meg. Aligha véletlen: az egyik legfontosabb célkitűzés éppen az volt, hogy a társadalom szövetét sokféle értéket és érdeket képviselő közösségek alkossák, erősödjön az önkéntes társadalmi részvétel a kulturális életben.

A kiegyezés időszakában egy másik kérdés is megfogalmazódott. Mind a mai napig vita folyik arról, hogy mik azok az értékek és értékrendszerek, amelyeket az állam részéről, a társadalom tagjainak oldaláról, esetleg mindkét részről egyformán megőrzésre, fejlesztésre, közvetítésre érdemesnek kell/lehet tartani.

A nehézség abban áll, hogy a kormányzatok által képviselt értékek és értékrendszerek nem mindig esnek egybe a társadalom tagjai többségének értékeivel és értékrendszereivel. Gyakorta voltak olyan korszakok, amikor

Felnőttképzés

az értékek hallgatólagosan vagy konfrontálódó módon egymásnak feszültek. A *másik okot* az érték-közvetítés és a terjesztés metódusában fedezhetjük fel. Amíg a társadalom közösségi tereiben megszülető kulturális mozgalmakra a szerves fejlődés a jellemző, melyben meghatározó jelleggel bír az önkéntesség és a szolidaritás, addig az állami intézmények szabályozottságuk következtében nehézkesebben, csupán késéssel reagálnak a különféle közösségi formációkban és kulturális műfajokban létrehozott értékekre. A harmadik okot leglátványosabban a 20. század végére a szinte mindent átformáló média idézte elő. Napjainkban mindinkább értelmetlen kísérlet, hogy hermetikusan elválasszuk a magas és a populáris kultúrát, sőt éppen az átmenetek, az állandó változások, a fikciók és a realitások közti határok ironikus egybemosódásai okoznak befogadói élvezetet. Tudomásul kell venni, hogy a 19. században – alapvetően a Monarchiában – megszülető intézmények funkciói átalakulnak. A múzeumok, koncerttermek, színházak, művelődési házak stb. a 21. század legelején egyre inkább valamiféle „kulturális bevásárló központra” kezdenek hasonlítani. Ezt a funkcióváltozást aligha lehet megérteni ama régi felfogás mentén, amely a kultúrát a mindennapi tevékenységektől elkülönült, különleges tartalmú és formájú aktivitásnak tartja és az élet kiegészítőjeként tekinti.¹⁷

Végül következzen a harmadik kérdés. Ugyancsak a kiegyezés óta zajlik a vita arról, hogy a kulturális és művelődési tevékenységek milyen mértékben és léptékben intézményesüljenek? A kérdés azért lényeges, mert az intézményesülés jelentősen segítheti, ugyanakkor „prokrusztesz-ágyba” is kényszerítheti, sőt meg is szüntetheti az értékek őrzését, terjesztését, közvetítését jelentő egyéni kezdeményezé-

seket és közösségi formációkat. Példák sokasága igazolja, hogy számos kulturális törekvés azért halt el, mert túlságosan intézményesült, szabályozottá vált,¹⁸ ugyanakkor sokuk megerősödését éppen az intézményes feltételek tették lehetővé.¹⁹

A kulturális életben megvalósuló intézményesülés léptékét és mértékét az állami és a társadalmi erők határozzák meg. Arányuk változott a Monarchiában és Trianon után, a két világháború közötti, majd egy diktatórikus, illetve demokratikus viszonyok uralta országban, és megint más lesz az Európai Unió tagállamában.

A kérdéskörök megmaradtak, a válaszok azonban, mint oly gyakran a történelem során új képzési stratégiát kívánnak. A népművelők, majd a művelődésszervezők eddigi képzése és a kulturális értékközvetítői gyakorlat – függetlenül a rendszerváltozásoktól – nemzetállami feltételek és keretek között alakult ki és intézményesült. Az új képzési struktúrának nemcsak tágabb kereteket kell figyelembe venni, de komoly szakmai kihívást jelent az is, hogy a nemzeti kulturális értékrendszer és a terjedő „McWord kultúra” milyen helyet foglal el a képzésben? A kulturális értékközvetítés gyakorlatában hogyan és miként alakul majd az állam és a társadalom viszonya?

A személyi feltételekről

A kulturális értékközvetítés kapcsán aligha kerülhető meg egy alapvető probléma: az elégtelen személyi feltételek és a területen dolgozók felkészültségének heterogenitása. Az okok mélyre és messzire vezetnek.

Az elmúlt évtizedekben több ezer szakember végzett a hazai felsőoktatási intézményekben, bizonyos területeken mégis állandósult a szakemberhiány. Továbbra is nagy a fluktuáció. A pályaelhagyásban közrejátszik az anyagi és erkölcsi megbecsülés hiánya, a sok kudarc, a munkafeltételek elégtelensége, a

kötetlen munkaidő, az alkalmatlanság és újabban pedig a pénzügyi-és oktatáspolitikai kényszerek produkálta egyre alacsonyabb színvonalú tömegképzés, amely özönével bocsátja ki azokat a csupán diplomát szerezni akarókat, akik között jelentős számú rendőr, tűzoltó, és mindenféle területen dolgozó ember található. A jelenség mögött az egyetemek bevételi kényszerei húzódnak meg. Azokon a szakokon szorgalmazzák (kényszerítik) a felvételi keretszámok növelését, melyek piacképesek, melyekre sokan jelentkeznek.

A kulturális értékközvetítés világában továbbra is megtalálható a területekre sodródott-kényszerült iskolázatlan, félművelt, művelt ember és a népművelést, majd a művelődésszervezést hivatásnak választó szakember. Mindez olyan általános-és szakműveltségi kavalkád,⁽²⁰⁾ amely egyik előidézőjévé vált és tartósítója azoknak kommunikációs, műveltségi és szakműveltségi zavarokkal terhelt parttalanú váló vitáknak, melyek inkább akadályozzák, mint segítik a szakmai fejlődést, az érdekképviselet kialakulását.

A koronként jelentkező nézetkülönbségek ugyancsak polarizáltak, sőt időről időre különböző táborokba sodorták, szervezték nemcsak az elméleti, hanem a gyakorlati szakembereket is. A kezdetben homogénnek tetsző népművelést felváltó kulturális értékközvetítés sokféleségével még tovább differenciálta a szakterületet. A felhalmozódott problémák és az ellentmondások napjainkra olyan helyzetet alakítottak ki, amely nemcsak a szándékokat bizonytalanította el, hanem mindenféle manőverezési lehetőséget is megenged.

A Művelődéskutató Intézet szétverésével a szakma nagy gondja, hogy nem alakult ki markáns, nemzetközi mércével mérhető új elit rétege, csupán néhány jól felkészült, külföldön is jegyzett szakemberrel büszkélkedhet. Az utóbbi években ugyan örvendetesen gyarapodott a tudományos fokozattal rendelkezők száma, de ez még mindig elmarad más tudományterületektől. A felsőoktatásban mind jelen-

több és meghatározóbb helyet vinnak ki maguknak a szaktanszékek. A képzéssel szemben támasztott nemzetközi és hazai elvárásoknak való megfeleléskényszer, valamint a kulturális értékközvetítő intézményekben, szervezetekben állandósuló problémák, ellentmondások és feszültségek jelentős akadályokat gördítenek a szakma szerves fejlődése elé.

Bővülő keretek, újszerű kihívások

Magyarország 2004 májusától teljes jogú tagjává válik az Európai Uniónak. A szakemberképzésnek és a hazai gyakorlatnak számos ismert és még több ismeretlen problémára szükséges reagálnia. Különösen a globalizációs tendenciák és a *Lifelong Learning* kihívásai foglalkoztatják a szakembereket, fogalmaznak meg olyan kérdéseket, melyek a kulturális értékek közvetítésében új célok kitűzését, a jelenlegihez képest másféle gyakorlat kimunkálását és bevezetését teszik szükségessé.

Az Európai Unióhoz csatlakozás felerosította a kulturális globalizáció reményét és rémképét.²¹ Az egyik nézetet képviselő tábor egy teljesen új és modern civilizáció kezdetét reméli, a másik viszont a hagyományos civilizációk és a modern nemzeti kultúrák veszedelmének tartja. A vita hevében nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a kulturális globalizáció nem egyik területe, vagy kísérőjelensége, következménye a gazdasági globalizációnak. Nemcsak azért, mert a kultúra is voltaképpen árú, a különféle kulturális szolgáltatások is a piacon jelennek meg, hanem abban az értelemben is, hogy a gazdasági és társadalmi érintkezési viszonyok eszköze, technikája, szervező ereje. Éppen ezért kevesen vitatják, hogy a gazdasági globalizációnak kulturális dimenziója is van.

Általában négyféle dimenzióról szokás beszélni. Az egyik a világ üzleti elitjeinek a szintjén alakul ki és jelentős hatással van az összes többire. Az életelv a skrupulusok nélkül érvényesített profit maximalizálás. Az élet, mint befektetés és haszonélvezet fogalmazódik meg. Semmi sem számít, csak az, hogy ki a gyorsabb, ki a keményebb és ki a gazdagabb. Ez a habitus egyre inkább hatalmába keríti a felfelé törő fiatal értelmiségieket országgra, régiókra, politikai beállítódásra, vallásra való tekintet nélkül. A másik dimenzió is az elithez kötődik, de nem az üzleti, hanem az értelmiségi elithez. Oktatási intézmények, kul-

nösen az egyetemek, a tömegkommunikáció, az akadémiai intézetek, a jelentős tőkével rendelkező alapítványok, állami és multinacionális ügynökségekhez kapcsolódó nem állami szervezetek tartoznak ide, melyek az értékek, minták, normák leértékelésében, tagadásában, és ezzel egy időben egy sajátos kultúra széles körű terjesztésében is jelentős szerepet vállalnak. A globalizálódás során az említett két dimenzió számos ponton találkozik és erősíti egymást, de ellentétbe is kerülhet. A harmadik sáv a kultúrában az, amivel a globalizációt a leggyakrabban szokták azonosítani: a „*McWorld kultúra*”, melyet „homogén világkultúrának” kell érteni. Megvalósítója az integráció és az uniformizálás, melyet a globális piaci erők hajtanak végre. A világot behálózó struktúrákról van szó. Például az egyre gyorsabb ütemben lüktető zenei irányzatok, a még gyorsabb számítógépeket és gyorsít-

termeket, a szórakoztatóipart, a nagy közlekedési infrastruktúrákat (légi-forgalom, hajózás) vagy a politikai élet nemzetközi kommunikációs eszközét, az angol nyelvet stb., említhetjük meg, melyek a földkerekség valamennyi nemzetét egy homogén világ-kultúrába préselik. Végül a globalizáció negyedik dimenziója a nyugati típusú modern pluralizmus, amely elterjedni látszik a nem-nyugati társadalmak életében.

Peter Berger²² szerint a kulturális globalizáció végső soron a nyugati, elsősorban angolszász amerikai kultúra expanziója. Mind a négy trend ugyanazon nyelven – az angolon – kommu-

Felnőttképzés

Úgy tűnik, hogy a kultúra értelmezésében ma két nagyobb társadalmi modell fogalmazódik meg.²³

Az egyik felfogás szerint csupán szűk értelmiségi rétegre van szükség, amely a globalizáció gazdasági és politikai érdekeit szolgálva felfedezi azt, amit föl kell fedezni, kidolgozza az eljárásmodokat, megteremt a munkafeltételeket. A társadalomnak pedig az a dolga, hogy használja, fogyassza a termékeket, nézze a televíziós csatornák műsorait, röviden: éljen jól. Igaz, ehhez a társadalomnak nincs igazán demokráciára szüksége, mert az csupán díszlet ehhez a szemlélethez.

A másik felfogás szerint a társadalom saját kultúrát és életet akar, meg demokráciát. Arra törekszik, hogy megteremtse a feltételeket ahhoz, hogy együttműködés jöjjön létre a civil társadalom, az állam és a gazdaság között. Ehhez persze olyan kultúrára van szükség, amelyik felkészíti a szereplőket. A globalizációval szembeni ellenérvek túlnyomó többsége elsősorban azokban a régiókban és ország-csoportokban robbant ki, amelyekben a civil társadalom gyenge.

A másik lényeges kihívást az élet-hosszig tartó tanulás jelenti. A felnőttképzés jelentőségének növekedése kapcsán néhányan egyenesen „képzési robbanást” emlegetnek. Magyarországon a rendszerváltozás előtt a felnőttképzést jelentősen behatárolták az ideológiai és politikai körülmények. A szakismeretek oktatására a népművelő képzés keretei között került sor. Az 1990-es évektől kibővültek a lehetőségek, és meghatározóvá válik a tudásközpontúságra épülő *Lifelong Learning* szemlélet. A felnőttképzés tereuma Európai Unióra méreteződött. A kihívások nagysága és fontossága azt kívánja, hogy a felnőttképzési ismeretek oktatása kerüljön ki a művelődésszervező szak keretei közül. Elodázhatatlanná

vált, hogy önálló szakká váljon az andragógus képzés.²⁴

Változó környezet. Módosuló körülmények és elvárások

Visszatérve a tanulmány elején feltett alapkérdésre. A kulturális értékközvetítő szakemberképzés az Európai Unióhoz történő csatlakozás után, cipelve magával a kiegészítés időszakában és a 20. századi rendszerváltozásokban megfogalmazott alapproblémákat, szembesülve az új kihívásokkal, még bizonytalanabb, hogy milyen strukturális és tartalmi választatok kellene adnia.

A problémához a felsőoktatás egésze felől érdemes közelíteni.²⁵ Kutatók, oktatók és kultúrpolitikusok többsége egyetért abban, hogy a hazai felsőoktatásnak egy teljesen másféle szerkezetben kellene működnie.

A korábbi évszázadokban a diszciplinák igen alkalmasnak tűntek arra, hogy stabilizálják az oktatást és annak színvonalát. A felsőoktatás elősegítette a tudományterületek közti határok megvonását és megerősítését is. Az úgynevezett tudományos mező átalakulása következtében a tájékozódást szolgáló tudományági keretek azonban feloldódtak. A felsőoktatás 19. században felhúzott falait a 20. században nemcsak a tudományos diszciplinákkal és azok stabilizáló funkcióival szemben megjelenő interdiszciplinaritás, majd transzdiszciplinaritás „repszettette meg”, hanem számos úgynevezett poszt-akadémikus tudományokra épülő új szak is: többek között a művelődésszervező képzés.

A hazai felsőoktatásban, 2000-ben jelentős változások kezdődtek meg. Magyarország számos egyeteméből és főiskolájából különféle szempontok alapján és különböző érdekektől meghatározott játszmák eredményeként universitások alakultak. Bevezetésre került 2003/2004. tanévtől a kreditrendszer (ECTS Európai Kredit Transzfer Rendszer). Felismerték,

100

nikálódik, melyet a nemzetközi gazdaság, technika és a tudomány világa is a globális kommunikáció nyelveként használ.

Ismert, hogy Magyarország esetében a nemzeté válás a nyugati országokéhoz képest különböző okok miatt később következett be, és elsősorban nyelvi-kulturális úton történt. Mindez közrejátszik abban, hogy a nemzeti kultúra letéteményesei, a művészek, írók, humán értelmiségiek, társadalomkutatók stb. szerint az egész nemzet kerülhet veszélybe. A probléma csak részint magyarázható azzal, hogy a globális kultúra elsősorban az értelmiségnek azt a rétegét érinti, akik a szellemi kultúra termelésében nem a piaci szempontok szerint vesznek részt, nem befektetésekben és megtérülésben gondolkodnak. Ezzel szemben a civil társadalom által képviselt kultúrát kevésbé fenyegeti a globalizálódás veszélye.

hogy az integrációval létrehozott „mamutintézmények”, amennyiben nem akarnak afféle elefantiázisban megbetegedni, rugalmassá és hatékonyá akkor válhatnak, ha átjárhatóak, ha a hallgatók tanulmányait a külföldi egyetemek is elismerik.

Nyilvánvalóvá vált, hogy olyan oktatási struktúrákat szükséges kimunkálni és működtetni, amelyek a képzési programokat, részképzéseket nemcsak összehasonlíthatóvá, hanem kölcsönösen elismerhetővé is teszik. Az ilyen szerkezet képes ugyanis feltételeket biztosítani a hallgatók és oktatók mobilitásához.

Jelentősen szigorodtak az oktatás tartalmi feltételei is. A Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) – ragaszkodva a minőséghez – átvilágította a felsőoktatási intézményeket. A szakok alapítására és indítására abban az esetben kerülhet sor, ha megfelelnek az akkreditációs szempontoknak. 2006. december 31-i határidővel pedig valamennyi főiskolai, illetve egyetemi szaknak el kell érnie a MAB által előírt, úgynevezett minimum követelményeket is.²⁶ A MAB egyetértése nélkül az oktatási miniszter főiskolai tanári, valamint egyetemi tanári kinevezési javaslatot nem terjeszthet a miniszterelnök, illetve a köztársasági elnök elé.²⁷ Az európai felsőoktatásban is változások kezdődtek meg. Az 1999 júniusában 29 európai oktatási miniszter elfogadta az úgynevezett *Bolognai Nyilatkozatot*,²⁸ amely célul tűzte ki, hogy meg kell alapozni a „Tudás Európáját”, 2010-ig létre kell hozni az *Európai Felsőoktatási Térséget*, ahol az intézmények és a szakok között lehetővé válik az átjárhatóság. Az EU felsőoktatási ügyekért felelős miniszterei (32 ország képviselői) 2001 májusában, Prágában találkoztak és elindították az *Európai Felsőoktatási Térség* létrehozásának folyamatát. A *Prágai Nyilatkozat*²⁹ megerősítette azt a célkitűzést, hogy a jelenlegi duális szerkezet helyett *lineáris ciklusos képzési struktúrát* szükséges kialakítani. Az európai oktatási miniszterek 2003. szeptember 19-i *berlini tanácsozása*³⁰ már

Felnőttképzés

úgy döntött, hogy a kétciklusú képzési rendszer bevezetésének határidejét 2005-re hozzák előre.

A tervek szerint a kétciklusú képzés bevezetésére Magyarországon 2006-ig három lépésben kerül sor. Néhány felsőoktatási intézmény 2004 őszétől önkéntes alapon már alkalmazhatja az új képzési formát, 2005-ben továbbra is önkéntesen lehetne átállni a kétciklusú képzésre, 2006-tól azonban már kötelező lesz a szerkezet átalakítás. A lépést a felsőoktatásban tapasztalható egyre élesebb nemzetközi verseny indokolja.

A kétciklusú képzés bevezetése a jelenlegi egyetemi-főiskolai rendszer átalakításával jelentős terheket és feladatokat hárít a magyar felsőoktatásra. A kétciklusú képzésnek röviden az a lényege, hogy a képzés első („B”) ciklusát elvégző hallgató eldöntheti, hogy három év (6 szemeszteres, 180 kredit)es képzés után egyetemi alapoklevéllel (Bachelor fokozattal) és legalább egy, a munkaerő-piaci elvárásoknak megfelelő szakképzettséggel kilép a munkaerőpiacra, vagy folytatja a második („M”) ciklusban, ahol további kétévi (4 szemeszteres, 120 kredit) tanulást követően egyetemi oklevelet (Master fokozatot) szerez. Ebben a képzési ciklusban különválnak az akadémiai/diszciplináris és a szakképzettséget nyújtó modulok. A harmadik („D”) ciklus három éves (6 szemeszteres, 180 kredit)es képzés, amely doktori tudományos (művészeti mester) képzést nyújt és PhD, illetve DLA fokozatot nyújt. A hármas képzési ciklus mellett további számos kiegészítő, továbbképző, specializáló rövid idejű programok közül is választhat a hallgató. A felsőoktatásban jelen van a felsőfokú szakemberképzés is (FSz), amely a B ciklussal azonos bemeneteli feltételekkel célzottan készít fel valamilyen szakképzettség megszerzésére. A FSz két éves (4 szemeszteres,

120 kredit)es képzés.

A „B” képzési ciklusban kb. 12–15 nagy képzési terület³¹ kerülne kialakításra. Az első évben szintre hozó, általános műveltséget és készségeket, valamint egy adott képzési terület általános szakmai kompetenciáiba történő bevezető képzésre kerül sor. A második évtől a képzés képzési ágakra válik szakmai, módszertani és társadalmi kompetenciák és transzferábilis tudás megszerzését célozza meg. A képzési ágak száma mintegy 60–80.

Az „M” képzési ciklusban ugyancsak 60–80 képzési ágon indul képzés, majd szakokká, szakirányokká válik szét. Itt a szaktudományos eredmé-

101
K É K

nyek és a tudományos kutatási módszerek elsajátítására kerül sor.

Az Európai Unió teljes jogú tagjává válás lehetővé teszi a munkaerő szabad áramlását is. Mindez Magyarország és az Unió országok felsőoktatásában azt jelenti, hogy a hallgatók és az oktatók előtt évről évre mindinkább nyitottá válik az EU valamennyi felsőoktatási intézménye. A munkaerő szabad áramlása ugyanakkor azt is maga után vonja, hogy az országban megjelenő Európai Unió tagországok munkavállalói magukkal hozzák anyagi, kapcsolati és kulturális tőkéjüket, melyet működtetni fognak, amely hatást gyakorol az ország kulturális életének alakulására is. A nemzeti szintű politikák egyre erősebben átitatódhatnak európai referenciákkal és közösség kötődésekkel.

Amikor a kulturális értékközvetítő szakemberképzés megújulási lehetőségeit keressük, akkor a kiegyezéskor megfogalmazott és a dualizusból örökölt kérdéskörök, a rendszerváltozások során keletkezett problémák új típusú megoldásaira törekvés mellett nem feledkezhetünk meg az európai és a hazai felsőoktatásban zajló folyamatokról sem.

A legelső és talán a legfontosabb feladat egy új képzési célrendszer megfogalmazása. Ugyanis ettől függ, hogy a kulturális értékközvetítő szakemberképzés me-

ilyen különösen fontos, primus inter pares (egyenlők közötti elsőség) képzési irányultság a civil társadalmat erősítő program. Ismert, hogy a két világháború között számos kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági, vallási, erkölcsi, komoly és haszontalan, nagy, kicsi, tartós és pillanatnyi, általános, korlátozott szerveződések jöttek létre és működtek Magyarországon.

Közismert, hogy a szocializmus időszakában a közösségek túlnyomó többsége megszűnt, felszámolódott az emberek közötti érzelmi és információs háló. Erősen megcsappant a társadalmi tőke (amit a civil szerveződések és az emberek közötti kapcsolatok alkotnak).³²

A rendszerváltozást követően, napjainkban lassan újraélednek a különféle közösségek. Különböző értékek és érdekek létrehozják önmaguk szervezeti kereteit, amelyek a társadalomban egyre markánsabb és cselekvésekre épülő kommunikációs kompetencia tereket harcolnak ki maguknak.

A kulturális értékközvetítő szakemberképzés céljai között centrális hely illeti meg a civil szerveződések alakulását és működését szakszerűen segítő ismeretek oktatását. A közösségek ugyanis számos tekintetben fontosabbak, mint a fizikai tőke (föld, ingatlanok, eszközök) vagy a pénztőke, és gyakorta értékesebbek, mint a humán tőke (tudás, tehetség, szorgalom), mert a gazdasági sikerhez több kell ebből a láthatatlan tőkéből, mint gépből, pénzből vagy tudásból. Minél több civil szerveződés él egy társadalomban, és minél többen tagjai kluboknak, egyleteknek, mozgalmaknak, vallási és lakóhelyi közösségeknek, annál több bizalom és együttműködési készség halmozódik fel az adott társadalomban. Minél több a civil szerveződés, annál erősebb lesz a kölcsönösség és viszonyosság magatartási mintája. Amikor úgy teszünk valamit egy más

emberért vagy a közösségért, hogy nem várok azonnali és jól körülírt elmentételezést, hanem tudom, hogy valamikor, valaki, valamiben viszonyozza majd azt, amit másokért tettem. Rövid távon önzetlen vagyok, éppen ezzel alapozom meg, hogy később érvényesüljenek érdekeim. Ez igen hatékony társadalmi technika, mert a közösség tagjait minden időben érdekeltté teszi mások segítésében.³³

A globalizálódó kultúra homogenizáló hatásait, a nemzeti kulturális értékek őrzését, megtartását vállaló, a társadalmat behálózó civil közösségek és szerveződések ellensúlyozhatják. A művelődésszervező szak új célkitűzéseinek ezeket a szempontokat különösen figyelembe kell venni.

Az általános és elvi célkitűzésekhez vezető konkrét képzési cselekvési program kimunkálásában aligha lehet attól eltekinteni, hogy a kulturális értékközvetítésnek gyökeresen új intézményrendszere van kialakulóban. Az oktatásra kerülő ismeretek kimunkálása és intézményesítése a 19. század végén, a Monarchia által biztosított nemzeti keretek között kezdődött meg és tekervényesen folytatódott a 20. században. Az 1800-as évek második felében kialakított és létrehozott, funkcióikban meghatározott kulturális intézmények és igazgatási (kulturálisminisztériumi) keretek a 20. században – a számos rendszerváltozás ellenére – azonban alig változtak. A kultúrák közvetítés tartalmi és formai rendszerei a 21. század legelején azonban mindinkább felbomlanak, átalakulnak. Az 1989–90. évi rendszerváltozás utáni évtizedben a 19. századi struktúrák megőrzésére való törekvések, az Európai Unióhoz csatlakozási vágy és a globális kulturális kihívások kényszerei a magyarországi kulturális életet sokdimenziós ellentmondásba sodorták.

Végül a kulturális értékközvetítő szakemberképzés új cselekvési programjában mindinkább nyilvánvalóvá kell válnia, hogy a szakember szakmai tudásában, a tudás megszerzésének a „tudása” válik meghatározóvá. Mindez azt a tanulást feltételezi, melynek a

102
K É K

lyik nagy alapképzési területbe fog tartozni, illetve, mely területen kezdődik meg az általános szakmai kompetenciába történő bevezető képzés.

A képzés napjainkban két egymással szervesen összefüggő, alapvetőnek látszó elvi-elméleti célt tűzhet ki maga elé. Az egyik a különféle kultúrák megismer(tetés)ésének szükségessége, ezek együttélésének természetessé tétele, a kulturális különbségeket képviselő rétegek és csoportok együttműködésre készítése. A másik cél a nemzeti kultúránk őrzésének és védelmének a feladata.

Az új elvi-elméleti célkitűzések konkrét gyakorlati cselekvési programok megfogalmazását igénylik, melyek az EU-s elvárások és a nemzeti érdekek összhangba hozására törekvő tudásalapú társadalom megteremtésében való közreműködés és az egész életen keresztül tartó tanulás elősegítésén alapulhatnak.

célja nem annyira a lajstromba szedett vagy kodifikált ismereteké, hanem a tudás eszközeiben való jártasság tudása. A tantárgyakba zsúfolt ismeretek elsajátítása csupán az oktatás egyik alkotóeleme és nem biztos, hogy a legfontosabb. A művelődésszervezőnek alapvetően a tudás megszerzésének a megtanulására és az ismeret közvetítéséhez szükséges képességek elsajátítására van szüksége. A stratégiai és a konkrét képzési feladatok megvalósításához a jelenlegi duális (főiskolai és egyetemi) struktúráról célszerűnek látszik áttérni a lineáris szerkezetre, kétciklusú négyfokozatú képzésre. A képzés átalakításakor azonban aligha kerülhető meg két fontos kérdés megválaszolása. Az egyik, hogy az elitképzés és a tömegképzés szétválasztható-e olyan különbözőségek egységére épülő struktúrára, amely képes összhangba hozni a két képzési szintet? A másik kérdés az, hogy az EU felsőoktatásában milyen célokkal és struktúrában, egyáltalán miként lesz jelen a kulturális értékközvetítő képzés? A kultúra ugyan ma még nemzeti ügynek számít az Európai Unióban, ám az Európai Felsőoktatási Térség kialakítása érdekében tett lépések azt jelzik, hogy az új európai értelmiség kialakítása nemcsak nemzeti ügy! Az európai keresztény–zsidó–görög–római kulturális térrel való védelmére túl az eddig nemzeti kultúrákat képviselő szakemberek képzése?

További konkrétumokra áttérve. A művelődésszervező szak ma még nem rendelkezik felsőfokú szakképzési programmal. A többfokozatú képzés első fokozatára azonban nagy igény mutatkozik. Az elméleti és a gyakorlati szakemberek fontos feladata lesz, hogy kimunkáljanak egy felsőfokú szakképzési programot. A programot közösen lehetne indítani akkreditált szakmai felnőttképző intézményekkel.

A jelenlegi főiskolai szintű képzés tapasztalatait is felhasználva lesz célszerű kidolgozni a második fokozatot jelentő, olyan enciklopédikus tudás mellőző, ugyanakkor a 21. századi ál-

Felnőttképzés

talános műveltségi alapokat nyújtó bachelor fokozatú képzést, amelyre ráépíthető a harmadik, a sokirányú szakmai leágazást biztosító a mostani egyetemi szintű képzés eredményeire is építő master fokozat. A korszerű elvárásoknak jobban megfelelné, ha a negyedik fokozatot képező PhD-képzési program kikerülne a neveléstudomány keretei közül. A szakmai szempontok azt kívánják, hogy a művelődésmélet bölcsészettudományi keretek között, mint interdiszciplináris (komplex) tudomány nyerjen létjogosultságot.

Végül szükséges meghatározni azokat a szakmai területeket, ahol rövidebb kurzusokban és tanfolyami keretek között kerülne sor a különböző továbbképzésekre. A kulturális értékközvetítő szakemberek lehetséges horizontális és vertikális képzési struktúrája (lásd a következő oldalt).³⁴

Néhány kérdés megválaszolása azonban aligha kerülhető meg. A művelődésszervező szakos képzés a 12–15 nagy képzési terület közül melyikhez fog tartozni? (Jelenleg komplex tudományként a bölcsészettudományokhoz került besorolásra.) Mindegyik egyetem kiépíti a maga kétciklusú képzési rendszerét, vagy csupán azok az egyetemek, ahol adottak az oktatás személyi és tárgyi feltételei? Vagyis egyes képzési ágakban megmarad a duális szerkezet, amíg másokban a lineáris struktúra fog kialakulni? Mi történik azokkal az intézményekkel (karokkal), ahol az egyik vagy csak a másik képzési formáció hirdethető meg? Ezek az egyetemek (karok) szerződéseket és megállapodásokat fognak egymással kötni, amely abból áll, hogy ki képez bachelor, és ki master szinten? A kulturális értékközvetítő képzésében hogyan alakul a tömegképzés és az elitképzés viszonya? Továbbá mennyire adottak a hallgatók és az oktatók mobilizációjához szükséges anyagi és tárgyi feltételek?

Aligha kerülhető meg a képzés kommunikációs kultúrájának és struktúrájának átalakítása. A nemzetközi kitekintéssel és EU szakismerekkel rendelkező kvalifikált szakemberképzés szükségessé teszi, hogy az oktatás legalább három nyelven történjen. A kurzusok a magyar mellett a globális hálózatok nyelvét használó angol és az európai gazdasági potenciált képviselő német nyelven is meghirdetésre kerüljenek. Mindez nemcsak nyitottá tehetné a kulturális értékközvetítő szakemberképzést, hanem lehetővé válna a diákok és kvalifikált oktatók cseréje. Különösen kívánatos lenne, ha a

103

K É K

hallgató legalább egy évet külföldi intézményben tölthetne.

Nagy lehetőségeket rejt magában a virtuális szakképzés/továbbképzés, amely kifejezetten az Internet-alapú távoktatásra szakosodva kínálja a programokat. Az elektronikus információs struktúra alapján szerveződő társadalomban különösen kedvező oktatási forma az Internet azok számára, akik dolgoznak, munkahellyel rendelkeznek. A kulturális értékközvetítő képzése, ha nem tudja kialakítani e korszerű elektronikus kommunikációs rendszerre épülő programjait, a piaci viszonyokra orientált szakképzések versenyében jelentős lépéshátrányba kerülhet.

Aligha vitatható az a nemzeti érdek, hogy a képzési alapszerkezetben kommunikációs (nyelvi–szemiotikai) egyensúlyi helyzet alakuljon ki³⁶ a számítástechnikára és az elektronikára épülő, valamint a magyarországi

Képzések	Képzés megnevezése	Képző Intézmények	Beiratkozás feltétele	Támogatási Jogosultság
Felnőttképzés	Felsőfokú szakképzés	Felsőoktatási intézmények és szakképző intézmények	Érettségi vizsga	Az első szakképzettség megszerzéséhez törvényben meghatározott állami támogatás
Felsőoktatás	Bakkalaureátus képzés	Felsőoktatási intézmény	Érettségi vizsga	Az első „B” fokozat megszerzéséhez törvényben meghatározott állami támogatás
	Magiszter képzés	Felsőoktatási intézmény	„B” fokozat	Az első „M” fokozat megszerzéséhez törvényben meghatározott állami támogatás
	Doktor képzés (PhD)	Felsőoktatási intézmény	„M” fokozat	Az első „D” fokozat megszerzéséhez törvényben meghatározott állami támogatás
	Szakképzések (részben a „B” és „M” részeként)	Felsőoktatási intézmény	„B” felvételi határozat/„M” felvételi határozat	Egy szakképzettség megszerzéséhez törvényben meghatározott állami támogatás
Felnőttképzés	Továbbképzések	Felsőoktatási intézmény	Min. fokozat	A törvényben meghatározott eseti állami támogatás
Nem iskolarendszerű képzések	Továbbképzések	Képző szervezetek	Érettségi vizsga	Költségtérítéses
	Tanfolyamok	Képző szervezetek	Érettségi vizsga	Költségtérítéses

A képzések ciklusideje és kreditérték tanulmányi munkavégzés.³⁵

Képzési ciklus	Képzési keret idő	Kreditmennyiség
FSz	2	120
„B”	3	180
„M”	2	120
„D”	3	180

(nemzeti, regionális és helyi) személyközi kapcsolatok jellegzetességeit figyelembe vevő rendszerek alkalmazása, oktatása és gyakorlása között.

A kulturális értékközvetítő szakemberek képzési innovációja nem nélkülözheti a tudományos kutatás által biztosított háttérrel sem. Az egyetemek ugyan klasszikus értelemben tudományos intézményeknek is minősülnek, ám napjainkban már jól látszik, hogy a hagyományos kutatást és oktatást egyesítő egyetem 19. századi formája aligha tartható fenn. Talán szükségte-

len bizonyítani, hogy az új tudás előállítása fokozatosan távolodik a kutatóegyetemektől. Egyre több olyan kutatóközpont jön létre a világon és Európában, melyek kevésbé kötődik a tudományterületi szerkezetet őrző felsőoktatáshoz.

Szükséges olyan Európai Kulturakutató Intézet létesítése, ahol a kutatók azt vizsgálják, hogy a kultúrák az Európai Unióban milyen hatást gyakorolnak egymásra. Kutatási eredmények nélkül erőteljesen megkérdőjeleződik a kulturális értékközvetítő

képzésének és gyakorlatának paradigmaváltása.

JEGYZETEK

- 1 Szakmai vitaanyag. Készült a CSEFT program keretében. Összeállítja az Operatív Csoport. 2003. július 6., illetve a vitanyag 2. és 3. stb. változata. Oktatási Minisztérium, 2003. szeptember 20. és 2003. október 17.
- 2 T. Kiss Tamás: *A népnevelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből.* Buda-

pest: Új Mandátum Kiadó–Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, 2000. Továbbá T. Kiss Tamás: Foglalkozás, szakma, hivatás. *Kultúra és Közösség*, 2002. II. sz. Valamint T. Kiss Tamás: A „szükséges tudás” változásai. Mankó Mária: *Művelődésszervezők képzése Szombathelyen*. Juhász Erika: *Képzés a debreceni egyetemen*. Kleisz Teréz: *Professziók, menedzserizmus, curriculum fejlesztés a pécsi egyetemen*. T. Molnár Gizella: *Közművelődési szakemberképzés Szegeden*. Török József (szerk.): *A szükséges tudás*. IV. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged, 2003.

3 A kormányhatározat 1960-ban (2003/1960. I. 3.) művelődési ház, művelődési otthon, művelődési terem, művelődési kör, vagy klubban határozta meg az intézmény típusait. A 105/1968. (M.K. I.) MM. sz. utasítás ezt a felosztást művelődési központra, művelődési házra és klubkönyvtárra változtatta. Szükséges azonban megjegyezni, hogy már az 1970-es években nyilvánvalóvá vált, hogy a közművelődés sokkal szélesebb körű és színesebb tevékenység, mint amihez a legjobban felszerelt művelődési otthon képes feltételeket biztosítani.

4 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a 24/1962. (VII. 14.) sz. rendeletének 1. §-a kimondja, hogy „a népművelési intézmények (művelődési otthonok, könyvtárak) kulturális feladatait ellátó szakemberek képzése céljából a szombathelyi és a debreceni tanítóképző intézetekben népművelő-könyvtáros szakot kell létesíteni.” Zétényi Imre: *Népművelő-könyvtáros szakos képzés a Debreceni Tanítóképzőben*. (Jubileumi emlékkönyv) Debrecen, 1988:5. A népművelők képzése egyébként a Kossuth Lajos Tudományegyetemen az 1957/58-as tanévben „C” szakként indult meg nappali tagozaton. Főszakká 1961-től válik az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, majd 1962-től a Kossuth Lajos Tudományegyetemen is az lesz. Lásd még T. Kiss Tamás i. m. 2000.

5 Huszti József: *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1942. és T. Kiss Tamás: *Klebelsberg Kuno*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999.

Felnőttképzés

6 Szükséges megjegyezni, hogy ezekben az években jelentős eredmények is születtek. Elsősorban az analfabétizmus felszámolása terén történt előrelépés. Népszerűek voltak az ún. Szabad Föld Téli Esték keretei között szervezett ismeretterjesztő sorozatok és előadások is.

7 A fogalomváltásra szakmailag az 1970-ben megrendezett Országos Népművelési Konferencián került sor. Lásd *Népművelés* 1970. 5–6–7–8. számait. Politikailag pedig 1974-ben, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága megtárgyalta és elfogadta *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai* c. előterjesztést. Lásd Herceg Ferenc–Villangó István (szerk.): *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai*. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Budapest: Országos Közművelődési Tanács, 1976.

8 A népművelés szak elnevezését a miniszter 1991. január 16-án kiadott utasításában (40734/1991. XII.) művelődésszervező elnevezésre módosítja.

9 Hivatalosan is kodifikálták a néptanítók népművelési tevékenységeit. A VKM 1907. február 22-én kiadott rendelkezés 17. pontja értelmében a tanító” a tanítási időn kívül az iskolában előforduló egyházi teendők végzésére, vagy az azokban való segédkezésre... valamint közegészségügyi teendőknel való segédkezés... továbbá olyan teendők végzésére, amelyek a népműveltség emelésére szolgálnak díjtalanul... kötelezteni fognak.”

10 Még a 2000. évet követően is gyakorta hangzott el – egyetemi berkekben is – példaértékű hivatkozás arra a lámpás szerepre, melyet a vidék felvilágosítása/felvirágoztatása érdekében töltött be a korabeli néptanító. Lásd Bujdosó Dezső: *A kultúra elméletéből. Tézisek és olvasmányok. A szükséges tudás*. Szeged: Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, 2003. A Szent István Egyetem rektora – Szendrői Péter – is gyakorta hivatkozott előadásaiban a tanító példaértékű múltbéli lámpás szerepére. Jóllehet az 1940-es években Karácsony Sándor már komoly

kifogásokat támasztott a tanítósággal szembe. Lásd Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.

11 A két világháború között az iskolán kívüli népművelést a kerületi tanfelügyelő, a diktatúrában a népművelést majd a közművelődést az iskolai rendszer mintájára létrehozott szakfelügyelő (területi módszertanos) ellenőrizte és orientálta. A különféle szakmai vertezettséggel rendelkező felügyelő, aki ugyan nem ismerte a helyi viszonyokat, tanácsokat osztogatott és minősített.

12 Szükséges megemlíteni az ún. *nyitott ház* programot és a kutatók valamint főiskolai oktatók által kezdeményezett/szervezett

105
K É K

(falukutató, módszertani, valóságfeltáró, olvasó, honismereti, életmódkutató stb.) *táborokat*. Balipap Ferenc: Innovációs törekvések a hetvenes évek művelődési otthonaiban. Műzsák Könyvkiadó, Bp. é. n. Beke Pál: A „nyitott ház” és vidék 1-2-3-4. *Népművelés*, 1978. 2, 3, 4, és 5. sz., A gyakorlatban példaértékű volt *Alföldi Albert* vezette hajósi, vagy *Markolt Endre* irányította jászszentlászlói művelődési ház tevékenysége. Továbbá: Az 1970-es 1980-as évek szociográfiai táborai (1984): Népművelési Intézet, Bp. Szerkesztette: *Láng Katalin és Nyilas György*. Valamint *Kiss József*: Az 1980-as évtized magyarországi falukutatóisairól. Válság és kiút. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 1991. Szerkesztő: Kovács Teréz. Tulajdonképpen itt szükséges megemlíteni az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folyó népművelőképzés szüneteltetését, majd megszüntetését is. Lásd Maróti Andor: *A népművelőképzés kezdetei*. A szükséges tudás IV. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged: 2003. Szerkesztő: Török József

13 Magyarországon az 1970-es években szakmai kezdeményezésre mozgalombontakozott ki az ún. nevelési központok létesítése érdekében. Olyan komplex intézmények szerveződtek és épültek meg, melyek szakmailag az oktatási és a közművelődési tevékenységeket az életosztig tartó művelődés-tanulás folyamatában, gazdasági szempontok alapján a racionalitás jegyében próbálták meg integrálni. Ugyanakkor a politika is felismerte az új intézménytípusban rejlő ideológiai és politikai lehetőségeket. Az alapötletet Vészi János (1980): *Alfa születik*. című könyve alapozta meg. A gondolathoz számos kiváló szakember csatlakozott: többek között Eszik Zoltán, Trencsényi László,

Felnőttképzés

gyarországon című kutatás keretében részint az 1989 és 1999 között végzettség megkérdezésére került sor, részint lehetőség nyílt arra, hogy a tanszkek áttekinthessék a létrehozásuk óta megtett utat. Lásd: *Kultúra és Közösség* 2000. I. II. III. IV. sz. a 2001. I. II. III. IV. sz. és a 2002. I. sz., valamint Kraiciné dr. Szokoly Mária: *A közművelődési szakemberképzés 25 éve a Budapesti Tanítóképző Főiskolán*. Filozófia- Művelődés-Történet. Trezor Kiadó, Bp. 2001., Továbbá Hidy Péter: *Művelődésszervezők szerepfelfogása és pályaképe*. Funkciók és szerepek az ezredfordulón. Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, Szeged, 2001. Szerkesztő: Torok József

16 Érzékletesen írja le ezt a helyzetet Kászonyi Dániel a Pozsonyban megalakított *Társalkodó Egylet* kapcsán. Kászonyi Dániel (1977): *Magyarhon négy korszaka*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. A könyv 1867-ben jelent meg. Továbbá Kovalcsik József (1986): *A kultúra csarnokai I-II-III*. Művelődéskutató Intézet, Bp.

17 „A magas kultúra váratlanul megjelent a populáris kultúrában. Pavarotti Tracy Chapmannel együtt popzenét énekel... Szükség lenne az új, hibrid kulturális formációknak a vizsgálatára, amelyek között mai életünk zajlik” – írja Császi Lajos szociológus. Lásd *Kulturális csapdák*. Népszabadság, 2003. július 10.

18 Példaként említhetjük a klubmozgalmakat, különösen az ifjúsági klubokat. Földiák András–Szász János (1977): *Két tanulmány az ifjúsági klubmozgalomról*. Népművelési Intézet, Bp., Albert József (1978): *Ifjúsági klubok Veszprém megyében*. Veszprém, Torok József (1989): *Az ifjúsági klubmozgalom társadalomtörténeti vázlata*. Csongrád Megyei Tanács Művelődési Központja, Szeged

19 A közösségek intézményszerű működésének elősegítésében nagy szerepet játszott az 1989. évi II. törvény, amely az egyesülési jogról szól.

20 Lásd például Vercseg Ilona (1988): *Szocializáció, szerep, érték a népművelő pályán*. Műzsák Kiadó, Bp., Diósi Pál

(1996): *Szabad csapatok?* Budapesti Népművelők Egyesülete – Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Bp., Diósi Pál (1997): *Ex Lex '97. Népművelők magukról, foglalkozásukról és távlataikról*. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Magyar Művelődési Intézet, Bp., *Egy emberöltő a közművelődésben az ezredvégen*. „Húszévesek a pályán” országos szakmai konferencia. Szolnok, 1999. június 2–3. Szerkesztette: Kenyeres Sándorné.

21 Szilágyi Ákos: *Nemzeti kultúra és globális kihívások*. *Kultúra és Közösség*, 2000. I. sz.

22 Peter L. Berger: *Four Faces of Global Culture* címmel megjelent tanulmányára hivatkozik Szilágyi Ákos, uo.

23 Vitányi Iván: *Mi lesz a kultúrával – az ezredforduló kihívásai*. *Kultúra és Közösség*, 2000. I. sz.

24 Az andragógus képzés önálló egyetemi szakká válásának elharcosa Koltai Dénes. Az elfogadásra került Felnőttképzési törvény (2001. évi. CI. tc.) szellemében a Pecszi Egyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézete valamint a Szent István Egyetem JFK Társadalomelméleti, Közművelődési és Felnőttképzési Intézete több alkalommal - eddig eredménytelenül - közösen kezdeményezte az andragógia szak egyetemi szintű alapítását és indítását.

25 T. Kiss Tamás–Tibori Timea: *Válságok és váltások a felsőoktatásban*. *Iskolakultúra*, 2003. 5. sz.

26 Közlemény a MAB követelményrendszeréről és a szakok tudományági besorolásáról. Oktatási Kozlony 2003. február 19.

27 Nagy felháborodást váltott ki az egyetemifőiskolai életben a MAB döntése 2001-ben, amikor az intézményi tanácsok részéről előterjesztett tanári kinevezési javaslatok jelentős részét visszautasította. Az egyetemek szerint a MAB megkérdőjelezi az intézményi autonómiát azt, hogy el tudják-e dönteni, ki felel meg náluk tanárnak. A valóság azonban az volt a kialakult több évtizedes gyakorlat szerint, ha valaki tudományos (kandidátus) fokozatot szerez, azt automatikusan tanárrá léptették elő. A PhD-képzés bevezetésével új helyzet állt elő. Az egyetem befejezését követően akár három

106
K É K

ló, Pócze Gábor, F. Vankó Ildikó, Somorjai Ildikó, Földiák András, Vaikó Éva és mások. Lásd Eszik Zoltán–Fóti Péter–Pócze Gábor–Somorjai Ildikó–Trencsényi László: *Intézmény a rendszerváltás sodrában – a magyarországi általános művelődési központok*. MM OKKFT Ts-4/1. 15. füzet. Közoktatási Kutatások Titkársága, Bp. 1990. augusztus. Továbbá: *Iskola és közművelődés* (1983): *Válogatott bibliográfia 1867–1980*. Pécs, JPTE Tanárképző Kar házi sokszorosítója.

14 A Kormány 129/2001. (VII. 13.) sz. rendelete a felsőoktatásban a bölcsészettudományi és egyes társadalomtudományi alapképzési szakok képesítési követelményeiről. Magyar Kozlony, 2001./80. sz. Továbbá: Rádli Katalin: *Rendelet a felsőfokú művelődésszervező képzésről*. A szükséges tudás. IV. Közművelődési Nyári Egyetem, Szeged, 2003. Szerkesztő: Torok József

15 A kulturális értékközvetítő szakemberek képzése és munkaerő-piaci helyzete Ma-

Felnőttképzés

év alatt megszerezhetővé vált a tudományos fokozat. A kilencvenes évek közepén sokan az egykori egyetemi kisdoktori cím egyszerű átminősítésével jutottak PhD-címhez. Ugrásszerűen megnőtt a tanári kinevezések száma. Érthető, ha az előterjesztéseket a MAB szigorú feltételekhez kötötte. A tanári kinevezések visszafogására megemelkedett az egyetemi és főiskolai docensi előléptetések száma. Az intézmények, hogy növeljék az ún. vezető oktatóik számát, sok olyan adjunktust is előléptettek, akik még egyetemi doktori címmel sem rendelkeztek. Mindez komoly feszültséghez vezetett. A tervek szerint az egyetemek visszakapják a tanári előléptetéshez való jogukat. Amennyiben az oktatói követelményrendszer törvényileg nem lesz pontosan szabályozva és összhangba hozva az EU elvárásokkal felő, hogy a helyi értékrendszerek ontani fogják a vezető tanárokat.

28 Hivatalos címe: *The European Higher Education Area*. Joint Declaration of the European Ministers of Education. Lásd továbbá Hrubos Ildikó–Szentannai Ágota–Veroszta Zsuzsanna (2003): *A „bolognai folyamat”*. Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Kiadó, Bp.

29 *Communique of the Prague Summit*. Towards The European Higher Education Area. Communique of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19 2001. Lásd továbbá: Barakonyi Károly: Felsőoktatási feladatok a Bolognai Nyilatkozat

nyomán címmel megjelent tanulmánya. Kutatási zárójelentés melléklete. Oktatókutató Intézet Könyvtára.

30 Borsodi Roland: Berlinben Bolognáról. *Népszabadság*, 2003. szeptember 24.

31 A szakcsoportok jelenleg: agrár, bolcsész, egészségügy, gyógyepedagógia, informatikai, jogi és szociális igazgatási, katonai, közigazgatási, műszaki, művészeti, tanító és óvodapedagógus, természettudományi, testkulturális. A szakcsoportokban 398 szakon folyik képzés.

32 Hankiss Elemér (1983): *Közösségek válsága és hiánya*. Társadalmi csapdák – Diagnózisok. Magvető Kiadó, Bp., és T. Kiss Tamás: *Válságok és váltások*. 360⁰ Közművelődés Csongrád Megyében, 1986. 1. sz.

33 Neves amerikai szociológus Putnam vizsgálva a társadalmi organizációk valóságát, arra figyelte fel, hogy a 20. század második felében erősen visszaestek az USA-ban a civil szerveződések, általában a polgárok közösségi ügyekben való részvétele, jöhetnek *Alexis de Tocqueville*, amikor a 19. század legelején Amerikában járt azt tapasztalta, hogy a lakosság szüntelenül egyesüléseket hoz létre. Putnam szerint a közösségek létrehozásában és működésében a pénz és az idő nyomása, a nők tömeges munkába állása és a televízió függés mellett az is meghatározó, hogy ki melyik nemzedékhez tar-

tozik. A kutató azt a következtetést vonja le, hogy a társadalmi tőke gyarapodásában vagy csökkenésében leginkább a nemzedéki élményeknek van a legnagyobb szerepe. Lásd: Robert D. Putnam (2000): *Bowling alone, The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster, New York.

34 Szakmai vitaanyag. 2003. július 6. i. m. stb.

35 Szakmai vitaanyag. 2003. július 6. i. m. stb. (A feltüntetett értékek az adott szinten történő diplomakiadás feltételeként meghatározott minimálisan megszerezhető kreditek számát jelenti a jelenleg hatályos kredit-kormányrendelet számítási metodikája alapján. A szám azonban nem

107
K É K

azonos a hallgatók által ténylegesen felvehető és teljesíthető, valamint az állam által finanszírozható kreditek számával.)

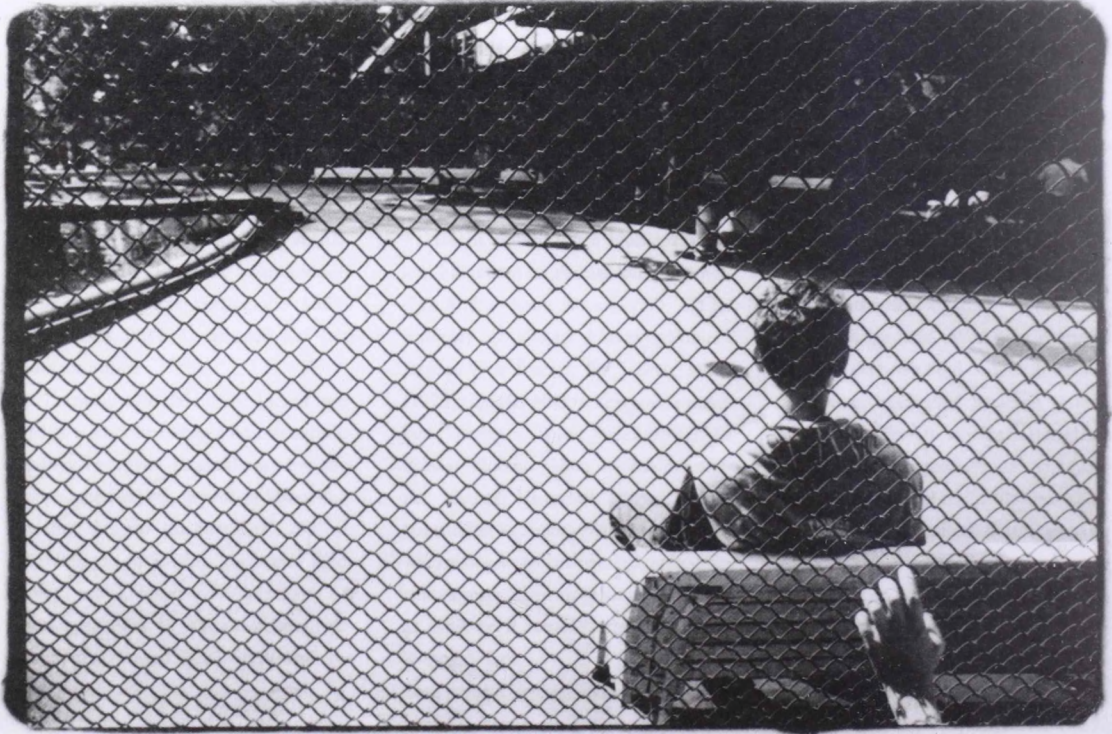
36 T. Kiss Tamás (1999): *A szemtől-szembeni formációk kommunikációs viszonyai*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999.

Faint, illegible text in the top left column.

Faint, illegible text in the top middle column.

Faint, illegible text in the top right column.

Kapitány Ágnes–
Kapitány Gábor

Töltőtoll-kamera

H. Sas Judit: *Közelmúlt (Rendszerváltások, család történetek)* c. könyvéről
(2003. Új Mandátum, Budapest)

H. Sas Judit – már megint – nagyon érdekes könyvet tett le az asztalra. Érdekes tartalma szerint, s érdekes szerkesztését tekintve is. Műfaja szerint mikroszociológia, amely a magyar társadalom három, társadalmi-kulturális szempontból igen fontos csoportjával foglalkozik: a gazdaparasztság polgárosodó, a felproletársorból emelkedni kezdő városi kispolgár, és a rendszer-váltó értelmiség helyi politikában szerepet vállaló rétegével. Külön-külön sok elemzést, szociográfiát, irodalmi

mikroszociológiát, az egyéni sorsok felé; képességei függvényében ki több, ki kevesebb sikerrel. H. Sas Juditot kutatói empátiája, a legkülönbözőbb élethelyzetű emberek iránti nyitottsága – hogy a kulturális antropológia kedvelt fogalomparjával éljünk: az émikus és étikus megközelítés egyszerre-alkalmazása – szinte predestinálja arra, ami ebben a könyvben is megtörténik: a lukácsi esztétika kifejezésével élve az extenzív totalitás megjelenítése helyett az intenzív totalitás-

109

K É K

művet olvashattunk már ezekről a csoportokról, de attól, hogy egy kötetbe kerülnek, működni kezd a montázshatás varázsa; a három, egyébként külön-külön könyvként is megálló szöveg viszonyba lép egymással, s kikerekedik belőle egy olyan társadalomkép, ami éppen társadalmi regény is lehetne. Nem véletlen, hogy irodalmi példa jut az ember eszébe: a szerző által használt módszer, az interjúkkal és a szereplők láttatásával megszólaltatott mikrotörténelem egyedi sorsokat mutat be, de ezekben az egyedi sorsokban a nagy társadalmi folyamatok jelennek meg; éppen úgy, ahogy az irodalmi művekben. (S hiszen a szerző maga is irodalmi példákkal: József Attilával, Lawrence Durrelrel próbálja érzékeltetni módszere sajátosságait.) A szociológusok közül a statisztikai mutatókkal operáló, nagy társadalmi rétegekre irányított kvantitatív vizsgálatok korszaka után az utóbbi egy-két évtizedben sokan fordultak a

ábrázolással rekonstruálni „a” világot: a jelen és a közelmúlt társadalmát.

A szerző maga is hangsúlyozza, hogy könyve a jelenről szól: arról a jelenről, amit nagyon nagy mértékben meghatároz a (közel) múlt, amit nem is lehet másként megérteni, mint e közelmúlt felidézésével; és a múltból, arról a múltból, aminek az emlékezésekben való megjelenését oly nagy mértékben meghatározza az emlékezők jelen világa, s amit nem is lehet másként megérteni, csak a mindenkor jelen szemüvegén át. A könyv címe „Közelmúlt”. Ez is legalább kétféleképpen érthető: jelenti az ábrázolt idő megjelölését, hiszen a kötet interjúszövegeinek nagy része az igazán pontos megnevezés híján az utóbbi években gyakran „közel-múltként” eufemizált szocializmus, és az azt előző háború évtizedeit idézi; de jelent egy fajta attitűd-jelzést, képletes téri közelséget is: arról a múltból szól, ami még közel, túlságosan is közel van felidézői számára ahhoz, hogy valóban

(jelző nélküli) múltnak tekinthetnek. „Rendszerváltások, családtörténetek” – folytatja az alcím a téma körülhatárolását. Lényegi információ ez is. Mert amit kapunk, az néhány családtörténeten keresztül valóban, elsősorban a rendszerváltások története: annak a két nagy fordulónak megjelenése az „oral history”-ban, amely így vagy úgy minden közép és kelet-európai család sorsát meghatározta; a polgári és paraszti önállóság és kultúra megtörése a kommunista hatalomátvétel fordulata után, és a ha nem is oly tragikus következményekkel, de nem kevésbé szervesen végbement 1990-es rendszerváltás.

Szemle

ciológia célját: mint a mikroszkóp közel hozza, kinagyítja az ábrázolt valóság általa bemutatni kívánt (lényegi) vonásait. Igazi újítása, úgy is mondhatjuk, az igazi trouvaille azonban mindenképpen a középső részben alkalmazott videóelemzés. A videó, amióta felfedezték, kínálja magát a társadalomtudósok számára, hiszen mindazt tudja, amit a magnetofon, csak még sokkal többet, hiszen mint Balázs Bélát idézve a szerzőnél is olvasható: „minden támadást és minden védekezést, a szellem minden cselfogását és minden csapását látjuk, és látunk minden egyes sebet, melyet a lélek kap”. Majd később: „lehetőség nyílik arra, hogy a közlés mélységei, ellentmondásosságai, hitelességének vagy hiteltelenségének társadalmi, személyiségbeli sajátosságai megismerhetőbbé váljanak”. A társadalomtudományos elemzés számára komoly nyereség az a technika, amelyben – az élethez hasonlóan – kép és a szöveg egymást értelmezi, kiegészíti vagy éppen cáfolja. H. Sas a módszertan szempontjából a könyv egyik legfontosabb üzenetként kurziválással is kiemelve írja: „A videóval készített, az embert láthatóvá tevő interjú talán legfontosabb hozadéka lehet, hogy a tudományos eszközökkel bizonyítható és szociológiailag is érvényes társadalmi típusokról alkotott képünket többretegűvé finomítsa, lehántva a tudományos gondolkodást sem kímélő sztereotipizáltságainkat. A szerkesztetlenül rögzített képfolyam segítségével talán éppen azt a szűk mezsgyét találhatjuk meg, mely a társadalmilag korlátozott választás lehetőségei között a különbözőképpen szocializált és magát megalkotó személyiség bizonyos fajtájú és fokú szabadságát jelentik, jelzik”. Mindezt a képi ábrázolás teszi lehetővé. De H. Sas műfaji újítása az, hogy amit a videofelvétel rögzít, azt „forgatókönyv”-formában leírja, és ér-

telmezi is. S ezáltal felfedezi a szociológiai értelmezés számára azt, amit a pszichológia „testbeszéd” néven próbál megközelíteni. De míg a pszichológia, vagy a humán etológia a testbeszéd „nyelvét” igyekszik leírni, H. Sas – teljes joggal – éppen azt hangsúlyozza, hogy nincs egyetlen „szótári” módon megadható jelentés; a testbeszédnek a szociológus számára igazán használható információi szituációtól függő módon, a kontextus egészéből vezethetők le. S az általa kialakított módszer éppen erre ad kiváló példát. Persze ehhez megint csak kellenek a szerző képességei. A második rész bevezetőjeként a magyar fotográfia és a dokumentumfilm történetéből vett példákon mutatja be e műfajok jelentőségét a társadalomábrázolásban. E képek és filmek rövid leírása, és értelmezése ugyanúgy bizonyítja a szerző átlagfeletti képi érzékenységét, mint azután az általa videóra rögzített beszélgetések képanyagának elemzése. Az olvasó előtt meglevenednek a figurák, az egész szituáció: a hatás – ez a jól alkalmazott mikroszociológia mindenkor értelmezési nyitottságából is adódik – megint nagyon hasonló ahhoz, mint ahogyan a művészet ábrázolja a világot. Király Jenő könyvéből (Kamera-töltőtoll) vettük recenziónk címét: míg ott a hasonlat azt hangsúlyozza, hogy a film műfaja miképpen veszi át az írásos kultúra egyes funkcióit, H. Sas esetében azt lehet kiemelni, hogy mindazt, amit a kép plusz információként ad a szociológusnak, a jó értelmező – a láttatás képességét megőrizve – át tudja fordítani a szavak nyelvére: a „töltőtoll” is „kameraként” alkalmazza.

H. Sas könyvében megmutatja a felszíni cselekvések, konfliktusok mögött húzódó világkép-, tradíciókülönbségek mély struktúráit. A hagyományos szociológiai szemlélet az egyén magatartását meghatározó tényezők közül egyeket aránytalanul nagy arányban vett figyelembe. Az embereket elsősorban a munkamegosztásbeli hely, a tulajdon jellege és nagysága szerinti ré-

110
K É K

A három rész más-más módszerrel van megírva. Mintha az a ritkán figyelembevett megfontolás vezetné, hogy a társadalom különböző problémáinak megközelítéséhez más-más, mindig az adott probléma természetéből adódó módszer is kell. Az első, a kuláknak minősített családok sorsát bemutató részben, minthogy itt részben saját családi kapcsolatairól van szó, felhasználja azokat a személyes, tárgyi emlékeket is, amelyek az érzelmi háttér érzékeltetésében segítenek. A második részben, amelynek egy fővárosi palotába beköltöztetett családok mikroviszonyai, gyakran csak a mindennapok apró gesztusaiban tetten érhető konfliktusai adják az alapanyagát, a videokamera segítségére, a harmadik, egy rendszerváltási önkormányzat vezérkarának belső meghasonlását ábrázoló részben az interjúk mellett az „ügyek” elemzésére is támaszkodik. Mindegyik módszere eléri a mikroszo-

tegződés osztályaiban próbálták elhelyezni, s kiemelt jelentőséget tulajdonítottak annak a nagyléptékű társadalomátalakulásnak, amit a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmegzálás jelentett, s amelyet a polgárosodás, a modernizáció, az urbanizáció, az individualizáció kategóriáival igyekeztek megragadni. Sokan elemezték az értékrendszer és a tekintélyhierarchia különbségeit is. Mindezek a meghatározók természetesen igen jelentősek. De H. Sas könyve megerősíti az olvasót abban, hogy ezeket a tényezőket átmettszik más, a dolgok alakulását (és az egyének társadalmi szerepét) nem kevésbé meghatározó tényezők. A tudástőke és a kapcsolati tőke fogalma az utóbbi években már bekerült a szociológiába, de hiányzik ábrázolásuk stratifikációs rendszere. A tudástőke mérésére elsősorban az iskolai végzettség áll rendelkezésre, jöllehet – s ez is kiderül H. Sas interjúiból – a valóban rétegződést is létrehozó tudások nagy részének semmi köze az iskolarendszer fokainak bejárásához. Újabb tanulság, hogy a kapcsolati tőke esetében is érdemes lenne különválasztani az interperszonális kapcsolatokkal való banni tudást az intézmények „használatában” megmutatkozó tudástól: az e könyvben bemutatott életutak különbségeiben mindkét fajta tudás alkalmazása kimutatható (s láthatjuk azt is, hogy az ilyen fajta tudás különbségei miként csapódnak le az életutak eltérő alakulásában). S akkor még nem beszéltünk az „érzelmi tőkéről”, arról, hogy miként válik az életalakulást meghatározó tényezővé az otthon érzelmi környezetének jellege. H. Sas könyve közvetve arra figyelmeztet, hogy ha pontosan akarjuk érteni a valóságos emberek valóságos életének alakulását, akkor sokkal tudatosabban és instrumentálisan kellene figyelembe vennünk az egyéni életalakulás tudásokban, kapcsolatokban, érzelmekben megnyilvánuló összetevőinek hatásait is. És a történelmi hic et nunc meghatározó szerepét. Nagyon érdekes például, ahogyan az egyik „kulákcsalád” eseté-

ben nyomon követhetjük: miként változik meg a szüleit a térszbe-lépésre rábeszélő fiú cselekedetének megítélése a családban. A konfliktus pillanatában úgy érzik, szembe fordul velük, de amikor a történelem arrébb-haladván rálátnak a hatalom valóságos arculatára, akkor értik meg, hogy az adott pillanatban a fiuk nem tudta őket ennél jobb módon védeni ezzel a hatalommal szemben. A történelem ilyen állandóan változó, az új fejlemények ismeretében más értelmet nyerő megítélése mindannyiunk tapasztalata, de e mozgások természetét igazából csak ilyen konkrét történeteken keresztül lehet érzékelni. Mint ahogy e családtörténetek magyarázzák meg a rendszerváltás után sokak által megfigyelt és meglepetéssel fogadott jelenséget, a rejtett tudások évtizedes szunnyadás utáni revitalizálódását is.

A könyv mindazonáltal alapvetően az egyénekről, a történelem által olykor feldobott, de gyakrabban sarokba szorított, mégis mindig cselekedni próbáló, túlélni, felülkerekedni igyekvő egyénekről szól, s arról, hogy a legkülönbébb általánosításokkal egy kategóriába söpört egyének mindegyike mennyire más, mennyire egyéni, ha ráközelítünk a „kamerával”. A három részben azonban az egyéni különbség is más-más módon jelenik meg! Az első rész „kulák”-családjaiiban elsősorban az egyéni különbségek azon oldalai domborodnak ki, amelyek eltérő gazdálkodási stratégiákban csapódnak le. A második rész sugárúti házában lakóit főként jellemük, alkalmazkodás módjuk különbségei állítják szembe egymással. A harmadik részben a kerületi vezetők konfliktusaiban pedig elsősorban a magukkal hozott egyéni történelem különbségeit látattja a szerző. Mindez azt is sugallja, hogy az is helyzettől függő, hogy miben vagyunk „egyéniek”. (S a három rész – lehet, hogy vé-

letlenül – mintegy történelmi sorba is áll: a történelmi agrár-Magyarország gazdaparasztjaitól a szocializmus félproletár-fél-kispolgár családjaitól jutunk el a rendszerváltó értelmiség szubkulturáihoz.)

A kerületi konfliktussorozat egyúttal a hatalom és az ember viszonyáról is szól. A bemutatott torzskoldások olyannyira tipikusak, hogy – míg a sorok között ki nem derült, hogy az álnevek igazából melyik kerületet takarják – az olvasó több, általa ismert kerületre is ráismerni vélt; úgy látszik a hatalmi játékok (egyébként párhovatarozástól teljesen függetlenül) eléggé általánosan jellemzőek. A harmadik rész

111
K É K

számunkra egy kissé hosszabbnak tűnt a többinél, de azután ráébredtünk, hogy arról van szó, hogy míg az első két részből azt láthatjuk, hogy a történelemmel birkózó egyének embersége miként üt át a történelem legembertelenebb mechanizmusain is, a hatalomba került egyén egyéni vonásai inkább kisszerűséget sugároznak. A személyiség, az egyéniség szerepe ebben az értelemben is helyzetfüggő. S hogy ebben melyik oldalnak mekkora a szerepe: milyen mértékben torzítja el a hatalom az egyént, s az egyéni törekvés, egyéni érdek milyen mértékben téríti el az intézményes hatalomgyakorlást a maga ideáltípusától, ez megint mindig csak a konkrét helyzetekben értékelhető. H. Sas mindenestre nagyon jól dokumentálja a hatalmi harc mikroszerkezetét – s külön jó, hogy ezt egy párton *belüli* küzdelmekben látjuk. Nem lévén azonban sem politológusok, sem a szervezet-

szociológia vagy a politikai antropológia szakemberei, hozzánk mindenestre közelebb áll az első két rész életvilága.

A könyv borítója – Zátanyi Tibor munkája – maga is sokoldalú szimbolikával illusztrálja a könyv explicit és implicit mondanóit. Egy keskeny fénysáv világít meg egy leveles ágat – s kiemeli nyomban az árnyékát is. Felfoghatjuk ezt a képet a történelem olvasatának is, amelynek sötétségéből – ha átmenetileg is – a fény felé tud nyújtózni az élet (amelyet azonban csak árnyékával, árnyékaival együtt

Szemle

láthatunk igaznak). De jelképe lehet a fotó magának a mikroszociológiának is, amely módszereivel ehhez a fénysávhoz hasonló módon emelheti figyelmünk középpontjába az élet fontos – és a jin és jang kettőssége szerint kétarcú – jelenségeit.

Ajánljuk H. Sas Judit kollégánk könyvét mindenkinek, akit érdekel a közelmúlt magyar társadalmának alakulása, aki szívesen ismer rá a maga és

az övéi történelmének párhuzamaira mások életében; mindenkinek, akit érdekel a jelen és a múlt közötti összefüggések bonyolult hálózata, mindenkinek, akinek fontos a paraszti, kispolgári, értelmiségi sorsok szövevényében mindent túlélő Magyarország. Hogy részleteiben miről is szól ez a könyv, hogy milyen sorsok is jelennek meg benne, erről talán a szokásosnál kevesebbet írtunk, de mivel olvasóként mi magunk is éppen e sorsok megelevenedését élveztük legjobban, reméljük recenziónk e hiányát Önök is a könyv elolvasásával fogják kipótolni.

Tudományos kihívásnak is beillő monográfia jelent meg a BIP (Books in Print) kiadói társulás kisebbségi sorozatában. Már a címe is „kötozkodó”, sőt kérdőjeles, mintha bizony azonos mód el akarná bizonytalanítani az olvasót: valóságos tüneményről beszél vagy képzelmenyek együtteséről... Papp Richárd: *Etnikus vallások a Vajdaságban?* című kötete az MTA Kisebbségkutató Intézete és a Gondolat Kiadói Kör indította kiadványok sorában még ennek ellenére is elmosód-

majd. S ha vallás is, etnikum is, „Balkan” is, Vajdaság is mögé vetülne a kötet címnek, ott villog az alcím, amit – jöllehet, nem ma „találtak föl” – a kulturális antropológia hangol talányosra. S akiben még ez sem kelt érdeklődést, az még fönnakadhat az értelmezések cimbén fölkinált többoldalú, többregeű mivoltán...

A recenziens igen kockázatos foladatot vállal magára, ha ezt a kötetet amúgy sebtiben föltálalhatónak hiszi, vagy bizik az olvasók kisebbségi-etnikus-vallási-nemzeti identitásállapotában és tájegységi népismeretében. A könyvnek (fűlszövege alapján is) alakképlete az, hogy az etnikus ke-

A. Gergely András

Etnikus vallások...?

Papp Richárd könyvéről

113

K É K

hatna a mostanság burjánzó kisebbségkutatósi kötetek között. Azonban alcíme azoknak is a szemé elé tola kszik, akik hajlamosak lennének egy provokatív könyvcím mögött nem látni többet, mint „szimpla” áttekintést vagy vitairatot. Azt mondja ugyanis: „*Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései*”. Nem is egy léthelyzet, nem is egyetlen értelmezés, hanem mindjárt több...

Mármost, talán mindazok, akik a könyvet az *etnikus* jelző miatt vennék-vehetnék kézbe, egyhamar ráéreznek az etnikus vallás mibenlétére, fölfedezik azt is, hogy a „nemzeti öku menizmus”, a történelmi egyházak, és a bennük-velük együtt élő magyarság része is a nemzeti identitásnak, meg nem is. Akiket meg a cím béli *Vajdaság* foghat meg, azok a zentai és feketicsi kutatásból kikandikáló integrációs hatásegüttesek és túlélési stratégiák identitásformáló kérdéseire lelnek

vertségű társadalmakban – amelyekben az identitás esetleg leírható lenne az etnikus önbesorolás bevált normáit kötetve – egyfajta társadalmi alrend szerként nevezhető meg a(z anya-) nemzethez való viszony, s ezt megerősíti, lelki erővel táplálja a vallások rendje, intézményrendszere, normaalkotó hagyománya. De ez Papp Richárd szerint még sincs így, vagy nem ily egyszerű, mert a mindennapi életben és választási stratégiák között éppen a saját vallás lenne hivatott az etnikus besoroltságot visszaigazolni: hiszen „aki magyar, az katolikus is” ezen a tájon (mint a zentai magyarok többsége)... Ámde a feketicsi magyarok reformátusok! A zentai szerbek pravoszlávok, de a köztük élő, az elmúlt évtizedben egyre növekvő számban meglepedő montenegróiak többsége viszont ateista hitet választ, ha teheti... Van akkor egyáltalán olyan, a valláshoz kötődő etnicitás,

amely a csoport egészét jellemezhető? S van-e, ha mindenki az összefonódások hálójában él? Van-e integráló hatása a vallásnak, ha a mindennapi élet folyamában sokkal gyakoribb az etnikus látszatok és sorsválasztások szerinti elkülönülődés, mint a felekezeti hovatartozás?

A kötet két-és-negyedszáz oldalon ad választ ezekre a hezitálásokra. Beleszövi a kisegyházak helyzetét, a változó etnikus identitásokat, a nemzethez fűződő viszonyban a nemzet „megszűnését” és új nációk formálódását (például a „jugoszlávság” mint növekvő létszámú kisebbség szó szerint identitásháló nélkül marad a rendszerváltás

lész, megjeleníthet vagy betölthet egy vallási csoport vagy felekezet, és hordozhat a szimbólumok széles hatókörre mentén oly sok minden, hogy azt semmiféle stabilizálódott kutatómódszertannal nemigen lehet föltámi. A válasz éppen ezért nem (és szinte sosem) egyféle, hanem interpretációk széles horizontja, kulturaközi kommunikációk sokféle módja, etnikus szimbólumkészletek piaci rendszere befolyásolja, mikor és mire válaszolhat az, aki kintről jön, mikor és milyen kérdéseire kaphat elzárkózó feleletet vagy életút-mélységű vallomást.

Még mielőtt a kötetbe mélyebben is belelapoznánk, azon már a kötet cím kapcsán is el kell meditatálni: fölvethető-e így, összevontan, „etnikus vallások” fogalomkörben mindaz, amit a Vajdaság képzete és valósága sugall. A rendszerező gondolkodás elemi tapasztalata nálunk, hogy a kevert műfajok nem könnyedén érvényesíthetők, a kevert valóság tartalmak pedig még kevésbé. A „kisebbségi léthelyzetek” alcím már magában véve is különös utalás arra, hogy következőleg az etnikai csoportszféra és a vallások egyként kisebbségben vannak Vajdaságban... Ám egészen a kilencvenes évekig mindössze annyi tudomásunk volt az etnicitásról, és annyi képzetünk a vallási csoportkulturákról, amennyit a történeti tudatban a szocialista korszakot megelőző néprajztudomány és vallástudomány föltárhatótt. S ennek háttérismereteként persze jelen volt az is, hogy a vallási csoportok nemegyszer kisebbségbe szorulnak, de aligha gondolkodtunk róluk mint kisebbségekről. E kötetben (immár Papp Richárd oeuvre-jében sem először) megalapozott bizonyosságát kapjuk annak, hogy a vallási identitás is szorulhat kisebbségi helyzetbe, kerülhet kihívások elé, s választ kell találnia nemcsak hitére, csoporttagoltságára, de kisebbségi közérzetére is. Mégpedig (néhol

párhuzamban, (máskor) ellentmondásban az etnikai identitással. Erre Papp egy sor példát mutat magyar és nem magyar kisebbségi és vallási identitások révén.

A másik, cimbe cövegelt kihívás ugyancsak szakít a konvencionális besorolással: a (többrétegűen) kisebbségi léthelyzeteket a kulturális antropológia felől nézve kívánja értelmezni. Mármost, eleve talányosnak tűnik, miképpen forgalmazza saját tudományterületének megismerési és deskriptív eredményeit egy olyan tudományág, amely (hivatalosan) nincs is jelen a Magyar Tudományos Akadémia tudományági palettáján... (Van ugyan antropológia, mint az élettudományok részterülete, de az nem kulturális, még kevésbé vallási vagy kisebbségi kérdések befogadója). Az akadémikus szinten el nem ismert tudásterület (vagy területek, mivelhogy a kisebbségtudomány is ilyen) kutatóintézete mutatja föl eredményeit, még hozzá nem is akármilyen konklúzióit, több éves kutatási anyag értelmezési horizontját, megannyi identitás-terület narratív szintjét...! Nem kevés ez, a kötet cimbe emelve pedig már-már tényleges kihívás is.

A kötet lapjain a vallás és nemzet tudat vitája vezet be, vallás és tradíció, történetiség és lokalitás, állandóság és változás, „saját csoport”-tudat és egyetemesség fejezetei követik az elméleti okfejtést. A könyv szerkezetének zárópillére két fotósorozat, melyek már a narratívák vizuális erdejébe kalauzolnak el, közös kisebbségiség és közös felekezetiiség, valamint lokális identitás és nemzet tudat képlenyomait példaként használva. A könyv egésze (lehet, hogy a kulturális antropológia sajátlagos nézőpontja okán) nemcsak *leír* egy (illetve számos) *ritust*, megnevezi folyamatait, bemutatja szereplőit, helyszíneit, ikonikus és szimbolikus eszköztárait, folyamatait és kulturális örökségét, hanem úgy formálódik, mintha maga is rítus lenne...! Papp Richárd szinte kötetében formálja meg a kulturális antropológi-

114

K É K

és a balkáni háború éveiben, szétesik az egykor erős délszláv egység, de erősödve kerül ki pl. Crna Gora, Montenegro, Horvátország, és végső soron Vajdaság is). Hogyan keres és hogyan találhat talajt ebben a közegben a kisegyházak köre, hogyan hangolható össze a társadalmi, lakóközösségi vagy termelési kapcsolathálózatban, rokonsági és szomszédosági rendben együttműködők megannyi csoportja...?

Papp Richárd „választ ad” – sugalltam föntebb. Azonban a válasz részint vitairat-formát ölt, részint egy behatárolt térség szinte szakmonografikus feldolgozását kínálja. De „válasza” sem egyféle, nem a „messziről jött kutató” kockázatmentes minősítéseit tükrözi, hanem éppen azt követi nyomon, miképpen formálódik át meg át a zentai és feketicsi magyarság identitás-élménye abban a multikulturális, multietnikus és interszokrális térben, amit olykor megtestesíthet egy-egy telepü-

ának ama lehetőségét, hogy a kutató ne csupán „rátekintsen” a kutatott témakörre, beszéltesse szereplőit, ellenpontosza véleményeiket, csokorba szedje (akár ellentétes) álláspontok színes egyvelegét, hanem mindezt maga interpretálja úgy, mint hírhozó, mint tanú, mint Vargás Llosa *Beszélője*, s a kutatási terep élő embercsoportjai az ő szűrőjén át szólalnak meg, ő vállalja árnyalt és kontrasztos bemutatásukat, ő ellenpontosza ítélezéseiket, beleszöve saját szövegébe a meghallgatott embersorsok és nézetek végtelen és színes mondatfüzereit. Mintha egy rítus „forgatókönyvét” kínálná ezáltal: a megismerő és a megismert viszonya, a megismerés folyamata, a bonyodalmak és megoldások, kilátástalanságok és harmóniak ugyanabba az értelmező szövegbe kerülnek – nemcsak a teoretikus bevezetőben, hanem később is, a főszövegben. Mintegy rituálisan vezeti be, hogyan teljesíti ki a kultúra és a vallás a politikai és gazdasági feltételektől korántsem független integratív szerepét, s hogyan fejeződik ki az identitás az etnicitás és a felekezeti tradíciók és hétköznapi megjelenési formái által. Minderről szerényen csupán annyit ír: „A jelen kutatás... a vallási jelenségek megértése és értelmezése alapján próbálja megismertetni az olvasót egy kommunista autoritárius – s ezáltal többek között vallásellenes – hatalmi rendszer bukása utáni jelenben élő közép-európai multietnikus régió, a Vajdaság világával”. Ha nem volna ez talán túlságosan is hozsannázó hangulatú jellemzés, legszívesebben úgy fogalmaznám, hogy Papp Richárd szertartásosan avat be bennünket abba a kulturális komplexitásba, amelyben két-három esztendeje meg-megújuló intenzitással kutat. Szinte a szövegalkotás rítusát valósítja meg, idézetek és értelmezések során át, egészen a rövidre fogott, de annál magvasabb konklúzióig. Korábbi írásaiban (a munkácsi Haggadáról, a csiksomlyói búcsúról, a Bethlen téri zsinagóga ünnepéről és annak résztvevőiről, vagy

éppen a zsidó irodalom időábrázolási formáiról szóló tanulmányaiban) ugyanezt leljük meg, ám itt és most egy térben kiterjedtebb, időben mélyen tagolt, szociális kontextusokkal és politikai jelentéstartalmakkal még sűrűbben megrakott milióbe kalauzol bennünket, hogy annak rejtett és rejtetező, megmutatkozni próbáló és konfrontálódni kénytelen variációit kövesse nyomon és értelmezze számunkra. Egészében a vallásantropológia egy újnak tetsző, igen izgalmas ágát tűnik megformálni, egyben a kisebbségtudomány nyelvi, politikai, intézményi és szociokulturális elemzéseit is gazdagítva a vallás és a mindennapi létformák szimbolikus jelentésárnyalatainak megmutatásával.

A kötet azonban nem pusztán „tanítás” kíván lenni. Tanúságtétel is, vitairat is (különösen az elméleti bevezetőben látványos ez, ahol a térség vallás- és társadalomkutatóinak adatait, áttekintő leírásait, interpretációit szembesíti azzal az antropológiai nézőponttal és vállalással, amelyet velük szemben – vagy tőlük jócskán eltérő intenzitással és megismerő attitűddel – a kötet egészében felmutat); de mindezek után a második világháborút követő időszak szimbolikus antropológiai kutatásainak nyomdokain haladva azt a lehetséges interpretációt követi, amelyet a „sűrű leírás” melletti kötelezettségként Clifford Geertz javasol az antropológiai megismerés eszközének. Papp Richárd nemcsak követi ezt (különösebb mezevesség és bizonyításkényszer nélkül), hanem „az együttélés, a közösségek mindennapjaiban való részvétel, a lehető legtöbb interakcióba való bekapcsolódás” során szinte jelenlévővé avatja olvasóit is. Módszerét kiegészíti részint azzal az önreflexióval, amely ugyancsak az antropológus sajátja, midőn újra meg újra visszakérdez saját vélekedéseire, ismét és ismét visszaviszi „szövegét” vagy értelmezéseit a kutatási helyszínre

és találkoztatja a meginterjúvoltak, megismertek egyre szélesedő köreivel, továbbá igénybe veszi segítségüket abban is, hogy az „átbeszélés” eszközével mindegyre közelebb és közelebb kerülhessen a megismerhető szférákba, adandó esetben éppen azok révén és azok kíséretében, akik az efféle interpretációs eljárást nem okvetlenül tudatosítják magukban, még akkor sem, ha pedig gyakorolják...

Az interjúszövegek és értelmezéseik sokasága mindezekon felül nemcsak az adott (két település és több vallás, számos helyi rokonsági csoport és korosztályi csoport, vallási közösség és etnikus entitás) mikrouniverzumát tes-

115
K É K

tesíti meg, hanem rítuselemzések és szimbólum-értelmezések segítségével egy vallási- és etnikai-térszerkezeti tagoltságot is megjelenít. Ilyesmire sem a demográfiai vagy történeti, nyelvi vagy foglalkozási, vallási vagy politikai térképekre vetített kisebbségkutatási szakirodalom nem vállalkozott eddig, ahogyan a kisebbségtudomány szociológiai dimenziókban és színes táblázatokba foglalt adatfeldolgozás-sorozataiban sem kínált példát. Megítélésem szerint a kötet címbe és alcímbe foglalt „talányok” és kihívások mögött ez az újszerűség rejlik, illetve a kutatásnak mint elméleti szakirodalommal előkészített, viták során érlelődő, de végül is a helyszínen is változni-formálódni képes kérdésselvetései ugyancsak innen értelmezhetők. Nagyonis trivializálva, de a szociológiai-kisebbségkutatási szaktudományos közelítésekhez viszonyítva ez abban is képes megjeleníteni, hogy a kutató (ez esetben a szerző) folyamato-

san képes próbál maradni arra, hogy „a különféle hipotetikus elképzelések erőltetése helyett” a vallási tér szimbólumainak és a benne élők felfogásmódjának megértése révén „a belső kategóriák világa és azok értelmezései” alapján rajzolja meg a kérdés- és problémaköröket. Ez a „megértő antropológiai” és intuitív társadalomkutatási attitűd lesz alkalmas arra, hogy „a kulturális antropológiai meglátások alkalmazhatóságának, továbbgondolhatóságának egyik, talán nem érdektelen illusztrációjaként” legyen felfogható mindaz, amit kötetében összefoglalt.

A relativizáló szemléletmód, amely áttekintve a nappali és éjszakai kultúra,

Szemle

többségi nemzet tagjai is 'kisebbségben' lettek az 'állammal', a 'szocialista társadalommal' szemben, (...) s ez a 'közös sors' a közelmúltig inkább csak az egyházak szervezetei között hozott létre példákat a közeledésre, de ahogyan az elmúlt ötven évben is a közös keresztény értékek vállalása és továbbadása hozta közelebb e felekezeteket egymáshoz, úgy az sem elképzelhetetlen, hogy a jelen változó körülményi közepette szintén e közös tradíció és értékrendszer fogja még közelebb hozni a multietnikus társadalom 'saját közösségeinek' tagjait is egymáshoz.”

A szerző által megjelenített kisebbségi társadalmi közeg(ek) a saját társadalom és a külvilág, a saját lakótér, ill. kulturális tér és a környezet, a saját vallás és a többi-(többségi) vallások rendszere által kínált világértelmezésben a dezintegráltságot, „a szétesettség érzését” fogalmazzák meg. Papp Richárd nem tartja lehetetlennek (az imént idézett vágyképpel, jóslattal, jövőreménnyel ellentétben), hogy a vallási és kulturális tradíciók integrálódhatnak az intézményekbe, ölthetnek etnikus jelleget is, kaphatnak jogi és morális biztosítékokkal körülvett garanciarendszert is – de mindvégig alapjuk volt és maradt az, hogy „a saját vallás volt a saját tradíció és saját kultúra hordozója, tudatosítója, hagyományozója a (főként kisebbségi) etnikumok számára... (...) Azonban lehetségessé válhat a vallási jelentések és a nemzeti identitás közötti konfrontáció is... A konfliktusforrás az egyes et-

nikumokon belül feltételezhető a vallásos és nem-vallásos tagok között, (...) ami leginkább a kisegyházak esetében jelentkezik, míg a történelmi egyházak úgy kívánják egyszerre megerősíteni a vallásosság második szintjét és elősegíteni az etnikumok, felekezetek közötti közeledést, hogy közben hangsúlyozzák és vállalják kulturális sajátosságait az elv alapján, miszerint az egymás mellett élés és az egymáshoz közeledés csak úgy valósulhat meg optimálisan az adott etnikumok között, ha azok értik és vállalják saját kultúrájukat, tradíciójukat is”. S amennyiben a vallások, etnikus kultúrák és közösségek tisztában lesznek már egymás értékeivel és a sajátjaikkal is, egymás számára nem tiltott területek lesznek, és a „másik” majdan már nem ellenség lesz, hanem a biztosságot létmódok egyik elengedhetetlen feltétele, akkor majd még kevesebb akadálya lesz annak, hogy egymáshoz közeledjenek, egymást megértsék, saját kultúrájuk és környezetük kultúrája közötti értelmezési-átbeszélési rituálekot lefolytassák.

Amíg pedig nemcsak vallások, nemcsak etnikai kultúrák, hanem diszciplínák között is eltérések, konfrontációk zajlanak módszer és nézőpont, szimplifikálás és komplexitás, ottlét és tapasztalat, ittlét és interpretáció, empiria és elmélet között, addig az idézett jövőkép nemcsak a Vajdaság vallási-etnikai-kulturális csoportjai számára lenne biztató, hanem a tudományok egyes területei számára is.

Ehhez az értékkelhoz pedig Papp Richárd új kötete igen komoly mértékben járult hozzá.

116

K É K

a tradíciók és vallások, adaptációs stratégiák és kultúraátvételek formáit, elvezethet odáig, hogy a társadalmi változásokra és politikai-kulturális kihívásokra adott vajdasági válaszok sokféleségét egyfajta „regionális ökumenizmusban” nevezze meg. Úgy látja, hogy „a helyi egyházaknak az állami hatalommal és a politikai ideológiával szemben kellett megőrizniük vallásgyakorlatuk, tanításuk, saját kultúrájuk tradícióit, s megeremteni ezen értékek továbbadását.” (...) „A pravoszláv szerb egyház, és a valláshoz kötődő

Szemle

Tigris és sárkány

Hangos nevetés hallatszott, mikor Li Mu Bai nagyokat ugrálva követte a fiatal lányt, akit tanítani akart. Ezt még könnyedén megértettem, hiszen nem szokványos filmes eszköz, hogy a levegőben balettoznak a szereplők, a fizika minden törvényének ellentmondva. Az ilyet a magyar közönség csak a Mátrixtól fogadott el. De hogy egy felnőtteknek szóló mesében!? Na az már sok. A legmegdöbbentőbb mégis az

hollywoodi filmekben edződött szem is fel tud fogni. Mégis kellett, hogy tartalmazzon olyan elemeket, melyek elűtöttek az átlag multiplexes mozik műsoraitól, már csak a fent említett élmények miatt is. A filmnek egyértelműen volt olyan olvasata, amit csak az érthetett meg, aki jobban ismeri a kínai kultúrát és annak vizuális nyelvét. Érdekes példa erre az a jelenet, amikor Li Mu Bai a meghajlott fa tetején/szélén áll, a galibákat okozó fiatal lány pedig megpróbálja letaszítani. A lány hosszú ideig csak erőlködik, hogy rákényszerítse a kulvilágra (jelen esetben a Li Mu Bai-ra és a fára) akaratát, addig Li Mu Bai felveszi a kulvi-

Pál Dávid

Egy kis kínai film

volt, amikor Li Mu Bai volt mestere, a Róka (egy öreg boszorka), egy hatalmas dobócsillaggal öli meg az őt üldöző rendőrtisztet. Látjuk, hogy a férfi hátradől, és premier plámban csodálhatjuk a kicsit kopaszodó fejéből kikandikáló egzotikus fegyvert, no meg a vérét nem utolsó sorban. Ez a jelenet olyan humorosnak találták a Kosuth mozi nézői (elsősorban a himnemű egyedek), mintha csak a *Gyaloggalopp*-ból látnák a fekete lovag küzdelmét Arthur királlyal (félreértés ne essék, mind a kettő véres jelenet, csak ebben az esetben szerintem nem párosul semmiféle humorral). A film, amelyről ilyen élményanyaggal mentem el, *A tigris és a sárkány* nevet viselte. Nem nevezhető tipikus kínai filmnek (nem mintha olyan sok személyes tapasztalatom lenne), mivel többek között amerikai filmesek is részt vettek benne, így kellőképpen meg volt fűszerezve olyan elemekkel, amelyeket egy

lág ritmusát, együtt himbalódzik a fával. A jelenet nem hosszú, de talán az egyik csúcspontja a filmnek. Ott rejtőzik benne a taoista felfogás egésze. Ezen kívül bizonyosan volt ezernyi olyan jel, mellyel nem tudunk mit kezdeni. Például az ugrálás, amihez hasonlóan cselekszik egy hős egy nyolcadik századi kínai történetben (*A délvidék kalóza* címet viseli a mű).

A tigris és sárkány még egy viszonylag könnyen értelmezhető mű (nem kell ezekben a jelekben olvasni, bőven elég, ha az ember elengedi magát, hogy sodorja a történet, vagy csak megcsodálja a tájakat). De vannak olyan filmek, amelyek kevésbé jutnak át a kulturális rostán. Azt, hogy mi az, ami eljut ide, valószínűleg rengeteg dolog befolyásolja, de biztosan fontos tényező, hogy mennyire közel áll a saját vizuális kultúránkhoz. Az antropológiának azonban nemcsak azzal a filmmel érdemes foglalkoznia, ami át-

117

K É K

jut a rostán (ez az interkulturális kommunikáció körébe tartozik). A film azért jó eszköze az antropológiai vizsgálatnak, mert viszonylag új találmány, és a technikai korlátok miatt egységesebb képet alkothat, mint mondjuk a szobrászat vagy a festészet (nem utolsó sorban említeném, hogy a filmes elméleti rendszer főképpen nyugati gyökerű). A film tanulmányozása tehát egy olyan távoli, teljesen más vizuális hagyományú kultúránál is eredményes lehet, mint a kínai.

A kínai film

A kínai filmről készült tanulmányok

118

K É K

kettős természetűek, egy távoli, érdekes kultúrát elemeznek egy hagyományos formában. Olyannyira nyugati ez a forma, hogy a kínai irodalomban, kultúrában jártas személyek sokszor idegenkednek ezektől az elemzésektől, főleg amelyek a populárisabb részével foglalkoznak. A tanulmányozás azonban kikerülhetetlen, ha komolyabban akarjuk vizsgálni a kortárs kínai kultúrát, ahol fontos társadalmi és politikai pozíciót tölt be a film.

A kínai huszadik század leginkább a modernizációs törekvésekkel jellemezhető (amelynek szélsőséges változata a teljes nyugatosodás volt). A film e modernizáció jegyében tűnik fel, technikában és eszközeiben elsősorban nyugati jellegű. Ugyan Kínában a film már a huszadik század elején jelen volt, mégis mintha 1949-től, a Kínai Népköztársaság megalakulásakor kezdődne, hiszen ez nemcsak politikai, hanem kulturális értelemben is nagy törés volt. A kínai

Szemle

filmek tanulmányozása közben figyelembe kell venni a történelmet, hiszen a politika nagyon is átszötte azt, és csak így értelmezhetjük tisztábban. Három nagyobb kört szokás elkülöníteni, ha a kínai filmről beszélünk, a Kínai Népköztársaságot, Hong Kongot (ugyan már a Kínai Népköztársaság része, de mégis jelen van egy saját filmes világ), és Tajvant. Ezekre a szocialista, kolonista vagy a kapitalista jelzőt szokták ráaggatni, attól függően, hogy milyen szemszögből vizsgálják. Amellett, hogy különálló filmes (és nem csak filmes) kultúrát képeznek ezek a régiók, jelen van egyfajta közös látásmód, hagyomány (valami hasonlóról beszélt Gao Xinjiang, az irodalmi Nobel-díjas, emigráns író, amikor egyfajta közös kínai identitásról beszélt, ami átszövi az anyaországi és a tengerentúli kínaiakat is. Vitatkozni ezzel lehet, azt azonban el kell ismerni, hogy mégis van ennek valamiféle alapja). A film a mai napig a modernizációs folyamatok része. És mindhárom területen elmondható (ami talán az egész világra jellemző), hogy a film egy művészeti forma, egyben eszköz a tömegszórakoztatásra és a politikai kommunikációra is. A következőkben elsősorban a '80-as évek és az aztáni kínai népköztársasági filmekről lesz szó. Sajnos a filmek nagy részével a jelen sorok írója sem találkozott, így elsősorban a szakirodalom lesz az útmutató.

A kínai film filozófiai gyökerei¹

Az egyik megközelítési mód lehet, hogy a klasszikus kínai gyökereket keressük a filmekben. Ez a megközelítési mód csábító, és szükséges, de ugyanakkor támadható is, hiszen ez természetes, hogy egy kultúra a saját múltjából és szimbólumaiból merít, ezt nem érdemes túlhangsúlyozni, mintha semmit nem változott volna Kína az idővel.

A korai és akár a mostani filmesekre is

elmondható, hogy nagyon sok tekintetben hatott rájuk a hagyományos kínai színház. A kínai színházra nagy hatással van a yin-yang rendszer, a színpadot eszerint osztották ketté. A színpad maga észak felé nézett, így a keleti része a yang, míg a nyugati része a yin aspektusnak adott helyet. A férfi szereplők lehetőleg a női szereplőktől balra helyezkedtek el (a nézők szemszögéből jobbra), így az egyensúly megőrződött. Ennek az oka, hogy a kínai felfogás szerint (a yin-yang kozmológiával átitatva) egy szereplő csak félemler, kell, hogy egy másik kiegyéssítse.

Az olyan ellentétpárok hagyományos nyugati értelmezésétől is kell szakadnunk, mint a férfi-nő (ami magában foglalhatja a férfi-fallosz-rend, nő-hiány-káosz jegyeket, ezáltal az egyén-többiek ellentétpárt). A kínai szimbolikában sokkal fontosabb a közelálló-kivülálló morális-amorális ellentétpár. A tradicionális kínai kultúra olyan konfucionista morális fogalmakból építkezett, mint a *ren* (az ember jele, a konfucionizmusban a jelentése jóakarát, emberiség; ren-dao, az ember útja), amely meghatározta ezeknek az ellentétpároknak a tartalmát. Aki nem tudott megfelelni ezeknek a morális elvárásoknak (még ha azért is, mert nincs ezeknek a tudatában), a kivülálló, nem kínai, rosszabb esetben még csak nem is ember. Az idegeneket (nyugatiakat) sokáig nevezték „idegen ördögöknek” (yangguizi), vagy jobb esetben „az óceán mestereinek” (yangdaren). A közelálló-kivülálló, morális-amorális pár tehát jelenthet ember-nem ember ellentétet is. Ezek az ellentétpárok a mai kínai életben is élnek, a politikai élet rendszeresen alkalmazza ezt a megkülönböztetést ellenfelere, annak ellenére, hogy a kommunista ideológia látszólag szakított a konfucionista múlttal.

De ez az ellentét párosulhat a nemi ellentéttel. A tradicionális kínai társadalom patriarchális, a nő szerepe a családban kivülálló, immorális. Ha egy lánygyermek született, az automatikusan idegen volt, hiszen a házasság ut-

ján ügyis egy idegen családhoz került, nem volt más, mint egy cseretárgy. A nők ki voltak zárva az olyan intézményekből, ami a morális rendszert oktatta. Az ironikus volt, hogy ha egy nő konfucionista etika szerint akart élni, akkor viszont el kellett fogadnia a kitaszított szerepét. A helyzete akkor sem változott, ha férjhez ment, az új családjában is kívülálló volt, hiszen ő csak egy másiktól jött. Helyzete csak abban az esetben változott, ha fiúgyermeket szült (és lehetőleg elsőként, ha több feleség volt), ilyenkor elég nagy hatalom került a kezébe (a kínai férfiak és anyjuk között elég szoros volt a kapcsolat, olykor már nyomasztóan is, hiszen a nőnek a fia jelentette a kitaszított létezésből a kiutat).

A közelálló–kívülálló és morális–amorális ellentétpár kapcsolatban van az ember–nem ember (sokszor fajit megkülönböztetésre is használták) és az ember–ember (nemi illetve státusz megkülönböztetésre használatos), de nem fedti az egyén–külvilág ellentétet. A kínai kultúra erőteljesen háttérbe szorította az individuális én-tudatot. A közelálló mindig egy családtagot, csoporttagot, közösséget vagy nemzetet jelent, a kívülálló lehet egyén, de egy kollektív identitás is. Ezzel az ellentéppárral tehát vérségi kapcsolatot is leírtak. Az apai család a „belső család” (benjia), az anyai pedig a „kívülálló család” (wajjia). Az anyai családtagokat a wai-előtaggal illeték, például waigong (anyai nagypapa), waipo (anyai nagymama) és waisun (lánytestvér fia). A belső család viszont nem kapott semmiféle jelzést, kivéve, ahogy a férj szólította a feleségét (feleségeit) (neiren, közelálló személy).

A kínai logika szerint az embert a kapcsolatai határoznak meg. A konfucionizmus öt alapvető kapcsolatrendszert határoz meg (wulun), nevezetesen az uralkodó–alattvaló, apa–fiú, férj–feleség, idősebb testvér–fiatalabb testvér, barát–barát. A wulun rendszerek aszimmetrikusak, valamelyik mindig dominánsabb, ezt az etikai rendszer próbálja kiegyensúlyozni. A ren-

Szemle

fogalma, ami áthatja ezt az etikát, egy jó uralkodó a ren erejével kormányoz, míg ha ez nem sikerül, akkor használja a bant, az erőszakot. Persze a ren csak egy másik emberre vonatkozik, aki kívülálló, arra nem érvényes, ott megengedett az etikátlan viselkedés.

Anyaföldi filmek

Az 1949-es népi forradalom jelentős változásokat hozott Kína életében. A film a politika eszközkévé vált. Itt nem csak egyfajta negatív manipulációra kell gondolni (hogy a hagyományos apa és ősök tisztelete helyére a pártot állítják be), hanem olyan törekvésekre, hogy a nők egyenjogúságát elfogadjassák. Ugyan ezek a női szerepek inkább férfias viselkedésűek, katonák, meghurcoltak, párttagok, mindenképp szemben állnak és küzdenek a régi rend ellen. A szerep nem teljesen új. A korai kínai regények női szereplői is maskulin jegyeket viseltek, és például *A tigris és a sárkány* két fő szereplője is férfieleletet él (jobbán mondva az egyikük menekül a házasság elől a mindig is vágyott kalandorlétebe, a másik pedig otthagyná ezt az utat egy családért). Ebben az időszakban a szocialista realizmus volt a jellemző. A nézőpont (kamera-beállítás) mindig egyfajta kívülálló nem személyt, hanem valamiféle kommunális szemszöveget takart.²

A nagy fordulópontot a kulturális forradalom jelentette. A művészet, és így a filmművészet is eszköze lehetett egy burkolt kritikának. A film ebből a szempontból talán még előnyben is volt, mint mondjuk az irodalom, mert itt a képek közé lehetett rejteni az üzenetet, míg a szöveg teljesen megfelelt a cenzúrának. A Fő Kritikus, Mao elnök tisztában volt ezzel a problémával, fel is vette a harcot azért, hogy a művészetet a politika hatáskörébe fogja („Virágözék száz virág” és hasonló

jelszavak keretében). Így nyilatkozott: „Ha egy mű reakciós, minél művészebb, annál több kárt tud okozni az emberekben. Az időszakban, amikor az elnyomó osztály hanyatlik, közös jellemzője az irodalmuknak és a művészetüknek, hogy ellentmondásos a reakciós politikai tartalmuk a művészi formájukkal. Tehát amit tehetünk, az nem más, mint, hogy egyesítjük a politikát a művészettel, a tartalmat a formával, a forradalmi politikai tartalom és a legmagasabb művészet egyesülését létrehozni.”³

Mellesleg Jerome Silbergeld ez idézet után jegyzi meg, hogy míg egy politikusnak jogában áll ilyen értékítéletet

119

K É K

tennie, addig egy történésznek (legyen az művészettörténész vagy akár antropológus) mellőznie kell ezeket...

A kulturális forradalom utáni években figyelt fel igazából a kívülálló a kínai filmekre. A nyolcvanas években robbantak be a Népköztársaság filmjei a köztudatba. Ezeket a filmeseket nevezik ötödik generációsoknak.⁴ A forradalom utáni filmeket Nick Browne két fő áramlatra osztja. Az egyik a ma-oiista idők előtti etikai gondolkozást jeleníti meg (melodramai konvenciók, és történet retrospektív narratív technika jellemzi), ilyen például Xie Jin. A másik áramlatra pedig a városi jelen (mint a *The Black Cannon Incident* – Heipao shijian 1986-os filmben), vagy a paraszti múlt új szemszögű bemutatása (Chen Kaige *Yellow Earth* – Huang tudi 1984-ös filmjében). Azt, hogy ez a beosztás helytálló vitatható (Chen Kaige új filmje, a nálunk is bemutatott *Császár és a gyilkos* például mindkét

kategóriába sorolható), de az biztos, hogy ezek a filmek nagyon fontos szaktitást jelentettek a Mao, fönt említett, 1942-ben meghirdetett ideológiájával.

Ebből a szempontból nagyon jelentős film Chen Kaige *Sárga földje*, a film szakit elődjeivel (legalábbis úgy tűnik, hogy teljesen új). Előzménynek kell azonban tekintenünk az úgynevezett sebek (scar) irodalmát, amit a kulturális forradalom borzalmai váltottak ki. A vidékre kényszerített értelmiségi réteg találkozott a kínai falusi élettel (az igazival és nem a kommunista ideológia által közvetített képpel), megismerték a kínai kisebbségek világát, és néha szinte már nosztalgikus a szemlé-

Szemle

menteni a nyomortól, hogyan lenne képes egy egész falut. A film végső jelenetében a falusiak visszatérnek a sámánisztikus³ szertartásukhoz, a Sárkánykirályhoz imádkoznak esőért. A film a népi Kínában csak egy díjat nyert, azt is a képekért, viszont egy évvel később Hong Kong-ban elnyerte egy ottani filmfesztivál fődíját. Nagyon jól elemzi a filmet Jerome Silbergeld,⁶ és még sokan mások.

A másik nagy filmjét, *A császár és a gyilkos* itthon is bemutatták a mozik és a televízió. A film az első császár az első császár (shi huangdi) életét dolgozza fel. A Qin-fejedelem nem a létező Zheng-nek felel meg, hanem egy fiktív alak, aki nagyon sok hasonlóságot mutat az igazival (és akár Maoval is). A film öt részre van osztva, ami a klasszikus kínai kozmológia szerint egy nagyon jelentős szám (öt érzékszerv; öt elem: fa, tűz, föld, fém, víz; öt égtáj: kelet, nyugat, észak, dél, közép stb.). A filmnek nincs kitüntetett főszereplője, bár a Qin fejedelem Jin Cheng szerepel a legtöbbit. Jin Cheng az elején egy jó uralkodó, aki a ren szerint uralkodik, katonáival együtt vonul csatába, és ő van az élen, a reá törő Jin herceggel szemben fegyvertelenül áll ki, pusztán bátorságával és akaratával kényszerítve megadásra. Ekkor Cheng még tudja, mit akar, egyesíteni a középbirodalom országait, hogy megakadályozza a hadakozó fejedelemségek korszakára oly jellemző öldöklést. Tudja, ha nem ő, akkor egy másik fejedelemség uralkodója teszi ezt. Sorsát nem feledi, hiszen mindig van valaki, aki figyelmeztesse erre: a krónikás. A kezdő képsorok egyike is ez, az öreg krónikás figyelmezteti Chenget a sorsára, ő idegesen hátrakilt, majd az öreg kileheli a lelkét, de rögtön ott van egy fiatal, aki folytatja a halott feladatát.

Cheng az idő folyamával azonban egyre jobban a hatalomvágy büvköré-

be kerül. Az első nagy törést anyja és szolgálója lázadása okozza. Itt mutatkozik meg az eddig bátor uralkodó gyengesége, a félelem, hogy valaki megöli, ellene tör. A lázadás letörésében már fölösleges vérontást alkalmaz, a bannal él, mint egy gyenge uralkodó. A legnagyobb szenvedése azonban még hátravan, a saját édesapjával kell végeznie, csak így tudja elkerülni, hogy ne derüljön ki, hogy nem ő a jogos trónörökös. Ez egy kínai ember számára a létező legborzalmasabb dolog a világon. Az a társadalom mely az ősök tiszteletére épít, melyben a családnév átörökítése nagyon fontos (ezáltal válnak az ősök halhatatlanná), talán még szörnyűbb az apagyilkosság, mint a mi társadalmunkban. Chengnek végül is nem kell meghoznia a döntést, hogy hagyja életben az apját, vagy teljesítse apja kérését és ölesse meg őt (hiszen az apjának az a vágya, hogy őt a trónon lássa). Az apa dönt a fia helyett, és öngyilkos lesz.

Cheng ellentétpárja a gyilkos, aki pénzért bárkit megölt, egészen addig, míg egy kovács egész családjával kellett végeznie. A kovács vak lánya volt az, akinek a halálát nem tudta feldolgozni, így beállt koldusnak. Ő vállalja el a merényletet Cheng ellen azért, hogy megakadályozza a további vérengzést. A merénylet sikertelen marad, de a gyilkos erkölcsileg legyőzi a császárt, aki inkább hasonlít egy közönséges gyilkoshoz, mint az égi fejedlemre (huangdi).

A harmadik főszereplő Cheng gyermekkori játszótársa és szerelme, egy csao leány, akit zavar az udvari élet és az intrika. Cheng neki akar birodalmat építeni. A nő látva, hogy Cheng különb, mint a többi uralkodó, vállalja a bűnözőknek szánt megbélyegzést, hogy így férközzön a jin herceg bizalmába, hogy rávegye egy orgyilkos küldetésére. Csao úrnő az idő elteltével rá kell jöjjön: Cheng már megváltozott, és azok az értékek, amelyekért az életét is áldozta volna, nem a császárban vannak meg, hanem a gyilkosban.

A történetet nem könnyű követni, de ebbe biztosan belejátszik az, hogy eu-

120
K É K

letük. Ide tartozik Gao Xinjiang Nobel-díjas író, vagy Dai Sijie (akinek Magyarországon is megjelent a regénye). A szereplők nem feketék és fehérek, nem a forradalmi eszmét éltető, haladó szellemiségűek csapnak össze a maradisággal, hanem egyszerű hétköznapi személyek. Kaige filmje a Shaanxi tartományban játszódik, a Sárga-folyó felső folyásánál. A helyszín egy kis falu, ahová egy nap egy népdalgyűjtő katona jön, Go Qing, aki a modern, haladó szocialista eszmeiséget képviseli a falu számára. Viszony alakul ki közte és egy fiatal falusi lány, Cuiqiao között. A lány inkább képviseli a hagyományosabb passzív női szerepet, mint sok más film női főhőse. Cuiqiao próbál a közvetítő lenni az új rendszer és a falu között, de elbukik. Go Qing ígérete ellenére nem tér vissza időben, s mikorra megérkezik, már késő, a lány halott. A katona elgondolkodik, ha ezt az egy embert sem tudta meg-

rópai szemünk olykor nehezen tesz különbséget a keleti arcok között, idegenül hatnak a nevek, és nehezebb átélni a drámát a kínai logika, gondolkodás ismerete nélkül. A képek így is nagy hatással lehetnek, a film monumentális történelmi dráma, nagy csatajelenetekkel és karorák, eldobott cigarettacsikkal. A film erénye persze korántsem csak ennyi. A szimbólum-rendszere bonyolult. Chen Kaige gyakran használ tárgyakat átvezetőképpen, például egy csörgőt, mely először egy csao gyermek kezében van, aki öngyilkosságra készül, mikor a császár seregei ostromolják a fővárost, majd Cheng elveszi a halott fiú kezéből, oda próbálja adni egy túlélő csao gyermek kezébe, aki arcon köpi. Később a csörgővel akkor találkozunk, amikor a csao úrnő, Cheng volt kedvese megbotlik benne és így akad rá a tömegesen élve eltemetett csao gyermekekre. De hasonló szimbólum egy tekegolyóhoz hasonlatos játék, amivel a császár játszik, miközben katonái ostromolnak egy várost. Később egy hasonló golyó szolgál székként apjának, hogy fölakassza magát, és ez gurul Cheng lábaihoz.

A filmnek sok történelmi alapja van. Az első császár a legenda szerint olyanira félt a haláltól, hogy mindenféle mágikus segítséggel próbálta meghosszabbítani életét. A terrakotta szobrok is hasonló célt szolgáltak: egy sereg, mely a túlvilágon is szolgálja a shin huangdit. Sok kegyetlenséget is követett el, könyvtárakat, írásos emlékeket semmisített meg (legtöbbször az írástudókkal együtt), hogy eltüntesse a különböző királyságok kultúráját, és így teremtsen egy egységes középbirodalmat. Kaige filmje azért több, mint egy egyszerű krónika (bár eljátszik evvel a szereppel is, hiszen a hódításokat végigköveti, úgy, ahogy azok az időben történtek), hiszen egy lélektani boncolás a hatalomról, felelőségről, emberiségről. Itt tenném hozzá, hogy a sebek művészetére jellemző a lélektani elemzés, szemben a kivülálló naturalista szemzőggel, ami a korábbi idősakra jellemző. Az iz-

Szemle

galmas a filmben az, hogy akár egy burkolt Mao-kritikát is bele lehet magyarázni. Maót gyermekkorában sok megálatatás érte, éppúgy, mint Chenget – Cheng mégis nosztalgizál ezen, hiszen akkor sokkal tisztább volt minden, és Mao is visszanyúl a paraszti gyermekkor emlékeihez. Mao is együtt harcol embereivel a japán megszállás és a polgárháború idején. Mao valószínűleg tényleg hitt abban, amit csinált, hiszen a hosszú menetelést túlélő alig tízezer seregéből több milliót csinált, tehát tényleges alternatívát kínált az embereknek a Koumintanggal szemben. Aztán Mao a hatalomra kerülése után egyre jobban félt a hatalma elvesztésétől. Több tisztogatás is volt a pártban, például a kulturális forradalom ideje alatt. A kulturális forradalom vörösgárdistái (Mao vörös könyvével a kezükben) fanatizálható fiatalokból állt, mint ahogy Cheng is tizenéves gyermekeket használ katonának a végén (magát példaképpen állítva eléjük). Cheng is homogenizálni akarta a társadalmat, Mao is.

Egy kínai barátom, Dávid (Cheng Gang), azt mondta, mikor Maóról kérdeztem, hogy ő egy jó ember volt, csak kihasználta, a kulturális forradalom a négyek bandája műve volt, Mao már nem volt saját maga. Hogy ténylegesen hordozott-e ilyen üzenetet a film, nem tudom, de nekem van egy ilyen olvasatom (és talán nem is vagyok ezzel egyedül), mindenesetre érdemes magukat a kínaiakat is megvizsgálni, hogy mit mond nekik a film. Valaki, aki kínaiak között dolgozik, mesélte, hogy együtt nézték meg a filmet... és bőgtek a film alatt. Yin és Yang helyett, kelet és nyugat között...

IRODALOM

- Polónyi Péter: *Kína*. Budapest: Panoráma, 2002.
 Polónyi Péter: *Mao*. Fekete-fehér könyvek. Pannonica, 2000.
 Gernet, Jacques: *A kínai civilizáció története*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.

Baracs Dénes: „Virágozzék egy szál virág!”. Kossuth Könyvkiadó, 1980.
 Nick Browne–Paul G. Pickowich–Vivian Sobchack–Esther Yau (ed.): *New Chinese Cinemas*. Cambridge: University Press, 1994.

Jerome Silbergeld: *China Into Film. Frames of Reference in Contemporary Chinese Cinema*. Reaction Books, 1999.

Jegyzetek

- 1 Ma Ning: *Spatiality and Subjectivity in Xie Jin's Film Melodrama of the New Period*. New Chinese Cinemas, Cambridge: University Press, 1994
- 2 Cris Berry: *Neither One Thing nor Another. Toward a study of the viewing subject and chinese cinema in the 1980s*. p.: 89. New Chinese Cinemas, Cambridge: University Press, 1994.

121
K É K

- 3 Mao Zedong, „Talks at the Yan'an Conference on Literature and Art”. Jerome Silberger: *China Into Film. Frames of Reference in Contemporary Chinese Cinema*, p.: 8. Reaktion Books, 1999.
- 4 A Kínai Népköztársaságban a filmesek mind a Bejing-i (Pekingi) Film Akadémiában tanultak, ami Kína egyetlen filmes iskolája. Mivel az intézménynek az a szokása, hogy minden negyedik évben indít egy új osztályt, ezért szokás a filmesekről generációkban beszélni. De azt, hogy ténylegesen mennyi generáció van, arról megoszlanak a vélemények: Xie Fei rendező például négyről beszél, míg Xie Jin rendező ötről. Mindazonáltal, mivel a kulturális forradalom kezdete óta (1966) először 1982-ben vizsgázott le az első osztály (1978-ban kezdtek), mindenképp egy új korszakot testesítenek meg ez a filmes generáció, akiket a többség az ötödiknek tart.
- 5 Vagy inkább népi, mert a sámánisztikus szó megfelelője a wu, ami a taoista vallásban szereplő fogalom, a népi vallásba pedig a népi taoizmus és a sámánizmus is besorolják.
- 6 *Drowning on Dry Land: Yellow Earth and the Traditionalism of the 'Avant-garde'*. Jerome Silbergeld: *China Into Film. Frames of Reference in Contemporary Chinese Cinema*, Reaction Books, 1999

Szerzőink

A. Gergely András (Budapest, 1952), politológus, kulturális antropológus, az MTA Politikai Tudományok Intézetének tudományos főmunkatársa, az Etnoregionális Kutatóközpont tudományos Igazgatója, az ELTE BTK Kulturális Antropológiai Tanszékének oktatója, lapunk társszerkesztője.

Albert Fruzsina (Budapest, 1969), szociológus. Életmód-, életminőség-kutató.

Antal Z. László (Budapest, 1955), szociológus. Életmódkutató.

Dávid Bea (Budapest, 1968), szociológus. Életmód-, életminőség-kutató.

Diósi Pál (Budapest, 1942), szociológus. A DIÓDATA Szociológiai Kutató és Tanácsadó Iroda tulajdonosa, közművelődési és ifjúsági témában számos publikációja jelent meg.

Ferge Zsuzsa (Budapest, 1931), szociálpolitikus, egyetemi tanár. A társadalmi rétegződés, a szociálpolitika elismert magyar és nemzetközi szakértője.

Gáspár Ibolya (Esztergom, 1975), művészettörténész.

H. Sas Judit (Budapest, 1926), szociológus. Szocializációs folyamatelmző.

Hoyer Mária (Budapest, 1953), klinikai és addiktológiai szakpszichológus, egyetemi adjunktus PTE BTK Pszichológiai Intézet

Kapitány Ágnes (Szentgotthárd, 1953), szociológus. Szimbólumkutató.

Kapitány Gábor (Budapest, 1948), szociológus. Szimbólumkutató.

Kemény István (Budapest, 1928), szociológus. Tudományos tanácsadó és romakutató.

Kertész András (Eger, 1980), az ELTE-TOFK művelődésszervező szakán végzett 2003-ban. Érdeklődési köre és szakdolgozatának témája a technokultúra és annak társadalmi-, művészeti vonatkozásai.

Kuczi Tibor (Nyíregyháza, 1949), gazdaságszociológus.

Losonczy Ágnes (Debrecen, 1928), szociológus. Az életmód- és egészség-szociológiai kutatások egyik legjelentősebb magyar képviselője, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének alapító főmunkatársa, a szociológiai tudományok doktora.

Neményi Mária (Budapest, 1946), szociológus, szociálpszichológus.

Somlai Péter (Budapest, 1941), családszociológus; egyetemi tanár.

Szalai Júlia (Budapest, 1948), szociológus, a társadalmi szegregáció, a kisebbség szociális helyzetének. kutatója.

Tamás Pál (Budapest, 1948), szociológus, az MTA SZKI igazgatója.

Tibori Tímea (Békéscsaba, 1950), szociológus. Lapunk főszerkesztője.

T. Kiss Tamás (Jászberény, 1949), főiskolai tanár. SZIE JFK Közművelődési és Felnőttképzési Intézet igazgatója.

